

50-річчя
СТАХАНОВСЬКОГО
РУХУ

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

8

КИЇВ-1985

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Ю. Ю. Кондуфор (головний редактор), **П. Л. Варгатюк**, **В. К. Василенко**, **О. Ю. Гаврилюк** (заст. головного редактора), **А. Ф. Кізченко**, **М. В. Коваль** (заст. головного редактора), **М. Ф. Котляр**, **В. В. Кузьменко**, **І. Ф. Курас**, **Ю. О. Курносов**, **М. Н. Лещенко**, **І. М. Мельникова**, **Л. П. Нагорна**, **А. В. Санцевич**, **Ф. П. Шевченко**, **А. М. Шлепаков**, **П. М. Шморгун**

Відповідальний секретар редакції **М. Б. Озерова**

Адреса редакції
252001 Київ 1, вул. Кірова, 4
Телефон 29 62 34

Головний редактор

доктор іст. наук **М. В. Кондако**,

канд. іст. наук **О. Ю. Гаврилюк**

Художній редактор **Н. М. Абрамова**

Технічні редактори **Н. Є. Любич**, **О. В. Дивуля**

Коректор **Г. О. Пляшкова**

Здано до набору 04.07.85. Підп. до друку 09.08.85. БФ 18935. Формат 70 × 108/16. Вис. друк.
Ум. друк. арк. 14,0. Ум. фарбо вид. 14,5. Обл.-вид. арк. 15,98. Тираж 2365 пр. Зам. 0.83.

Журнальне виробництво РВО «Поліграфкнига», 252030 Київ 30, вул. Леніна, 19

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧЕСЬКИЙ ЖУРНАЛ, № 8 (293), август, 1985. Інститут історії Академії наук Української ССР. Інститут історії партії при ЦК Компартії України — філіал Інститута марксизма-ленінізму при ЦК КПСС. Научний журнал. Основан в 1957 г. Выходит ежесечасно (На украинском языке). Киев, издательство «Наукова думка». Адрес редакции 252001 Киев 1, ул. Кирова, 4. Журнальное производство РПО «Политграфкнига», 252030 Киев 30, ул. Ленина, 19.

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

Науковий журнал
Заснований 1957 р.
Виходить щомісяця

№ 8 (293)

СЕРПЕНЬ

1985

КИЇВ

НАУКОВА ДУМКА

З М І С Т

СТАТТІ

*Назустріч XXVII з'їзду КПРС.
Актуальні проблеми комуністичного будівництва*

Сологуб В. О. Примножуючи стахановські традиції . . . 5

50-річчя стахановського руху

До нових висот у соціалістичному змаганні (Матеріали «круглого столу») . . . 15

*10-річчя хельсінської Наради з питань безпеки
і співробітництва в Європі*

Філіпенко Д. М. Проблеми і перспективи розрядки міжнародної напруженості . . . 74

ПОВІДОМЛЕННЯ

*80-річчя виходу в світ книги В. І. Леніна
«Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції»*

Мороко В. М. (Запоріжжя). Видатна праця творчого марксизму . . . 85

З історії робітничого класу України

Шаталіна Є. П. Стахановський рух і якісні зміни у складі робітничого класу УРСР . . . 93

Лукашов О. В. (Кривий Ріг). Залучення жінок у промислове виробництво в УРСР (1943—1945 рр.) . . . 101

З історії дружби народів та інтернаціональних зв'язків

Колесник О. Д. (Москва), Савельєв В. М. (Москва). Про боротьбу трудящих братніх республік за відбудову промисловості визволених і прифронтових районів СРСР у ході Великої Вітчизняної війни . . . 108

Зубалій О. Д. Соціалістичне змагання трудівників сільського господарства союзних республік (1933—1937 рр.) . . . 116

Трибуна молодого автора

Курило В. С. (Старобільськ). Роль партійно-радянської преси України в пропаганді та поширенні стахановського руху в промисловості республіки (1935—1937 рр.) . . . 124

НА ДОПОМОГУ ВИКЛАДАЧУ ІСТОРІЇ

Скрипкін І. М. Виховання старшокласників на трудових традиціях на уроках історії	131
--	-----

НАШ КАЛЕНДАР

Луньов П. А. (<i>Севастополь</i>). Вклад населення України в оборону Севастополя у 1854—1855 рр. (До 130-річчя Кримської війни)	135
---	-----

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

Литвин Н. А. Спогади робітників — одне з джерел з історії індустріалізації УРСР (1928—1941 рр.)	139
---	-----

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

Євселевський Л. І. (<i>Кременчук</i>). Ювілей заводу	146
Романцов В. О. Підготовка молодого поповнення робітничого класу в роки восьмої п'ятирічки	147

* * *

Українська РСР у Великій Вітчизняній війні. Показчик літератури за 1975—1984 рр.	148
--	-----

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

Указ Президії Верховної Ради Української РСР	157
Чайковський А. С. Всесоюзна наукова конференція «Роль радянського тилу в досягненні Перемоги над фашизмом у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.»	157
Коваленко В. П. (<i>Чернігів</i>). Історико-археологічний семінар у Чернігові	158
Пінчук Ю. А. Захист докторської дисертації В. В. Сухарєвим	159

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

*Навстречу XXVII съезду КПСС.
Актуальные проблемы коммунистического строительства*

Сологуб В. А. Умножая стахановские традиции . . . 5

50-летие стахановского движения

К новым высотам в социалистическом соревновании (Материалы «круглого стола») . . . 15

10-летие хельсинкского Совещания по вопросам безопасности и сотрудничества в Европе

Филлиппенко Д. Н. Проблемы и перспективы разрядки международной напряженности . . . 74

СООБЩЕНИЯ

*80-летие выхода в свет книги В. И. Ленина
«Две тактики социал-демократии в демократической революции»*

Мороко В. И. (Запорожье). Выдающаяся работа творческого марксизма 85

Из истории рабочего класса Украины

Шаталина Е. П. Стахановское движение и качественные изменения в составе рабочего класса УССР . . . 93

Лукашов О. В. (Кривой Рог). Привлечение женщин в промышленное производство в УССР (1943—1945 гг.) . . . 101

Из истории дружбы народов и интернациональных связей

Колесник А. Д. (Москва), Савельев В. М. (Москва). О борьбе трудящихся братских республик за восстановление промышленности освобожденных и прифронтовых районов СССР в ходе Великой Отечественной войны . . . 108

Зубалый А. Д. Социалистическое соревнование труженников сельского хозяйства союзных республик (1933—1937 гг.) . . . 116

ТРИБУНА МОЛОДОГО АВТОРА

Курило В. С. (Старобельск). Роль партийно-советской прессы Украины в пропаганде и распространении стахановского движения в промышленности республики (1935—1937 гг.) . . . 124

В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ ИСТОРИИ

Скрипкин И. М. Воспитание старшеклассников на трудовых традициях на уроках истории . . . 131

НАШ КАЛЕНДАРЬ

Лунев П. А. (Севастополь). Вклад населения Украины в оборону Севастополя в 1854—1855 гг. (К 130-летию Крымской войны) . . . 135

ИСТОРИОГРАФИЯ И ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ

Литвин Н. А. Воспоминания рабочих — один из источников по истории индустриализации УССР (1928—1941 гг.) . . . 139

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

Евселевский Л. И. (<i>Кременчуг</i>). Юбилей завода	146
Романцов В. Е. Подготовка молодого пополнения рабочего класса в годы восьмой пятилетки	147

* * *

Украинская ССР в Великой Отечественной войне. Указатель литературы за 1975—1984 гг.	148
--	-----

ХРОНИКА И ИНФОРМАЦИЯ

Указ Президиума Верховного Совета Украинской ССР	157
Чайковский А. С. Всесоюзная научная конференция «Роль советского тыла в достижении Победы над фашизмом в Великой Отечественной войне 1941—1945 гг.»	157
Коваленко В. П. (<i>Чернигов</i>). Историко-археологический семинар в Чер- нигове	158
Пиличук Ю. А. Защита докторской диссертации В. В. Сухаревым	159

Назустріч XXVII з'їзду КПРС. Актуальні проблеми комуністичного будівництва

В. О. СОЛОГУБ,
член Політбюро ЦК Компартії України,
голова Української республіканської ради професійних спілок

ПРИМНОЖУЮЧИ СТАХАНОВСЬКІ ТРАДИЦІЇ

П'ять десятиліть минуло відтоді, як донецький шахтар Олексій Григорович Стаханов установив свій чудовий рекорд. Цим досягненням було покладено початок славному стахановському рухові, який завдяки мудрому керівництву Комуністичної партії став всенародним і відіграв визначну роль у соціалістичному будівництві, політичному й трудовому вихованні мільйонів трудящих. Стахановці зуміли передати цілим поколінням радянських людей свою самовідданість у праці, невтомність в оволодінні знаннями і передовим досвідом, вірність робітничому обов'язкові.

Цей патріотичний рух в історії нашої країни — не випадковість. Він підготовлений усім ходом розвитку соціалістичного змагання, яке В. І. Ленін розглядав як важливий засіб зростання продуктивності суспільної праці. Паросток нового ставлення до праці, зародження масового руху за підвищення її продуктивності Володимир Ілліч побачив у почині комуністів депо Москва-Сортувальна, які з своєї ініціативи провели перший комуністичний суботник. В статті «Великий почин», відзначивши героїзм червоноармійців, вождь пролетаріату писав: «Не меншої уваги заслуговує героїзм робітників у тилу. Прямо-таки велетенське значення в цьому відношенні має влаштування робітниками, з їх власного почину, *комуністичних суботників*»¹. Особливістю суботників було те, що їх учасники бралися за діло з ентузіазмом, набагато перевищували встановлені норми, досягаючи високих рубежів продуктивності праці. Цьому сприяли усвідомлення громадського обов'язку, організація роботи на справді колективістських засадах, атмосфера живої змагальності, прагнення до найкращих результатів. В. І. Ленін вбачав у цьому «...початок перевороту, труднішого, істотнішого, докоріннішого, вирішальнішого, ніж скинення буржуазії, бо це — перемога над власною косністю, розпущеністю, дрібнобуржуазним егоїзмом, над цими звичками, які проклятий капіталізм залишив у спадщину робітникові і селянинові»².

Перші суботники були дійовим засобом активізації соціалістичного змагання, сприяли швидшому розв'язанню важливих народногосподарських завдань. Комуністичні суботники відіграли значну роль, зокрема, при спорудженні ряду найбільших об'єктів перших п'ятирічок, у роки Великої Вітчизняної війни та в період відбудови зруйнованого фашистськими загарбниками господарства країни.

В наші дні всесоюзні комуністичні суботники стали традиційними. Зароблені на них кошти перераховуються у фонд п'ятирічок, на будівництво об'єктів охорони здоров'я, дитячих закладів і наукових установ.

¹ Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 39, с. 5.

² Там же.

Кількість учасників цього масового руху неухильно зростає. Щороку на Україні у кожному з них беруть участь близько 30 млн. чол. Тільки протягом одинадцяті п'ятирічки у дні суботників тут вироблено промислової продукції на суму майже 1,2 млрд. крб. й перераховано в її фонд понад 230 млн. крб.

В цьому році на пропозицію трудящих міст-героїв 4 травня відбувся Всесоюзний комуністичний суботник, присвячений 40-річчю Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні. Він пройшов в обстановці високого політичного і трудового піднесення, викликаного рішеннями квітневого (1985 р.) Пленуму ЦК КПРС, підготовкою до XXVII з'їзду партії. Суботник продемонстрував глибоке усвідомлення трудящими країни свого патріотичного обов'язку й відповідальності за дальше зміцнення економічної та оборонної могутності Батьківщини, виконання планів 1985 р. і одинадцяті п'ятирічки загалом. На Україні у суботнику взяли участь 29,2 млн. чол. В той день було випущено на 147,7 млн. крб. продукції, а зароблені гроші в сумі понад 30 млн. крб. направлено на будівництво госпіталів та лікарень для ветеранів війни і праці, на впорядкування пам'ятних місць бойової слави.

У роки перших п'ятирічок найбільш поширеною формою змагання було ударництво. Продовжуючи традиції комуністичних суботників, воно найповніше відповідало новому етапові розвитку нашої держави — індустріалізації, що почалася. Відгукнувшись на заклик партії розгорнути масове соціалістичне змагання за дострокове виконання затвердженого в 1929 р. першого п'ятирічного плану, трудящі СРСР гаряче підтримали почин луганських робітників працювати під лозунгом «П'ятирічка — в чотири роки!», який став їх бойовою трудовою програмою. Ряди ударників швидко зростали, виникли ударні бригади, цехи і навіть підприємства. Ударництво викликало до життя госпрозрахункові бригади, бригади відмінників, галузеве змагання.

Масове ударництво сприяло достроковому виконанню планів першої і другої п'ятирічок, зумовило рекордні темпи технічного переозброєння промисловості й сільського господарства.

У середині 30-х років масовий рух за підвищення продуктивності праці, який зародився в формі комуністичних суботників й ударництва, набув нового змісту і розмаху. В той час у нашій країні особливої гостроти набрали проблеми ефективного використання промислового потенціалу, створеного в роки індустріалізації, та вдосконалення виробничих відносин. Необхідними були і новий підхід до організації праці, раціоналізація технологічних процесів. Творчість широких мас трудящих на розв'язання всіх цих завдань і спрямував стахановський рух.

Комуністична партія побачила у цьому патріотичному русі величезну соціальну силу. Вона створила всі необхідні передумови для його розгортання, подала всебічну допомогу та підтримку новаторам, повила рішучу боротьбу з недоліками в організації соціалістичного змагання й залучила до активної участі в цій роботі профспілки і комсомол. Ось що згадує колишній парторг ЦК ВКП(б) на шахті «Центральна-Ірміне» Герой Соціалістичної Праці К. Г. Петров: «Робітники шахти успішно підвищували технічну освіту. Із 381 чоловіка, які здавали комісії держтехскзамен, тільки п'ять здали на «задовільно», а решта на «відмінно» і «добре». Головне питання, яке хвилювало партійну організацію та партійний комітет шахти, — це зростання вуглевидобутку і збільшення продуктивності праці. Хоч планові показники шахта перевиконувала, ми розуміли, що зроблено мало: просто заміна обушків відбійними молотками істотних змін не вносила. Як і раніше, вибійник, пропрацювавши години дві, відкладав відбійний молоток вбік і брався за сокиру, щоб підкріпити вибій. Потрібна була нова технологія вуглевидобутку, й на її пошук партійна організація шахти спрямовувала зусилля всіх робітників та інженерно-технічних працівників. То-

ді й зародилася думка організувати працю вибійників по-іншому, виділивши їм на допомогу кріпильників. Необхідно було показати переваги нової технології, величезні можливості людей, які досконало оволоділи технікою. Здійснити ідею взявся Стаханов, кращий вибійник, а кріпильниками йому виділили Борисенка і Щиголева... Олексій Стаханов працював у ту пам'ятну зміну з винятковою майстерністю й енергією. Він за шість годин пройшов усю лаву, нарубав 102 тонни вугілля, виконавши 14 виробничих норм. Так народилася нова технологія праці. Так народився славний стахановський рух»³.

Уже з перших днів стахановський рух ознаменувався небаченими рекордами підвищення продуктивності праці. Нарубавши 102 т вугілля за зміну, О. Стаханов удвоє перевищив результати, здобуті на шахтах Рурського басейну. А через кілька днів це досягнення поліпшили його товариші по шахті М. Дюканов і Д. Концедалов. Потім 240 т вугілля за зміну вирубав М. Ізотов, 310,7 т — Ф. Артюхов. Удвоє збільшив швидкість водіння локомотивів машиніст П. Кривonos. Першими перейшли на обслуговування 100 верстатів ткалі Марія і Євдокія Виноградови. Взуттьовик М. Сметанін досяг виробітку в 1,5 раза вищого, ніж кращі робітники взуттєвої фірми Баті. У 14,3 раза перевиконав змінну норму виробітку токарь І. Гудов. Визначних трудових успіхів добилися металург М. Мазай, сільські трудівниці П. Ангеліна і М. Демченко.

Однак рекорди, хоч які значні і вражаючі вони були, не забезпечували розв'язання головного завдання, що стояло перед країною, — різкого підвищення продуктивності праці в усьому народному господарстві, максимально повної реалізації всіх можливостей соціалізму. Більше того, захоплення деяких господарників організацією рекордів в окремих підрозділах нерідко лихоманило виробництво загалом і не давало необхідного ефекту. На окремих підприємствах стахановський рух було сприйнято як легалізацію штурмівщини.

Принципове значення для перетворення стахановського руху з руху рекордсменів-одинаків у справді масовий мав грудневий (1935 р.) Пленум ЦК ВКП(б). Відповідно до його вказівок ВЦРПС зобов'язала профспілкові організації сприяти залученню широких мас до цього руху, активно пропагувати стахановські прийоми і методи праці, добиватися, щоб кожний спеціаліст вважав справою честі впроваджувати їх на своїй ділянці.

Цей патріотичний рух був пов'язаний не тільки з появою нової техніки, а й з ефективним її опануванням. Поряд з лозунгом «Техніка вирішує все!» в середині 30-х років висувається лозунг «Кадри, які опанували техніку, вирішують усе!». Тому новий етап соціалістичного змагання був нерозривно пов'язаний з технічною підготовкою кадрів, широкою раціоналізацією виробництва. Якщо в попередній період соцзмагання і раціоналізаторський рух існували паралельно, то з появою стахановців раціоналізація й винахідництво стали обов'язковим фактором їх праці.

Однією з назрілих проблем соціально-економічного розвитку середини 30-х років, яка вимагала негайного розв'язання, було впорядкування нормування праці. Недосконалі норми викликали значне недовикористання виробничих потужностей, обмежували матеріальне стимулювання. Практика нормування передбачала порядок негайного, одразу ж за перевиконанням норм їх підвищення з тим, щоб підтримати середній рівень заробітної плати, не допустити зростання собівартості продукції. Це сковувало ініціативу трудящих.

Застосування нових норм мало своєю передумовою максимальне виявлення резервів виробництва, вимагало активної участі в реформі широких верств робітничого класу та інженерно-технічних працівників,

³ Социалистическое соревнование: опыт, проблемы.— М., 1976, с. 13—14.

подолання психологічних бар'єрів і стереотипів трудової діяльності. Стахановський рух дав можливість зробити у нашій промисловості справжній переворот: зламати старі погляди на техніку, на норми й виробничі плани і на якісно новій основі підійти до організації виробництва. Підвищення норм усунуло зрівнялівку, забезпечило оплату праці відповідно до трудового внеску. В цих умовах зростання заробітної плати, відображаючи підвищення продуктивності праці, об'єктивно з'єднувало інтереси суспільства і трудівника, що значною мірою зумовило масовість стахановського руху, залучення до нього все нових і нових верств трудящих.

Рух новаторів і передовиків суспільного виробництва вдихнув свіжі сили в соціалістичне змагання. Було переглянуто не тільки застарілі норми продуктивності праці, а й саме ставлення до неї. Стахановці утвердили новий тип виробничих взаємин і широкий обмін передовим досвідом. Своїм прикладом вони довели, що творча ініціатива трудящих, зростання їх технічного і культурного рівня, виробничої та політичної активності є визначальним фактором суспільного прогресу.

В 1935 р. О. Стаханов звернувся до П. Кривоноса з листом: «Ми, шахтарі, зобов'язуємося видобувати 200 тисяч тонн вугілля щодоби, а ви, товариші залізничники, вчасно доставляйте це вугілля на фабрики й заводи»⁴. Так зародилося комплексне змагання суміжників, яке сприяло поліпшенню координації роботи, зниженню непродуктивних витрат, повнішому забезпеченню потреб народного господарства. Цей почин здобув велике поширення. Договори на змагання стали укладатися між окремими робітниками, бригадами, цехами й підприємствами (за принципом робітничої естафети), серед споріднених колективів.

Завдання перетворення стахановського руху у справді масовий висунуло питання пропаганди новаторських методів праці. Вирішувати його взялися стахановці, організувавши шефство над робітниками, які не виконували виробничих завдань або недавно прийшли на виробництво. Передовики щедро ділилися своїм досвідом, нерідко виводили відстаючих і новачків у число кращих робітників. Наприкінці 1935 р. почали працювати так звані стахановські школи. В них новатори виробництва передавали свій досвід уже не окремим трудівникам, а масі робітників. Стахановський рух став образно називатися «школою мільйонів».

Зміни в організації та змісті праці, викликані цим рухом, сприяли підвищенню заінтересованості в ньому трудящих. Стахановський рух стимулював становлення робітника нового типу, який наполегливо прагнув опанувати технічні знання, вмів берегти робочий час, мислити подержавному.

Цей патріотичний рух відіграв величезну роль в економічному розвитку країни, насамперед у підвищенні продуктивності праці. Якщо вона між XVI і XVII з'їздами партії зросла на 30,7%, то між XVII і XVIII з'їздами — вже на 78,8%⁵.

Яскраво виявилися традиції стахановського руху в роки Великої Вітчизняної війни. Воєнна перебудова економіки висунула максимальну допомогу фронту як головну мету соцзмагання. «Все для фронту, все для перемоги!» — стало провідним його девізом. У роки війни виникли такі форми змагання, які давали можливість випускати більше продукції з меншою кількістю працівників (рух двохсотенників, тисячників, багатоверстатників, сумісників професій, створення фронткових бригад).

Дальшого розвитку стахановський рух набув у перші післявоєнні роки, коли головним економічним завданням стала відбудова зруйнованого війною народного господарства. В ті роки розгорнувся рух ко-

⁴ Там же, с. 64.

⁵ Фединин В., Комаровский А. Социалистическое соревнование: Попул. словарь-справочник. — М., 1983, с. 41.

лективів підприємств, цехів, дільниць, бригад за поліпшення техніко-економічних показників роботи, зміцнення дисципліни і товариської взаємодопомоги.

Однією з дійових форм змагання був гагановський рух, який виник за почином бригадира Вишньоволоцького бавовняного комбінату В. Гаганової. Вона вирішила перейти у відстаючу бригаду і вивести її в передові. Ця ініціатива, високо оцінена партією, здобула велике поширення в усіх галузях народного господарства країни.

Однією з важливих закономірностей розвитку соціалістичного змагання є наступність його найбільш дійових, життєздатних форм. Практика переконливо підтверджує, що кожний новий етап змагання акумулює в собі все найкраще, що було в ньому у попередній період. Профспілкові, комсомольські організації, господарські органи Української РСР під керівництвом партії за роки одинадцятої п'ятирічки здійснили велику роботу щодо поліпшення організації, дальшого підвищення масовості соцзмагання. У 1985 р. в ньому беруть участь 22,3 млн. трудящих — 97,5% усіх тих, хто працює в народному господарстві республіки. Успішно розвиваються індивідуальні й колективні форми соціалістичного змагання всередині бригад, серед робітників-відрядників, на звання «Кращий за професією», між колективами бригад, змін, дільниць та цехів, споріднених і суміжних підприємств, між трудящими районів, міст та областей, галузеве республіканське і внутріобласне міжгалузеве трудове суперництво.

В наші дні для учасників соцзмагання, як і для стахановців 30-х років, характерні прагнення добитися рекордної продуктивності праці на основі максимального використання резервів виробництва, постійна невдоволеність зробленим, бажання перевершити власні результати й досягнення товаришів по змагання, напружені пошуки найкращих рішень організації виробництва, прийомів і методів праці та можливостей підвищення віддачі від використання техніки, поліпшення якості виготовлюваної продукції.

В Українській РСР значно поширився рух за дострокове завершення річних і п'ятирічних завдань. Разом з маяками соціалістичного змагання країни його застрільниками стали трудові колективи республіки, керовані уславленими передовиками і новаторами виробництва. Саме вони виступили в минулому році з ініціативою розгорнути соціалістичне змагання за виконання завдань одинадцятої п'ятирічки з ряду важливих показників до 50-річчя стахановського руху. Центральний Комітет КПРС підтримав їх почин. Цілеспрямована робота партійних, радянських, профспілкових і комсомольських органів республіки по його поширенню й активному використанню стахановських традицій сприяла тому, що до ювілею цього патріотичного руху п'ятирічку з даних показників зобов'язалися виконати майже 1 млн. трудящих, більш як 60 тис. трудових колективів УРСР.

Стахановим наших днів по праву називають бригадира гірників очисного вибою Героя Соціалістичної Праці, лауреата Державної премії СРСР В. І. Ігнат'єва з шахти «Краснолиманська» виробничого об'єднання «Красноармійськвугілля». Застосувавши нову організацію роботи, його бригада добилася найвищої у вугільній промисловості продуктивності праці — видала на-гора за добу спочатку понад 10,5 тис. т, а потім 12,5 тис. т вугілля. За всю історію жодна, навіть велика шахта Донбасу, не досягала такого результату. Майже на місяць раніше цей колектив виконав зобов'язання 1984 р., видобувши 1 млн. т палива з однієї лави — третій мільйон на рік в цій п'ятирічці.

У березні поточного року виконав п'ятирічне завдання колектив бригади гірників очисного вибою шахти ім. Космонавтів виробничого об'єднання «Ровенькиантрацит», очолюваний Героєм Соціалістичної Праці Г. І. Моцаком. Бригада прохідників з шахти ім. М. О. Ізотова

виробничого об'єднання «Артемвугілля», керована В. І. Павловим, дала з початку цієї п'ятирічки 8 річних норм. Майже на рік раніше завершили виконання п'ятирічних завдань бригада бурильників рудоуправління ім. XX з'їзду КПРС ВО «Кривбасруда», яку очолює Герой Соціалістичної Праці В. М. Довгаль, і бригада намотувальників виробничого об'єднання «Запоріжтрансформатор» під керівництвом О. В. Гаміна.

Наслідуючи стахановські традиції, близько 13 тис. робітників легкої промисловості республіки за прикладом ткаць Дарницького шовкового комбінату Героїв Соціалістичної Праці П. Г. Волковинської і Л. К. Кондратьєвої перейшли на розширені зони обслуговування. Понад 18 тис. передовиків виробництва цієї галузі достроково завершили особисті п'ятирічні плани, 43 — виконали по 10 річних завдань, а лауреат Державної премії СРСР В. В. Коломієць — ткаля Житомирського льнокомбінату — 15.

Стахановська традиція боротися за максимальне використання резервів виробництва з новою силою виявилась у зустрічному плануванні, яке дістало дальший розвиток в одинадцятій п'ятирічці. Його величезна цінність полягає у тому, що виконання планових завдань і підвищення на цій основі ефективності виробництва досягається з ініціативи трудових колективів й насамперед за рахунок мобілізації внутрішніх резервів підприємств, повнішого і раціональнішого використання людських ресурсів, машин та устаткування, посилення режиму економії, підвищення дисципліни й організованості, поширення передового досвіду, впровадження досягнень науки і техніки. Змагання на основі зустрічних планів підвищує відповідальність трудящих за результати господарської діяльності, розширює їх участь в управлінні виробництвом, реалізації прав, наданих Законом СРСР про трудові колективи.

Новим стимулом для поширення в республіці зустрічного планування стали рішення грудневого (1983 р.) Пленуму ЦК КПРС. Завдяки проведеній в УРСР організаторській роботі у 1984 р. зустрічні плани прийняли 6,5 тис. колективів виробничих об'єднань і підприємств промисловості, будівництва, транспорту, сільського господарства й невиробничих галузей, що в 12 разів більше, ніж у 1983 р. Більшість цих планів націлено на додаткове зростання продуктивності праці, зниження собівартості та підвищення якості продукції. В 1985 р. число колективів, які прийняли такі плани, досягло 7,2 тис. Близько 4 тис., відгукнувшись на заклик партії пропрацювати два і більше днів у році на зекономлених ресурсах, прийняли зустрічні плани з економії понад встановлені завдання сировини, палива, електроенергії, пально-мастильних матеріалів. Досягнення намічених рубежів дасть можливість зберегти для потреб народного господарства більш як 180 тис. т прокату чорних металів, 2,1 млн. кВт. год електричної та 1,8 млн. Гкал теплової енергії, понад 100 тис. т автобензину й дизельного палива, інших видів ресурсів на загальну суму 190 млн. крб. Із заощаджених сировини, матеріалів і енергоресурсів передбачається випустити в поточному році продукції на 290 млн. крб.

Разом з тим ще далеко не всі трудові колективи використовують зустрічне планування як важливу підйому успішного розв'язання поставлених завдань. Тут певною мірою даються взнаки формальний підхід окремих господарських керівників до розробки і прийняття зустрічних планів, небажання обтяжувати себе додатковими турботами. Процес формування цих планів поки що не досить чітко управляється багатьма міністерствами, відомствами та республіканськими комітетами профспілок. Ще існує порочна практика, коли вищестоящі господарські органи не затверджують колективам, які прийняли такі плани, підвищені нормативи відрахувань і, по суті, позбавляють їх додаткових заохочень. Усе це значно стримує прагнення колективів приймати зустріч-

ні плани. Укрпрофрада, ради і комітети профспілок наполегливо працюють над усуненням цих недоліків.

У наші дні дальшого розвитку набуло змагання на основі договорів, які укладаються між бригадами, іншими виробничими підрозділами, цілими підприємствами, зв'язаними єдиним технологічним циклом, між колективами однієї або кількох галузей, районами, містами й областями. На вседонбаській зустрічі стахановців різних поколінь, яка відбулася в Донецьку у грудні 1984 р., наводився такий факт. В 1971 р. було укладено перший шахтарський договір на змагання за річний видобуток не менш як 500 тис. т вугілля з однієї лави. Це був новий стахановський рекорд. Проте, якщо тоді у договорі брали участь всього тільки 16 бригад і дільниць, то сьогодні за досягнення цього високого показника борються вже 101 колектив! Кожного року країна завдяки цьому трудовому суперництву наче одержує кілька шахт, «збудованих» за рахунок резервів.

Характерною рисою сучасного етапу соціалістичного змагання є спільний творчий пошук працівників промисловості і науки. В УРСР чимало робиться в цьому напрямі. Тисячі наукових і виробничих колективів підтримали ініціативу Інституту електрозварювання ім. Є. О. Патона Академії наук республіки «Союз творчої думки і творчої праці — прискореному створенню та впровадженню нової техніки й технології!». Масову підтримку здобув також почин Харківського, Донецького політехнічних і Дніпропетровського металургійного інститутів «Творчий союз вищої школи і виробництва — на службу п'ятиріччя!».

Нові важливі завдання щодо розвитку науки і техніки, швидшого втілення їх досягнень у виробництво висунув Генеральний секретар ЦК КПРС товариш М. С. Горбачов на нараді в ЦК КПРС з питань прискорення науково-технічного прогресу⁶, у виступах перед партійним і господарським активом Української РСР у Києві та трудящими Дніпропетровського металургійного заводу ім. Г. І. Петровського. У зв'язку з цим нам треба буде переглянути умови соціалістичного змагання, більшою мірою спрямувати його на прискорення науково-технічного прогресу, посилення боротьби за підвищення продуктивності праці та якості продукції. В соцзобов'язаннях трудових колективів, районів, міст, галузей і областей домінуючими стануть показники надійності, довговічності, й конкурентоспроможності.

При підбитті підсумків змагання зараз необхідно виходити з показників, які в комплексі відображають вплив науково-технічного прогресу на кінцеві народногосподарські результати. Виконання планових завдань, соціалістичних зобов'язань по розвитку науки і техніки та впровадженню їх досягнень має оцінюватися не стільки за кількісними, скільки за якісними показниками, не за кількістю виконаних заходів, а за економічним ефектом від їх реалізації.

Значні резерви у боротьбі за прискорення науково-технічного прогресу закладені в активізації діяльності винахідників і раціоналізаторів. Минулого року економічний ефект від використання винаходів та рацпропозицій становив в УРСР 1,5 млрд. крб. На листопадовому (1984 р.) Пленумі ЦК Компартії України член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України товариш В. В. Щербинський висунув перед новаторами республіки серйозне завдання: досягти на кінець дванадцятої п'ятирічки від впровадження у виробництво винаходів і рацпропозицій щорічного економічного ефекту в сумі не менш як 1,8—2,0 млрд. крб. При належній постановці справи з боку рад НТТ і ВТВР, активній допомозі їм профспілкових організацій цей високий рубіж буде взято^{6а}.

⁶ Див.: Горбачов М. С. Корінне питання економічної політики партії.— К., 1985.— 32 с.

^{6а} Рад. Україна, 1984, 3 листоп.

Понад 10 років на Україні проводиться соцзмагання за договорами між областями за успішне виконання й перевиконання планів економічного і соціального розвитку. За підсумками роботи у 1984 р. переможцями в цьому змаганні визнано й нагороджено дипломами Ради Міністрів УРСР і Укрпрофради Вінницьку, Дніпропетровську, Донецьку, Житомирську, Закарпатську, Івано-Франківську, Кримську, Одеську, Полтавську, Сумську та Черкаську області. У ході цього трудового суперництва встановилися добрі традиції, визначилися форми обміну передовим досвідом, подання товариської взаємодопомоги, забезпечення гласності й на цій основі підвищення трудової та суспільно-політичної активності трудящих.

Договори на соцзмагання поширені не тільки в нашій республіці. Партнерами трудівників Радянської України в цій справі сьогодні виступають трудящі 34 областей, 76 міст, 378 районів, 2313 виробничих колективів братніх республік. Міста і райони, 1500 трудових колективів Ворошиловградської, Закарпатської, Львівської, Одеської, Чернівецької та інших областей, міста Києва беруть участь у змаганні з відповідними колективами, порідненими областями, округами, воєводствами, повітами і містами Польщі, НДР, Угорщини, Чехословаччини, Болгарії. Змагаються між собою команди суден Чорноморського морського пароплавства і портовики Куби та В'єтнаму. Інтернаціональне змагання сприяє зміцненню дружби і товариської взаємодопомоги між народами соціалістичних країн, обміну між ними передовим досвідом роботи й організації виробництва.

Змагання — процес динамічний. Воно не терпить застою, формалізму і адміністрування. Враховуючи це, профспілкові організації республіки й будують свою роботу по його дальшому вдосконаленню. Особливо активізувалася вона після прийняття у вересні 1983 р. постанови ЦК КПРС «Про вдосконалення організації, практики підбиття підсумків соціалістичного змагання і заохочення його переможців»⁷. В УРСР переглянуто умови змагання на всіх рівнях, зменшено число показників і запитуваних документів. Щоб усунути дублювання та паралелізм, в областях скорочено на одну третину кількість міжгалузевих, майже на 20% — галузевих форм змагання.

І нині продовжується робота по дальшому вдосконаленню організації соціалістичного змагання. Адже не таємниця, що його могутня сила ще не всюди належно використовується. Трапляються факти формального підходу, недооцінки ініціативи знизу. Найчастіше це виявляється у практиці підготовки соціалістичних зобов'язань. В них не завжди враховуються резерви виробництва, не всі вони націлюються на надолуження допущеного відставання, часом недостатньо підкріплюються організаційно-технічними заходами.

Нерідко в зобов'язаннях не зазначаються рубежі по скороченню непродуктивних втрат робочого часу і важливі показники, пов'язані з прискоренням науково-технічного прогресу, економією ресурсів.

Важливими ленінськими принципами організації соціалістичного змагання є широка гласність, порівнянність результатів і поширення передового досвіду. В республіці проводиться цілеспрямована робота в цьому напрямі. Велику увагу гласності змагання приділяють засоби масової інформації. У пресі щороку публікуються зобов'язання ініціаторів республіканського соцзмагання, матеріали про хід їх виконання, підсумки змагання між трудовими колективами, регіонами й галузями. Хід трудового суперництва широко висвітлюють радіо, телебачення й засоби наочної агітації.

Сьогодні практично на всіх підприємствах УРСР діють школи передового досвіду та виробничої майстерності, де вивчаються прогресивні прийоми і методи роботи. Для цього активно використовується й си-

⁷ Робітнича газ., 1983, 30 верес.

стема економічної освіти трудящих. Тільки в школах комуністичної праці, яких на Україні 174 тис., передовий досвід щороку опановують близько 4 млн. чол. Усього ж з початку одинадцятої п'ятирічки в них пройшли підготовку понад 15 млн. робітників і колгоспників.

На горлівських шахтах, наприклад, активно функціонують ізотовські школи. Найкращі майстри видобутку вугілля беруть на виучку, як це робив свого часу М. Ізотов, відстаючих, наочно показують їм, яким чином і за рахунок чого можна давати найвищий виробіток. Так, вибійник шахти ім. В. І. Леніна Герой Соціалістичної Праці О. Г. Хворостян щороку навчає гірничий майстерності близько 40 молодих робітників. Передають свій багатий досвід молоді й донецький шахтар В. І. Ігнат'єв, ждановський металург Г. Я. Горбань, ворошиловградський машинобудівник Т. М. Прокоп, чернівецький приладобудівник В. С. Веровенко, сільський механізатор з Тернопільщини Т. П. Валіон — а всього понад 800-тисячний загін наставників.

В умовах розвитку бригадних форм організації та стимулювання праці великого розмаху набуло й колективне наставництво. У ньому беруть участь бригади, дільниці, цехи і навіть підприємства. Кілька разів переходив у відстаючі колективи сталевар Макіївського металургійного комбінату ім. С. М. Кірова І. В. Олійник й кожного разу виводив їх в число кращих. Колектив шахти ім. газети «Социалистический Донбасс» взяв під свою опіку шахту «Запореваляна», яка відставала, і вивів її в передові. Тепер вони разом допомагають трудовому колективу шахти «Глибока» вийти з прориву.

Про дальший розвиток наставництва, шляхи вдосконалення підготовки та виховання гідної зміни робітничого класу і колгоспного селянства відбулася ділова розмова у лютому 1985 р. в Укрпрофраді на зустрічі наставників й майстрів виробничого навчання профтехучилищ республіки, на спільному пленумі УРРПС і ЦК ЛКСМ України у березні цього року⁸. Підсумковий документ зустрічі й постанова пленуму є чіткою програмою дій по розвитку і поліпшенню цієї роботи.

Слід підкреслити важливу особливість стахановського руху: він сприяв повнішому усвідомленню трудящими соціального значення своєї праці, задоволеності не тільки високими заробітками, а й самим її змістом. В наші дні ще більше зросли суспільна цінність праці, необхідність дальшого піднесення престижу робітничих професій, пропаганди й популяризації славних традицій робітничого класу і колгоспного селянства. Цій меті служить і нова радянська обрядовість. Справжніми носіями високих моральних якостей робітничого класу є передовики виробництва, які продовжують трудові традиції героїв перших п'ятирічок. Їх вшануванню приділяється велика увага на підприємствах та в закладах культури республіки. Там застосовуються найрізноманітніші форми: вечори-портрети, дні підприємств, вечори трудової слави, свята вулиць, зустрічі з представниками трудових династій і ветеранами праці й багато інших.

Впливовою силою у трудових колективах є робітничі династії, які уособлюють наступність і зв'язок поколінь, щирю й міцну любов до своєї професії, турботу про сімейну честь та добре ім'я рідного підприємства. Добре відомі в Донецькій області династії шахтарів Оберемків і Аверкіних, тваринників Ряполових, залізничників Івашенків. Понад 100 робітничих династій налічується на комбінаті «Запоріжсталь». А стаж трудової династії Омельченків на Токмацькому дизелебудівному заводі ім. С. М. Кірова Запорізької області становить понад 600 років. Дід, Кузьма Олександрович, один з перших стахановців, пропрацював на цьому підприємстві більше ніж 50 років. По стопах діда пішли 27 його спадкоємців.

⁸ Рад. Україна, 1985, 17 берез.; Робітнича газ., 1985, 19 берез.

В багатьох трудових шахтарських колективах постійну прописку дістали дні стахановських традицій. Їм передує цілий комплекс заходів, який передбачає цілеспрямовану профорієнтаційну роботу із школярами, учнями ПТУ, молодими робітниками підприємств. На місцях проводяться вечори «Говорять професії Донбасу», вечори-вшанування трудових династій, дні відкритих дверей для учнів середніх шкіл і професійно-технічних училищ, екскурсії до музеїв шахт. До програми днів стахановських традицій входять уроки громадянськості, які ведуть керівники підприємств, засідання учнівських комітетів, уроки бережливості за участю економістів шахт, заводів. Вінцем усієї цієї роботи стають міські свята праці під девізом «Стахановським традиціям жити!».

У палацах культури, клубах, червоних кутках, музеях і гуртожитках Ворошиловградської, Закарпатської, Івано-Франківської, Київської, Кіровоградської, Львівської, Одеської та інших областей традиційними стали цикли тематичних вечорів «Змагатися — значить іти вперед», вечорів трудової слави «П'ятирічка відкриває нові імена» і «Кличе приклад правофлангових», вечори-зустрічі з учасниками стахановського руху, Героями Соціалістичної Праці, лауреатами Державних премій, вечори-портрети «Правофлангові п'ятирічки», присвячені передовим бригадам, цехам, переможцям соціалістичного змагання. Широко відзначаються у трудових колективах загальносоюзні професійні свята.

Наша країна йде до знаменної події — XXVII з'їзду КПРС. У ці серпневі дні змагання за його гідну зустріч набирає дедалі більшого розмаху. Підготовка до з'їзду проходить в обстановці величезного трудового і політичного піднесення радянського народу. З великим задоволенням сприйнявши рішення квітневого (1985 р.) Пленуму ЦК КПРС і травневого (1985 р.) Пленуму ЦК Компартії України, трудящі республіки сповнені прагнення здійснити накреслені партією плани й успішно виконати завдання одинадцятої п'ятирічки.

Невід'ємною частиною передз'їздівського соціалістичного змагання став рух колективів і трудящих за гідну зустріч 50-річчя стахановського руху. Нині у трудових колективах, областях і галузях завершуються ударні вахти на честь цієї події. Кожний день приносить звістку про все нові й нові трудові перемоги. В одному із звернень до виробничників наших днів ветерани стахановського руху писали: «Приємно і радісно усвідомлювати, що у ваших справах продовжують розвиватися чудові традиції нашого суспільства. Ми бачимо у вас, дорогі друзі, свою кипучу молодість, ми чуємо у ваших справах продовження справ героїчних перших п'ятирічок»⁹. Можна з певністю сказати, що естафету стахановського руху прийнято нинішнім поколінням. Вона успішно служить розв'язанню важливих завдань, які поставила перед радянським народом Комуністична партія.

В. А. Сологуб

ПРИУМНОЖАЯ СТАХАНОВСКИЕ ТРАДИЦИИ

Резюме

В августе 1935 г. выдающийся трудовой подвиг А. Стаханова положил начало движению, сыгравшему огромную роль в истории нашей страны. В статье члена Политбюро ЦК Компартии Украины, председателя Украинского республиканского совета профсоюзов В. А. Сологуба раскрываются истоки и история развития этого патриотического движения на Украине, работа по коммунистическому воспитанию трудящихся и молодежи на стахановских традициях.

⁹ Правда, 1984, 23 авг.

50-річчя стахановського руху

ДО НОВИХ ВИСОТ У СОЦІАЛІСТИЧНОМУ ЗМАГАННІ

(Матеріали «круглого столу»)

Інститут історії партії при ЦК Компартії України — філіал Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, Інститут історії АН УРСР разом з редакцією «Українського історичного журналу» провели 17 травня 1985 року засідання «круглого столу», присвяченого 50-річчю стахановського руху. Після вступного слова директора Інституту історії АН УРСР, Головного редактора «Українського історичного журналу», академіка АН УРСР Ю. Ю. Кондуфора в обговоренні проблеми взяли участь І. І. Коломійченко (ст. науковий співробітник Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, доктор історичних наук), Ю. А. Горбань (доцент кафедри історії КПРС природничих факультетів Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, доктор історичних наук), К. Г. Петров (колишній парторг ЦК ВКП(б) на шахті «Центральна — Ірміне», Герой Соціалістичної Праці), М. С. Демченко (ініціатор руху п'ятисотенниць), М. В. Гнатенко (учасник руху п'ятисотенниць, науковий співробітник Всесоюзного науково-дослідного інституту цукрових буряків, кандидат сільськогосподарських наук, Герой Соціалістичної Праці), М. С. Ломонос (майстер лампового відділу шахти ім. Гагаріна, бригадир колективу забійниць в роки Великої Вітчизняної війни), В. А. Анохін (секретар парткому шахти ім. XXII з'їзду КПРС м. Ірміне), О. І. Бабич (голова профкому шахти ім. О. Стаханова виробничого об'єднання «Червоноармійськвугілля»), Ю. В. Сиволоб (ст. науковий співробітник Інституту історії АН УРСР, кандидат історичних наук), Г. Я. Горбань (сталевар Ждановського металургійного комбінату «Азовсталь», двічі Герой Соціалістичної Праці, член ЦК КПРС), С. В. Кульчицький (завідуючий відділом історії соціалістичного будівництва Інституту історії АН УРСР, доктор історичних наук), В. І. Біба (машиніст депо Слов'янськ, лауреат премії радянських профспілок ім. П. Ф. Кривоноса), І. П. Кожукало (ст. науковий співробітник Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, кандидат історичних наук), Є. О. Долінюк (ветеран колгоспного руху, двічі Герой Соціалістичної Праці), В. П. Мішин (перший секретар Ровеньківського міськкому Компартії України Ворошиловградської області), В. І. Остапченко (перший секретар Нікопольського райкому Компартії України Дніпропетровської області, Герой Соціалістичної Праці), О. Н. Парубок (ланковий колгоспу ім. Суворова Жашківського району Черкаської області, двічі Герой Соціалістичної Праці), В. І. Криворотов (голова колгоспу «Росія» Червоногвардійського району Кримської області, Герой Соціалістичної Праці), В. М. Даниленко (ст. науковий співробітник Інституту історії АН УРСР, кандидат історичних наук).

Ю. Ю. Кондуфор. Вступне слово. Радянський народ готується гідно зустріти XXVII з'їзд нашої ленінської партії, на якому будуть прийняті такі основоположні теоретичні документи, як нова редакція Програми КПРС та Основні напрями економічного й соціального розвитку країни до 2000 року. На квітневому (1985 р.) Пленумі Центрального Комітету партії Генеральний секретар ЦК КПРС товариш М. С. Горбачов наголосив, що наступний з'їзд стане етапною віхою в розвитку країни. Це його значення зумовлюється першорядною важливістю питань, що виносяться на обговорення, повизною і масштабністю завдань, які постають перед суспільством.

Ми, історики, добре знаємо, що для правильного визначення завдань і напрямів дальшого просування вперед необхідно добре з'ясувати і зрозуміти закономірності пройденого шляху. Сьогодні, відзначаючи піввіковий ювілей стахановського руху, ми ставимо своїм основним завданням глибоко пізнати закономірності розвитку соціалістичного змагання з тим, щоб всемірно використати цей рух мільйонів в інтересах дальшого вдосконалення розвинутого соціалізму.

Відомо, що стахановський рух, виявивши невичерпні можливості й резерви соціалістичного виробництва, вирішальною мірою сприяв виконанню другої п'ятирічки, як і попередньої, за чотири роки. Трудовий почин Олексія Григоровича Стаханова, підхоплений мільйонними масами, став могутньою силою, що змінила колишні уявлення про межі можливого в техніці і технології виробництва. У кожній галузі народного господарства, в кожній радянській республіці рух новаторів збагачувався новими трудовими досягненнями, забезпечував підвищення ефективності економіки країни.

Якщо в першій п'ятирічці швидкий розвиток промисловості багато в чому зумовлювався *екстенсивними* факторами і лише половина приросту продукції була досягнута за рахунок підвищення продуктивності праці, то в другій, — коли виник стахановський рух, насамперед завдяки йому при таких же високих темпах, приріст промислової продукції вже більш як на три чверті забезпечувався зростанням продуктивності праці, тобто *інтенсивним шляхом*. Це слід особливо підкреслити, оскільки в наші дні Центральний Комітет КПРС, Радянський уряд докладають багатьох зусиль до того, щоб забезпечити підвищення темпів економічного розвитку країни саме на основі *інтенсифікації* виробництва, головним стратегічним важелем якої партія висуває сьогодні кардинальне прискорення науково-технічного прогресу. Як відомо, значну увагу цим питанням приділяє у своїх виступах перед партійним, радянським, господарським активом, трудящими країни товариш М. С. Горбачов.

Стахановський рух виник наприкінці другого десятиріччя Радянської влади, у новій історичній обстановці, коли вже були розв'язані завдання перехідного періоду і соціалізм почав розвиватися на власній основі. Досягнута на цей час політична зрілість мас, успішне оволодіння мільйонами трудящих технікою, ідейно-політична єдність радянського суспільства — такими були об'єктивні передумови для переходу соціалістичного змагання на новий, більш високий ступінь.

Однак об'єктивні передумови — це хоч і необхідний, але ще не достатній фактор для виникнення якісно нового суспільного явища, яким став стахановський рух. Хроніка соціалістичного змагання 1935 р. переконливо це довела. Справді, рік почався з історичного почину присутньої тут Марії Софронівни Демченко — зовсім юної тоді ланкової Старосільського колгоспу ім. Комінтерну на Черкащині. На II з'їзді колгоспників-ударників вона перед усією країною зобов'язалася виростити по 500 ц цукрових буряків з гектара. Така врожайність здавалася тоді фантастичною. Однак у сільському господарстві потрібні місяці, щоб побачити, як же виконано взяте зобов'язання. І справді, з'ясувалося це вже восени, коли стахановський рух був у самому розпалі.

А навесні 1935 р. розпочалися знамениті рекорди водіння великозагових поїздів, автор яких — машиніст депо Слов'янськ Донецької залізниці Петро Федорович Кривонос був гідно відзначений Комуністичною партією і Радянським урядом: за два тижні до першого стахановського рекорду він одержав орден Леніна. Та, як відомо, рух мільйонів почався не з кривоносівських рекордів, хоч цей прославлений донецький залізничник по праву вважається одним з його зачинателів.

І ще одна цікава деталь. Кілька років тому виявлено документ, згідно з яким вибійник Мясников (його ім'я та по-батькові ми не знаємо й досі) у липні того ж таки 1935 р., застосувавши метод роздільного видобутку вугілля, тобто той самий метод, який був запропонований О. Г. Стаханову присутнім тут колишнім парторгом ЦК ВКП(б) на шахті «Центральна—Ірміне» Костянтином Григоровичем Петровим, дав за зміну 112 т вугілля. Згадаймо, що перший рекорд О. Г. Стаханова, який сколихнув усю країну, дорівнював 102 т.

Про що ж говорять наведені факти, взяті в своїй сукупності? Про те, що саме на шахті «Центральна-Ірміне» партком повною мірою, негайно зрозумів і належно оцінив політичне значення рекорду новатора, що Донецький обком партії, дізнавшись про ініціативу парткому, зробив усе, щоб цей рух став надбанням цілої галузі, що ЦК ВКП(б) і його центральний орган — газета «Правда» оперативного розгорнули пропаганду стахановського рекорду з метою поширення його на все народне господарство. Інакше кажучи, виникнення стахановського руху безпосередньо пов'язане з мобілізуючою діяльністю партійних організацій на всіх рівнях — від парткому підприємства до Центрального Комітету. У цьому головна його закономірність.

І сьогодні ми добре розуміємо, що дальший розвиток соціалістичного змагання, посилення його впливу на виробництво головним чином і насамперед залежать від того, наскільки успішно буде здійснюватися робота партії по мобілізації мас. Наш обов'язок, обов'язок учених полягає в тому, щоб глибоко й комплексно вивчати проблеми, пов'язані з удосконаленням форм і методів трудового суперництва, досліджувати їх особливості на сучасному етапі, в якісно нових умовах, сумлінно збирати дорогоцінні зернятка забутого чи напівзабутого досвіду. Вироблені на основі цього конкретні рекомендації слід широко надавати в розпорядження партійних і профспілкових організацій з тим, щоб усі слушні думки та пропозиції вони могли використати в своїй практичній діяльності по розгортанню і вдосконаленню соціалістичного змагання.

Наша сьогоднішня зустріч — це зустріч новаторів виробництва кількох поколінь з ученими Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленізму при ЦК КПРС та Інституту історії АН УРСР. Мені приємно представити всім присутнім тут славу і гордість радянського робітничого класу і колгоспного селянства, людей, чиї імена назавжди ввійшли у підручники з вітчизняної історії, в енциклопедії і довідники. Це — Костянтин Григорович Петров, колишній парторг ЦК ВКП(б) на шахті «Центральна — Ірміне», Герой Соціалістичної Праці; Марія Софронівна Демченко, ініціатор руху п'ятисотенниць; Євгенія Олексіївна Долинюк, двічі Герой Соціалістичної Праці, заслужений працівник сільського господарства УРСР.

На нашій зустрічі присутні також Марія Семенівна Ломонос, майстер лампового відділу шахти ім. Ю. О. Гагаріна (м. Горлівка), а в роки Великої Вітчизняної війни — бригадир вибійниць; Віктор Іванович Біба, машиніст депо Слов'янськ, лауреат премії радянських профспілок ім. П. Ф. Кривоноса; Віктор Прохорович Мишин, перший секретар Ровенківського міськкому партії Ворошиловградської області, переможці соціалістичного змагання у промисловості, передовики сільського господарства, партійні і профспілкові працівники, вчені.

Дозвольте висловити надію, що цей «круглий стіл» сприятиме активізації розробки питань історії соціалістичного змагання, їх повнішому висвітленню в працях науковців республіки, стане вкладом у здійснення економічної політики партії, у вироблення нових підходів, які забезпечують крутий поворот до інтенсифікації виробництва.

І. І. Коломійченко. Комуністична партія на чолі соціалістичного змагання мас. Вперше на наукову основу питання про змагання було поставлене К. Марксом і Ф. Енгельсом. Проте за умов приватної власності на засоби виробництва і наявності експлуаторських класів, підкреслювали вони, праця не може стати творчою, викликати справжнього змагання. Тільки в новому суспільстві, що прийде на зміну капіталізму, при розумному устрої його, писав Ф. Енгельс, змагання стане органічно присуще цьому ладові, буде його своєрідною і розумною сферою¹.

Спираючись на теоретичні положення основоположників наукового комунізму, В. І. Ленін творчо розвинув далі вчення про соціалістичне змагання. Вперше своє позитивне ставлення до нього Володимир Ілліч висловив у книзі «Що робити?»: «Ми, соціалісти, зовсім не відкидаємо взагалі всякого змагання...»². А через два місяці після перемоги Великого Жовтня, він писав: «Наше завдання тепер, коли соціалістичний уряд при владі,— організувати змагання»³. Першорядне значення надавав В. І. Ленін партійному керівництву соціалістичним змаганням, сформулював специфічні принципи його організації: гласність, порівняльність результатів роботи, поширення й повторення передового досвіду, взаємодопомога.

Спираючись на ідеї В. І. Леніна, партія на всіх етапах соціалістичного будівництва використовувала й використовує цей рух у перетворенні економіки, утвердженні та вдосконаленні соціалістичних виробничих відносин, вихованні трудящих. XVI партійна конференція (квітень 1929 р.) прийняла звернення «До всіх робітників і трудящих селян Радянського Союзу» про розгортання соціалістичного змагання як масового руху за виконання плану першої п'ятирічки⁴. Вже на початку першої п'ятирічки соціалістичне змагання набуло масового характеру. Тисячі робітників, оголосивши себе ударниками, ставали справжніми революціонерами виробництва. Очолювали їх комуністи.

В міру зміцнення соціалізму вплив змагання ставав глибшим і всебічнішим. Історія його розвитку — це історія будівництва соціалізму, подолання труднощів у розвитку продуктивних сил та виховання радянських людей у комуністичному дусі. Перші п'ятирічки були справжніми битвами за соціалізм. Радянські люди не шкодували сил, свідомо йшли на нестатки, здійснювали трудові подвиги в ім'я подолання економічної відсталості країни і перетворення її в могутню соціалістичну державу. Будівництво Магнітки, Кузбасу, Турксибу, Дніпрогесу, Комсомольська-на-Амурі та інших первенців індустрії, широке розгортання соціалістичного змагання та ударництва — все це прояви нового, соціалістичного ставлення до праці.

Стійкість і мужність ентузіастів перших п'ятирічок, їх беззавітна відданість справі Комуністичної партії, соціалістичній Вітчизні і нині служать запалюючим прикладом, активізують творчу діяльність робітничого класу, колгоспного селянства, трудової інтелігенції, всього радянського народу, який споруджує нові заводи і електростанції, освоює простори Сибіру й Далекого Сходу, будує БАМ, здійснює епохальні наукові відкриття, продовжує славні трудові традиції перших п'ятирічок.

Завдяки самовідданій праці трудівників довоєнні п'ятирічки виконувались достроково. В умовах здійснення соціалістичної реконструкції народного господарства виняткового значення набуло опанування новою технікою, на весь зріст постала проблема підготовки кваліфі-

¹ Енгельс Ф. Начерки до критики політичної економії.— Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 1, с. 524.

² Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 6, с. 160.

³ Ленін В. І. Як організувати змагання? — Там же, т. 35, с. 189.

⁴ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і Пленумів ЦК.— К., 1980, т. 4, с. 241.

кованих кадрів. XVII з'їзд ВКП(б) (січень — лютий 1934 р.) підкреслював у зв'язку з цим необхідність піднесення справи соціалістичного змагання, самодіяльності партійних, робітничих і колгоспних мас⁵. І не випадково, що саме в цей час зародився стахановський рух, основним напрямом якого стало опанування прогресивної техніки, ломка старих технічних норм.

...Вранці 31 серпня 1935 р. сотні трудівників шахти «Центральна — Ірміне» (нині ім. XXII з'їзду КПРС) Кадіївського району на Донбасі зустрічали О. Стаханова з оркестром і квітами. За шість годин він пройшов всю лаву і вирубав 102 т вугілля, перевищив звичайну норму в 14 разів. А через дев'ятнадцять днів він перекрив свій рекорд — добув за зміну 227 т вугілля. Почин Стаханова поклав початок масовому рухові робітників і колгоспників за підвищення продуктивності праці. Він охопив всі галузі народного господарства. У нашій республіці машиніст депо Слов'янськ Донецької залізниці П. Кривонос встановив рекорд швидкісного водіння великовагових поїздів, колгоспниці М. Демченко, М. Гнатенко, Г. Кошова виростили небачений врожай цукрових буряків, високих виробничих показників добилася трактористка П. Ангеліна.

Рух новаторів був підготовлений всією попередньою роботою партії по розвитку соціалістичного змагання. В починаннях новаторів особливо яскраво виявився патріотизм радянських людей, любов до Комуністичної партії, яка побачила в їх рекордах зародження могутнього руху трудящих за розквіт соціалістичної економіки. Партія всемірно сприяла розвитку цього руху, узагальнювала і поширювала досвід передовиків виробництва, добивалася його масовості. Вона керувалася й неухильно керується ленінським заповітом про необхідність конкретності у вивченні й використанні досвіду. Для поширення методів роботи новаторів проводились виробничо-технічні конференції, міжзаводські переклики, встановлювалось шефство передових робітників над відстаючими, кадрових робітників — над молодими, створювались школи передового досвіду.

Комунисти очолили соціалістичне змагання в роки Великої Вітчизняної війни. Значну роль в організації праці і виробництва відіграло призначення на великі промислові підприємства, в будівельні організації і на транспорт партторгів ЦК ВКП(б) з числа комуністів, які мали досвід партійної і господарської роботи. Лозунг партії «Все для фронту! Все для перемоги!» став бойовим девізом у соціалістичному змаганні трудівників тилу. Керовані партійними організаціями, робітничий клас, колгоспне селянство і радянська інтелігенція внесли гідний вклад у забезпечення армії і флоту першокласною технікою, всім необхідним для перемоги над ворогом.

Гордість нашого народу — стахановці зуміли передати цілим поколінням радянських людей свою завзятість у праці, в оволодінні знаннями, передовий досвід. Це їх спадкоємці — трудові колективи республіки взяли соціалістичне зобов'язання до 50-річчя стахановського руху виконати завдання п'ятирічки по темпах зростання національного доходу і продуктивності суспільної праці; значно розширити масштаби впровадження в народне господарство досягнень науки і техніки, забезпечивши повну реалізацію передбачених на 1985 р. завдань загальносоюзних і республіканських науково-технічних програм; обсяг валової продукції сільського господарства збільшити порівняно з 1984 р. на 6,5%, відпрацювати два дні на зекономлених ресурсах⁶. Досягти цих показників можна лише на основі вдосконалення управління виробництвом, широко розгорнутого соціалістичного змагання.

⁵ XVII съезд Всесоюзной Коммунистической партии (б). Стен. отчет.— М., 1934, с. 671.

⁶ Рад. Україна, 1985, 22 січ.

У республіці, як і повсюдно в країні, набрало розмаху змагання під девізом «Завершальному року п'ятирічки — ударні стахановські темпи!», «XXVII з'їздові КПРС — гідну зустріч!».

Нині, на етапі розвинутого соціалізму, коли здійснюється перебудова всієї сукупності суспільних відносин на колективістських засадах, формується такий морально-психологічний клімат, такі умови праці і побуту, тоді у відносинах між людьми утверджується дух товариського співробітництва, взаємної вимогливості та відповідальності. Процес удосконалення виробничих відносин у значній мірі залежить від втілення в життя ініціативи партії про активне поширення бригадної форми організації праці, дедалі глибшого впровадження госпрозрахунку, нововведень, які покликані міцно утвердити на всіх ділянках господарської, виробничої діяльності два нерозривно зв'язані між собою процеси — самостійність і відповідальність. Питання про підвищення особистої заінтересованості працівника в своїй праці є питання про вдосконалення нашої системи матеріальних і моральних стимулів, розподільних основ взагалі.

На шахтах Донецчини, де започатковано стахановський рух, народився рух «тисячників». Підхопивши естафету ударників перших п'ятирічок, бригада І. І. Стрельченка на шахті «Трудовська» довела добове навантаження на забій до тисячі і більше тонн. Понад два десятиріччя дільниця, яку нині очолює двічі Герой Соціалістичної Праці І. І. Стрельченко, утримує цей рубіж. Цей почин було підхоплено по всій галузі. Чудових успіхів у праці добиваються бригади гірників, очолювані В. Ігнат'євим, О. Колесниковим, А. Поліщуком, Г. Моцаком, М. Скрипником, О. Хворостяним та іншими новаторами виробництва. Значних результатів до ювілею стахановського руху добились гірницькі бригади об'єднання «Донецьквугілля».

Бригади на шахтах мають давні традиції. Але час диктує необхідність удосконалювати бригадний метод. Досвід переконливо показує переваги наскрізних комплексних бригад з оплатою праці по єдиному наряду за кінцевим результатом і розподілом заробітку за коефіцієнтом трудової участі. На перше місце тут висувається завдання, яке полягає в тому, щоб забезпечити сувору залежність заробітної плати від результатів праці, її продуктивності та умов.

Ставлення до праці — основний показник ступеня соціальної активності, громадянської зрілості радянської людини. Завдяки самовідданій праці наша країна досягла великих успіхів в усіх галузях суспільного життя.

Проте для партії було і є властивим не задовольнятися досягнутим, а викривати недоліки, спрямовувати зусилля трудящих на подолання труднощів. На це вказувалося, зокрема, на квітневому (1985 р.) Пленумі ЦК КПРС⁷.

В умовах переведення економіки на рейки інтенсифікації по-новому постає питання організації соціалістичного змагання. Йдеться про те, щоб повсюдно головною метою змагання був чіткий трудовий ритм, своєчасне виконання договірних зобов'язань, висока якість виробів, впровадження й освоєння нової техніки, ощадливе використання кожної хвилини робочого часу, кожної тонни сировини, кожного карбованця, а особливо зміцнення порядку і дисципліни. В. І. Ленін підкреслював необхідність «...працювати, не покладаючи рук, над створенням дисципліни і самодисципліни, над зміцненням скрізь і всюди організованості, порядку, діловитості...»⁸. Ще на початковому етапі масового соціалістичного змагання, а також в період становлення і розвитку стахановського руху, партія гостро ставила питання про дисципліну, вважаючи її визначальною умовою успіхів у соціалістич-

⁷ Матеріали Пленуму Центрального Комітету КПРС, 23 квітня 1985 р. — К., 1985, с. 7—8.

⁸ Ленін В. І. Головне завдання наших днів. — Повне збір. творів, т. 36, с. 77.

ному змаганні. Зміцнення дисципліни і порядку — широке поняття. Сюди включаються не тільки сугобо виробничі справи, а й порядок і дисципліна у сфері обслуговування, в громадському житті і в побуті, в кожному трудовому осередку, в місті, селі. Кожен повинен займатися своєю справою, сумлінно виконувати свої обов'язки.

Там, де змагання базується на реальних економічних і організаційних основах, підкріплюється матеріальними і моральними стимулами, де партійні організації по-справжньому ставляться до організації змагання, — там досягають чудових результатів. Добрим прикладом може бути робота передових колективів, які широко впроваджують бригадний підряд. На Україні це — дніпропетровський комбайновий завод ім. К. Є. Ворошилова, сумське машинобудівельне об'єднання ім. М. В. Фрунзе, виробниче об'єднання «Донецьквугілля», кпівське виробниче об'єднання завод «Арсенал» та ін. Бригадна форма організації праці і змагання суттєво впливають на прискорення темпів зростання продуктивності праці, ефективності виробництва, скорочення потреб у робітниках, зміцнення дисципліни, взаємної вимогливості і взаємодопомоги в колективі, поліпшення всієї морально-психологічної атмосфери.

Нині в нашій країні діє майже 2 млн. бригад, більшість з них перейшла на прогресивний метод роботи⁹. Вони широко використовують надані їм повноваження в організації виробництва і праці, морального і матеріального стимулювання, виховання трудящих. Однак ця форма організації праці не скрізь розвивається успішно. Подекуди бригади повільно переводяться на госпрозрахунок, у багатьох з них слабо підвищується продуктивність праці.

Сила соціалістичного змагання — в його масовості, у можливості повторення і примноження передового досвіду. В змаганні беруть участь мільйони людей. Найважливішою ділянкою роботи партійних організацій — добиватися, щоб кожний трудовий крок робітника і колгоспника, інженера і вченого давав економічний ефект.

Ю. А. Горбань. Організаторська робота партії по створенню передумов виникнення і розвитку стахановського руху. Стахановський почин, який започаткував новий етап соціалістичного змагання, визрівав в гущі життя. Його глибинне коріння знаходилося в тих об'єктивних умовах, які були створені Великим Жовтнем. Соціалістичні виробничі відносини, положення робітничого класу як господаря країни зробили його участь в господарському житті соціально осмисленою, піднесли його працю на рівень творчості. Зростання цієї активності обумовлювалося також безпосереднім зв'язком суспільного виробництва з задоволенням насущних інтересів кожного виробника. «Кращий приклад організації виробництва, — писав В. І. Ленін, — супроводитиметься неминучим полегшенням праці і збільшенням суми споживання для тих, хто цю кращу організацію провів»¹⁰.

Творча активність мас в практиці соціалістичного будівництва реалізується не стихійно, її конкретна спрямованість і результативність безпосередньо залежить від організаторських зусиль партії, рівня ідеологічного забезпечення. Саме тому Комуністична партія це завдання розглядає як невід'ємну частину своєї керівної діяльності.

Важливою умовою виникнення і широкого розповсюдження стахановського руху стали незаперечні успіхи, яких добилися під керівництвом партії трудящі в технічному переозброєнні промислового виробництва, створенні відповідної матеріально-технічної бази. Курс партії на індустріалізацію країни створив необхідну основу для неухильного зростання продуктивності праці. Наприклад, в Донбасі, звідки почав-

⁹ Правда, 1985, 12 март.

¹⁰ Ленін В. І. Первісний варіант статті «Чергові завдання Радянської влади». — Повне збір. творів, т. 36, с. 142.

ся триумфальний хід стахановського руху, механізований видобуток вугілля на кінець першої п'ятирічки становив 72%, що значно перевищувало рівень механізації вуглевидобутку в Англії і майже рівнялося відповідному показнику США. За рівнем електрифікації Донбас виїшов на друге місце в світі серед вугледобувних центрів¹¹. В цілому по країні до середини 30-х років озброєність одного робітника основними засобами виробництва зросла в порівнянні з 1929 р. у вугільній промисловості в 2 рази, в чорній металургії — в 3, в металообробній промисловості — в 1,5 раза¹².

Виникнення і розвиток стахановського руху органічно пов'язані з заходами партії по підвищенню культурно-технічного рівня робітничого класу. У роки другої п'ятирічки це набуло першочергового значення, стало основним змістом виробничої діяльності робітничого класу, найважливішою умовою вдосконалення організації праці на сучасній технічній основі.

У 1933 р. на підприємствах Української РСР охоплення робітників технічним навчанням становило значну кількість. Дальшому піднесенню патріотичного руху робітничого класу сприяли громадсько-технічні іспити, які почалися з 1933 р. за ініціативою робітників «Уралмашу», з 1935 р. цей іспит був перетворений в державний технічний іспит, розв'язання цього завдання партія вважала найважливішим. Партія усвідомлювала всю складність його реалізації. Висунувши лозунг «Кадри, які оволоділи технікою, вирішують все!», вона мобілізувала всі засоби пропаганди для роз'яснення трудящим необхідності непинного піднесення своїх технічних знань.

Партійні організації України виявляли постійну турботу, щоб комуністи не тільки виступали в ролі організаторів технічного навчання, а й особистим прикладом вели за собою безпартійних робітників. Парткоми підприємств і бюро цехових парторганізацій практикували регулярні звіти комуністів про їх участь в технавчанні, в системі партійного навчання відводилися теми з технінімуму.

Цілеспрямованою в цьому напрямі була робота парторганізацій Донбасу. Так, тільки в першому півріччі 1935 р. Донецький обком КП(б)У кілька разів обговорював на пленумах і бюро питання підготовки і здачі держтехіспиту, організував спільно з Наркомважпромом СРСР вседонецький зліт відмінників технавчання. Вивчався і аналізувався хід підготовки і проведення іспитів безпосередньо на підприємствах, шахтах. І, як результат, з 154 185 робітників Донбасу, які пройшли держтехіспит, 133 400 (87% від загальної кількості) здали його на «відмінно» і «добре», а серед комуністів цей показник перевищував 90%. За підсумками року Донецька область посіла перше місце у Всесоюзному змаганні за кращу здачу держтехіспиту¹³.

Таким чином, виникнувши на новій технічній базі, в умовах масового руху за оволодіння технічними знаннями, стахановський рух став важливим фактором оволодіння робітниками виробничими потужностями соціалістичної індустрії. В свою чергу, даліше зростання професійно-технічного рівня робітничого класу, опанування ним сучасної техніки безпосередньо впливали на розвиток цього патріотичного руху, розширення рядів його новаторів. Стахановський рух став органічним поєднанням досягнень в технічному переозброєнні виробництва і відповідного йому рівня організації праці, як вищої форми

¹¹ XII з'їзд Комуністичної партії (більшовиків) України. Стен. звіт.— К., 1934, с. 23; Наумов Д. Соціалістичне розміщення продуктивних сил СРСР та подолання господарської і культурної відсталості національних республік і областей.— Більшовик України, 1934, № 1, с. 148.

¹² Історія Комуністичної партії Радянського Союзу.— К., 1973, т. 4, кн. 2, с. 355.

¹³ Саркисов С. Стахановское движение и большевики Донбасса.— Парт. строительство, 1935, № 22—23, с. 32, 33.

соціалістичного змагання на завершальному етапі технічної реконструкції народного господарства.

Партія усвідомлювала, що рівень організації праці значно відставав від матеріально-технічної бази виробництва. Зокрема, в постанові ЦК ВКП(б) і РНК СРСР «Про роботу вугільної промисловості Донбасу» (квітень 1933 р.) відзначалося, що організація праці вступила у протиріччя з сучасною технікою. Ставилося завдання усунути недоліки в цій справі, в розстановці кадрів спеціалістів¹⁴.

В плані реалізації даної постанови ЦК КП(б)У направив групу спеціалістів і досвідчених партійних працівників для подання допомоги місцевим організаціям. При Донецькому обкомі, міськоммах і райкоммах КП(б)У створювалися спеціальні комісії для розв'язання тих чи інших проблем організації праці. Під безпосередній контроль шахтних парторганізацій була взята робота господарників по організації виробничих процесів, зміцненню трудової дисципліни у всіх ланках виробничого циклу.

Боротьба партійних організацій за дисципліну і організованість дала належні результати. На кінець 1933 р. скоротилась плінність кадрів, відбулися докорінні зміни у розстановці кадрів спеціалістів. Якщо на початку 1933 р. з 2200 інженерів і техніків вугільної промисловості Донбасу тільки 390 працювали на підземних ділянках вуглевидобутку, то на початок 1935 р. з 3150 спеціалістів 2500 працювали безпосередньо в шахтах¹⁵. За рахунок кращої організації праці тільки з червня по жовтень 1933 р. середньодобовий видобуток вугілля зріс по Донбасу, з 116 тис. т до 134 тис. т при зменшенні кількості робітників у вибоях на 3 тис. чол., тобто в розрахунку на одного працюючого виробіток збільшився з 37,2 т до 41,8 т¹⁶.

В процесі вдосконалення організації праці і виробництва створювались передумови новаторських методів праці. На початку 30-х років широко практикували хронометраж виробничих процесів з метою виявлення обґрунтованих затрат робочого часу, вивчення технічних можливостей машин і устаткування шляхом їх паспортизації, ставилися спеціальні дослід з метою розробки оптимальних варіантів внутрізаводської організації праці. Аналізуючи їх результати, партійні і господарські органи виявляли невикористані резерви підвищення продуктивності праці. Ідея організації праці на основі строгої спеціалізації і розподілу виробничих операцій все більше проникала в практику і в найбільш завершеному вигляді знайшла своє втілення в стахановському русі.

Сприятливі умови для становлення і розвитку прогресивних методів праці були створені також діяльністю партії по вдосконаленню розподільчого механізму. Засудивши і відкинувши зрівнялівку як дрібнобуржуазну концепцію організації заробітної плати на соціалістичному підприємстві, партія послідовно проводила курс на втілення в життя таких принципів економічного стимулювання виробництва, які ставили чітку грань між хорошою і поганою роботою, відповідно оплачуючи її.

Характерно, що 2 вересня 1935 р. газета «Правда» в першому повідомленні про рекорд О. Стаханова писала не тільки про видобуті тонни вугілля і процент перевиконання норми вуглевидобутку, а й про суму грошей, зароблених рекордсменом. А в постанові парткому шахти «Центральна — Ірміне», який зібрався на своє засідання того пам'ятного ранку 31 серпня 1935 р., наводився перелік тих матеріаль-

¹⁴ КПРС в резолюціях..., т. 5, с. 90, 93.

¹⁵ Постишев П. П. Квітне і міцніє індустріально-колгоспна Україна.— Більшовик України, 1935, № 1—2, с. 17.

¹⁶ Вайнов А. Про реалізацію постанови ЦК ВКП(б) і РНК СРСР від 8 квітня 1939 р. і дальші завдання партійної організації Донбасу по вугіллю.— Більшовик України, 1934, № 1, с. 118.

них заходів, якими відзначалася новаторська праця зачинателя нового руху.

Таким чином, на середину 30-х років в промисловості країни були створені необхідні матеріально-технічні та організаційно-господарські передумови для підвищення продуктивності праці. В той же час, системою політико-виховних, масово-організаційних заходів Комуністична партія підготувала робітничий клас до того, щоб перетворити об'єктивно існуючі можливості в реальну практику життя.

Початок нового етапу в соціалістичному змаганні був покладений рекордними виробітками О. Стаханова, його послідовників М. Дюканова, Д. Концедалова та інших. Все те краще, що дало ударництво, зустрічне планування, ізотовський почин поєднала в собі нова форма соціалістичного змагання — стахановський рух. Партійна організація шахти, де він зародився, вжила енергійних заходів для закріплення, популяризації і розповсюдження нових методів організації праці. Перші практичні заходи в цьому плані були накреслені на позачерговому засіданні парткому шахти зразу ж після закінчення рекордної зміни. Пізніше були проведені партійні збори, виробничі наради, на яких приймалися рішення про шляхи розповсюдження новаторського руху на шахті. Вдосконалювалася розстановка комуністів на найважливіших ділянках вуглевидобутку, конкретизувалися їх організаторські функції.

Для дальшого розвитку стахановського руху Донецький обком КП(б)У на наступний день після встановлення рекорду О. Стаханова, підтримуючи ініціативу новатора, закликав усіх робітників області наслідувати його почин. Вивчивши і узагальнивши перший досвід нового руху, Пленум обкому (жовтень 1935 р.) визнав його достатнім «з точки зору доказовості того, що методи Стаханова є цілком прийнятливими на всіх шахтах і в усіх ланках вуглевидобутку»¹⁷. Пленум зобов'язав партійні організації створити необхідні умови організаційного і політико-виховного характеру для широкого запровадження прогресивних передових методів праці на підприємствах області.

З метою активізації організаторської роботи по розвитку новаторського руху, Донецький обком КП(б)У провів наради секретарів міських і районних комітетів партії, інструктивні наради секретарів і партторгів шахт і заводів, єдині політдні, які пройшли на підприємствах Донбасу, обласні наради стахановців спільно з інженерно-технічними працівниками і господарниками. Перед пресою обком поставив завдання перетворити сторінки газет в трибуну роз'яснення, інструктажу і організації робітників для роботи за новим методом зачинателів патріотичного руху. Організаторську роботу Донецького обкому партії по розвитку руху новаторів високо оцінив травневий (1936 р.) Пленум ЦК КП(б)У¹⁸.

Організаторська і масово-політична робота партії забезпечила швидке розповсюдження стахановського руху в інших галузях промисловості республіки, всієї країни. У жовтні — листопаді 1935 р. відбулися обласні зльоти стахановців з участю партійних, профспілкових і господарських працівників, на яких колективно визначалися заходи по дальшому розвитку руху новаторів виробництва.

Важливе значення для дальшого розвитку стахановського руху і узагальнення його досвіду в масштабах всієї країни, для вдосконалення методів партійного керівництва новою формою соціалістичного змагання мали Всесоюзна нарада стахановців (листопад 1935 р.) та грудневий (1935 р.) Пленум ЦК ВКП(б). В рішеннях Пленуму підкреслювалося, що стахановський рух став закономірним етапом роз-

¹⁷ Парт. арх. Донецьк. обкому Компартії України, ф. 326, оп. 1, спр. 307, арк. 70.

¹⁸ Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК.— К., 1976, т. 1, с. 849—850.

витку країни по шляху соціалізму. Пленум визначив завдання дальшого розвитку руху новаторів виробництва з тим, щоб добитися більш повного оволодіння технікою, підвищення продуктивності праці. Засуджувалося консервативне ставлення до руху новаторів з боку певної частини господарників і спеціалістів¹⁹.

Рішення пленуму, їх обговорення в трудових колективах сприяли дальшому піднесенню стахановського руху. Вже через рік після почину Стаханова рухом новаторів було охоплено в основних галузях промисловості 25—30% робітників, а через два роки питома вага стахановців в ряді галузей досягла 40—47%²⁰.

Стахановський рух став могутнім засобом прискорення економічного розвитку країни, вдосконалення виробничих відносин, соціалістичного виховання трудящих, залучення їх до управління виробництвом. Під впливом стахановських традицій розвивалися наступні форми соціалістичного змагання, зокрема, рух за комуністичне ставлення до праці. Як і півстоліття тому, зусилля учасників соціалістичного змагання на сучасному етапі спрямовані насамперед на повніше використання досягнень науково-технічного прогресу, на чітку організацію праці, її інтенсифікацію. До цього зобов'язують і рішення квітневого (1985 р.) Пленуму ЦК КПРС, червневої наради в ЦК КПРС з питань прискорення науково-технічного прогресу, які спрямовані на те, щоб привести в дію всі організаційно-економічні і соціальні резерви росту виробництва, підвищення його ефективності.

К. Г. Петров. Комунисти шахти «Центральна — Ірміне» на чолі руху за високу продуктивність праці. 50 років тому, в ніч з 30 на 31 серпня 1935 р., на шахті «Центральній — Ірміне» вибійник О. Г. Стаханов за 6 робочих годин виконав 14 виробничих норм, встановивши рекорд, який поклав початок рухові за високу продуктивність праці і названий за ім'ям його зачинателя — стахановським. Організатором цього патріотичного почину була шахтна партійна організація, яку я тоді очолював як парторг ЦК ВКП(б) і тому був одним із безпосередніх учасників і організаторів цього історичного рекорду.

У той час на Донбасі проводилася механізація трудомістких робіт. Наша шахта «Центральна — Ірміне» була середньою, із добовим завданням 800 т. На ній було 95 відбійних молотків, 4 компресори, 4 електровози та інші механізми. Продуктивність праці вибійника була низькою — 7—8 т за зміну. Шахта з напруженням виконувала добовий план. У всесонєцькому змаганні їй жодного разу не вдалося увійти в число переможців. У 1935 р. наш колектив узяв зобов'язання річний план виконати за всіма показниками достроково, до 21 грудня²¹.

Партійна організація шахти наполегливо шукала шляхів, щоб виконати зобов'язання і зробити шахту передовим підприємством. Протягом січня — жовтня 1935 р. партійний комітет не раз розглядав питання про виконання плану, організацію соціалістичного змагання і усунення недоліків в роботі. На найбільш відповідальні ділянки були послані комунисти. На осінь 1935 р. з 210 членів партії безпосередньо на шахті працювало 170, в той час як раніше лише 70 чоловік. Партійна організація особливу увагу приділяла організації технічного навчання шахтарів. Організовувалися змагання на кращого вибійника, робітника за професією. У них брали участь робітники всіх професій. Це давало свої позитивні результати, дещо зростала продуктивність

¹⁹ КПРС в резолюціях... т. 5, с. 225—237.

²⁰ Зимоглядов Ф. Р. Коммунистическая партия Советского Союза во главе трудовой активности масс (1928—1941 гг.): Из опыта работы партийных организаций Донбасса.— М., 1973, с. 62; Лельчук В. С. Индустриализация СССР: история, опыт, проблемы.— М., 1984, с. 229.

²¹ Гешберг С. Р. Стаханов и стахановцы.— М., 1981, с. 8.

праці, але докорінного поліпшення справ добитися не вдавалося. Потрібен був виробничий ривок. На засіданні парткому ми обговорювали це питання, оскільки необхідно було виконати достроково річний план, накреслили ряд заходів у галузі виробничої і агітаційно-масової роботи. Серед них був і такий: «Необхідно оголосити по шахті конкурс на кращого вибійника з метою підвищення продуктивності праці». Для цього послали у вибій комуністів до кращих працівників шахти. Я звернувся безпосередньо до О. Стаханова, щоб порадитися, почути думку цього сумлінного робітника, що потрібно зробити, щоб організувати виробничий рекорд.

Наближався Міжнародний юнацький день (МЮД), який відзначався 1 вересня. На Донбасі в той час склалася традиція відзначати свята трудовими успіхами. Тут і з'явилася ідея відзначити МЮД великим виробничим рекордом одного з вибійників шахти. Вирішили, що це може здійснити Олексій Стаханов, безпартійний робітник — вибійник на дільниці «Никанор — Схід». Порадилися з начальником дільниці М. І. Машуровим і 29 серпня пішли на квартиру до О. Стаханова і розповіли про свою ідею, запропонували йому взяти на себе здійснення рекорду. Спільно обговорили питання про умови роботи при виконанні цього незвичайного завдання: він мав рубати всю лаву, а за ним два кріпильники повинні були кріпити. Ця ідея цілком відповідала задумам Стаханова, він уже давно думав над цим і відразу ж погодився з пропозицією. Ми обговорили все, що потрібно для реалізації цього задуму. Вирішили про наше рішення нікому заздалегідь не говорити, а рекорд організувати в ніч з 30 на 31 серпня в нічну зміну. Ця ніч стала легендарною.

О. Г. Стаханов, я, начальник дільниці М. І. Машуров, кріпильники Т. Щиголев і Т. Борисенко, редактор шахтної багатотиражки П. Михайлов спустилися в шахту на дільницю «Никанор — Схід». Стаханов рубав, я йому лампою освітлював вибій. Олексій рубав відмінно і за 6 робочих годин пройшов свою стометрову лаву і нарубав 102 т вугілля, виконавши 14 виробничих норм.

Стаханов пішов на рекорд не в спеціально підготовленій для цього лаві, а в звичайній, у якій у другу зміну перед рекордом працювало 10 вибійників та й готувати цю лаву не було часу. Так зародився стахановський рух.

Величезна заслуга партійної організації шахти «Центральна — Ірміне» була в тому, що в рекорді Стаханова вона побачила і підтримала початок нового етапу соціалістичного змагання, використала його для активізації трудової енергії всього колективу шахти.

Через годину після рекорду на шахті зібралося екстрене засідання партійного комітету шахти, яке, обговоривши повідомлення про рекорд Стаханова, у своєму рішенні записало, що партком шахти надає величезного політичного значення рекорду, що це показник того, як треба оволодіти технікою і вміння взяти від неї все, що можливо. Партком висловив упевненість, що слідом за Стахановим з'являться нові герої в боротьбі за високу продуктивність праці. Було намічено ряд заохочувальних заходів нашому первістку, зачинателю патріотичного руху. Йому дали кращу квартиру, встановили телефон, закріпили прольотку, видали безкоштовно мішок білого борошна, визначили в клубі два іменних місця для Стаханова та його дружини, виділили сімейну путівку на курорт та ряд інших заохочень.

Так наша партійна організація шахти «Центральна — Ірміне» відповіла на заклик партії про використання техніки. Всі ці рішення одностайно схвалив колектив шахти.

Слідом за Стахановим на встановлення рекордів виступило багато шахтарів. Вже в ніч на 2 вересня комсомолец В. Поздняков добув 61 т вугілля, виконавши 9 виробничих норм, 3 вересня партгрупорг дільниці М. Дюканов — 115 т вугілля, 5 вересня комсомолец Д. Кон-

педалов — 125 т вугілля та багато інших показали зразки високопродуктивної праці.

Під керівництвом партійної організації на стахановський метод роботи перейшли всі дільниці. Шахта без введення нової лінії вибою протягом п'яти місяців подвоїла добовий видобуток вугілля. Зросла продуктивність відбійного молотка з 7 т до 15 т. У сучні 1936 р. за підсумками третього Всесоюзного конкурсу шахті «Центральній — Ірміне» було присуджено звання кращої шахти країни з врученням Червоного Прапора газети «Правда». Це високе звання шахта зберігала до початку Великої Вітчизняної війни.

Стахановські традиції зміцнюються і розвиваються передовики виробництва 80-х років. Усі підприємства м. Стаханова включилися в соціалістичне змагання під девізом «50-річчю стахановського руху — 50 тижнів ударної праці!». Підприємства міста успішно борються за виконання взятих зобов'язань і, безперечно, їх виконають. Зразки високопродуктивної праці показують гірники шахти ім. ХХІІ з'їзду КПРС — батьківщини стахановського руху, як завжди першими йдуть комуністи. Рекордами видобутку вугілля радують і молоді вибійники. Шахта з початку року на надплановому рахунку має десятки тисяч тонн вугілля. Комуністи, трудящі м. Стаханова докладають всіх зусиль до того, щоб великими трудовими подарунками відзначити піввіковий ювілей стахановського руху. Це свято — гордість не тільки нашого міста, яке носить ім'я знатного шахтаря, Героя Соціалістичної Праці О. Г. Стаханова, а свято праці всієї нашої країни. Ми стахановці перших п'ятирічок, які стояли біля джерел зародження стахановського руху, що відіграв величезну роль у піднесенні народного господарства країни, пишаємося цим і докладаємо всіх зусиль для максимальної допомоги молодому поколінню у виконанні поставлених Комуністичною партією великих завдань.

М. С. Демченко. Масовий трудовий ентузіазм — важлива підйома підвищення продуктивності праці. Минуло півстоліття з тієї незабутньої пори, як ми, тоді молоді колгоспники-комсомольці, на заклик Комуністичної партії прийняли з рук робітничого класу естафету масового соціалістичного змагання, виступили зачинателями новаторського руху в сільському господарстві.

Глибокі перетворення у галузі економіки і культури в місті й на селі, які відбулися у роки соціалістичної індустріалізації та колективізації, багатогранна ідеологічна і масово-політична робота партії, ленінського комсомолу допомогли сільській молоді усвідомити суспільну значимість високопродуктивної колективної праці.

Мені було 16 років, коли у Старосіллі створили колгосп ім. Комінтерну. Через рік була організована Городищенська МТС й на колгоспні поля почала надходити сільськогосподарська техніка. На той час я вже мала певний життєвий досвід: з 7 років наймитувала у куркуля, з 14-ти стала виїздити з села на заробітки. Спочатку на плантації бурякорядгоспу під Полтавою, потім з сім'єю — в уральській радгосп «Путь Октября» (станція Картали), один сезон працювала з батьком різноробочою на Магнітці.

Звістка про створення колгоспу в нашому селі владно покликала нашу сім'ю додому. Вступили в колгосп. Я пішла працювати у буряківничу бригаду й одразу зрозуміла, як і мої ровесники, що покладати надію на традиційний досвід вирощування цукрових буряків селянами-одноосібниками не можна. Необхідні були знання. Вступила до агротехнічної школи, яку організував агроном Г. Ф. Дудник. Та мені не вистачало елементарної грамотності, адже вчитися в дитинстві не довелося.

У квітні 1930 р. колгоспний комсомольський осередок прийняв мене в ряди ЛКСМУ і рекомендував у ланкові. Комсомольці допо-

могли в навчанні, прикріпили до мене вчителя Ю. П. Пузенка. Поєднуючи працю та навчання, моя ланка, як і вся молодь колгоспу, включилася в соціалістичне змагання за підвищення врожайності сільськогосподарських культур. Уже в 1933 р. наш колгосп досяг найбільшого на Україні врожаю цукрових буряків — 261 ц з га — і був відзначений премією Народного комісаріату землеробства УСРР. Однак ми всі розуміли, що це — не межа.

З великим піднесенням розгорнулася в республіці підготовка до II Всесоюзного з'їзду колгоспників-ударників. У 1934 р. наша ланка одержала по 469 ц цукрових буряків з га й вийшла переможцем у Всесоюзному соціалістичному змаганні. Я була удостоєна честі представляти наш колгосп на цьому форумі.

З'їзд відкрився 11 лютого 1935 р. Мені надали слово. Згадую, з яким хвилюванням я вийшла на трибуну. Слухали мене з великою увагою. Я розповіла, як ми організували змагання між бригадами і ланками, як опанували нову агротехніку, боролися за врожай. Сказала про труднощі, які ми переживали, про перемоги в культурному обслуговуванні села.

«Та при такій роботі й 500 центнерів дати можна!» — почула я репліку Й. В. Сталіна. «Дам 500!» — відповіла впевнено.

Після повернення додому вже наступного дня відбулися загальні збори колгоспу. Мою ініціативу в цілому підтримали. А ланка моєї подруги Марини Гнатенко викликала нас на змагання.

Щоправда, не всі з ентузіазмом зустріли наше рішення, вважали такі зобов'язання нереальними. Кілька чоловік пішли з моєї ланки. Однак ті, хто залишився, з подвоєною енергією взялися за справу.

Уже взимку почали ми готуватися до весняної сівби. Кожну вільну хвилину використовували для вивчення агротехніки. Під керівництвом агронома неухильно виконували весь комплекс агротехнічних заходів.

Весною несподівано почалися заморозки. Аж до 30 квітня кожна ніч ланка у повному складі виходила в поле, розпалювала багаття, відвойовуючи у стихії кожний паросток, кожний гектар посіву. А літом довелося боротись із засухою, організовувати поливання й удобрення полів. Постійна підтримка партійної та комсомольської організацій, правління колгоспу, високе почуття відповідальності за дане перед усією країною слово допомогли нам справитися із взятими на себе зобов'язаннями.

Восени 1935 р. наша ланка зібрала по 523 ц з га, Марини Гнатенко — по 511, Наталії Семської — по 480, а багато інших — понад 400 ц з га з усієї закріпленої за ланками площі посіву. Наш колгосп було удостоєно честі першим у республіці одержати Акт на безплатне й вічне користування землею (3557 га).

Сутність стахановського руху полягала в тому, щоб зробити рекордні виробничі показники здобутком кожного трудівника, досягти загального підвищення продуктивності праці у промисловості й сільському господарстві. «Мало того, коли одна людина може добитися рекорду, — вчили нас наші наставники парторг Дерibas і бригадир Бурда, — важливо, щоб його могли повторити й інші». Й ми гостинно приймали буряководів, які приїздили до нас з інших районів України та братніх республік. Усією ланкою старалися відповісти на кожний лист, а їх приходило іноді до сотні на день! Велику допомогу подали в поширенні нашого досвіду вчені, спеціалісти сільського господарства. Їх висновки допомогли й нам у наступній роботі. Вже в 1935 р. у рух «п'ятисотенниць», як назвала наш почин громадськість, включилося 5 областей УСРР і Курська область РСФРР. Високих показників добилися в республіці 35 ланок з 13 колгоспів. Серед них — ланка Г. Д. Кошової з артілі «Червоний гігант» Великополовецького району на Київщині, яка одержала найвищий урожай — 613 ц з га. Тим са-

ним було доведено, що немає межі зростанню продуктивності праці, якщо вона спирається на досягнення науки й техніки і трудовий ентузіазм радянських людей.

Наш приклад буряководів наслідували всі загони трудівників сільського господарства — рільники, тваринники, механізатори.

Я щаслива, що доля обдарувала мене радістю жити і працювати на благо Радянської Батьківщини разом з відомими новаторами соціалістичного виробництва О. Стахановим і П. Ангеліною, П. Кривоносом і М. Гнатенко й іншими чудовими людьми.

Я щаслива, що справа, розпочата нашим поколінням, дістала продовження в нових творчих зверненнях радянського народу.

М. В. Гнатенко. На чолі з комуністами. 50 років тому в сільському господарстві нашої країни зародився рух п'ятисотенниць, який відкрив нові шляхи в боротьбі за високі врожаї цукрових буряків. Це був подвиг новаторів соціалістичної держави робітників і селян.

П'ятисотенний рух виник у колгоспі ім. Комінтерну в с. Старосілля Черкаської області. До того на полі працювали всією бригадою. При такій організації праці ніхто не відповідав за якість роботи і підвищення продуктивності праці. В лютому 1933 р. були організовані ланки, за якими закріплювалися по 2—3 га цукрових буряків. Це сприяло підвищенню їх врожаю — того року колгосп зібрав не по 80—90 цнт, як раніше, а по 301, а моя ланка виростила на кожному гектарі по 325 центнерів.

І тоді ми повірили в силу нашої землі, переконалися, що при вмілій організації праці можна одержувати високі врожаї цієї культури.

Так, ми повірили. А скільки нам тоді було років? Лише 16—17. А який ентузіазм охоплював нас! Здавалося, що немає таких труднощів, які б ми не могли здолати. Однак нашими успіхами в роботі ми значною мірою зобов'язані партійній і комсомольській організаціям, які очолювали Ф. К. Дерibas та І. Є. Тищенко. Це вони спрямовували нас на трудові подвиги.

Напруженою була для нас зима 1934 р. Вдень заготовляли органічні добрива, а ввечері вчилися в агрономічній школі, прагнули підвищити свій загальноосвітній рівень. Кожне почуте на заняттях слово занотовували в зошити. Це наші ланки вперше в буряківництві застосовували посів цукрових буряків з маяковою культурою при підживленні рослин гноївкою, пташиним послідом та деревним попелом. У той час з'являлося багато нових агротехнічних прийомів і заходів для підвищення врожаїв цукрових буряків. Наприклад, для того, щоб на кожному гектарі землі було не менше, як по 100—110 тис. рослин, кожна працівниця мала метрову лінійку з зубцями на відстані 15—18 см один від одного. Покладеш таку лінійку на землю під час формування густоти насаджень і бачиш, яку рослину треба вирвати, а яку залишити, щоб на одному погонному метрі було 5—6 рослин.

До п'ятисотенного врожаю ми йшли не один рік. У 1934 р. наша ланка одержала по 466 цнт. Це було на 162 цнт вище, ніж у колгоспі. Одного разу я спитала на заняттях у агронома: «Якщо позбавитися всіх помилок, які ми допускали в роботі, чи можна виростити п'ятисотенний врожай цукрових буряків? Зібрали ж ми по 466 цнт, а до 500 не так і далеко».

Не знаю, чи то був жарт, але агроном сказав: «Виростити можна, тільки сліз доведеться пролити немало». А наступного дня секретар парторганізації колгоспу Ф. К. Дерibas зібрав усіх ланкових і агроном повідомив, що перед нами стоїть завдання — зібрати по 500 цнт цукрових буряків з кожного гектара. Деякі поставилися до цього серйозно, а інші говорили, що з дерibasівської вигадки нічого не вийде.

Я часто думала, чи вистачить у нас сил, щоб виконати таке високе соціалістичне зобов'язання.

На II Всесоюзному з'їзді колгоспників-ударників М. С. Демченко як ланкова старосільського колгоспу ім. Комінтерну взяла зобов'язання виростити по 500 цнт з кожного закріпленого за ланкою гектара. Її почин перетворився на масове соціалістичне змагання п'ятисотенниць.

По закінченні з'їзду в нашому селі відбувся мітинг колгоспників, на якому я викликала ланку М. Демченко на змагання.

Погодні умови весни 1935 р. склалися несприятливо. Холодні дощі змінювалися мокрим снігом, і сіяти ми почали у квітні. З 20-го квітня стояли теплі сонячні дні, а з 2-го травня різко похолодало. Ось тоді й почалися мої тривоги й сльози. Адже на той час вже з'явилися молоді сходи. Вночі розкладали багаття навколо поля, щоб дим покryw його і захистив ще незміцнілі рослинки. А як тільки буряки пішли в ріст, на них напав лучний метелик. Здавалося, вся наша праця пропаде протягом двох-трьох днів. Поле було білим від цього метелика. Вдень і вночі боролися ми проти нього. Отрутохімікатів у той час ще не було, і ми знищували його вручну. Вдень пускали марлеві волокуші, а вночі спалювали метеликів на вогнищах. Коли з'явилася гусінь, було пущено в хід гусеницьоловки.

Після знищення гусені ми двічі провели розпушування ґрунту: одне — мілке, на 5—6 см, а через 7—10 днів — на 10—12 см. Коли настав час збирання врожаю, всі члени ланки уважно стежили за роботою бурякопідкопувача і вивезенням солодких коренів з поля. Старалися, щоб не було ні найменших втрат. Невивезені буряки, накопані за день, укривали на ніч гичкою, а потім ще й прикидали землею. 16 жовтня ми завершили збирання врожаю. Виявилося, що він становив по 511 цнт з гектара.

10 листопада М. І. Калінін вручав буряководам високі нагороди: 32 чол. одержали ордени Леніна і 7 чол. — Трудового Червоного Прапора. Всі ми дали слово самовідданою працею виправдати високу оцінку Комуністичної партії і Радянського уряду.

Через довгі роки життя ми пронесли комсомольську вірність даний тоді клятві й дуже пишалися прапорцем з цифрою «500», що паляхкотів на нашому полі.

Рух п'ятисотенниць відкрив нову сторінку в історії соцзмагання. Він став свідченням комуністичного ставлення до праці, вірності трудящих ідеям Комуністичної партії. Ми раділи, що це змагання стало масовим. Так, якщо в 1936 р. 173 ланки у Київській області виростили більш як по 500 цнт цукрових буряків з гектара, то в 1938 р. у республіці за такої врожай вже боролися 187 тис. ланок, 34 тис. бригад і 12 тис. колгоспів.

Таким чином, рух п'ятисотенниць став животворним джерелом високопродуктивної праці в буряківництві. Так, у Київській області одразу ж після завершення Великої Вітчизняної війни почала вирощувати високі врожаї цукрових буряків О. К. Диптан, а потім С. Д. Виштак. Протягом кількох десятиків років 500 цнт не були для них межею. Вони знімали й вищі врожаї. Обидві вони — двічі Герої Соціалістичної Праці. Це — трудівниці-новатори. Вони вперше почали сіяти однопасінні сорти буряків, оскільки зростаючий рівень механізації сприяв збільшенню їх врожайності й скороченню затрат ручної праці на одиницю вирощеної продукції.

У 60-х роках ініціатором прогресивної технології вирощування цукрових буряків став жашківський механізатор П. О. Журавський, нині — Герой Соціалістичної Праці. Свое вміння і досвід він передав О. Н. Парубку. За довгорічну роботу по вирощуванню високих урожаїв цукрових буряків у 1984 р. Омеляна Никоновича було удостоєно вже другої Золотої Зірки Героя Соціалістичної Праці.

Рух п'ятисотенниць дав можливість не лише підвищити врожай цукрових буряків на висококультурених землях, а й розширити посівні площі в механізованих ланках — до 100 і більше гектарів, а також впровадити індустріальну технологію їх вирощування. Застосовуючи індустріальні методи, механізатори рік у рік одержують по 450—500 цнт, витрачаючи на кожний з них 0,47 людино-годин. Це в 5 разів менше, ніж витрачали на цей врожай перші п'ятисотенниці. Тобто, нині виробництво цукрових буряків переведене на механізований потік.

Застосовуючи індустріальну технологію на вирощуванні цукрових буряків, колективні господарства одразу відчули її велику економічну ефективність. Однак у деяких з них усе ще збирають по 100—120 цнт з гектара, пояснюючи недобір врожаю погодними умовами. Але ж такі райони, як Жашківський, Миронівський, Золотоніський, які перевиконали план по вирощуванню цукрових буряків на 111—120%, працювали в таких же умовах. Однак у цих районах спеціалісти разом з механізаторами бурякових ланок продовжують вишукувати ще невикористані резерви.

Рік у рік збільшується кількість механізаторів, які ведуть посів цукрових буряків на кінцеву густоту насадження рослин. Тим самим вони знижують не тільки затрати праці на догляді за рослинами, а й висів насіння. Завдяки цьому господарства одержують значний економічний ефект.

Одним із резервів збільшення врожайності цукрових буряків є дотримання оптимальних строків їх збирання. Проведення його у вересні — жовтні дає 70—80 цнт добавки до врожаю й підвищує цукристість на 1,5—2%. Всесоюзний науково-дослідний інститут цукрових буряків, у якому я працюю, давно визначив час початку збирання цукрових буряків — 15 вересня.

У 1935 р. в нашому колгоспі під цукровими буряками було зайнято 260 га і збирати їх починали 10 вересня. Все це робилося вручну, оскільки в господарстві був один-єдиний бурякопідкопувач. Нині методи роботи на вирощуванні п'ятисотенних урожаїв значно удосконалено. Практика показала, що земля й техніка мають великі потенціальні можливості, якщо їх правильно використовувати.

Наші вчені зробили багато відкриттів, але жодна людина не зробила й жмені землі. Так, землю не винайдеш. Вона такою нам дісталася. І наше завдання — бережно до неї ставитися. А земля віддячить нам за це. Я впевнена, що буряководи доклануть усіх зусиль для підвищення культури землеробства й завдяки цьому досягнуть нових успіхів у праці.

М. С. Ломонос. Ударна праця — в ім'я Великої Перемоги. Чотири десятиліття минуло відтоді, як доблесні Збройні Сили СРСР під керівництвом Комуністичної партії в жорстокій битві проти гітлерівських загарбників відстояли свободу й незалежність нашої Батьківщини, внесли вирішальний вклад у визволення народів Європи від фашистського рабства, у врятування світової цивілізації.

Радянський народ самовіддано кував грізну зброю проти ворога, забезпечував фронт усім необхідним. У праці на оборону мільйони робітників, колгоспників і службовців не шкодували зусиль й часу, виявляли безмежну трудову звитягу.

...В 1943 р., 13 жовтня, я, молода дівчина, також прийшла на шахту й попросила будь-яку, хай найтяжчу роботу. Мені відповіли: «Дівчино, нам потрібні вибійники!». І ось тоді, порадившись із своїми подругами, ми вирішили втрьох оволодіти цією професією і звернулися з відповідними заявами до відділу кадрів. Мовляв, згодні рубати вугілля, а досвідчені шахтарі нас цьому навчать. До нас довго придивлялися і потім все-таки взяли. Мене, Розу Бурих і Зінаїду Лагутіну при-

кріпили до вибійників, які досконало знали цю справу. Це було у жовтні того року, а в грудні ми вже працювали самостійно й виконували норму на 150—200%.

Так було кинуто клич іншим жінкам. Дізнавшись про те, що ми стали вибійниками й непогано справляємося із своєю новою роботою, вони почали приходити на шахту і проситися у вибій. На початок 1944 р. там уже працювали 40 жінок. Я очолила комсомольсько-молодіжну фронтову бригаду, яка складалася з 8 чол. До неї входили вже згадані вище дві мої подруги, а також Тетяна Гнедова, Катерина Бабенко і Марія Дроздова (дружини фронтовиків), Лідія Васильєва, Євдокія Голубєва й Поліна Романова. Всі вони нині живі, деякі з них працюють і досі. Багатьох жінок навчав знатний тоді вибійник — Михайло Миколайович Афонін. У нього було по 20 чол. у бригаді. Всі жінки та дівчата за короткий час опановували цю почесну й тяжку професію.

Працювали ми в той час дідівськими методами — обушками. Шахта була підірвана й затоплена. В неї доводилося спускатися сходами 100—120 метрів — туди і назад. Перші дні було неймовірно тяжко, але потім змирилися. Адже нашим батькам, братам і чоловікам було не легше в окопах під снарядами та кулями, і все це нас надихало на працю й подвиг.

Прийшовши на наряд, ми завжди слухали зведення-інформацію про становище на фронті, і, якщо наші доблесні воїни визволяли якесь місто або здобували велике укріплення противника, ми ці події відзначали високопродуктивною працею: давали 2—3, а іноді й більше норм за зміну.

З фронтів нам надсилали листи бійці та командири, частини й підрозділи, і ми відповідали їм, повідомляючи, як живемо, як працюємо. «Нехай у вас, дорогі товариші,— писали ми шахтарям, які боролися проти фашистів,— не болять серця за те, що ваші вибої пустують, ми, патріотки своєї Батьківщини, замінили вас у вибоях і норму виконуємо на 200—300%». Як приємно і радісно було одержувати відповіді на такі кореспонденції. Один наш шахтар, танкіст Панас Гепалов писав у своєму листі: «На підступах до Берліна брали річку Одер. Багато втратили своїх товаришів і, коли командир частини нам прочитав про горлівських дівчат замітку в газеті й показав фотографію, ми відразу не повірили, а потім подивилися на фото, де було написано: «М. С. Гришутіна, нарубала понад 50 тонн вугілля, виконала норму на 1145%». Я здивувався і розповів хлопцям, що ця дівчина з моєї шахти і що я знав її батька — старого шахтаря. Тоді ми взяли це фото, прикріпили до своєї гармати і пішли в бій із словами: «Вперед, за наших дівчат, жінок і матерів!» І ось таким чином з вашою допомогою форсували річку». Й таких листів ми одержували багато. Нас знімали в кіно, про нас писали у книжках і газетах.

Жінки швидко оволодівали й іншими шахтарськими професіями і працювали, не покладаючи рук, за двох-трьох чоловіків, які пішли на фронт. Під лозунгом «Все для фронту! Все для Перемоги!» наші зміни тривали не по 6 годин, а скільки вистачить сили: по 10, 12 і більше. Працювали без вихідних, без відпусток і ніхто не жалівся, що тяжко чи дома діти. Так, виконуючи роботу в тяжких умовах, вручну, ми зуміли своєю бригадою нарубати за один рік, за середніми підрахунками, 5 ешелонів вугілля. А працювала наша бригада 3 роки. У Всесоюзному соціалістичному змаганні жінок-вибійниць наш трудовий колектив одержував Червоний Прапор ЦК ВЛКСМ, який ми тримали близько 3-х років, і він залишився за нами на вічне зберігання. Ця висока нагорода експонується зараз у Донецькому краєзнавчому музеї.

На шахтах Горлівки було понад 20 комсомольсько-молодіжних бригад жінок-вибійниць. Усі вони успішно виконували виробничі норми. Країна вчасно одержувала донецьке вугілля, нарубане жіночими

руками. Змагалися ми з жінками-вибійницями з інших шахт і міст — зокрема з бригадами Ніни Кузьменко (шахта ім. М. І. Калініна), Поліни Фалько (шахта «Комсомолец»), Марії Пекової (ім. В. І. Леніна — м. Макіївка).

Після Перемоги над фашистською Німеччиною, в 1945 р. деяких трудівниць замінили їх чоловіки і демобілізовані воїни, але багато з нас продовжували працювати, поки відбудовувалися основні шахти.

У той час я стала студенткою гірничого технікуму. Закінчивши його, повернулася на свою шахту. Працювала помічником начальника дільниці, потім 7 років керувала цією дільницею, пізніше, 18 років була гірничим диспетчером, згодом — майстром лампової. Мій загальний стаж роботи — близько 36 років. З 1970 р. я на пенсії, але продовжую працювати й зараз. Маю трьох дітей і сім онуків. Діти — також шахтарі.

Я дуже часто буваю на зустрічах з молоддю нашого міста. За час роботи у вугільній промисловості мене нагороджено двома орденами, шістьма медалями і п'ятьма почесними знаками. Я маю звання «Заслуженого шахтаря УРСР», почесної громадянки м. Горлівки. Понад 30 років — депутат міськради.

На закінчення свого виступу від імені старшого покоління хочу сказати нашій славній зміні — молоді:

— Дорогі друзі! В пам'яті вашого покоління ніколи не повинен померкнути безсмертний подвиг радянських воїнів, партизанів, трудівників тилу, які в тяжких умовах, не шкодуючи сил і свого життя, нещадно били ворога й кували зброю, наближаючи день довгожданої Перемоги.

Іх подвиг, мужність і героїзм назавжди залишаться в серцях нашого покоління й усього прогресивного людства. Цей подвиг всього радянського народу, який здобув перемогу над підступним ворогом, став символом миру і братерства народів на всій Землі. Ми, старше покоління, що пройшло нелегкий, тернистий шлях, подаємо свій голос проти війни, а з нами все прогресивне людство і молодь.

Тисячі юнаків і дівчат, ставши на стахановську вахту, присвячену 40-річчю Перемоги, досягли високих показників у праці, успішно завершують п'ятирічку й гідно зустрічають XXVII з'їзд КПРС. Шахтарі Донецького краю, як завжди, в числі передових. Серед них чимало героїв, які своєю ударною працею на кожному робочому місці, біля верстатів, на будівництві, в шахті задають тон у труді, є наставниками молоді.

Сьогоднішньому поколінню випало щастя жити поруч з героями війни. Ваша пам'ять повинна передати в грядуще образ сміливих воїнів і самовідданих трудівників епохи. Це — ваш священний обов'язок, бо забути цього не можна.

Нині ми бачимо нашу Батьківщину могутньою, квітучою, спрямованою в майбутнє. Всі ми зобов'язані зберегти мир на всій планеті. Це значить: вчитися, працювати, творити!

В. О. Анохін. Партком і пропаганда стахановських традицій. Минувало майже піввіку з того часу, коли на нашій шахті ім. XXII з'їзду КПРС, у той час «Центральна — Ірміне», відбулася подія, яка відкрила новий етап у соціалістичному змаганні: вибійник О. Стаханов за 5 год. 45 хв. нарубав відбійним молотком 102 т вугілля, виконавши 14 змінних норм, чим поклав початок масовому рухові за найвищу продуктивність праці.

Відтоді пройшло немало часу, але традиції стахановців перших п'ятирічок не тільки свято зберігаються на нашому підприємстві, а й значною мірою примножуються. Напередодні 50-річчя стахановського руху кожний трудівник нашої шахти особливо гостро відчуває ту величезну відповідальність, яка лежить на нас — прямих продовжува-

чах його справи. Тому пропаганді трудового подвигу О. Г. Стаханова та його послідовників, підтримці і продовженню стахановських традицій партком надає величезного значення.

Кожний молодий працівник, який приходить у наш шахтарський колектив, починає з відвідання музею історії шахти. Тут він знайомиться з традиціями підприємства, зустрічається з першими стахановцями, знатними гірниками, слухає їх розповіді про зародження і розвиток патріотичного руху, про його уславлених продовжувачів — наших сучасників. З рук ветеранів праці новачки одержують трудові і розрахункові книжки, а також «Посвячення в члени колективу — батьківщини стахановського руху». Часті гості в нашому колективі Герої Соціалістичної Праці — К. Г. Петров, П. Ю. Синягівський, кавалери ордена Леніна Д. М. Концедалов, В. С. Силін та інші соратники О. Г. Стаханова. Виступи перших стахановців на різноманітних масових зборах та невимушені розповіді і бесіди з гірниками мають величезне значення для виховання у молоді свідомого ставлення до праці. Ідейно насичені, емоційно піднесені заходи, які проводить партійна організація, залишають у серцях трудящих глибокий слід, а результати виявляються в тому, що стахановські традиції підтверджуються і примножуються конкретними ділами.

Партком шахти, як і 50 років тому, проводить велику організаторську роботу по розгортанню соціалістичного змагання за підвищення продуктивності праці, гідну зустріч піввікового ювілею стахановського руху, прагне, щоб усі найцінніші творчі починання, породжені трудовим суперництвом, діставали своєчасну підтримку, були загальним надбанням. Так, у березні 1981 р. колектив дільниці № 1 ім. О. Г. Стаханова виступив з ініціативою працювати під девізом «Завдання одинадцятої п'ятирічки — до 50-річчя стахановського руху». Партійний комітет не тільки схвалив цей почин, а й провів велику роз'яснювальну і організаторську роботу по його розповсюдженню. В результаті він знайшов палкий відгук, сприяв тому, що тепер у змаганні під цим девізом беруть участь усі гірники нашого підприємства. 15 кращих вибійників уже рапортували про завершення п'ятирічного плану, 150 — завершать особисті п'ятирічні завдання до славного ювілею. Почин цього колективу, схвалений бюро міськкому і обкому партії, підтримали багато трудових колективів та окремих працівників і в нас у місті, і по всій Ворошиловградській області.

Идучи назустріч 50-річному ювілею стахановського руху, на шахті при партійному комітеті створено оперативний штаб, який тримає в полі зору весь ланцюг соціалістичного змагання — від розробки і прийняття зобов'язань до підбиття підсумків і заохочення переможців, підтримує і поширює все нове, що народжується в ході змагання.

У травні 1984 р. схвалено ініціативу передовиків виробництва за досягнення високих показників у праці. За цей час уже встановлено близько 350 особистих і колективних рекордів. Два вибійники О. Мунтян і О. Катаников повторили рекорд О. Стаханова, 8 — Філіппов, Дорохін, Махонін, Звербудь, Силкін, Коняев, Царевський уже перевершили його, а Лебідко — вже двічі перевершив.

Підтримав партійний комітет ще одну пропозицію колективу дільниці № 1: з 3 вересня 1984 р. по 19 серпня 1985 р. стати на 50-тижневу ударну вахту на честь стахановського руху. А 29 січня 1985 р. на нараді передовиків виробництва вибійники Царевський, Ледовський, Філіппов, Холопцев, Ручкін і Мунтян звернулися до всіх гірників шахти із закликом ознаменувати кожний день, що лишився до ювілею, високопродуктивною працею і запропонували відродити на підприємстві рух за звання «стахановець». 30 січня це звернення було схвалене парткомом. У лютому в усіх дільничних партійних організаціях на відкритих партзборах ініціативу передових вибійників шахти

обговорено і підтримано. У рух за звання «стахановець» включилися наші кращі вибійники, прохідники, кріпильники, машиністи електровозів. І треба сказати, що перші результати вселяють надію: в лютому, березні, квітні понад 20 вибійників щозміни виконували норму виробітку на 150—200 процентів.

При підготовці умов соціалістичного змагання за гідну зустріч 50-річчя стахановського руху, гостро постало питання про забезпечення гласності змагання на честь ювілею і заохочення його переможців. Для обговорення цих питань у партійний комітет були запрошені ветерани шахти, передовики виробництва, керівники дільниць і бригад. Врахувавши пропозиції всіх, розробили систему гласності, прийняли порядок заохочення переможців змагання; крім традиційних форм заохочення (вручення почесних грамот, вимпелів, кубків, видачі премій, цінних подарунків) почали надсилати листи-подяки в сім'ї передовиків, фотографувати їх біля прапора газети «Правда» — «Кращій шахті СРСР», який був вручений у 1936 р. і зберігається в шахтному музеї. Імена кращих людей заносяться в Книгу слави ударної трудової вахти із врученням посвідчення. Кращим вибійникам вручається перехідний приз імені О. Г. Стаханова. Гірникам, які особливо відзначилися своїми трудовими досягненнями, надаються додаткові пільги. Так, вибійнику О. Філіппову, який нарубав 4 вересня 1984 р. 122 т вугілля, наступного дня на позмінних зборах було вручено ордер на двокімнатну квартиру; вибійникові М. Холопцеву, що закінчив першим на шахті особисту п'ятирічку — безплатну путівку в Чехословаччину; Коняєву, який 20 квітня нарубав 150 т вугілля, виконавши 21 норму, премійовано автомашиною ГАЗ-24. 3 січня 1984 р. серед трудових колективів шахти розгорнуто змагання за право зарахування в свій штат перших стахановців. Цього почесного права вже добилися колективи дільниць № 1, 10, 11, які носять імена О. Стаханова, В. Позднякова, М. Дюканова. На позмінних зборах в урочистій обстановці ті, що стояли біля джерела стахановського руху, К. Г. Петров і П. Ю. Синяговський вручили трудовим колективам трудові розрахункові книжки наших перших стахановців, їхню зарплату гірники щомісяця перераховують у Радянський фонд миру.

Особливу увагу партійний комітет приділяє залученню до змагання молодих робітників, які охоче включаються в нього, вносячи туди притаманні їхньому вікові риси — натхнення, безкомпромісність, ентузіазм. І тому серед передовиків виробництва підприємства — більшість молоді. Вибійникам О. Царевському і М. Звербулю за підсумками роботи за 1983 і 1984 рр. було вручено приз імені М. Ізотова газети «Молодь України», як кращим вуглерубам республіки.

Сьогодні наша шахта по праву вважається кузницею професійної майстерності вуглерубів. У нас уже стало правилом напередодні знаменних дат проводити конкурси профмайстерності. Характерно, що переможці таких конкурсів ставали переможцями обласних і республіканських конкурсів. Тільки в цій п'ятирічці на нашому підприємстві було проведено 12 республіканських і обласних конкурсів профмайстерності вибійників, переможцями яких були Г. Микилевич, О. Мунтян, М. Носаль, Є. Дорохін, О. Царевський та інші молоді вибійники.

Партійна організація не випускає з поля зору і такої форми як змагання із спорідненими підприємствами. Для нашого колективу це особливо важливо, оскільки договір про соціалістичне змагання одним з перших в країні уклав 31 січня 1929 р. колектив нашої шахти і горлівської «Кочегарки», чим було покладено початок масовому соціалістичному змагання не лише у вугільній промисловості, а й у всіх інших галузях виробництва нашої країни.

І тепер, у період підготовки до ювілею стахановського руху, до нас звертаються з пропозиціями укласти договір про змагання. Такі

договори ми вже уклали з п'ятьма підприємствами: шахтами імені Ілліча нашого виробничого об'єднання, «Кочегарки», «Єнакіївська», «Південна» виробничих об'єднань «Артемвугілля», «Орджонікідзевугілля», «Кривбасруда» та «Олексій Стаханов». Тому нині ми орієнтуємося на укладення таких договорів між дільницями, бригадами та окремими робітниками. Так, наша гірничопрохідницька бригада лауреата Державної премії Української РСР В. І. Борисова уклала договір про змагання з комплексно-наскрізною бригадою Антоненка з шахти «Південна» (ВО «Кривбасруда»), а вибійник Філіппов — з вибійником І. Голуб'ятниковим з шахти ім. Румянцева (ВО «Артемвугілля»). Слід відзначити, що розширення зв'язку з цими колективами збагачує їх, сприяє значному підвищенню продуктивності праці.

Наша шахта — жива частка соціалістичного змагання, батьківщина його найвищого прояву — стахановського руху. Бути гідними трудової слави покоління 30-х років — з цими думками живе і працює кожний з 800 комуністів, кожний з 4 тис. гірників шахти. А це одна з найбільш надійних гарантій того, що накреслені до 50-річчя стахановського руху рубежі будуть подолані.

О. І. Бабич. Послідовники О. Г. Стаханова. Трудівники шахти ім. О. Г. Стаханова з піднесенням зустріли рішення березневого й квітневого (1985 р.) Пленумів ЦК КПРС, які підтвердили непорушну вірність партії справі великого Леніна, наступність і послідовність її політичного курсу.

Період підготовки до XXVII з'їзду Комуністичної партії гірники прагнуть ознаменувати новими трудовими успіхами. Підтримавши ініціативу по достроковому виконанню завдань одинадцятої п'ятирічки, наш колектив рік у рік нарощував темпи вуглевидобутку. Так, з початку п'ятирічки споживачам відправлено більш як 650 тис. надпланового палива. Змагаючись за донецький надплановий процент продуктивності праці й півпроцентне зниження собівартості продукції, шахтарі забезпечили в 1984 р. перевиконання плану по продуктивності праці на 2,3%. Собівартість тонни видобутого вугілля знижено на 1,0%. За рахунок цього економія досягла 620 тис. крб.

Наше підприємство порівняно молоде. Шахту здано в експлуатацію в 1975 р. Її проектна потужність — 4 млн. т, виробнича — 2 млн. 850 тис. т. Середньодобовий видобуток вугілля — 9 тис. 500 т. У складі її промислово-виробничого персоналу налічується 6 тис. 500 чол.

Довжина гірничих виробок становить 160 км. Видобуток здійснюється на глибині 1 тис. м від поверхні. Під землею працюють 10 очисних і 15 гірничопідготовчих бригад, 4 дільниці шахтного транспорту, а також дільниці дегазації, пилопридушення, прогнозування та ін. Одночасно з експлуатацією проводяться реконструкція шахти, проходка флангових стовбурів і виробок.

Шахта є комплексно-механізованим підприємством. Всі очисні вибої обладнані гідровікованими комплексами типу КМ-87Е, КМ-88, КМТ. Середньодобове навантаження на вибій становить 820 т. 4 бригади працюють з навантаженням 1 тис. і більше тонн щодоби. З 15-ти прохідницьких вибоїв 10 оснащені комбайнами 4ПП-2. Рівень механізованого проведення становить 96,5%, в тому числі комбайнами — 75,1%. Темпи виробок досягають у середньому 95 м на місяць, а в бригадах, які очолюють Н. В. Бондарев та С. В. Єрмолов, — 250—300 метрів.

Надаючи великого значення питанням удосконалення виробництва й підвищення ефективності роботи підприємства, профком шахти й дільничні профспілкові комітети приділяють значну увагу зміцненню трудової, технологічної й виконавської дисципліни на дільницях, у бригадах і ланках. Адже безпосередньо у вибоях щоденно розв'язу-

ються питання раціонального розміщення й використання трудових ресурсів. І від того, як організована праця в бригаді й ланці, залежить кінцевий результат роботи всього колективу — кількість видобутого вугілля, обсяг проходки гірничих виробок.

У зв'язку з цим ми зосереджуємо зусилля на розвитку і вдосконаленні бригадних форм організації й стимулювання праці. На шахті створено 75 бригад. Всі вони — видобуткові й прохідницькі — комплексні. Дві бригади працюють на єдиний підряд з оплатою за кінцевими результатами. Значного поширення набула оплата праці робітників із застосуванням коефіцієнта трудової участі. Практично останній застосовується в усіх комплексних бригадах. Робота гірничих майстрів оцінюється за бальною системою, яка дає можливість визначити внесок кожного в загальні результати праці.

Однією з дійових форм соціалістичного змагання, що відбувається під лозунгом «Працювати без відстаючих», є шефство на рівні бригад. Нею охоплено 6 бригад. Суть цієї форми полягає в тому, що шефи передають свій досвід і подають практичну допомогу підшефним безпосередньо на робочих місцях. Так, у 1984 р. колектив дільниці № 2 протягом тривалого часу не справлявся з планом. Тоді шефи з дільниці № 4 направили туди 12 найбільш досвідчених вибійників і машиністів виїмкових машин. Для подання практичної допомоги в питаннях організації праці начальник дільниці № 5 Л. В. Байсаров протягом півтора місяця керував відстаючими.

Результати виявилися позитивними. Навантаження на лаву на дільниці зросло з 630 до 820 т на добу. Було ліквідовано паливну заборгованість розміром 5 тис. т. Підвищився заробіток гірників. Колектив ввійшов у ритм і почав стабільно виконувати державний план.

Підвищенню ефективності використання вуглевидобувної техніки значною мірою сприяло поширення на шахті досвіду передових підприємств Міністерства вугільної промисловості СРСР.

Чотири видобувні і три прохідницькі бригади включилися у Всесоюзне соціалістичне змагання під девізом «Кожному забою — максимальну продуктивність». Найвищих результатів у ньому досягла бригада, яку очолював А. І. Ляшок. Середньодобове навантаження на лаву досягло в цьому колективі 1837 т.

У школах комуністичної праці узагальнюється й вивчається досвід роботи передових бригад шахти. Так, методи опрацювання лави в складних гірничогеологічних умовах із застосуванням випереджаючого анкерування й поліуританових смол, які успішно використовувалися бригадою А. І. Ляшока, було перенесено в колективи, якими керували Загребельний, Булгаков, Черкашин і Стеценко. Це дало особливо позитивний ефект у лавах, що мали слабкі бокові породи.

Передовий досвід проведення гірничих виробок у бригаді прохідників Н. В. Бондарева за швидкісним графіком із застосуванням виїмного конвейера ЛТ-80, успішно використовувався й колективами А. Н. Белкіна, С. В. Єрмолова, А. Є. Лютикова та В. І. Ртищева.

Ефективною формою соціалістичного змагання є суперництво між бригадами-суміжниками, зокрема, між колективами прохідників, монтажників, машиністів електровозів. Цей вид змагання сприяє своєчасній якійс підготовці, монтажу і освоєнню нормативних навантажень у нових очисних вибоях.

Хороші результати дає внутрішньобригадне змагання, наприклад, між ланками. Підсумки змагання між ланками підбиваються щомісяця радою бригад і дільничною профспілковою групою.

Готуючись гідно зустріти 50-річчя стахановського руху, адміністрація, партійна й профспілкова організації шахти зосереджують свої зусилля на розв'язанні кардинальних питань підвищення ефективності виробництва, нарощування виробничих потужностей, зниження собівартості продукції.

На жаль, рівень організаторської роботи, трудова й виробнича дисципліна на шахті ще не повною мірою відповідають вимогам безрезневого й квітневого (1985 р.) Пленумів ЦК КПРС. Зокрема, не використовуються ще всі резерви й можливості для збільшення видобутку вугілля, зростання продуктивності праці. В І кварталі 1985 р. гірники шахти заборгували країні 50 тис. т палива й ліквідували програв тільки напередодні 40-річчя Перемоги. З 10-ти видобувних бригад 3 не виконують державний план і соціалістичні зобов'язання. Не краще становище й у прохідників. 5 прохідницьких бригад також не справляються з державним планом.

Партійний і профспілковий комітети ретельно проаналізували причини становища, що склалося. Однією з них було визнано низький рівень трудової, виробничої і технологічної дисципліни.

Керуючись Законом про трудові колективи, гірники шахти ім. О. Г. Стаханова розробили організаційно-технічні й інженерні заходи з тим, щоб працювати ритмічно і з често виконати взяті до 50-річчя стахановського руху соціалістичні зобов'язання, а також достроково завершити одинадцяті п'ятирічку в цілому й гідно зустріти XXVII з'їзд КПРС. Колектив шахти дав слово видобути понад план 50 тис. т палива й виконання державного плану завершити до 20 грудня 1985 р. Гірники вирішили переглянути свої зобов'язання в плані збільшення видобутку вугілля з 40 тис. т до 100 тис. т.

Профспілкова організація шахти спрямовує свої зусилля на створення умов, необхідних для виконання плану й соціалістичних зобов'язань всіма дільницями та бригадами. Пред'явлено серйозні вимоги до відстаючих колективів, заслухано їх керівників, проаналізовано конкретність і дійовість намічених заходів по ліквідації заборгованості. Особлива увага приділяється зміцненню трудової й виконавської дисципліни, впровадженню передового досвіду та прогресивних форм організації праці.

Колектив шахти має все необхідне для виконання підвищених соціалістичних зобов'язань. Вона укомплектована в достатній мірі кваліфікованими робітничими й інженерно-технічними кадрами. Технічна оснащеність підприємства відповідає сучасним вимогам.

Гірники шахти ім. О. Г. Стаханова вирішили зекономити понад встановлені норми ще 996 тис. кВт·год електроенергії, 200 т палива, 156 куб. м лісоматеріалів, знизити затрати на транспортну стрічку за рахунок продовження строку її служби на 5,2 тис. крб. Все це дасть можливість відпрацювати на зекономлених матеріалах, сировині й паливі 2 дні.

З метою безумовного виконання взятих соціалістичних зобов'язань комітет профспілки вживає заходів щодо організації навчання керівників дільниць і бригад, активно підтримує цінні ініціативи.

Ставши на трудову вахту, колектив шахти працює під девізом «50-річчю стахановського руху — 50 ударних декад» і протягом кожної декади видає по 3 тис. т надпланового вугілля. Загалом до 31 серпня 1985 р. країна одержить додатково 150 тис. т палива, видобутого нашими шахтарями.

Крім того, гірники взяли зобов'язання реалізувати продукції додатково до завдання на 3 млн. 277 тис. крб., на 1% підвищити продуктивність праці, за рахунок зниження собівартості продукції зекономити 430 тис. крб., одержати надпланового прибутку на 600 тис. крб., знизити зольність видобутого палива на 0,1% порівняно з встановленими нормами, пройти додатково до плану 1200 м гірничих виробок, довести середньодобове навантаження на очисний вибій до 880 т. Розроблено також заходи матеріального й морального заохочення переможців змагання.

Колектив шахти успішно справляється з узятими соціалістичними зобов'язаннями.

Ю. В. Сиволоб. Роль традицій у розвитку соціалістичного змагання на сучасному етапі. З розвитком радянського суспільства, нагромадженням історичного досвіду перебудови всіх його сфер на соціалістичних засадах закономірно зростає роль традицій як процесу передачі від покоління до покоління кращих елементів і форм комуністичного творення для забезпечення прогресу нашої країни. І це цілком закономірно. Адже «...наступність,— як підкреслив на квітневому (1985 р.) Пленумі ЦК КПРС Генеральний секретар ЦК КПРС товариш М. С. Горбачов,— означає неодмінний рух уперед...»²². Серед багатьох процесів та явищ, які розвиваються на сучасному етапі на основі довготривалих традицій і справляють істотний вплив на всі аспекти суспільного життя, важливе місце займає соціалістичне змагання.

Воно стало явищем глибоко традиційним, збагаченим більше ніж за 60-річну історію свого існування передовим досвідом і творчою енергією багатьох поколінь новаторів. За ці роки в змаганні склалися сталі традиції щодо змісту, спрямованості й форм організації відносин трудового суперництва і товариської взаємодопомоги. Їх дальший розвиток у сучасних умовах є однією з умов підвищення дієвості цього всенародного руху.

Традиції соцзмагання, очевидно, більше і безпосередніше, ніж будь-які інші, зумовлені рівнем суспільного виробництва, кількісними й якісними змінами в соціальній структурі учасників творчого співробітництва та рядом інших факторів. Розвиток продуктивних сил соціалістичного суспільства робить традиційною спрямованість змагання на раціональне використання нової техніки. Нині завдяки досягненням НТР ця традиція, що з'явилася з появою стахановського руху, постійно поглиблюється, сприяючи тим самим оновленню основних виробничих фондів.

Отже, передумови формування традицій змагання не є чимось зовнішнім щодо них самих. Останні визрівають із зародженням та розвитком відносин трудового суперництва й товариської взаємодопомоги, разом з формуванням їх об'єктивних основ. Ці традиції водночас спираються на них й зміцнюють їх. Вони зумовлені також усім комплексом заходів Комуністичної партії й Радянського уряду, спрямованих на вдосконалення виробничих відносин. А сам даний взаємозв'язок є сталим і традиційним. Яскравий приклад цього — стахановський рух, що виник у 1935 р. як результат перебудови цих відносин на соціалістичних засадах та був спрямований на їх дальше зміцнення.

В сучасних умовах взаємозв'язок між виробничими відносинами й трудовими традиціями змагання поглибився. «Розвиток виробничих відносин,— підкреслювалося на червневому (1983 р.) Пленумі ЦК КПРС,— пред'являє сьогодні нові вимоги і до організації соціалістичного змагання»²³. Його вдосконалення, що відбувається у тісному зв'язку із заходами по поліпшенню управління економікою та під їх безпосереднім впливом, зумовлює зміцнення й трансформацію багатьох традицій трудового суперництва, зокрема, таких, як його спрямованість на заощадження всіх видів ресурсів, підвищення ефективності виробництва, збільшення особистого внеску кожного працюючого в його дальший розвиток.

Однією з корінних традицій радянського суспільства, що впливає безпосередньо із сутності соціалізму, є сама організація змагання. Ще на зорі Радянської влади В. І. Ленін підкреслював: «Наше завдання тепер, коли соціалістичний уряд при владі,— організувати змаган-

²² Матеріали Пленуму Центрального Комітету КПРС, 23 квітня 1985 р.— К., 1985, с. 6.

²³ Матеріали Пленуму Центрального Комітету КПРС, 14—15 червня 1983 р.— К., 1983, с. 12.

ня»²⁴. У цій лаконічній формулі міститься глибокий смисл. Адже ефективність економічної, соціальної та виховної функцій змагання насамперед залежить від відповідності рівня його організації конкретним завданням будівництва соціалізму. Тому на всіх етапах розвитку нашої країни партія приділяла даному питанню значну увагу, завдяки чому і склалася система традицій щодо організації соцзмагання.

Провідне місце в цій системі належить традиції партійного керівництва змаганням, початок якій поклав В. І. Ленін, обґрунтувавши його сутність та значення за соціалізму й розробивши наукові принципи організації трудового суперництва. Відтоді партія визначає основні завдання соціалістичного змагання з урахуванням особливостей того чи іншого етапу розвитку нашого суспільства, координує діяльність господарських органів, профспілок і комсомолу по його безпосередній організації, творчо збагачує марксистсько-ленінське вчення з даної проблеми. Істотне поліпшення нині партійного керівництва змаганням стало можливим завдяки творчому використанню досвіду, нагромадженого КПРС у цьому питанні на попередніх етапах історії нашої країни.

Міцною традицією, що дістала в сучасних умовах дальший розвиток, є здійснення комуністами авангардної ролі у змаганні. Вони — прямі спадкоємці патріотичної самовідданості учасників перших комуністичних суботників, ударників 20-х, стахановців 30-х років, членів фронтових бригад, героїв післявоєнної відбудови народного господарства та освоєння цілини. Саме комуністи своїм особистим прикладом вели й ведуть за собою маси. Вони — провідники політики партії у справі організації соціалістичного змагання на місцях.

Ця робота, в якій під керівництвом партії найактивнішу безпосередню участь беруть також профспілки і комсомол, багатогранна та багатопланова. Проте вихідною й кінцевою її точкою завжди є трудовий колектив. Ця традиція, як і попередні, безпосередньо впливає з радянського способу життя й поглиблюється у міру його дальшого зміцнення. В умовах розвинутого соціалізму вона набула якісно нових рис. Трудовий колектив — основний осередок суспільства — став сьогодні не стільки об'єктом, скільки повноправним суб'єктом організації змагання. Це зафіксовано у Конституції СРСР та відповідному законі СРСР про трудові колективи.

Діяльність партії, господарських органів, профспілок, комсомолу і трудових колективів щодо поліпшення організації й підвищення дієвості змагання, яке здійснюється з урахуванням притаманних йому традицій, є надійною гарантією дальшого розвитку останніх. Серед них особливе місце займають ті, що виникли з ініціативи робітничого класу ще в 20-і роки. Нині відбувається їх відродження та якісне оновлення.

Забезпечення безперебійної роботи трудових колективів — одна з основоположних традицій змагання. Яскравим її виявом уже у роки перших п'ятирічок стали прийняття соціалістичних зобов'язань і зустрічних планів, трудове суперництво колективів суміжних та споріднених виробничих підприємств тощо. Сьогодні ці традиційні форми збагатилися новим змістом й організаційними рисами. Так, випробуванням часом і практикою засобом надання змаганню планомірного, цілеспрямованого характеру є соцзобов'язання та їх вищий різновид — зустрічні плани. Ці форми, вироблені соціальною практикою робітничого класу в роки першої п'ятирічки, і тепер допомагають тим, хто змагається, правильно визначати цілі своєї діяльності, зіставляючи власні завдання та інтереси із загальнодержавними.

Розглядаючи зустрічне планування як сталу традицію, що набула у сучасних умовах дальшого розвитку, слід підкреслити її єдину спря-

²⁴ Ленін В. І. Як організувати змагання? — Повне збір. творів, т. 35, с. 189.

мованість на всіх етапах історії радянського суспільства. Вона полягає в тому, що у зустрічних планах завжди перевершувалися первісні завдання міністерств (наркокатів) й інших керівних господарських органів. Істотне оновлення цієї традиції на нинішньому етапі розвитку країни полягає в піднесенні цих планів до рівня державних. На XXVI з'їзді КПРС наголошувалося, що на чільне місце у соціалістичному змаганні «...повинні ставитись зустрічні плани та інші подібні починання по лінії — «знизу вверх»: трудівник, бригада, підприємство, галузь. А потім уже слід «стикувати» такі ініціативи з державним планом. Це відповідає як природі соціалістичного змагання, так і плановому характеру нашої економіки»²⁵.

Важливого значення в умовах розвинутого соціалізму набуло також таке тісно пов'язане із зустрічним плануванням традиційне явище, як змагання суміжників, що також почалося у 30-і роки.

Нині відбулося не тільки відродження цього руху, а й якісне його оновлення. По-перше, змінилося розуміння ролі змагання суміжників у сучасному виробничому процесі. Основним його завданням стала не тимчасова ліквідація «вузьких» місць в останньому, а постійне забезпечення ефективності та якості праці. По-друге, це трудове суперництво вийшло за межі одного колективу, охопивши тисячі зв'язаних між собою підприємств й організацій різних галузей економіки, що об'єктивно зумовлено потребами єдиного народногосподарського комплексу в умовах переходу до його інтенсивного розвитку.

«Робітнича естафета» в будівництві, «договір тисяч» у легкій промисловості, змагання між різними ланками на транспорті, трудова співдружність між науковими і виробничими колективами, колгоспами й радгоспами, які виробляють сільськогосподарську продукцію, та підприємствами, що переробляють її,— ось далеко не повний перелік того нового, чим нині збагатилося традиційне змагання суміжників і що за останні 10—15 років перетворилося на добру традицію робітничого класу й усіх трудящих країни. Це трудове суперництво стало справді всенародним. Досягши нового ступеня, воно зберегло в собі кращі традиції 30-х років, збагатило та примножило їх. Це є красномовним підтвердженням того, що соціалістичному змаганню, як і будь-якому іншому соціально-економічному явищу, властивий розвиток по спіралі, «...який ніби повторює пройдені вже ступені, але повторює їх інакше, на вищій базі...»^{26—27}.

Яскравим прикладом цього є також традиція спрямованості змагання на підвищення ефективності суспільного виробництва, втілення у життя якої в сучасних умовах характеризується не тільки виникненням нових ініціатив, а й творчим використанням досвіду минулих поколінь новаторів. Як відомо, успіх О. Стаханова та його послідовників ґрунтувався на вдосконаленні організації виробництва, спрямованого на раціональне використання нової техніки. Саме це є й основою «щокінського методу», який забезпечує збільшення випуску продукції при зменшенні кількості працюючих, руху багатOVERSTATників і шахтарських бригад за видобуток 500 тис. т палива на рік (у ньому нині беруть участь понад 100 гірничих колективів країни) та ін.

Вдосконалення традиційних організаційних форм змагання — переконливий приклад наступності в його розвитку. Це застерігає від надуманої кабінетної «починотворчості», вже неодноразово засуджованої, однак і досі не подоланої. Адже багато «починів» з гучними назвами уже безповоротно канули у вічність, а зустрічне планування, змагання суміжників та ряд інших його форм відродились й є нині важливими засобами реалізації економічної стратегії КПРС, виховання нової людини. Довголіття цих форм зумовлене їх відповідністю

²⁵ Матеріали XXVI з'їзду КПРС.— К., 1981, с. 69.

^{26—27} Ленін В. І. Карл Маркс.— Повне зібр. творів, т. 26, с. 48.

об'єктивній сутності змагання та актуальним завданням суспільства зрілого соціалізму, тим, що вони органічно включаються в механізм соціалістичного господарювання. Якщо протягом досить довгого часу про них не згадували, виною тому був формальний підхід до їх організації. Пам'ятати про це необхідно, оскільки формалізм у змаганні ще не подолано до кінця. Він нерідко гальмує як розвиток самого трудового суперництва, так і його славних традицій.

Соціалістичне змагання — явище динамічне, в основі якого лежить жива творчість мас. Воно містить у собі достатній потенціал різноманітних традицій, творче використання яких здатне протистояти будь-яким проявам формалізму й сприяти розв'язанню актуальних проблем удосконалення розвинутого соціалізму. Тому піклування про поглиблення та творче збагачення славних традицій змагання є однією з важливих умов підвищення його ролі у радянському суспільстві.

Г. Я. Горбань. 50-річчю стахановського руху — ударну працю. Виконуючи рішення XXVI з'їзду КПРС, наступних Пленумів ЦК партії, адміністрація і профком комбінату «Азовсталь» під керівництвом парторганізації розгорнули широку організаторську і виховну роботу, спрямовану на підвищення активності його працівників, удосконалення соціалістичного змагання, руху за комуністичне ставлення до праці, розв'язання завдань, поставлених перед підприємством за умов проведення на ньому економічного експерименту. На комбінаті розроблено умови соціалістичного змагання за гідну зустріч 40-річчя Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні, 50-річчя стахановського руху, XXVII з'їзду КПРС.

6 травня 1985 р. в урочистій обстановці було підведено підсумки соціалістичного змагання на честь 40-річчя Великої Перемоги. Колективу крупносортового прокатного цеху (в. о. начальника В. А. Фетисов, секретар парторганізації В. В. Лебедь, голова цехкому Г. П. Цюрупа, секретар комсомольської організації В. А. Абдурашитов) за успішне виконання взятих зобов'язань присвоєно звання «Колектив імені 40-річчя Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.», вручено пам'ятний Червоний прапор, грамоту, ювілейний кришталевий кубок і грошову премію.

Переможцями змагання також визнано колективи: бригади № 1 доменної печі № 1, мартенівської печі № 8, бригади № 4 електросталеплавильного цеху, бригади № 1 конверторного цеху, технологічної бригади № 1 товстостілового цеху, механічного цеху № 1, експлуатаційної бригади № 2 ПЕВС, зміни № 1 служби рухомого складу ЖДЦ.

У зв'язку з роботою колективу комбінату в умовах економічного експерименту і для досягнення більш високих показників в умови соціалістичного змагання, що розгорнулося на підприємстві, внесено такі зміни: доповнено ряд показників, які є обов'язковими при підведенні підсумків і заохоченні переможців (виконання плану за замовленнями на 100%, забезпечення роботи комбінату протягом двох діб на зеконномлених матеріалах і ресурсах, впровадження нової техніки і технології і т. д.); збільшення суми грошової винагороди колективу цеху, який займе перше місце на комбінаті, а також переможцям внутріцехового змагання; організовано змагання за звання «Краща профспілкова група по економії сировинних, паливно-енергетичних та інших матеріальних ресурсів»; дальшого розвитку набуло змагання за особистими рахунками економії; доповнено ряд показників у змаганні за звання «Кращий інженерно-технічний працівник комбінату», внесено зміни в форму їх заохочення.

Розпочатий у серпні 1935 р. О. Г. Стахановим похід за значне зростання продуктивності праці став могутнім важелем піднесення радянської економіки. За піввіку стахановський рух піднявся на ви-

щий рівень, збагатився новими, більш удосконаленими формами. Нині інші масштаби виробництва, інші вимоги до тих, хто змагається. Однак традиції перших стахановців, їх відданість справі є й тепер прикладом для нас. Тому не випадково передові металурги комбінату «Азов-сталь» сталевар мартенівського цеху лауреат премії Ленінського комсомолу В. В. Шепель, старший оператор стана «3600» товстостінового цеху Герой Соціалістичної Праці Ю. І. Пригода, машиніст дистрибутора конверторного цеху кавалер орденів Трудової Слави II і III ступеня І. Вишневський разом з своїми колегами з комбінату імені Ілліча в червні 1984 р. закликали трудящих міста працювати по-стахановському, щоб гідно зустріти 50-річчя стахановського руху. Бюро Ждановського міськкому Компартії України схвалило цю ініціативу передових металургів.

На комбінаті «Азовсталь» ініціаторами патріотичного руху за гідну зустріч знаменного ювілею виступили колективи бригади № 3 товстостінового цеху і бригади № 1 мартенівської печі № 9. Видано спільну постанову адміністрації і профспілкового комітету про організацію соціалістичного змагання під девізом «50-річчю стахановського руху — 50 ударних декад», розроблено і затверджено його умови. При цьому враховано вказівку квітневого (1985 р.) Пленуму ЦК КПРС про те, що план 1985 р. має бути обов'язково виконаний без усякого корегування.

На комбінаті проводиться велика робота щодо ліквідації відставання, яке виникло з об'єктивних та суб'єктивних причин у першому кварталі 1985 р., розв'язання завдань, поставлених перед колективом в умовах економічного експерименту.

В змаганні за гідну зустріч 50-річчя стахановського руху беруть участь колективи всіх цехів, служб, дільниць, бригад, агрегатів, інженерно-технічні працівники, робітники і службовці. Прийняті і захищені економічно обгрунтовані індивідуальні та колективні соціалістичні зобов'язання. Укладено договори на змагання між бригадами сталеварів, доменного цеху, агрегаційного відділення, технологічними бригадами прокатних цехів, між змінами тощо. Підсумки соціалістичного змагання між цехами, агрегатами, бригадами, дільницями, змінами підводяться щодоби, щодаки і щомісяця, а індивідуального — щодоби на змінно-зустрічних зборах, а також щодаки і щомісяця. Його результати відображаються на спеціальних стендах, про них розповідається в радіогазеті і багатотиражці «За металл» (у матеріалах під рубрикою «50-річчю стахановського руху — ударну працю»).

Колективам — переможцям змагання вручаються перехідні Червоні прапори, призи, дипломи і грошові премії. Переможцям індивідуального змагання «Кращий за професією» вручаються посвідчення і грошова премія. Остаточне підведення підсумків змагання проводитиметься в серпні. Його переможцям буде присвоєно звання «Переможець соціалістичного змагання на честь 50-річчя стахановського руху». Шість цехів будуть нагороджені кришталевими призами.

Продовжує також удосконалюватися змагання, що розгортаються за такими починами: «Від сталі найвищої якості — до прокату і машини з почесним п'ятикутником», який підтримали 10 цехів, 287 бригад, близько 11 тис. чол.; заклик «Бережи метал — хліб індустрії», який підтримали колективи всіх цехів; почин цеху ремонту металургійного устаткування «Ефективності і якості ремонту металургійного устаткування — робітничу гарантію!» Його підтримали колективи всіх цехів, відділів головного механіка і головного енергетика; почин першого горнового доменної печі № 6 Героя Соціалістичної Праці Д. Н. Овчаренка «Кожній технологічній операції — робітничу гарантію», який підтримали колективи доменного, сталеплавильного і прокатного цехів.

Для безперервного забезпечення металургійних агрегатів комбінату якісною залізорудною сировиною, коксом і металом, а також проведення ремонту металургійного устаткування в строк і з високою якістю колектив комбінату уклав договір про комплексне соціалістичне змагання з 14 підприємствами-суміжниками (поставниками сировини, ремонтниками і транспортниками). Його підсумки підводяться щоквартально. Досвід показує, що таке комплексне змагання сприяє ритмічнішому постачанню сировини, достроковому і якісному проведенню капітального ремонту металургійних агрегатів, своєчасному усуненню недоліків. Краще вивчити передовий досвід, нові прийоми і методи праці дає можливість змагання передовиків виробництва. 10 новаторів нашого комбінату змагаються з своїми колегами з споріднених підприємств області. Серед них — оператор стана «3600» товстолистого цеху, Герой Соціалістичної Праці Ю. І. Пригода, перший горновий бригади № 2 доменної печі № 6, Герой Соціалістичної Праці Д. Н. Овчаренко, сталевар бригади № 1 мартенівської печі № 9 В. І. Шурда, агломератник бригади № 1 агломераційного відділення Г. П. Смовжев, сталевар бригади № 4 конверторного цеху Ю. А. Кожевін та інші. Підсумки змагання підводяться щоквартально.

«Плавки дружби», які проводяться на металургійних підприємствах, допомагають сталеварам краще освоювати різні операції швидкісного сталеваріння, підвищувати якість продукції, сприяють обміну досвідом. Так, 10 серпня 1983 р. в мартенівському цеху комбінату «Азовсталь» було проведено «плавку дружби» на честь 50-річчя підприємства. В ній взяли участь колеги з Липецька, Череповця, Краматорська, Запоріжжя. 5 травня 1985 р. на Макіївському металургійному комбінаті ім. С. М. Кірова було проведено «плавку миру», яка звалена за 6 годин 35 хвилин, тобто на 4 години раніше графіка.

Зразки високопродуктивної праці показують ініціатори почину «Працювати по-стахановському, по-мамаєвському». Так, на особистому рахунку бригади, очолюваної старшим оператором стана «3600» товстолистого цеху Ю. І. Пригодою, в 1984 р. було 60,6 тис. т, а за 4 місяці цього року — 3981 т понадпланового прокату. Бригада мартенівського цеху, яку очолює В. В. Шепель, зварила понад план у 1984 р. 1295 т, а за 4 місяці 1985 р. — 253 т високоякісної сталі, провела 98 швидкісних плавок. В авангарді змагання йдуть також колективи електросталеплавильного цеху, доменної печі № 3 — неодноразові переможці республіканського соціалістичного змагання.

Виконати п'ятирічний план до 50-річчя стахановського руху зобов'язалися 11 колективів — змін, бригад, дільниць, зокрема зміни № 1 і 2 верстатної дільниці експериментально-механічного цеху, слюсарно-збиральна дільниця механічного цеху № 1, бригада № 3 дільниці вогневого різання брухту та ін.

Щоб успішно виконати великі завдання, поставлені перед колективом комбінату, адміністрація і профком приділяють значну увагу впровадженню передового досвіду, нових прийомів і методів праці, досягнень науково-технічного прогресу, автоматизації і механізації ручних, важких і трудомістких робіт, технічному переозброєнню. Дирекцією розроблено і подано в Міністерство чорної металургії Української РСР план технічного переозброєння підприємства на дванадцять п'ятиріччю.

Проводиться значна робота по вдосконаленню бригадної форми організації і стимулювання праці. Її основними напрямками є: укрупнення існуючих бригад; якісне поліпшення роботи рад виробничих бригад і рад бригадирів цехів, підвищення дієвості змагання в бригадах; переведення бригад на роботу за єдиним нарядом з оплатою за кінцевим результатом; підготовка до переведення бригад на госпрозрахунок. Нині 72 бригади основних цехів (2047 чол.) працюють із за-

стосуванням часткового госпрозрахунку. З лютого 1985 р. на бригадний госпрозрахунок переведено крупносортний прокатний цех. Цього року планується також перевести на госпрозрахунок 37,5% робітників бригад. На бригадну форму організації і стимулювання праці із застосуванням коефіцієнта трудової участі переведено 686 бригад (14 141 чол.).

Азовсталівці сповнені рішимості успішно виконати план і соціалістичні зобов'язання, взяті на честь 50-річчя стахановського руху і п'ятого, XXVII з'їзду КПРС.

С. В. Кульчицький. Роль парткому підприємства у розгортанні стахановського руху. Швидке поширення новаторських методів праці після стахановського рекорду ґрунтувалося на об'єктивній основі. Утвердження соціалістичного ставлення до праці серед трудящих мас, широке залучення їх до управління виробництвом, успішне освоєння нової техніки — все це сприяло переходу соціалістичного змагання на якісно вищий етап. Вирішальною умовою розгортання патріотичного руху було результатом політичної і організаційної роботи партії в масах. Про це переконливо свідчить, зокрема, діяльність партійних організацій промислових підприємств. Розглянемо її на прикладі київського заводу «Арсенал» — робітничого колективу з славними революційними і трудовими традиціями.

Відразу після перших повідомлень газети «Правда» про трудові здобутки донецьких шахтарів О. Г. Стаханова, Ф. М. Артюхова та інших партійний комітет «Арсеналу» прийняв рішення про поширення у колективі зразків високопродуктивної ударної праці. 18 вересня 1935 р. перший рекорд продуктивності праці встановив у ковальському цеху робітник-комуніст П. Д. Банько. З ініціативи парткому остання декада вересня на заводі ознаменувалася виробничим походом під девізом: «Переконливі цифри виконання і перевиконання виробничих завдань понести на прапорах у великий день річниці Жовтня!». На звернення парткому ковалі М. М. Пехтерев, Ф. С. Комашня, О. П. Поляков першими взяли індивідуальні зобов'язання з економії трудових і матеріальних ресурсів. Незабаром бригада М. М. Пехтерева достроково виконала вересневу програму, в механічному цеху першими стахановцями стали члени бригади Д. М. Фарфурника фрезерувальники-комсомольці К. Ф. Дудченко, М. О. Мазуров, О. І. Комаров, А. П. Францев. 23 вересня 1935 р. міська газета «Більшовик» в рубриці «Поширювати рух за виробничі рекорди» розповіла про трудові здобутки арсенальців і робітників інших підприємств.

У жовтні на «Арсеналі» наростали виробничі рекорди, стахановці з'явилися в усіх цехах, серед робітників різних професій. Поряд з першими передовиками-новаторами, які не поступалися своїми позиціями, зразки самовідданої праці і досконалого володіння технікою показали ковалі С. Г. Губаревич, І. М. Пилявець, токарі Г. П. Заверняєв і Г. Я. Царик, слюсарі В. Ф. Левчук і С. М. Опанасенко, фрезерувальник О. І. Себба, вагранник О. М. Ковальов, пресувальник Я. Л. Товкач та ін.²⁸ Партійна організація оточила героїв стахановського походу пошаною, привернула до них увагу всього колективу. До річниці Великого Жовтня 15 арсенальців-стахановців одержали квартири, 30 стахановцям і ударникам завод відремонтував квартири, 5 ініціаторів патріотичного руху преміювали поїздкою до Москви і Ленінграда. Один з них, М. М. Пехтерев, зустрівся 7 листопада в Москві з О. Г.

²⁸ Андреев М. Вони були першими. — Арсеналець (Орган парткому, комітету профспілки, комітету комсомолу та дирекції Київського заводу «Арсенал» ім. В. І. Леніна), 1975, 14 серп.

Стахановим, О. Х. Бусигіним, М. І. Виноградовою, П. Ф. Кривосом²⁹.

З величезною увагою робітники прославленого заводу сліdkували за роботою Всесоюзної наради стахановців у Кремлі 14—17 листопада 1935 р. «Всі дні Всесоюзної стахановської наради,— писав секретар парткому «Арсенала» С. О. Светов,— нагадували дні партійного з'їзду: напружене чекання газети, пристрасне обговорення кожної промови, могутнє політичне і трудове піднесення»³⁰.

Новий рахунок рекордам поклав після повернення з Москви коваль М. М. Пехтерев. В ніч з 14 на 15 листопада він виконав норму на 666%, а в наступній зміні — на 750%. Комуніст С. Г. Губаревич на відповідальній і трудомісткій деталі дав 883% норми. У сімейному змаганні з дружиною Лідою та її батьком, прославленим арсенальцем Л. О. Піорко комсомолец Леонід Звіренко досяг першості: виконав норму на 1000%. В ніч на 22 листопада молодий свердловальник механічного цеху Є. Малиновський встановив черговий рекорд — 1219% норми³¹.

Партком заводу в ті дні працював цілодобово. 17 листопада на «Арсеналі» відбувся партійний день, присвячений стахановському руху. В усіх цехах спеціальні бригади спостерігали за працею кожного стахановця, виявляли, що перешкоджало йому стабілізувати свій рекорд і перекрити його. На засіданнях парткому, на групових і цехових партійних зборах заслуховували комуністів, які не включилися в патріотичний рух, вони роз'яснювали, які саме недоліки адміністративно-технічного порядку або в партійно-масовій роботі перешкоджають залученню до патріотичного руху всіх членів партії, що працюють біля верстатів і агрегатів. Партком і завком у письмовій формі звернулися до кожного стахановця з проханням викласти свої міркування про дальше розгортання новаторського руху, про усунення перешкод на цьому шляху³².

Завершення роботи Всесоюзної наради стахановців ознаменувалося на «Арсеналі» мітингом, на якому з доповіддю виступив нарком освіти республіки В. П. Затонський, який у 1917—1918 рр. був одним з керівників збройної боротьби арсенальців проти військ Тимчасового уряду і Центральної ради. 22 листопада в театрі ім. І. Я. Франка відбувся зліт стахановців промисловості і транспорту Києва. По заводському радіоузлу арсенальці слухали виступ на ньому свого крашого стахановця М. М. Пехтерева³³.

Всесоюзна нарада стахановців закликала робітничий клас переходити від індивідуальних досягнень до оволодіння стахановськими методами цілими виробничими колективами. Лозунг партії — від рекордів окремих передовиків до колективної високопродуктивної праці — втілювався в життя. 30 листопада на шахті ім. Ф. Е. Дзержинського на Донеччині вперше було організовано стахановську роботу зміни, а 6 грудня всі три зміни шахти «Кочегарка» працювали по-стахановському³⁴.

Арсенальці підхопили почин донецьких шахтарів, хоч наслідувати його в умовах машинобудівного виробництва було нелегко. Партком зайнявся вдосконаленням диспетчерського управління виробництвом,

²⁹ Преміювання знатних людей Червонопрапорного.— Пролет. правда (Орган Київськ. обл. ком. КП(б)У, МПК, облвиконкому та облпрофради), 1935, 5 листоп.

³⁰ Светов С. Наш перший досвід.— Там же, 1935, 11 груд.

³¹ Талалаєвський А. Зріють зерна комунізму.— Пролет. правда, 1935, 23 листоп.

³² Светов С. Як партійна організація Червонопрапорного керує стахановським рухом.— Партробітник України, 1935, № 24, с. 29.

³³ Зліт стахановців промисловості і транспорту Києва.— Пролет. правда, 1935, 23 листоп.

³⁴ Сырцова С. М. Рабочий класс Украины на завершающем этапе социалистической индустриализации.— Киев, 1979, с. 105.

яке забезпечувало синхронність роботи в рамках всього підприємства, додержання технологічної дисципліни, підвищення відповідальності кожного працівника на його робочому місці. Випадки зриву стахановської роботи зустрічали гостру реакцію. Коли стало відомо, що стахановець М. М. Пехтерев 2,5 год. не був забезпечений роботою, скликали екстрений пленум завкому з участю всіх начальників цехів і майстрів, де відбулася серйозна розмова про необхідність ретельно готувати щоденний фронт робіт для кожного робітника³⁵. Потім спеціальна бригада парткому і завкому перевірила, як забезпечено робочі місця стахановців третьої зміни механічного цеху. Виявилося, що стахановець-фрезерувальник М. Я. Бовтун одержав чотири різних роботи тривалістю 2 год. 40 хв. за технічними нормами, причому ці роботи не забезпечувалися інструментом. Годину Бовтун витратив на пошук інструменту, але приступити до роботи не зміг, бо були відсутні креслення. Цей випадок розглядався на об'єднаному пленумі партбюро і завкому. Було усунуто з роботи начальника зміни й майстра, накреслені заходи для перетворення механічного цеху в стахановський³⁶.

У Києві вперше по-стахановському робота була організована 21 грудня в цеху № 14 заводу «Арсенал». Цех виконав добове завдання на 298%. Комсомолец К. Стоянов виконав змінне завдання на 1000%. 22 грудня «стахановську добу» провів механічний цех. Комуніст Т. Г. Прядко виконав змінне завдання за 2 години³⁷.

Від кількох стахановців у вересні до 15—20 в жовтні і 350 в грудні 1935 р.— так розвивався новаторський рух на «Арсеналі»³⁸.

Передбачений рішеннями грудневого (1935 р.) Пленуму ЦК ВКП(б) перегляд застарілих норм виробітку відбувся на «Арсеналі» під безпосереднім керівництвом парткому. 2 червня 1936 р. партійний комітет розглянув роботу по перегляду норм у цехах № 11, 21, 23 і визнав її недостатньою. З метою виправити становище адміністрації, партійним і профспілковим організаціям цехів пропонувалося організувати семінари майстрів, технологів, парт- і профгрупоргів по вивченню техніки перегляду норм, забезпечити авангардну роль комуністів в освоєнні стахановських норм³⁹.

Нові, підвищені норми не привели до зменшення кількості новаторів (стахановцями вважалися лише ті, хто постійно переконавав норми удвоє і більше), хоч виконувати їх на 200% було нелегко. Це пояснювалося запровадженням високоефективної прогресивно-відрядної системи оплати праці і великою організаторською роботою парткому. 9 липня 1936 р. пленум ухвалив розгорнути змагання стахановців-двохсотників до річниці руху новаторів. З цією метою передбачалося організувати щоденний облік виконання нових норм робітниками, вивчати кожний випадок недовиконання змінного завдання робітником, щоб оперативно допомогти йому. Вказувалося, що на будь-який випадок простоювання робітника через непідготовленість робочого місця треба реагувати як по адміністративно-господарській лінії, так і по лінії громадськості. Начальники, парторги і профорги цехів зобов'язувалися організувати безкомпромісну боротьбу з порушеннями трудової дисципліни⁴⁰.

³⁵ Светов С. Наш перший досвід.— Пролет. правда, 1935, 11 груд.

³⁶ Косовський І. Перші «стахановські дні».— Пролет. правда, 1935, 26 груд.

³⁷ Мирошніченко М. М. Перевірені всі верстати.— Пролет. правда, 1935, 30 груд.

³⁸ Очерки истории киевских городской и областной партийных организаций.— Киев, 1981, с. 343.

³⁹ Про заходи по реалізації рішень заводської конференції.— Червонопрапорник (Орган заводського комітету КП(б)У та завкому Київського Червонопрапорного машинобудівельного заводу), 1936, 4 червн.

⁴⁰ Про хід освоєння нових норм по цехах № 15 і 23. Постанова пленуму ЗПК від 9 липня.— Червонопрапорник, 1936, 12 лип.

Перші підсумки роботи в умовах нових норм було розглянуто 16 липня 1936 р. на відкритих партійно-комсомольських зборах заводу. Виявилося, що близько 10% робітників ще не могли впоратися з підвищеними нормами. Для допомоги їм збори рекомендували ширше використовувати виробничий інструктаж⁴¹.

Важливу роль у піднесенні творчої активності робітничого класу відігравали стахановські виробничі наради. В історичній літературі вважається загальнознаним, що ініціаторами їх проведення виступили робітники промислових підприємств Києва⁴². Очевидно, це був завод «Арсенал». Ще в дні роботи першої Всесоюзної наради робітників і робітниць-стахановців, партком заводу «Арсенал» скликав першу нараду стахановців-комуністів і комсомольців з метою обміну досвідом роботи, виявлення перешкод, що гальмують досягнення найвищої продуктивності праці. Учасник наради, найстаріший робітник цеху № 23 І. О. Альонкін звернувся з закликком до інженерно-технічного персоналу заводу зосередити увагу на організації робочого місця кожного стахановця. Учасники наради схвалили ініціативу новаторів патріотичного руху Донбасу — комуністів, які перед початком роботи заходили до парторга і брали зобов'язання на зміну, а після роботи доповідали, що зроблено⁴³. В грудні 1935 р. стахановські наради на «Арсеналі» стали традиційними. Висловлені на них пропозиції оформлялися у так званий «стахановський рахунок», який адресувався адміністрації і брався на контроль парткомом⁴⁴.

У листопаді 1935 р. за ініціативою заводу московської фабрики «Парижская коммуна» на підприємствах почали організовуватися стахановські школи як постійно діючі органи масового навчання робітників новаторським методам праці. Партком «Арсеналу» успішно перейняв досвід москвичів, зобов'язав цехові парторганізації слідкувати за підвищенням культурно-технічного рівня кожного стахановця, визначати форму навчання і забезпечувати його безперебійність. З міськнаросвітою партком домовився організувати на заводі дворічну стахановську школу разом з викладанням основ наук і технічних дисциплін за спеціальністю. Постійний характер на заводі набули семінари за професіями, на яких провідні стахановці розкривали секрети своєї майстерності. Так, 8 грудня 1935 р. токарі заводу ознайомилися з досвідом роботи Г. Я. Царика, а 14 грудня на семінарі ковалів виступали М. М. Пехтерев і С. Г. Губаревич⁴⁵.

Партком активізував роботу і заводського сектору технічної пропаганди. Стахановці стали отримувати з техкабінету літературу, вирізки з газет і журналів за спеціальністю, які допомагали в новаторських пошуках. Сектор техпропаганди зв'язався з прославленими новаторами радянського машинобудування⁴⁶.

Ряди стахановців на заводі «Арсенал» зростали і до кінця 1937 року налічували 1637 чоловік (переважна кількість робітників), а середній процент виконання ними нових норм становив у тому ж році 160⁴⁷. Стахановський рух вивільнив величезні внутрішні резерви, став могутнім фактором зростання продуктивності праці.

В. І. Біба. Трудові ініціативи залізничників. Понад 115 років налічує історія локомотивного депо ст. Слов'янськ, створеного на Курсько-Харково-Азовській залізниці. Нині це велике підприємство

⁴¹ На партійно-комсомольських зборах заводу.— Там же, 1936, 19 лип.

⁴² Очерки истории профессиональных союзов Украинской ССР.— Киев, 1983, с. 306.

⁴³ Велике виробниче піднесення (Передова).— Пролет. правда, 1935, 17 листоп.

⁴⁴ Київ. обл. держарх., ф. Р-710, оп. 1, спр. 797, арк. 4.

⁴⁵ Светов С. Як партійна організація Червонопрапорного керує стахановським рухом, с. 30.

⁴⁶ Цікавий почин.— Червонопрапорник, 1936, 8 черв.

⁴⁷ Держ. архів м. Києва, ф. Р-377, оп. 3, спр. 18, арк. 83.

Слов'янського залізничного вузла. Локомотивні бригади депо перевозять близько 12% народногосподарських вантажів Донецької залізниці. Крім того, колективи ремонтних дільниць виконують поточний ремонт локомотивів для дев'яти залізниць СРСР.

Колектив депо постійно бореться за підвищення продуктивності праці, зміцнення трудової і виробничої дисципліни.

У роки другої п'ятирічки в Слов'янському локомотивному депо зародився стахановський рух, ініціатором якого на залізничному транспорті став машиніст паровоза П. Ф. Кривонос. У 1935 р. він досяг небувалого на той час використання потужності локомотива — провів состав вагою 1750 т з технічною швидкістю 31,9 км/год. Цей рейс був рівнозначним ударній зміні, за яку прославлений шахтар О. Г. Стаханов перекинув завдання в 14 разів.

Кривоносівські традиції живуть і розвиваються. Однак те, що вчора було рекордом, сьогодні стало нормою. Адже наша країна довірила нам потужну техніку, і погано її використовувати ми не маємо права.

Працюючи машиністом, я з перших днів включився в соціалістичне змагання й поставив перед собою завдання — добиватися перевиконання всіх експлуатаційних і економічних показників. Уважно вивчив роботу своїх старших товаришів В. І. Белименка, М. Є. Кисельова, В. С. Гелевери. Однак без постійного пошуку й ініціативи в нашій роботі не обійтися. Одна поїздка не схожа на іншу, один поїзд відрізняється від іншого. Та серед цього багатоманіття можна вибрати кращі варіанти й рівнятися на них. Це дає можливість економити електроенергію, водити великовагові поїзди й добиватися перевиконання соціалістичних зобов'язань.

Наша локомотивна бригада зобов'язалася виконати завдання одинадцятої п'ятирічки за 4 роки й рапортувала про його завершення 2 вересня 1984 р. До 50-річчя стахановського руху ми вирішили виконати шість річних завдань.

У січні 1984 р. в депо відбулися збори партійно-господарського активу, на якому я за дорученням комсомольсько-молодіжного колективу виступив з ініціативою стати на ударну вахту «50-річчю кривоносівського руху — 50 ударних декад» й змагатися під девізом «Кожному поїзду — 100 додаткових тонн народногосподарських вантажів, кожний 100-й поїзд провести на зекономленій електроенергії».

Ініціативу підтримали інші машиністи депо. Вона поширилася на всій Донецькій залізниці. Колектив депо зобов'язався тільки за рахунок вагової добавки зберегти державі близько 1 млн. кВт·год. електроенергії. Якщо врахувати, що передові машиністи кожний 20-й поїзд проводять на зекономленій електроенергії, то наш внесок у скорбницю бережливих буде ще більшим — 1,5 млн. кВт·год. За рахунок збільшення середньої ваги поїзда на 100 т ми зменшили на 1,5 тис. кількість локомотиво-видач і ще на 500 — за рахунок збільшення кількості здвоєних поїздів.

Рубежі намічено відповідальні, але реальні. Щоб виконати їх, колективу депо довелося підняти на ще вищий рівень майстерність водіння поїздів. У зв'язку з цим було розроблено заходи підвищення кваліфікації машиністів та їх помічників. Для цього в депо є учбовий комплекс, побудований руками самих машиністів. Діє школа передового досвіду, проводяться «дні теплотехніки», на стендах поміщаються матеріали, які розповідають про передові локомотивні бригади.

В депо організовано дійовий контроль за ходом соціалістичного змагання. Так, підсумки роботи кожної локомотивної бригади підбиваються подекадно, визначаються переможці серед бригад, колон і цехів. Це допомагає оперативно впливати на результати праці. Переможцям вручається перехідний вимпел. Передбачено моральні й матеріальні заходи заохочення трудящих.

В депо встановлено перехідний приз ім. П. Ф. Кривоноса, який вручається за досягнення найвищих показників у праці. Регулярно проводяться зустрічі представників колективів, що змагаються, зокрема з депо Москва-Сортувальна та депо ст. Дніпропетровськ.

Колектив локомотивного депо ст. Слов'янськ 5 кварталів підряд завойовував Перехідний Червоний Прапор Міністерства шляхів сполучення і ЦК профспілки працівників залізничного транспорту й залізничного будівництва.

У ході ударної вахти локомотивними бригадами проведено понад 18 тис. великовагових поїздів, якими додатково перевезено 11 млн. т народногосподарських вантажів. Зекономлено 3,2 млн. кВт·год електроенергії й 160 т дизельного палива. Собівартість перевезень знижено на 4,3%. Середня вага поїзда зросла більш як на 120 т. 8 локомотивних бригад закінчили завдання одинадцятої п'ятирічки й працюють в рахунок 1986 р.

За успіхи в праці 16 машиністів нагороджено значками «Ударник одинадцятої п'ятирічки». В депо працюють 16 колективів комуністичної праці. 1180 чол. носять високе звання ударників комуністичної праці. Колектив депо бореться за те, щоб до 50-річчя стахановського руху йому було присвоєно звання колективу комуністичної праці.

Колектив депо сповнений рішимості гідно зустріти XXVII з'їзд Комуністичної партії 27-ма ударними декадами. Цьому сприяє особистий приклад комуністів, життєстверджуюча сила соціалістичного змагання.

І. П. Кожукало. Комуністична партія — організатор соціалістичного змагання на Україні в 1946—1952 рр. Після закінчення Великої Вітчизняної війни радянські люди під керівництвом Комуністичної партії приступили до мирної творчої праці. Якщо в період Великої Вітчизняної війни основним лозунгом діяльності партії і радянського народу був лозунг: «Все для фронту! Все для перемоги!», то після переможного її закінчення — «Все для відбудови і розвитку народного господарства!». Відповідно до цього партія виробила свою політичну лінію, організувала трудящих для перетворення її в життя. Вона надала процесу післявоєнного відродження всенародного характеру, сприяла найповнішому прояву творчості мас, відкривала, говорячи словами В. І. Леніна, повний простір ентузіазму з місць⁴⁸. На підвищення виробничої і соціально-політичної активності трудящих мас була спрямована діяльність всіх її загонів, у тому числі Компартії України.

Найповніше активність трудових колективів проявилася в організації соціалістичного змагання. У цьому патріотичному русі відроджувались і примножувались славні традиції робітничого класу і колгоспного селянства періоду довоєнних п'ятирічок, стахановського руху. У постанові «Про агітаційно-пропагандистську роботу партійних організацій у зв'язку з прийняттям закону про п'ятирічний план відбудови і розвитку народного господарства СРСР на 1946—1950 роки» (березень 1946 р.) Центральний Комітет ВКП(б) зобов'язав партійні, профспілкові і комсомольські організації широко розгорнути соціалістичне змагання трудящих за якнайшвидшу відбудову господарства в районах, що потерпіли від німецько-фашистської окупації, за неухильне підвищення продуктивності праці, успішне здійснення п'ятирічного плану. Особливу увагу Центральний Комітет звернув на необхідність

⁴⁸ Ленін В. І. Промова на IV сесії ВЦВК IX скликання 31 жовтня 1922 р.—Повне зібр. творів, т. 45, с. 237.

поширення досвіду передовиків, популяризації кращих методів організації виробництва, найновіших досягнень науки і техніки⁴⁹.

Широке ідеологічне забезпечення виконання четвертого п'ятирічного плану, активна його пропаганда сприяли підвищенню політичної і трудової активності мас. Колектив Макіївського заводу ім. С. М. Кірова звернувся до всіх робітників, службовців, інженерів і техніків чорної металургії Радянського Союзу організувати Всесоюзне соціалістичне змагання за виконання і перевиконання плану четвертої п'ятирічки⁵⁰. Оцінюючи почин макіївців, 16 травня 1946 р. в передовій статті «Социалистическое соревнование металлургов» «Правда» писала, що «радянські патріоти чекали цього виклику, чекали як сигналу до Всесоюзного змагання, до могутньої переклички робітничого класу перед початком героїчного трудового походу». З закликом організувати Всесоюзне змагання в різних галузях промисловості і транспорту виступили робітники ряду московських заводів, гірники Донбасу, колективи інших підприємств і промислових районів країни.

18 травня 1946 р. ЦК ВКП(б) прийняв постанову «Про організацію Всесоюзного соціалістичного змагання за виконання і перевиконання п'ятирічного плану відбудови і розвитку народного господарства СРСР на 1946—1950 рр.». Центральний Комітет схвалив ініціативу робітничого класу і зобов'язав партійні організації в організації змагання в нових умовах суворо дотримуватись ленінських принципів у цій справі, добиватися розвитку творчої ініціативи трудящих⁵¹.

Велике народногосподарське значення мала ініціатива трудящих по достроковому виконанню завдань п'ятирічки. У листопаді 1947 р. робітники, інженери, техніки, службовці підприємств Ленінграда виступили з закликом розгорнути в країні змагання за виконання плану післявоєнної п'ятирічки за чотири роки. Патріотичний почин ленінградців був підтриманий всією країною. Партійні організації Радянської України провели значну масово-політичну роботу серед трудящих республіки по роз'ясненню значення почину трудящих міста Леніна. 1 грудня 1947 р. ЦК КП(б)У направив в усі обкоми, міськкоми і райкоми партії листа про розгортання партійно-політичної роботи у зв'язку з зверненням ленінградців⁵², вказав на необхідність дальшого поліпшення партійного керівництва соціалістичним змаганням, посилення авангардної ролі комуністів на виробництві.

Новим в організації соціалістичного змагання в післявоєнний період було те, що в зобов'язання включались не тільки показники по перевиконанню планів і збільшенню випуску продукції, а й всі процеси удосконалення виробництва. В розвитку цього руху робітничий клас України переймав його нові форми. Це — швидкісні методи роботи в машинобудівній, металургійній, вугільній, текстильній та інших галузях промисловості. Ініціаторами цього руху виступили токарі заводів Ленінградського верстатобудівного Г. С. Борткевич, московського шліфувальних верстатів П. Б. Биков, київського «Червоний екскаватор» В. К. Семинський та ін. Так, завдяки швидкісним прийомам праці, В. К. Семинський за 1946—1949 рр. виконав 20 річних норм. У передовиків-новаторів з'явилися тисячі послідовників. У 1950 р. тільки серед машинобудівників республіки понад 30 тис. чол. освоїли швидкісні методи роботи⁵³.

⁴⁹ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. — К., 1980, т. 6, с. 152—154.

⁵⁰ Промышленность и рабочий класс Украинской ССР, 1946—1950. Сб. документов. — Киев, 1980, с. 261—263.

⁵¹ Історія Комуністичної партії Радянського Союзу. — К., 1982, т. 5, кн. 2, с. 128.

⁵² Юрчук В. Борьба КП Украины за відбудову і розвиток народного господарства (1945—1952 рр.). — К., 1965, с. 87.

⁵³ Історія Української РСР. — К., 1979, т. 8, кн. 1, с. 39.

Розвитком руху швидкісників став прогресивний метод роботи за графіком циклічності, ініціатором якого виступив начальник дільниці № 12 шахти № 5—6 ім. Г. Димитрова тресту «Червоноармійськвугілля» Сталінської області комуніст І. І. Бридько. В 1950 р. в області за цим графіком працювало 230 лав. В результаті видобуток вугілля збільшився, а продуктивність праці зросла⁵⁴.

Комуністична партія з самого початку п'ятирічки зосередила увагу робітничого класу до питань мобілізації внутрішніх ресурсів, додержання режиму економії, скорочення виробничих затрат. Це було викликано як внутрішніми умовами (величезні втрати матеріальних і трудових ресурсів під час війни), так і зовнішніми (відмова капіталістичних країн від співробітництва з СРСР). В цих умовах трудящі країни проявили зразки мужності і героїзму, радянського патріотизму і пролетарського інтернаціоналізму. Сотні тисяч пропозицій передовиків допомогли зекономити величезні матеріальні засоби і фінансові кошти. Масова участь робітників у боротьбі за економію дозволила поставити питання про рентабельність виробництва, відмову підприємств від державних дотацій, про збільшення надпланових нагромаджень. На початку лютого 1948 р. колективи дев'яти московських підприємств вирішили працювати без державних дотацій і дати за рік десятки мільйонів карбованців надпланових нагромаджень⁵⁵.

Ініціатива москвичів одержала широку підтримку по всій країні. На партійних зборах, технічних конференціях, виробничих нарадах комуністи й безпартійні вишукували шляхи рентабельної роботи, щоб дати країні додаткові кошти для відбудови і розвитку народного господарства. У березні 1948 р. ЦК КП(б)У прийняв постанову «Про перехід промислових підприємств на рентабельну роботу», якою зобов'язав партійні комітети глибше вникати в економіку і організацію роботи промислових підприємств, добиватись їх рентабельної роботи⁵⁶. Підтримавши патріотичний почин москвичів, робітничий клас України тільки протягом 1948 р. дав надпланових нагромаджень на суму близько 1,8 млрд. крб.⁵⁷ Рух за рентабельність і надпланові нагромадження був доповнений змаганням за прискорення оборотності оборотних коштів.

Ініціаторами цього почину виступили 103 передові підприємства Москви і Московської області. Цей патріотичний рух привів до фінансового зміцнення підприємств, сприяв зміцненню економіки СРСР.

Важливою особливістю соціалістичного змагання в післявоєнні роки було те, що ініціатива багатьох новаторів ставала надбанням цілих колективів. На практиці втілювався в життя ленінський принцип організації трудового суперництва — зробити цінний досвід надбанням мас, забезпечити можливість його практичного повторення⁵⁸. Ініціатором змагання за впровадження передових колективних методів праці, за перехід від індивідуальної високопродуктивної праці до прогресивної роботи цілих дільниць і цехів виступив старший майстер московського інструментального заводу «Калибр» М. О. Російський. Підтриманий партійними організаціями України цей почин почав широко застосовуватися на підприємствах республіки. Тільки на підприємствах Сталінської, Ворошиловградської, Харківської і Дніпропетров-

⁵⁴ История рабочих Донбасса. — Киев, 1981. т. 2, с. 104, 108.

⁵⁵ Большевицские темпы восстановления и развития народного хозяйства. (Передовая). — Правда, 1948, 2 февр.

⁵⁶ Чуряев В. Большевики Харківщини в боротьбі за виконання п'ятирічки за чотири роки. — Більш. України, 1948, № 7, с. 34.

⁵⁷ Нариси історії Комуністичної партії України. — К., 1977, с. 553.

⁵⁸ Ленін В. І. Первісний варіант статті «Чергові завдання Радянської влади». — Повне збір. творів, т. 36, с. 141, 144.

ської областей на початку 1948 р. на колективну стахановську працю перейшло 1265 дільниць і 960 цехів⁵⁹.

Розвиваючи почин М. О. Російського, закрійник московської взуттєвої фабрики «Парижская коммуна» В. І. Матросов запропонував у кожному цеху розробити план впровадження передових методів праці, розрахованих на досягнення всіма робітниками рівня передовиків. Почини М. О. Російського і В. І. Матросова були підтримані на Україні. Ініціатором руху за успішне виконання і перевиконання виробничих норм всіма робітниками став колектив механоскладального цеху № 2 харківського заводу «Серп і Молот»⁶⁰.

Рух за організацію колективної прогресивної праці свідчив про те, що соціалістичне змагання піднялось на нову, вищу ступінь в своєму розвитку, було результатом підвищення соціалістичної свідомості широких мас трудящих. Газета «Правда» так оцінювала цей почин: «Перехід до високопродуктивних методів роботи дільниць, цехів і цілих підприємств — це одне з найяскравіших нових досягнень стахановської праці, рух, яким воно збагатилось у післявоєнний період»⁶¹.

Робітничий клас України на початку 1948 р. підтримав почин помічника майстра Краснохолмського камвольного комбінату Москви О. С. Чутких боротися за випуск відмінної якості продукції. На багатьох підприємствах республіки при активній участі парторганізацій були розроблені плани по забезпеченню високої якості і розширенню асортименту продукції. У 1950 р. на Україні в цьому змаганні брали участь близько 30 тис. робітничих бригад⁶².

Різноманітність форм прояву творчої активності робітничого класу, інженерно-технічних працівників, техніко-економічна і соціально-політична їх значимість, неухильна увага партійних, профспілкових і комсомольських організацій до поширення цінних починів — все це сприяло масовості змагання. До середини 1950 р. в змаганні на Україні брало участь близько 92% робітників промисловості⁶³.

На початку 50-х років народжувались і поширювались нові творчі ініціативи, спрямовані на збільшення продукції, на підвищення її якості, зниження собівартості. В республіці була широко підтримана ініціатива новаторів московської взуттєвої фабрики «Буревестник» М. І. Левченко і Г. В. Муханова, які виступили з почином за зниження собівартості продукції на кожній виробничій операції. Багато творчих починань виникло у зв'язку з прагненням робітників, інженерно-технічних працівників якнайкраще використати техніку і механізми. За почином машиніста горлівської шахти ім. Румянцева комуніста В. Є. Сугоняко на початку 1952 р. в Донбасі поширився рух за раціональне використання гірничих механізмів. У листопаді 1952 р. за ініціативою групи конструкторів Новокраматорського машинобудівного заводу, схваленої ЦК Компартії України, в республіці розгорнулося соціалістичне змагання за зниження ваги машин і поліпшення їх якості⁶⁴.

Комуністична партія очолила творчу активність колгоспного селянства, яке прагнуло якнайшвидше відбудувати сільське господарство і забезпечити населення продовольчими товарами, а промисловість — сировиною. Незважаючи на величезну шкоду, заподіяну війською сільському господарству республіки, посуху 1946 р. багато пере-

⁵⁹ Ефременко Є. Могутній засіб організації активності мас: 3 історії розвитку соціалістичного змагання на Україні. — К., 1959, с. 102.

⁶⁰ Булгаков О. Боротьба за стахановський завод. — Рад. Україна, 1949, 25 жовт.

⁶¹ Великое творчество миллионеров. (Передовая). — Правда, 1950, 31 авг.

⁶² Нариси історії Комуністичної партії України, с. 580.

⁶³ Романцов В. О. Робітничий клас Української РСР (1946—1970 рр.). — К., 1972, с. 160.

⁶⁴ Кожукало І. П. Компартія України в період будівництва розвинутого соціалізму: 3 досвіду діяльності парторганізації республіки в 1957—1958 рр. — К., 1976, с. 109.

довиків, окремих господарств на Україні вже в перші післявоєнні роки добилися непоганих результатів в рільництві і тваринництві.

У 1947 р. працівники сільського господарства Алтайського і Краснодарського країв виступили ініціаторами Всесоюзного соціалістичного змагання за одержання високих врожаїв і дострокове виконання зобов'язань перед державою по продажу сільськогосподарської продукції. У 1948 р. в республіці змаганням було охоплено 28 тис. колгоспів, 87 тис. бригад, 369 тис. ланок⁶⁵.

Соціалістичне змагання народжувало сотні й тисячі передовиків і новаторів сільськогосподарського виробництва. Ланковий колгоспу «Червоний партизан» Лихівського району Дніпропетровської області Герой Соціалістичної Праці, лауреат Державної премії М. О. Озерний виступив ініціатором руху передовиків сільського господарства за одержання високих врожаїв кукурудзи. Очолювана ним ланка в 1946 р. одержала по 136 ц зерна кукурудзи, а в 1949 р. — по 233,8 ц, значно перебивши кращі показники американських фермерів. М. О. Озерний вивів нові сорти кукурудзи, першим на Україні використав її гібридне насіння для підвищення врожайності. Щоб широко використати досвід М. О. Озерного з ініціативи обкому партії була створена обласна школа майстрів високих врожаїв. Досвід новатора одержав широке розповсюдження в багатьох районах нашої країни.

Високих трудових звершень добилися буряководи України. Ще в 1945 р. ветерани колгоспного виробництва Київщини Г. Д. Кошова і О. С. Хобта звернулися до молодих колгоспників республіки з закликом відродити довоєнну славу п'ятисотенниць України. На їх заклик відгукнулись сотні буряководів. Незважаючи на похилий вік, самовіддано працювали й самі ініціатори змагання. У 1946 р. ланковий колгоспу «Червоний гігант» Великополовецького району Г. Д. Кошовий було 75 років. Під керівництвом партійної організації ланка мужньо вела наступ на посуху. В тому році вона одержала по 526 ц цукрових буряків з га. Досвід Г. Д. Кошової запозичували тисячі трудівників села не тільки на Україні, а й в Російській Федерації, Киргизькій, Казахській та інших радянських республіках⁶⁶.

У післявоєнні роки одну з комсомольсько-молодіжних ланок колгоспу «Радянська Україна» Гребінківського району Київської області очолила молода колгоспниця С. Д. Виштак. Наполегливо опановуючи основи агротехнічної науки, вивчаючи досвід передовиків сільського господарства, ланка С. Д. Виштак добивалась стабільних врожаїв зернових і технічних культур. У 1952 р. ланка зібрала по 700 ц цукрових буряків з га⁶⁷.

Були передовики виробництва і в тваринництві. Це — доярки Є. О. Демиденко, О. П. Островська, М. Х. Савченко та інші. Так, доярка колгоспу ім. Леніна Лебединського району Сумської області М. Х. Савченко в 1945 р. надоїла по 4567 кг молока, в 1948 р. — по 6138 кг. М. Х. Савченко згодом була двічі удостоєна звання Героя Соціалістичної Праці⁶⁸.

В перших рядах за відродження сільського господарства йшли механізатори. Ще на зорі колективізації однією з перших сіла за кермо трактора комсомолка Паша Ангеліна. Згодом вона закінчила сільськогосподарську академію ім. К. Тимирязева, що дало їй можливість глибше оволодіти новою технікою, економікою і організацією виробництва. Після визволення Донбасу комуністка П. М. Ангеліна разом з іншими працівниками Старобешівської МТС Сталінської об-

⁶⁵ Из доклада секретаря ЦК КП(б)У тов. Н. С. Хрущева на Пленуме ЦК КП(б)У 25 мая 1948 года. — *Большевик*, 1948, № 10, с. 9.

⁶⁶ Юрчук В. Назв. праця, с. 119.

⁶⁷ XVII з'їзд Комуністичної партії (більшовиків) України. Матеріали з'їзду. — К., 1953, с. 59.

⁶⁸ Юрчук В. Назв. праця, с. 120.

ласті віддавала всі сили відродженню колгоспного виробництва. Поряд з збільшенням норм виробітку вона добивалась підвищення якості робіт, зростання врожайності сільськогосподарських культур. Новим методом праці тут вчилися механізатори і керівники МТС з усієї країни, приїжджали делегації з країн народної демократії⁶⁹.

Умілим організатором, новатором виробництва вже в ті роки проявив себе бригадир тракторної бригади з Кіровоградщини О. В. Гіталов. Він вніс ряд раціоналізаторських пропозицій, спрямованих на підвищення продуктивності праці механізаторів. За почином бригадирів П. М. Ангеліної і О. В. Гіталова в 1948—1949 рр. розгорнувся рух за ефективне використання тракторів та інших сільськогосподарських машин⁷⁰.

В 1949 р. машиніст молотарки Березнянської МТС Чернігівської області М. Н. Бредюк запропонував застосувати при обмолоті зерна погодинний графік, що забезпечувало круглодобову роботу молотарки, узгоджену діяльність всієї молотильної бригади в застосуванні ряду раціоналізаторських пропозицій, спрямованих на ефективне використання робочого часу. Почин був схвалений ЦК КП(б)У⁷¹. За прикладом М. Н. Бредюка в 1950 р. на Україні працювали сотні молотильних агрегатів.

Почини трудящих, що виникали в Москві, Ленінграді, на Україні та в інших місцях країни, зливались воедино, доповнюючи і збагачуючи один одного. Змагались окремі виробничники, бригади, дільниці, цехи, колгоспи, радгоспи, підприємства, райони, області, галузі народного господарства. Гірники Донбасу і Кривбасу, металурги Придніпров'я і Уралу, нафтовики Борислава і Баку, машинобудівники Києва, Харкова і Ленінграда, текстильники Буковини і Москви, колгоспники Київщини і Московської області, Волинської і Брестської областей, Херсонської області і Грузинської РСР брали підвищені зобов'язання по виконанню планових завдань, обмінювались передовим досвідом, надаючи один одному товариську допомогу. Змагання між братніми народами мало велике значення для відбудови і дальшого розвитку економіки всієї країни і кожної республіки, особливо для тих, що потерпіли від фашистської окупації.

Недруги соціалізму плекали надію, що руйнування, заподіяні нашій країні, приречуть її на відсталість і залежність від Заходу. Однак в котрий раз вони прорахувалися. Наполеглива, героїчна праця радянського народу відродила з попелу зруйновані ворогом міста і села, заводи і фабрики. «Це був,— як відзначав Генеральний секретар ЦК КПРС товариш М. С. Горбачов,— ще один подвиг— подвиг на ниві творення, здійснений радянськими людьми в нелегкі післявоєнні роки»⁷².

Комуністична партія вірила в творчі можливості радянських людей, що вони, всупереч імперіалістичній політиці «холодної війни», зуміють подолати післявоєнні труднощі, ще більше зміцнять могутність соціалістичної Батьківщини. І ця віра стала реальністю.

Є. О. Долинюк. Стахановські традиції на західноукраїнських землях. Вдивляюсь у портрет людини, чие ім'я дало назву рухові, який піввіку тому охопив усю країну. О. Г. Стаханов. Суворе вольове

⁶⁹ Ангеліна П. О самом дорогом.— Правда, 1957, 24 окт.

⁷⁰ Нариси історії Комуністичної партії України, с. 563.

⁷¹ Про передовий досвід організації малолітньої в колгоспі «Праця» Березнянського району Чернігівської області і стахановську роботу машиніста молотарки тов. Бредюка М. Н. Постанова ЦК КП(б)У.— Рад. Україна, 1949, 3 серп.

⁷² Горбачов М. С. Безсмертний подвиг радянського народу: Доповідь на урочистих зборах у Кремлівському Палаці з'їздів, присвячених 40-річчю Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні 8 травня 1985 р.— К., 1985, с. 15.

обличчя. В його зовнішності було щось від селянина, який уміє і хоче багато працювати.

Дивляюсь у портрет, а сама згадую зустріч з прославленим новатором. Це було в Києві, коли республіканській газеті «Радянська Україна» виповнилося 50 років. На цей ювілей колектив редакції запросив знатних людей республіки. Були там, запам'яталося мені, славні герої Степанида Виштак, Ольга Диптан, Марія Савченко, Ганна Ладані, Олексій Стаханов. Вони говорили про свою працю, підкреслювали, що значну допомогу подає їм преса, зокрема газета «Радянська Україна», активно підтримуючи на своїх сторінках цінні починання, поширюючи передовий досвід.

Олексія Григоровича Стаханова слухали особливо уважно. Та й як було не прислухатися до слів цієї легендарної людини, чие ім'я вже у середині тридцятих років стало відоме кожному, чий трудовий подвиг і нині служить взірцем для наслідування.

Я слухала розповідь знатного шахтаря про серпневий день 1935 р., коли він відбійним молотком нарубав за зміну 102 т вугілля, виконавши чотирнадцять з половиною норм, і сама поверталася думками у той час... Нелегкий він був для населення західноукраїнських земель. На Радянській Україні панувала вільна праця вільних людей, а там народ трудився до сьомого поту за кусень хліба, знісив панські визиски й знущання. Інколи мене охоплювало нестерпне бажання покинути своє нужденне господарство на клаптику землі і перейти вузький Збруч, який служив штучним кордоном, був межею, що ділила волю і неволю, творчу працю й працю наймитську. Як і всі галичани, я з надією дивилася за річку, на схід. Подайте руку допомоги, брати! То само серце посилало клич туди, де сходить сонце. Його почули золотого вересня 1939 р. Брат братові руку подав.

Більш як 40 років минуло відтоді. Час плине непомітно, але невинно, як вода у Збручі. А я й досі пам'ятаю ті святкові післявизвольні дні — дні великих сподівань, надій і прагнень. Та признаюся: навіть тоді не думалося мені, що досягну великих вершин у праці, що таку шану виявлять мені за неї люди. Бо хто я була тоді? Звичайна сільська, малограмотна жінка, обтяжена сімейними клопотами. Проте жевріло щось таке в душі, відчувала, що здатна не тільки на хатню роботу...

Потім були роки війни, післявоєнні нестатки, терор українських буржуазних націоналістів, які всіляко залякували людей, перешкоджали їхньому переходу до нового життя, до спільної колективної праці. Першим записався в колгосп у нашому селі Тодось Ктитор. Першим серед активістів і обірвала його життя бандерівська куля. Та націоналісти не досягли своєї мети. Навпаки: наступного дня інші селяни подали заяви до колгоспу. Серед них була і моя. Йшов тоді 1946 рік.

Чотири десятки літ минуло відтоді. Для історії це невеликий проміжок часу. Але скільки подій вмістив він у моєму житті, яке посправжньому почалося в колективі об'єднаних спільною метою односельчан.

Нелегко тоді було працювати в колгоспі. Всі роботи у полі доводилося виконувати вручну. Але кожен горів бажанням трудитися якомога краще, ефективніше, продуктивніше. Більш як через десятиріччя після свого зародження стахановський рух поширився й у нас, на західноукраїнських землях.

Пригадуються мені перші колгоспні жнива. Липневого дня ми з Ганною Дутчак в'язали снопи. Почали роботу вранці, коли ще роса світилася на колосках. Опівдні зробили коротку перерву на обід, і знову за роботу. Сонце припікає, піт заливає очі, а ми з Ганною прагнемо одного: нав'язати якнайбільше снопів. Бо то наш спільний хліб, не повинен пропасти жоден колосочок! Увечері, коли бригадир вийшов

перевірити роботу, все поле було вкрите полукіпками. Він підрахував кількість нав'язаних снопів і привітав нас з успіхом: по три денні норми виконали ми того дня.

Подвиг донецького шахтаря О. Стаханова наслідували мільйони трудівників. Партія мудро спрямовувала ентузіазм радянських людей у заводських цехах і на колгоспних полях — від встановлення особистих рекордів до колективної високопродуктивної праці.

В 1949 р. моя ланка взялася за вирощування кукурудзи. Нас було тоді десять колгоспниць. Ми почали вирощувати качанисту на десятигектарній плантації. Ця невелика площа потребувала великої праці. Адже колгосп мав на той час один трактор і одну автомашину-«полуторку». Ми посадили два сорти кукурудзи. Вчасно виконали усі агрозаходи по догляду за рослинами. Вирішили навіть перевірити, як вродить кукурудза на поливній ділянці. З гектара, який поливали вручну водою із Збруча, зібрали по 120 цнт зерна, а з решти — по 40 центнерів.

Однак справжній успіх прийшов наступного 1950 р. Ми вирощували качанисту на такій же площі, а урожай зібрали вдвічі вищий: по 87 цнт на кожному гектарі. Викликали на змагання М. Озерного і перемогли, бо в нього врожай був 72 цнт. Успіх не залишився непоміченим. У 1951 р. мені було присвоєно високе звання Героя Соціалістичної Праці. Членів ланки також було удостоєно орденів і медалей. Тоді ми на собі відчули, що в країні, де при владі народ, де мудрим керманічем є партія великого Леніна, людей праці цінують, створюють їм усі умови для професійного зростання.

У відповідь на високу нагороду наша ланка вирішила взяти ще вищий рубіж у праці. В 1951 р. ми в півтора раза збільшили посівну площу під кукурудзою. І хоч це потребувало відповідно більших затрат ручної праці, взялися за роботу з ентузіазмом. І перемогли. На кожному з 15 га виростили по 221 цнт кукурудзи.

У моїй записній книжці є акуратно занотовані колонки цифр. Кожна з них викликає в мене спогади. Ось рік 1952-й. Як завжди, ми посіяли кукурудзу наприкінці квітня. Зійшли дружні холоди. Аж тут у травні — мороз. Почала підмерзати наша кукурудза. Нам радили пересаджувати. Частина вже й пересадили, коли побачили, що пускає зелені пагони та, що підмерзла. Зраділи, почали доглядати кожную рослину, мов дитину хвору. І врятували врожай. Хай лише по 58 цнт з гектара зібрали, але дорогі вони для нас, пам'ятні ці центнери.

А ось рік найвищого злету ланки — 1959-й. Зібрано найвищий за всі десять років урожай — по 223 цнт зерна. Про ланку вже знали не тільки в області й республіці. Вся країна почула про трудове досягнення жінок з невеликого надзбручанського села Боришківці. І стала наша ланка школою передового досвіду. Якось приїхали до нас вчитися молоді колгоспниці з Пензенської області. Особливо виділялася серед них Любов Перегудова. Допитлива, працьовита — такий би бути вожаком ланки, думала я, задоволено спостерігаючи, як швидко все схоплює ця дівчина. І не помилилася. Повернувшись додому, вона очолила ланку кукурудзоводів. Усе, що засвоїла в Надзбруччі, передала людям. Зуміла запалити й вогник трудового суперництва. А успіх не забарився. За ним прийшло визнання: моя учениця, ланкова з Пензенщини Любов Перегудова за вирощування високих урожаїв кукурудзи була удостоєна найвищої урядової нагороди — ордена Леніна.

Плідним було навчання у нашій ланці й молодих кукурудзоводів з інших братніх республік.

Довелося навіть якось повчити канадського фермера, як кукурудзу вирощувати. М. Васильців з Торнейдл-Онтаріо в листах до республіканської газети «Колгоспне село» заперечував доцільність її ранніх посівів та окремих агрозаходів, зокрема, боронування сходів ка-

чанистої, радив нам користуватися легкими й гострими сапами. Я відповіла фермерові відкритим листом через газету: «Мабуть, Ви бачите Україну такою, якою вона була за наших дідів. Нині кукурудзу машинами сіємо, машиннами обробляємо, машинами і збираємо». Індустріальна технологія вирощування качанистої вивільнила жінок від важкої праці. Хай знають про це і за океаном.

Сміливо переходить ланка й на вирощування цукрових буряків за індустріальною технологією. Ми культивуємо їх уже четверту п'ятирічку. Це трудомістка культура. Та виробнича співдружність колгоспниць і механізаторів допомагає долати труднощі. В 1966 р. на кожному з 30 га ми виростили по 555 цнт солодких коренів. У 1980 р. такий же урожай зняли на площі 110 гектарів. Рекордним для ланки був 1972 р., коли зібрали більш як по 900 цнт цукросировини з гектара. Дуже допомогли тісні зв'язки з колективом Всесоюзного науководослідного інституту цукрових буряків, які ми й досі підтримуємо.

Ми, стахановці, можемо вважати свою працю тільки тоді чогось вартою, коли щедро ділимося досвідом, вчимо інших, маємо послідовників.

Досі я говорила про своїх далеких учнів. А зараз згадаю і про близьких. Це — Герої Соціалістичної Праці М. Стрільчук з колгоспу «Зоря», І. Скоропад з колгоспу «Радянська Україна» Борщівського району, Ю. Лендюк з колгоспу ім. 60-річчя Радянської України Гусятинського району. Приємно мені, що є з ким позмагатись нині, що подруги-ланкові продовжують славні стахановські традиції.

Радує мене нинішня молодь. Молоді механізатори управляють складними машинами. І думається мені при зустрічі з юнаками і дівчатами, які присвятили себе праці в сільському господарстві: ні, недаремно впав від бандерівської кулі Тодось Ктитор, першим записавшись у колгосп, ні, недаремно нили наші руки, коли ми відрами носили воду із Збруча і поливали отой наш перший кукурудзяний гектар. Торжествує наш колгоспний лад, зріють на полях багаті врожаї.

В. П. Мішин. **Партійні організації продовжують славні традиції.** Важливою складовою частиною діяльності міського комітету партії є керівництво соціалістичним змаганням. Керівна роль партійних і профспілкових організацій у цій справі на підприємствах і в організаціях міста Ровеньки виявляється в тому, що вони визначають завдання і напрями змагання, функції адміністративно-господарських і громадських органів, координують їх діяльність, проводять практичну роботу по активізації творчості трудящих.

У нинішньому році вся наша країна відзначає славний ювілей наймасовішого руху трудящих — стахановського руху, який розпочався на Ворошиловградщині 50 років тому, 31 серпня 1935 р., і вилився в нескінченний потік трудового героїзму. Роки перших післявоєнних л'ятірічок виростили новий загін передовиків виробництва, серед них почесне місце належить нашим землякам. Це відомі всім у нашій країні Л. Т. Голоколов, лауреат Державної премії СРСР, вибійник шахти № 28 «Венгерівка», Є. Є. Петченко, Герой Соціалістичної Праці вибійник шахти ім. Чапаєва, О. О. Сасунов, депутат 2-х скликань Верховної Ради УРСР, бригадир прохідників та багато інших.

Славна трудова естафета стахановців гідно втілюється в справах нинішнього покоління гірників. Уже стало звичним, що патріотичні починання ворошиловградських шахтарів дістають поширення і підтримку серед гірників нашої республіки і всієї країни. Один з найцікавіших починів — почин «тисячників». Бригада депутата Верховної Ради СРСР 4-х скликань, члена ЦК Компартії України, Героя Соціалістичної Праці Г. І. Моцака з шахти ім. Космонавтів виробничого об'єднання «Ровенькиантрацит» однією з перших у країні вийшла в

«тисячниці», взяла стотисячний рубіж місячного видобутку вугілля. Застрільниками усіх добрих починань у бригаді були комуністи. 15 років тому, напередодні 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, бригада Г. І. Моцака досягла найвищої продуктивності праці в нашій країні і за рубежем — 4129 т вугілля на кожного робітника. І нині цей колектив постійно добуває понад план тисячі тонн вугілля за добу.

Кожна з цих подій відображає свій час. Але є щось спільне у видатних досягненнях шахтарів минулого і сучасного. Це — високе ставлення до праці, яке яскраво проявляється в соціалістичному змаганні. «Соціалізм,— писав В. І. Ленін,— не тільки не гасить змагання, а, навпаки, вперше створює можливість застосувати його дійсно *широко*, дійсно в *масовому* розмірі, залучити дійсно більшість трудящих на арену такої роботи, де вони можуть проявити себе, розгорнути свої здібності, виявити таланти, яких в народі — непочате джерело...»⁷³

Літопис стахановського руху — яскраве підтвердження ленінського висновку. Не можна назвати всіх імен легендарних героїв перших п'ятирічок, повторів наших днів — гідних їх послідовників. Серед них колективи видобувних бригад депутата Верховної Ради УРСР, Героя Соціалістичної Праці М. М. Скрипника, лауреата Державної премії УРСР О. І. Тхора з шахти ім. Фрунзе, прохідника, лауреата Державної премії СРСР О. О. Оверченка з шахти ім. Фрунзе, лауреата Державної премії УРСР М. М. Федицького з шахти ім. Космонавтів та ін. Ці та інші колективи не раз виходили з цінними ініціативами й починами, які були схвалені бюро обкому, міськкому партії.

У нашому місті для підвищення трудової активності трудящих підтримуються місцеві ініціативи. Так, лютий щороку оголошується місячником високопродуктивної праці і відмінної якості роботи на честь роковин з дня визволення міста від німецько-фашистських загарбників, квітень — на честь роковин з дня народження В. І. Леніна, серпень — професійного свята Дня шахтаря та ін. Трудові вахти на честь визначних подій у житті нашої країни — це ланки одного ланцюга в боротьбі за виконання державних планів, хоч кожна з них має свої особливості. Вахти пам'яті, місячники на честь міст-героїв, зарахування героїв до складу колективів, вахти у Радянський фонд миру — такі основні мотиви змагання на честь 40-річчя Великої Перемоги.

Варто звернути увагу на такий факт. Майже рік у м. Ровеньки хазяйнували фашистські окупанти. Вони намагалися відбудувати шахти і організувати видобуток вугілля. Але жодна тонна нашого вугілля не була вивезена в Німеччину. А після визволення нашого міста шахти у найкоротший строк були відбудовані і вже наприкінці травня 1943 р. перший ешелон антрациту, видобутий бригадою лауреата Державної премії СРСР Л. Т. Голоколосова, був відправлений сталінградцям.

Право прийняти обласну Книгу-естафету «50-річчю стахановського руху — 50 ударних тижнів», змагання за призи легендарного вибійника, дні стахановських рекордів, традицій — такі лише деякі форми трудового суперництва на честь піввікового ювілею початку Всесоюзного походу за зростання продуктивності праці. Великий простір для робітничої ініціативи дала підготовка і робота на комуністичних суботниках, проведених у квітні—травні цього року. Величезне значення для нас має соціалістичне змагання з містами Донецької, Ворошиловградської і Ростовської областей.

Прагнення досягти найвищих показників передається з покоління в покоління. І це — не самоціль, а новаторська традиція. Сьогоднішні рекорди повинні ставати нормою роботи завтра. Добиваючись макси-

⁷³ Ленін В. І. Як організувати змагання? — Повне зібр. творів, т. 35, с. 189.

мально можливого, передовики перевіряють, на що здатні техніка, люди, які оволоділи нею, при правильній організації праці і суворій дисципліні, сумлінному ставленні до справи. Знайти резерви, повністю використати можливості, потенціал бригади, дільниці, підприємства — основа робітничої відповідальності.

З метою піднесення робітничої відповідальності О. О. Оверченко — бригадир прохідницької бригади шахти ім. Фрунзе, лауреат Державної премії СРСР, за дорученням комуністів — членів бригади виступив з почином через обласну газету «Ворошиловградская правда» 4 квітня 1984 р. «Додатковому завданню — нашу робітничу відповідальність». Заклик новатора підтримали більшість колективів міста, області. Бюро обкому, міськкому партії схвалили статтю О. О. Оверченка. Партійні організації організували її широке обговорення в усіх трудових колективах, на заняттях у системі партійної і економічної освіти, з цих питань проводили бесіди агітатори і політінформатори.

Ця стаття — прекрасний зразок прояву робітничої ініціативи і творчості, заінтересованого підходу до справи, уміння правильно поєднувати інтереси особистості, колективу із справами державного масштабу. І що дуже важливо — такі виступи новаторів пройняті турботою про долю виконання державних планів і соціалістичних зобов'язань. Вони проблемні, конструктивні.

У місті Ровеньки увійшло в практику змагання між колективами споріднених підприємств, практикується обмін передовими методами праці безпосередньо на робочих місцях і це дає свої позитивні результати. Наприклад, бригада прохідників О. О. Оверченка, яка працювала в шахтоуправлінні «Ровеньківське», для подання конкретної допомоги у проходженні гірничих виробок у листопаді 1983 р. перейшла на шахту ім. Фрунзе, показуючи приклад високопродуктивної праці. Середньомісячні темпи проходження штреку цим колективом нині становлять понад 250 м, у той час як у цілому по шахті вони не перевищують 80 м.

Постійно проводиться робота по вдосконаленню форм організації праці. Розроблені в об'єднанні «Ровенькиантрацит» заходи дали змогу лише у вугільній галузі, одній з провідних у місті, охопити бригадною формою організації праці близько двох третин трудівників шахт. Великого поширення набули комплексні бригади, які працюють на єдиний наряд з оплатою за кінцевий результат праці із застосуванням коефіцієнта трудової участі (КТУ). Цією формою у нас охоплено понад 13 тис. чоловік.

У нас стало звичним заслуховувати партійних, профспілкових, господарських керівників про їх вклад у розвиток вищих форм бригадної організації праці — бригадний підряд. 16 лютого минулого року «Рабочая газета» опублікувала передову статтю «За шахтарським підрядом — майбутнє» про бригадира О. І. Тхора з шахти ім. Фрунзе, в якій розповідалося про передовий досвід у поширенні бригадного підряду. Протягом останніх 6 років цей колектив працює з навантаженням більш як 1 тис. т вугілля за добу (на тонкому пласті), дисципліна праці там на вищому рівні і кожний член бригади ставить до свого обов'язку з відповідальністю. Коли кореспондент запитав бригадира: «Олексій Іванович, як Ви по-робітничому розумієте, що таке бригадний підряд?». Він відповів: «Я так розумію, що потрібно підряд робити всю роботу, яка є на дільниці, чесно і сумлінно».

Ми намагаємося, щоб з таким розумінням відповідальності допоміжних бригад у нас було якнайбільше. У даний час по бригадному підряду у нас працює 6 видобувних і 15 прохідницьких бригад.

Ровеньківський міськком партії, його бюро велику увагу приділяють соціалістичному змаганням по економії, бережливості. Підтримавши почини трудящих Північнодонецького виробничого об'єднання

«Азот» — «Один день кожного місяця працювати на зекономлених енергоресурсах», «Кожному колективові — фонд економії», «Кожному трудівникові — особовий рахунок», тільки за підсумками минулого року гірники зекономили значну кількість електроенергії, теплової енергії, умовного палива, автобензину, лісоматеріалів.

У минулому році на 4-х підприємствах міста впроваджено комплексні системи управління якістю вироблюваної продукції, 3 — працювали в умовах економічного експерименту. В результаті скоротилася кількість рекламаций, зменшилася сума штрафів, поліпшилася якість продукції. Проводиться робота по атестації робочих місць. При міській партії і на підприємствах створені спеціальні комісії по організації контролю за роботою і реалізацією заходів по атестації робочих місць. Робота в цьому напрямі триває. У місті створена і функціонує комісія по впровадженню передового досвіду, завданням якої є допомога адміністрації і забезпечення своєчасного узагальнення і планомірного його впровадження на підприємствах. У минулому році рекомендовано для впровадження досвіду ряду видобувних і прохідницьких бригад. На базі бригади Г. І. Моцака з шахти ім. Космонавтів організовано всесоюзну і республіканську школи передового досвіду.

Із схваленням зустріли трудящі міста рішення квітневого (1985 р.) Пленуму ЦК КПРС. На підприємствах намічено конкретні заходи, спрямовані на забезпечення успішного виконання планів завершального року одинадцятої п'ятирічки, розгортання соціалістичного змагання за гідну зустріч XXVII з'їзду партії. Повсюдно проводяться партійні і профспілкові збори, на яких обговорюються документи пленуму, переглядаються соціалістичні зобов'язання.

Робота по дальшому вдосконаленню соціалістичного змагання, здійсненню комплексу технічних і організаційних заходів дала змогу в цілому по місту в минулому і поточному році досягти позитивних результатів. Гірники за 1984 р. видобули понад план сотні тисяч тонн вугілля, а інші трудівники міста перевиконали завдання по виробництву вугільного концентрату, щебеню, випуску взуття, меблів, хлібобулочних виробів, комбікормів. У будівництві перевиконано плани по капітальних вкладеннях, обсягу підрядних робіт.

Трудящі міста справилися з виконанням додаткового завдання. 18 підприємств, 33 дільниці, 67 бригад, 8 цехів завершили річний план достроково. За підсумками першого кварталу 1984 р. м. Ровеньки серед міст Ворошиловградської області, що змагаються, нагороджене Дипломом I-го ступеня, перехідним Червоним Прапором за II і IV квартали, а в цілому за рік — Дипломом II ступеня. На честь 40-річчя Перемоги місто вийшло переможцем соціалістичного змагання серед міст області і нагороджене Дипломом обкому партії, облвиконкому, облпрофради і обкому комсомолу, а виробничому об'єднанню «Ровенькиантрацит» присуджено перехідний Червоний Прапор Міністерства вугільної промисловості СРСР і ЦК профспілки працівників вугільної промисловості⁷⁴.

Не знижують взятого темпу роботи шахтарі і в поточному році. План по видобутку вугілля перевиконано, досягнуто позитивних результатів і в інших галузях, поліпшилася робота взуттєвників, підприємств сфери послуг та інших.

Але разом з тим аналіз підсумків чотирьох місяців поточного року показує, що по місту не виконується ряд показників. Особливо значне відставання допустили галузі: місцева, будівельних матеріалів, транспорт, капітальне будівництво. У цьому ми вбачаємо недоліки своєї роботи, серед них і недостатню увагу до організації соціалістичного зма-

⁷⁴ Ворошиловградская правда, 1984, 29 апр., 31 июля; 1985, 12 февр.

гання. Потребує значного поліпшення і робота залізничного транспорту.

Наша країна стала на передз'їздівську вахту. З чим ми прийдемо до з'їзду, як відзначимо стахановський ювілей — найважливіше, найактуальніше в нашій роботі. Багато залежатиме від правильної організації соціалістичного змагання. Ми бачимо своє завдання в забезпеченні стабільної роботи кожного підприємства, суворому дотриманні договірної дисципліни, створенні надпланового фонду економії, ліквідації наявного подекуди відставання, вдосконалення господарського механізму, зміцненні дисципліни, порядку і організованості.

В. І. Остапченко. Продовження славних традицій стахановського руху на сучасному етапі. Практика будівництва нового суспільства повністю підтвердила лєнінські слова про те, що соціалізм відкрив можливість... «...залучити дійсно більшість трудящих на арену такої роботи, де вони можуть проявити себе, розгорнути свої здібності, виявити таланти, яких у народі — непочате джерело»⁷⁵. Одним з яскравих прикладів ініціативи й творчості народних мас є стахановський рух, що став новим етапом соціалістичного змагання і відіграв величезну роль у зміцненні економіки народного господарства.

Партійні, радянські, профспілкові і комсомольські органи Нікопольського району провели необхідну роботу для поширення ініціативи передових виробничих колективів ряду галузей народного господарства, які до 50-річчя стахановського руху розгорнули соціалістичне змагання за виконання завдань одинадцятої п'ятирічки з багатьох найважливіших показників.

Першими в нашому районі на ударну стахановську вахту стали такі трудові колективи: овочівницька бригада № 5 колгоспу ім. Горького (бригадир М. Г. Вороненко), птахоферма колгоспу ім. Орджонікідзе (завідуюча Л. Д. Дериглазова), тепличний комбінат (директор В. І. Олексієнко) та інші. Достроково до дня виборів до Верховної Ради УРСР і місцевих Рад народних депутатів рапортували про виконання п'ятирічних завдань 13 трудових колективів і 720 трудівників району. Серед них Н. В. Рибіна — свинарка колгоспу ім. крейсера «Аврора», яка за 4 роки одержала приплід поросят 4635 голів при зобов'язанні на одинадцяту п'ятирічку 4492 поросят⁷⁶.

Стахановці завжди прагнули і прагнуть до того, щоб поряд з ними зростала кількість ударників праці. Правофланговою змагання серед майстрів машинного доіння району вже кілька років виступає майстер машинного доіння з колгоспу ім. К. Маркса А. Ф. Федусенко, яка у відповідь на рішення травневого (1982 р.) Пленуму ЦК КПРС звернулася через республіканську газету до всіх трудівників з листом «Наша програма — нам її виконувати». Антоніна Федотівна писала: «Продовольча програма — це величезне поле, кожний на ньому повинен прокласти свою борозну і прокласти якісно»⁷⁷. Цю статтю обговорили в усіх трудових колективах району. Ці прості й мудрі слова знатної трудівниці знаходили схвалення й підтримку, бо це зразок комуністичного ставлення до праці, до виконання своїх партійних і громадських обов'язків. У районі встановили приз імені А. Ф. Федусенко, який вручається доярці, що досягла найвищих показників. Стахановські традиції активно використовуються в районі для досягнення високих виробничих показників, а також з виховною метою.

Щоб на ділі здійснити Продовольчу програму СРСР на період до 1990 року в районі завершено переведення всіх працівників сільського

⁷⁵ Ленін В. І. Як організувати змагання? — Повне зібр. творів, т. 35, с. 189.

⁷⁶ Південна зоря, 1985, 26 лют., 5 берез.

⁷⁷ Південна зоря, 1985, 26 квіт.

господарства на оплату праці не за проміжні показники, а за кінцеву продукцію. Визначили, якими мають бути кінцеві результати для кожної категорії працівників, колективів ланок, ферм, бригад, усіх керівників від бригадира до голови ради РАПО, організували соцзмагання, встановили матеріальні і моральні винагороди за досягнення найвищих кінцевих результатів у кожному господарстві району. Підсумки соціалістичного змагання за досягнення найвищих кінцевих результатів у районі підбиваємо на спільному засіданні бюро райкому партії, виконкому райради народних депутатів, райкому профспілки працівників сільського господарства і райкому комсомолу, потім в урочистій обстановці вітаємо переможців і вручаємо премії.

Особлива увага приділяється в районі зростанню продуктивності праці. Всемірне піклування про піднесення продуктивності праці — це, по суті, одна з основних стахановських традицій. Для цього постійно шукаємо і застосовуємо нові форми організації і оплати праці. Райком партії, первинні парторганізації особливу увагу приділяють впровадженню бригадного підряду на основі госпрозрахунку в сільському господарстві і промисловості.

У 1984 р. колективи, що працювали за цією формою організації праці, виробили одну третину продукції в рослинництві, виробництво валової продукції на одного працюючого було вдвічі більше. Крім того, практика колгоспів ім. Ілліча, «За мир», радгоспу та інших господарств підтверджує, що там, де освоєно підряд, помітно зміцніла технологічна й трудова дисципліна, поліпшився моральний клімат. У минулому році бригада, очолювана агрономом-технологом з колгоспу ім. К. Маркса В. П. Олійником, працювала на бригадному підряді і, незважаючи на посуху, одержала хороший урожай ранніх зернових.

Визначною подією в житті районної партійної організації в поточній п'ятирічці став березневий (1982 р.) Пленум ЦК Компартії України, на якому було обговорено звіт райкому партії по виконанню рішень XXVI з'їзду КПРС. Пленум ЦК Компартії України схвалив наші соціалістичні зобов'язання по скороченню вдвічі строків виконання Продовольчої програми у районі. Ми зобов'язалися в 1985 р. збільшити проти середньорічних показників десятої п'ятирічки виробництво і реалізацію державі зерна на одну третину, м'яса — майже в два рази, молока, яєць — у 1,4 рази, довести виробництво зерна до 240 тис. т, молока — до 81 тис. т, м'яса — до 23 тис. т, яєць до 100 млн. штук. Виконання цих підвищених зобов'язань, відзначив на Пленумі ЦК товариш В. В. Щербицький, зробить честь районній парторганізації⁷⁸.

Сьогодні районний комітет партії, первинні парторганізації всю свою роботу спрямовують на виконання взятих трудівниками району соціалістичних зобов'язань. Увага РАПО, первинних парторганізацій, усіх комуністів зосереджена на прискоренні в господарствах науково-технічного прогресу, вдосконаленні господарського механізму, вихованні у трудящих прагнення по-державному ставитися до підсумків своєї роботи, оцінки її з позиції кінцевого результату, тобто на оволодінні сучасними економічними методами управління виробництвом. Усе це вже дає свої результати. Так, по виробництву і продажу державі яєць і вовни район уже в 1984 р. досяг рівня, передбаченого Продовольчою програмою на 1990 рік. Усе це свідчить про реальність наших зобов'язань. За чотири місяці поточного року план продажу державі молока і м'яса, яєць виконаний.

Райком партії постійно проводить роботу по роз'ясненню ролі і значення соціалістичного змагання, ставить до його організаторів і учасників підвищені вимоги, обумовлені завданнями інтенсифікації.

⁷⁸ Днепровская правда, 1982, 27 март.

Забезпечити прискорений перехід на інтенсивний шлях розвитку можна тільки шляхом поліпшення управління агропромисловим комплексом.

У районі створені і працюють вісім цехів: рослинництва, молочно-м'ясного скотарства, виробництва свинини, птахівництва, дрібного тваринництва, механізації, будівництва і соціально-культурного. Усі цехи працюють на госпрозрахунок. За допомогою коефіцієнта господарювання, що вже кілька років успішно застосовується в районі для визначення якості праці керівників і спеціалістів у тваринництві, проводиться оцінка роботи і підбиваються підсумки соціалістичного змагання між цехами. За такими самими економічними принципами цехова система управління поширена на колгоспи і радгоспи району.

Важлива роль у соціалістичному змаганні за досягнення високих кінцевих результатів належить госпрозрахунку, що впроваджується в районі. В нових умовах, коли зростання виробництва має бути результатом інтенсифікації використання коштів і ресурсів, стара форма госпрозрахунку, методика якої передбачає створення фонду госпрозрахункового стимулювання залежно від рівня перевиконання плану, вже не придатна, оскільки плани по зерну і кормах у районі явно завищені і через погодні умови не можуть бути виконані.

У районі вирішили і проводимо підготовчу роботу, щоб застосувати таку форму госпрозрахунку, яка посилює зацікавленість в інтенсифікації виробництва, зростанні фондів і продуктивності праці. Така форма госпрозрахунку у нас довгий час випробовувалася в колгоспі ім. крейсера «Аврора». В умовах нинішньої п'ятирічки, не дуже сприятливої щодо погодних умов для зростання економічних показників сільськогосподарського виробництва, в цьому господарстві фондівддача скорочувалась у 5 разів повільніше, ніж по району, а в тваринництві вона навіть зросла. У районі організуємо змагання за збільшення фондівддачи і продуктивності праці в сільськогосподарському виробництві.

Особливо збагачується змагання і приносить вагомі результати в умовах тісного ділового співробітництва науки і виробництва. Район протягом багатьох років підтримує ділове співробітництво з ученими багатьох науково-дослідних інститутів. За допомогою Українського науково-дослідного інституту зрошувального землеробства хлібороби майже всіх господарств одержують проектні врожаї сільгоспкультур на поливі. Плідно співробітничать спеціалісти району з ученими Всесоюзного науково-дослідного інституту кукурудзи.

Партійні організації велику увагу приділяють підвищенню виховної ролі соціалістичного змагання. Особливо добрі результати дає захист соціалістичних зобов'язань, коли працівник, що приймає зобов'язання, доповідає комісії, за рахунок використання яких резервів виробництва він доб'ється їх виконання. Цей захід сприяв тому, що в районі майже повністю вдалося позбутися формалізму при взятті соціалістичних зобов'язань, зросла їх обґрунтованість і впевненість в успішному виконанні.

У колгоспі ім. крейсера «Аврора» нагромаджено багаторічний досвід організації змагання за принципом колективної моральної і матеріальної відповідальності. У зобов'язаннях усіх виробничих підрозділів колгоспу визначено відповідальність кожного трудового колективу за порушення дисципліни і правопорядку кожним з його членів. Таке змагання значно поліпшило виробничі й економічні показники колгоспу, зменшило кількість правопорушень. Господарство не раз виходило переможцем Всесоюзного соціалістичного змагання. Колектив рапортував про виконання планів одинадцяті п'ятирічки по виробництву і продажу основних видів сільськогосподарської продукції до 40-річчя Перемоги.

Величезний виховний момент міститься також у соціалістичному змаганні хліборобів, які працюють на іменних полях воїнів, що загинули під час Великої Вітчизняної війни. У 1984 р. з усіх 22 іменних полів одержано урожай сільськогосподарських культур значно вищий, ніж у середньому по господарству.

Успіх будь-якої справи залежить від кадрів, їх підготовки, розуміння ними поставлених завдань, уміння організувати людей, повести їх за собою. Головне — це навчити партійний актив і господарських керівників сучасних методів керівництва, творчого ставлення до справи. Тому великого значення в районі надається вдосконаленню навчання кадрів. Для цього в поточному році при райкомі партії створено постійно діючу школу партійного і господарського резерву. До складу її слухачів зараховано 28 молодих перспективних спеціалістів господарств. Вони вивчають нові форми й методи організації і оплати праці, управління, ознайомлюються з основами планування міжгалузевих зв'язків в умовах РАПО, а також з іншими проблемами господарювання.

Постійно приділяється увага підготовці кадрів масових професій. За останні десять років кількість механізаторів у колгоспах і радгоспах району значно збільшилась.

Соціалістичне змагання в районі набуло широкого розмаху. Більше третини всіх трудящих району є ударниками комуністичної праці, практично всі колгоспники, робітники, спеціалісти народного господарства змагаються за успішне виконання і перевиконання завдань одиннадцятої п'ятирічки і беруть участь у русі за комуністичне ставлення до праці. Успішно справлятися з планами і поточними завданнями трудящим району допомагає активне використання славних традицій стахановського руху — традицій боротьби за підвищення продуктивності праці, що, за визначенням В. І. Леніна, найголовніше для перемог нового суспільного ладу.

О. Н. Парубок. До високих врожаїв. Яскравою сторінкою трудового літопису нашої країни став широкий рух п'ятисотенниць, що розгорнувся в 1935 р. на Черкащині. П'ятдесят років тому ланкові Марія Демченко і Марина Гнатенко із села Старосілля Городищенського району (нині Черкаської області) виростили небувалий на той час урожай цукрових буряків — по 523 і 511 ц з кожного га. Їх послідовниками в Жашківському районі були ланкові Євдокія Левчук, Євдокія Глухенька, Пелагія Бабії та багато інших, завдяки самовідданій праці яких рік у рік зростала урожайність солодких коренів. Якщо на початку другої п'ятирічки вона становила 117, то в 1937 р. — 199,5 ц з га. За підсумками роботи того року район був серед кращих на Україні.

Працівники рільництва району продовжують естафету перших п'ятисотенниць. Так, у 1983 і 1984 рр., незважаючи на різкі зміни погодних умов, там одержано понад 460 ц цукрових буряків з га. Це дало можливість успішно виконати завдання чотирьох років п'ятирічки і понад план реалізувати державі 23 тис. т коренів. За останні роки 8 колгоспів і 22 механізовані ланки цього району стабільно одержують понад 500 ц буряків з га.

Запорукою їх успіхів є дружба з науковцями Всесоюзного науково-дослідного інституту цукрових буряків, яка триває понад третину століття. За рекомендацією вчених з кінця 50-х років трудівники ланів освоїли механізовану, нову та індустріальну технології вирощування цукрових буряків.

З того часу повновласним господарем поля стала механізована ланка на чолі з висококваліфікованим механізатором, якого рекомендують правління і партійна організація господарства, а затверджує бюро райкому партії.

Піонерами механізованої технології стали П. О. Журавський, В. Д. Мельник, М. В. Сапсай. Від них прийняла естафету наша когорта: Ф. С. Гнідаш, Т. С. Мандибур, М. Г. Бойко, Ю. Б. Бутилкін, П. Т. Пісківець, М. В. Білик, В. Г. Лисак, а також молодше покоління: П. Я. Білянівський, М. Г. Ломачинський, В. В. Питель.

Нашими досягненнями ми зобов'язані науковим працівникам ВНДІ цукрових буряків П. Т. Шаповалову, А. А. Зелінському, П. П. Кударенку, М. В. Коцурубі, В. С. Глуховському, а також Герою Соціалістичної Праці, колишньому головному агроному райсільгоспуправління А. І. Бовсуновському, колишньому колгоспному агроному Г. В. Тишуку.

Багаторічний досвід буряководів нашого колгоспу, Жашківського району і передових господарств області свідчить про те, що успішне виконання завдань по збільшенню виробництва цукру залежить насамперед від впровадження в сільськогосподарське виробництво досягнень науково-технічного прогресу, від добросовісної і самовідданої праці механізаторів, всіх організацій і підприємств, що працюють для потреб села.

Наше господарство в минулому році одержало по 571 ц коренів з га. За чотири роки п'ятирічки понад план продано 11172 т сировини.

Колектив нашої ланки складається з 12 осіб. Починаючи з 1973 р., урожайність цукрових буряків становить більш як 503 ц з га, причому собівартість центнера залишається сталою, а затрати праці за десятиріччя зменшено майже в чотири рази.

Доля врожаю значною мірою залежить від майстерності механізаторів. Елементи індустріальної технології добре відомі кожному з них. А результати роботи різні. Причина цього — різна якість виконання кожної операції. Про це сьогодні треба говорити на повний голос, вимагати від кожного відмінної якості роботи. Адже землю не обманеш. Вона все фіксує — і вдачі, і промахи рільника. Допущений рік — два тому брак у роботі обернеться недобором урожаю.

Ми в своєму господарстві суворо дотримуємо чергування культур в полях сівозміни. Починаючи з 1974 р., за нашою ланкою закріплено п'ять полів сівозміни, де вирощуємо зернові, буряки, бобові і кормові культури. Отже, до 500-центнерного врожаю готуємося за п'ять років наперед. Прагнемо до мінімуму звести бур'яни, шкідники, хвороби, удобрюємо землю так, щоб зростав потенціал родючості.

Як правило, висіваємо спочатку багаторічні трави, культури зайнятого пару, озиму пшеницю, а після них — цукрові буряки. Обробіток ґрунту, закладання основи під майбутній урожай розпочинаємо відразу ж після збирання попередника. Поле лущимо, чим провокуємо проростання бур'янів, які знищуємо в міру їх появи. У нас стало законом: під буряки орати у серпні. Під оранку, яка проводиться двоох'ярусними плугами на глибину 30—32 см, вносимо 75% норми мінеральних і обов'язково по 45 т органічних добрив на га. Після цього — культивация з одночасним внесенням аміачної води в розрахунку 3,5 ц на га і вирівнювання на всій площі розвальних і звальних борозн.

Навесні система передпосівного обробітку ґрунту також спрямована на те, щоб, по-перше, спровокувати проростання бур'янів і максимально їх знищити, а, по-друге, зберегти вологу і створити оптимальні умови для аеробних процесів, що відбуваються в ґрунті.

Нині у нас в кожному господарстві достатньо техніки, щоб посіяти саме в оптимальні строки. Адже і рання сівба, і запізнена призводять до недобору як мінімум 50 ц урожаю на кожному га.

Останнім часом ми висіваємо лише дражоване насіння гібриду «Ювілейний» з нормою 8—10 фізичних плодків на лінійний метр рядка, що забезпечує сходження 115—120 тис. рослин на га і збирання 106—110 тис. з них.

Сіємо сівалкою ССТ-18М в агрегаті з гусеничними тракторами марки тільки Т-70, обладнаними візирами, що дає можливість дотримуватися прямолінійності рядків при швидкості руху агрегата не більш як 3—3,5 км на годину. Глибина заробки насіння — 2,5—3,5 см. На 4—5 день після сівби проводимо досходове боронування агрегатом з легких борін або сліпе розпушення культиватором.

Під час вегетації розпушуємо міжряддя і 2—3 рази підживлюємо рослини аміачною селітрою та рідкими комплексними добривами.

Збираємо врожай силами всіх ланок, що допомагає максимально використати техніку і в оптимальні строки провести всі технологічні операції. А це гарантує добрий врожай.

Поряд з технологією вдосконалюємо й систему оплати праці. Уважно вивчили і творчо застосовуємо госпрозрахунок. На одинадцять п'ятирічку були розраховані і затверджені правлінням колгоспу прогресивно-зростаючі розцінки за одиницю продукції. Кожний член ланки знає, чим більше вироблено продукції і менше витрачено коштів, тим більшою буде оплата праці. Так, у минулому році вона становила 33,5 тис. крб. З них 18,5 тис. крб. видано авансом, а 15 тис. — у кінці року.

До нас в господарство приїждять вчитися буряководи з різних районів області, з усієї республіки. Ми з радістю розповідаємо про особливості технологічних процесів виробництва цукрових буряків, ділимося враженнями про роботу нової техніки, результати випробування сортів і гібридів.

На нашу думку, незважаючи на різні природні умови, на примхи погоди, можна одержувати високі й стабільні врожаї, якщо додержуватися азів агрономії. Існують закономірності у повторенні дощів і посух, появі шкідників і хвороб. Усе це слід враховувати, передбачати. А це означає заздалегідь гарантувати врожай (звичайно, за умови своєчасного і доброякісного виконання всіх технологічних операцій).

Партія закликає трудящих у завершальному році п'ятирічки працювати по-ударному, з частію зустріті ХХVІІ з'їзд КПРС. У відповідь на цей заклик наша ланка в стислі строки провела сівбу зернових і цукрових буряків і одержала хороші сходи. Ми сподіваємося виконати підвищені зобов'язання — виростити на кожному гектарі бурякового поля не менш як 560 ц коренів. Це буде наш конкретний трудовий рапорт ХХVІІ з'їзду КПРС.

В. І. Криворотов. Вирішальний фактор трудових успіхів. У виступі на квітневому (1985 р.) Пленумі Центрального Комітету нашої партії Генеральний секретар ЦК КПРС товариш М. С. Горбачов наголошував: «Розв'язати складні й масштабні завдання сучасного етапу, що стосуються всіх сторін нашого життя, можна тільки спираючись на живу творчість народу, на його розум, талант і працю. Нам треба підняти на їх виконання мільйони трудящих, постійно розвивати ініціативу й енергію робітничого класу, селянства та інтелігенції, привести в рух ті невичерпні можливості, які має соціалістичне суспільство, активніше підтримувати всі корисні починання»⁷⁹. Свій найширший вияв ця енергія й ініціатива, ці патріотичні почини дістають у соціалістичному змаганні, яке відіграє велику роль, зокрема, і в розв'язанні завдань економічного та соціального розвитку села. Однак розкриваються великі можливості трудового суперництва лише за умови його належної організації, постійного піклування про людей праці.

Це добре видно на прикладі ордена Леніна колгоспу «Росія» Красногвардійського району Кримської області — багатогалузевого, еконо-

⁷⁹ Матеріали Пленуму Центрального Комітету КПРС 23 квітня 1985 року. — К., 1985, с. 16.

мічно міцного господарства. У колгоспі — 13 484 га землі, 15 тис. голів великої рогатої худоби, 2 тис. свиней, 200 тис. штук птіці, 12 тис. штук кролів. Основні фонди сільськогосподарського призначення становлять 42 млн. 874 тис. крб. Є власні масло- та консервний заводи, холодильники, картоплесховище, млин, пекарня, засолювальний цех та інші переробні підприємства. Щороку господарство виробляє більш як 20 тис. т зерна, близько 10 тис. т овочів, 12 тис. т фруктів, 11 тис. т винограду. В 1983 р. сума від реалізації продукції господарства становила 26 млн. 353 тис. крб., а рівень рентабельності перевищував 60%. Для виконання такого великого обсягу робіт у розпорядженні колгоспу є 193 автомобілі, 280 тракторів, 50 комбайнів, механічні майстерні, значне електрогосподарство.

Важливим фактором підвищення виробничих показників, закріплення кадрів у колгоспі є створення для них належних умов, зокрема широкий розмах житлового та соціально-культурного будівництва. Піклування про трудівників виявляється також в організації їх відпочинку й пенсійному забезпеченні.

У колгоспі «Росія» — 9 відділків, які змагаються між собою. Умовами соцзмагання передбачено, що колектив відділку, який досяг найкращих показників у рослинництві, має найменшу кількість порушень трудової дисципліни, громадського порядку і техніки безпеки, нагороджується за підсумками року перехідним Червоним Прапором та грошовою премією до 2500 крб. За друге місце вручається Почесна Грамота і грошова премія до 1500 крб.

Підсумки соцзмагання між ланками, бригадами та колективами молочно-товарних ферм підбиваються щоквартально та наприкінці року. Умовами змагання передбачено нагородження переможців у рослинництві за вирощування зернових і кормових культур, за сівбу зернових і просапних культур; у садівництві й виноградарстві — за кількість і якість виробленої продукції та зниження її собівартості. Так, бригади садівників, виноградарів, овочівників, які добилися найкращих результатів у виробництві продукції при низькій (плановій) її собівартості та наявності не менш як 85% першого й другого сортів і де немає травматизму, за підсумками року нагороджуються перехідними Червоними Прапорами та грошовими преміями (500 крб.). За друге місце вручаються дипломи II ступеня і грошові премії (250 крб.).

У період масового збирання врожаю для переможців в індивідуальному змаганні у кожній з цих бригад щотижня вручається як премія 20 крб. за 1-е місце і 15 крб. — за 2-е. У зв'язку із впровадженням на збиранні винограду нового агрегату праця зайнятих на цьому процесі колгоспників організовується за єдиним бригадним підрядом. За підсумками сезону переможцям вручається перехідний Червоний Прапор і грошова премія 500 крб. за 1-е місце, 200 крб. — за друге.

Особливу увагу правління колгоспу, партком, профком і комітет комсомолу приділяють організації соцзмагання на збиранні зернових, площа яких становить 5 тис. га. Щороку на жнивях працюють 37 комбайнових екіпажів, об'єднаних у 10 ланок. Кожного дня на честь екіпажу, який добився найвищого виробітку, але не менше 8 га, піднімається прапор трудової слави. За намотот кожної 1000 ц зерна на комбайн наноситься зірка як символ трудової доблесті екіпажу.

Колективам ланок, які досягли за п'ятиденку найвищих виробничих результатів, вручається: за 1-е місце — перехідний Червоний Прапор і грошова премія в сумі 75 крб. на кожний екіпаж; за 2-е місце — грошова премія в сумі 60 крб.; за 3-е — грошова премія в сумі 50 крб.

По закінченні жнив комбайнерам екіпажів, які зайняли призові місця, вручаються червоні стрічки «Майстер жнив року» та Почесні Грамоти, а їх прізвища заносяться в Книгу Пошани колгоспу. Інші члени екіпажів нагороджуються червоною стрічкою «Переможець у

соціалістичному змаганні» та Почесними Грамотами. Колективам ланок, що зайняли під час жнив призові місця, надається право здійснити поїздки по місцях бойової і трудової слави Криму. За високі намологи зерна екіпажам комбайнових агрегатів вручаються грошові премії в сумі від 400 до 500 крб. При цьому враховуються не лише досягнуті показники, а й тип комбайну.

У полі зору правління колгоспу, парткому та профкому постійно перебувають питання організації соціалістичного змагання у тваринництві. Його переможці визначаються поквартально та за підсумками зимівлі. Спеціальні умови соціалістичного змагання були розроблені, зокрема, й на період зимівлі 1984/85 року. Так, колективи молочно-товарних ферм, які одержать від фуражної корови по 2860 кг молока (на фермах, де поголів'я дійного стада становить більш як 600 голів) та по 3050 кг (де поголів'я менше ніж 600 голів) при жирності 3,7%, повністю здадуть його першим сортом і виконають план валового виробництва продукції, нагороджуються перехідним Червоним Прапором парткому та правління колгоспу і грошовою премією в розмірі 500 крб. (для ферм з поголів'ям понад 600 корів) і 250 крб. (для ферм, де менш як 600 голів).

Доярка, яка займе 1-е місце по фермі за надоем молока на фуражну корову (але не менш як 3200 кг) при високій його якості, нагороджується Почесною Грамотою і грошовою премією в розмірі 100 крб.

Умовами соцзмагання відповідні нагороди і премії за досягнення високих показників у період зимівлі були передбачені також для тваринників, зайнятих на відгодівлі худоби, телятниць, свинарок, пташниць та інших працівників галузі.

Керівники відділків, бригадири та спеціалісти ферм нагороджуються за підсумками зимівлі худоби грошовою премією, розмір якої досягає 1,5 окладу, за умови виконання планових показників у цей період.

Завдяки добре продуманим умовам соціалістичного змагання тваринники колгоспу успішно виконали зобов'язання, взяті до 40-річчя Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні. Особливо значних успіхів досяг колектив тваринницького комплексу с. Восход.

Напружені соціалістичні зобов'язання взяв колектив колгоспу до 50-річчя стахановського руху. Намічено, зокрема, виробити 11 000 т молока, 1000 т м'яса, 600 тис. шт. яєць, завершити підготовку техніки до осінньої сівби і т. д. По-стахановському зустрічають ювілей цього всенародного руху трудівники нашого господарства А. С. Зарицька, М. А. Перебийніс, Н. А. Яковинич, які вже виконали завдання одинадцяті п'ятиріччя.

Соціалістичним змаганням охоплені всі колгоспники. Підсумки трудового суперництва згідно з умовами, розробленими на 1985 р., підбиваються щоденно (серед доярок), щотижня (серед тваринників, на сівбі, заготівлі силосу, збиранні зернових, соняшнику, сої, фруктів, овочів, винограду), щомісяця (також серед тваринників) і т. д. Його хід широко висвітлюється у багатотиражній газеті «Восход», по місцевому радіомовленню, у виступах колгоспних агітбригад.

Крім названих вище засобів морального та матеріального заохочення передовиків, у колгоспі практикується також нагородження їх Червоними вимпелами, цінними подарунками, туристськими путівками для поїздок як по країні, так і за кордон. В усіх відділках колгоспу щодаки піднімаються прапори трудової слави на честь передовиків виробництва — механізаторів, тваринників, будівельників. У господарстві склалися добрі традиції всенародного вшанування кращих трудівників полів і ферм. Їх портрети вміщуються в Галереї пошани. Всі, хто удостоюється такої честі, одержують іменні фотографії з підписами

керівників колгоспу. Систематично проводяться «Вогнівки», вечори, присвячені трудовим династіям, наставникам, майстрам високих врожаїв.

Організовано соціалістичне змагання й серед колективів працівників дитячих дошкільних закладів, а також на краще за санітарним станом і громадським порядком село. Активну участь у цьому беруть депутати сільради, члени сількомів, жіночих рад, домових і вуличних комітетів.

Колектив нашого господарства уклав договори на соціалістичне змагання з колгоспами «Дружба народів», ім. М. І. Калініна Красногвардійського району і «Росія» Джанкойського району Кримської області. Дружні зв'язки підтримують трудівники господарства з кооперативом ім. Радянсько-угорської дружби Бач-Кішкунської області УНР.

Новий імпульс соціалістичному змаганню дали рішення березневого та квітневого (1985 р.) Пленумів ЦК КПРС і, особливо, повідомлення про скликання чергового, XXVII з'їзду нашої партії. Ідучи назустріч цій знаменній події, трудівники колгоспу «Росія» беруть на себе підвищені соціалістичні зобов'язання, працюють ще натхненніше й ініціативніше.

В. М. Даниленко. Стахановський рух і культурна революція. У боротьбі за революційне перетворення суспільства на соціалістичних засадах наша партія незмінно спиралась і нині спирається на невичерпну творчу ініціативу народних мас. Одним з її найбільш яскравих виявів у середині 30-х років став стахановський рух. Його виникнення було тісно пов'язане з величезними змінами, що сталися в житті країни, з перемогою соціалістичних виробничих відносин. Якісно змінились робітничий клас, селянство, інтелігенція. Зміцніла морально-політична єдність радянського суспільства, зросла творча активність трудящих. Поліпшився їх добробут. Рух новаторів виробництва переконливо свідчив про те, що за соціалізму можна досягти найвищої продуктивності праці.

Ця проблема була якнайтіснішим чином пов'язана з питанням про культуру виробника, його ставлення до праці, про рівень політичної свідомості. Свого часу В. І. Ленін підкреслив, що успішне розв'язання економічних завдань передбачає велику культурно-освітню роботу в масах. У своїй праці «Чергові завдання Радянської влади» він зазначив, що однією з умов підвищення продуктивності праці є, по-перше, «освітнє і культурне піднесення маси населення», а, по-друге, «підвищення дисципліни трудящих, уміння працювати, спорості, інтенсивності праці, кращої її організації»⁸⁰. В. І. Ленін підкреслював, що «новий перехід до вищого ступеня культури і технічної освіти потрібен для успіху всього радянського будівництва», що виконання програми електрифікації країни, яка докорінним чином змінить всю економіку, все господарство, «потребує вищої культури і освіти»⁸¹. Володимир Ілліч у деяких своїх працях прямо ставив знак рівності між поняттями «комунізм» і «культура». Керуючись ленінськими вказівками, Комуністична партія послідовно і неухильно втілювала в життя курс на широке розгортання культурної революції, піднесення загальноосвітнього і технічного рівня трудящих. Головну увагу було приділено питанням переборення відсталості країни, перетворення духовних цінностей в загальнонародну власність, залучення трудящих до безпосереднього творення.

При цьому Комуністична партія керувалася не тільки принципами соціалістичного гуманізму, а й спиралася на економічні розрахунки.

⁸⁰ Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 36, с. 177.

⁸¹ Там же, т. 40, с. 158, 159.

В 20-ті роки досліджувалась ефективність народної освіти. Так, за даними академіка С. Г. Струмиліна рівень елементарної писемності, досягнутий за один рік навчання, давав можливість підвищити продуктивність праці робітника в умовах відбудови народного господарства в середньому на 30%⁸².

Цілеспрямована діяльність партії по піднесенню освітнього рівня трудящих дала позитивні наслідки. До кінця першої п'ятирічки в країні було ліквідовано неписьменність у мільйонів робітників, селян і членів їх родин. В Українській СРР на той час неписьменні робітники становили 3,7%⁸³, а до Великої Жовтневої соціалістичної революції — 40%⁸⁴. Запровадження в 1930 р. загальної початкової, а з 1932 р. — семирічної освіти стало найважливішим підсумком роботи партії по підвищенню культурного рівня радянських людей. За даними профспілкового перепису 1932—1933 рр., більш як половина робітників мала шкільну підготовку (не рахуючи лікнеп), а в електричній, автотракторній промисловості і машинобудуванні 80—90% їх навчалось у школах (у металургійній — 68,7%). Загальний рівень освіти у більшості робітників коливався в межах 4—4,5 років навчання⁸⁵. Зростав рівень писемності серед трудівників дав змогу розгорнути в широких масштабах роботу по їх технічному навчанню й підвищенню кваліфікації, прискоренню темпів підготовки інженерно-технічних кадрів. Їх направляли на більш складні ділянки робіт, які вимагали від працівника більш високої кваліфікації, призначали на посади техніків, інженерів, керівників підприємств. Таким чином, вони все більше наближались до рівня інженерно-технічних працівників. На I Всесоюзній нараді стахановців у листопаді 1935 р. підкреслювалося, що стахановський рух містить у собі можливості такого культурно-технічного піднесення робітничого класу, який, в кінцевому підсумку, приведе до ліквідації протилежності між розумовою і фізичною працею. Новатори виробництва, як було сказано на нараді, це — «люди культурні й технічно підковані, які дають зразки точності та акуратності в роботі, які вміють цінити фактор часу..., навчитися рахувати час не лише хвилинами, а й секундами»⁸⁶.

Основним наслідком підвищення культурного та технічного рівня робітників і колгоспників, створення нової, радянської інженерно-технічної інтелігенції, багатогранної діяльності партії по вихованню соціалістичного ставлення до праці стало піднесення трудової активності й творчої ініціативи мас, виникнення стахановського руху. Значною мірою завдяки йому продуктивність праці в роки другої п'ятирічки зросла на 82% проти 41% в 1928—1932 рр.⁸⁷ «Хіба п'ятсот центнерів з гектара, які були обіцяні два роки назад Марією Демченко і вирощені у 1935 році..., не є результатом культурного піднесення, — говорив нарком освіти УСРР В. П. Затонський. — Це показник зростання і культури високої. А те, що наша селянська молодь оволоділа трактором, комбайном, хіба це не культура?»⁸⁸.

Говорячи про стахановський рух і культурну революцію, слід мати на увазі їх глибокий, діалектичний взаємозв'язок. Якщо друга з них стала одним з важливих факторів виникнення руху новаторів, то він мав не менший вплив на дальший розвиток культури. Рух ударників охопив, як відомо, всі сфери суспільного виробництва, розмаху набув в тих галузях, які були покликані безпосередньо задовольняти потреби

⁸² Струмилін С. Г. Изб. произв. — М., 1964, т. 3, с. 84.

⁸³ ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 7, спр. 516, арк. 9.

⁸⁴ Див.: Постишев П. П. Статті і промови. — К., 1936, с. 80.

⁸⁵ Профсоюзная перепись 1932—1933 гг., вып. 1. — М., 1934, с. 8.

⁸⁶ Правда, 1935, 18 нояб.

⁸⁷ История Коммунистической партии Советского Союза. В 6-ти т. — М., 1971. Т. 4, кн. 2, с. 202, 385.

⁸⁸ Комуністична освіта, 1937, № 1, с. 21—22.

культурного будівництва: деревообробній і паперовій, легкій, місцевій, будівельній, поліграфічній тощо. Зокрема, на підприємствах місцевої промисловості країни були відомі імена М. С. Громова, І. О. Журавльова, О. Г. Захаренка, Є. І. Корзініна, поліграфічної — М. Г. Андріанової, М. Д. Архипова, Л. П. Бузіна, О. С. Вороніна, М. О. Гришакова, О. І. Царьова та інших.

Рух новаторів у тих галузях народного господарства, які безпосередньо обслуговували сферу культури, сприяв поліпшенню організації виробництва, збільшенню випуску валової продукції, підвищенню її якості. На кінець 30-х років у СРСР помітно зміцніла технічна база видавництва, радіо, кіно, а також культурно-освітніх закладів як у місті, так і на селі. Зросла кількість книг, радіо — і кіноустановок, музичних інструментів тощо, що були в їх користуванні.

Стахановський рух поклав початок новому етапу боротьби за підвищення освітнього рівня трудящих. Враховуючи потяг робітників до знань, грудневий (1935 р.) Пленум ЦК ВКП(б) прийняв рішення про охоплення різними формами технічного навчання усього робітничого класу і інженерно-технічних працівників країни. Повсюдно створювалися школи стахановського руху, курси технімуму, майстрів соціалістичної праці, відбувалися семінари, зльоти, конференції. На багатьох підприємствах ударники праці брали шефство над відстаючими робітниками, молодим поповненням. Завдяки багатогранній роботі партійних організацій нашої країни і, зокрема, республіки в роки другої п'ятирічки значно зріс освітній рівень трудівників. Майже три чверті працівників промисловості Української СРР підвищили свою кваліфікацію⁸⁹.

Стахановський рух мав глибокий вплив на життя всього радянського суспільства. Новатори виробництва — представники передової частини робітничого класу, колгоспного селянства — виховали в собі кращі якості трудівника нового типу. Поступово переборювались індивідуалізм, забобони та пережитки, успадковані від минулого. Моральні принципи та норми поведінки передовиків набирали загальнонародного характеру.

Повною мірою використовуючи виховний потенціал цього масового руху, Комуністична партія посилила роботу, спрямовану на зростання політичної зрілості та високої суспільної свідомості робітників і колгоспників, виховання їх у дусі радянського патріотизму, братерської дружби народів СРСР і пролетарського інтернаціоналізму. В житті радянського суспільства утвердилась марксистсько-ленінська ідеологія.

Рух ударників мав глибокий вплив на всі галузі культурного будівництва. Його учасники становили важливе джерело поповнення рядів радянської інтелігенції. Тисячі новаторів виробництва заповнили аудиторії вузів і технікумів. У 1936 р. горлівська газета «Кочегарка» писала: «Не поспішає, як раніше, вранці на шахту Микита Олексійович Ізотов. Не крокує тротуаром повз палац, повз сквер Федір Никанорович Артюхов. Змінився розпорядок для людей, чії імена піднято над країною як прапор, як символ передової соціалістичної праці. Як і раніше, вранці, щоправда не в Горлівці, а в червоній столиці країни починається їх трудовий день... Зосереджені, з книгами в руках, вони поспішають до багатоповерхової споруди на площі Боротьби, до будинку, де розташовано Всесоюзну промислову академію, вищий навчальний заклад, який готує командні кадри для соціалістичної промисловості»⁹⁰.

⁸⁹ Сырцова С. М. Рабочий класс Украины на завершающем этапе социалистической индустриализации. — Киев, 1979, с. 72.

⁹⁰ Кочегарка (Горловка), 1936, 15 нояб.

Стахановський рух сприяв прискоренню розвитку науки й техніки. Він спонукав учених глибше вникати в питання організації праці, технології виробництва, вдосконалювати виробничі процеси. «Стахановський рух,— писав відомий радянський хімік, академік О. М. Бах,— це яскраве втілення вимог, які висуває перед наукою наша велика будівнича епоха. Це — соціальне замовлення науці на нові, небачені в світі конструкції, нові технологічні процеси, на нові відкриття й винаходи»⁹¹. Він надав нового імпульсу піднесенню раціоналізаторства та винахідництва.

Суспільно-політична активність новаторів знайшла свій вираз і в галузі художньої творчості. Вони виступали за високу комуністичну ідейність літератури та мистецтва, зміцнення їх зв'язку з життям, закликали митців створювати нові високоідейні, художньо повноцінні твори, спрямовувати свої зусилля на розкриття головного, вирішального в житті Радянської країни. Стахановці часто були рецензентами літературно-художніх, підготовлених професійними письменниками, авторами брошур, книг, були учасниками художньої самодіяльності. З рядів новаторів вийшло чимало талановитих інженерів, господарських керівників, організаторів соціалістичного виробництва, вчених. О. Г. Стаханов пізніше став начальником шахти, заступником керуючого трестом; П. Ф. Кривонос — начальником Південно-Західної залізниці, М. І. Виноградова — заступником директора науково-дослідного інституту; М. С. Демченко — агрономом, К. О. Борін — доцентом сільськогосподарської академії, М. А. Нахангова — завідувачою кафедрою педагогічного інституту, Д. М. Гармаш — керівником об'єднання «Сільгосптехніка», М. В. Гнатенко — науковим працівником. Розповідаючи про свій життєвий шлях, М. В. Гнатенко згадує: «Радянський народ, здійснюючи заповіти В. І. Леніна, перетворив нашу країну з аграрної, неписьменною, відсталою в передову, індустріальну. Соціалістичне суспільство забезпечило умови, за яких мільйонам звичайних працівників — робітникам і селянкам — широко відкрилися двері в науку. Серед цих мільйонів і я, яка одержала вищу освіту і стала науковим працівником. Здійснилась моя мрія»⁹².

Рух новаторів залишив глибокий слід в історії культурного будівництва в нашій країні, вплинув на духовне життя різних соціальних груп трудящих, усіх наступних поколінь радянських людей.

З часу його виникнення минуло 50 років. Найважливішим наслідком діяльності партії по перетворенню в життя ленінських ідей культурної революції в СРСР стала корінна зміна духовного обличчя всіх класів і соціальних груп і, насамперед, робітничого класу. Сформувався новий соціальний тип робітника. Змінився і масштаб вимог, які висуваються до духовної культури трудівника. Якщо свого часу партія піклувалася про те, щоб дати основній масі робітників хоча б неповну середню освіту, то нині значна кількість їх має середню. Відповідно зросли й можливості для творчої участі у боротьбі за виконання основного стратегічного завдання соціалізму — досягнення вищого, порівнюючи з капіталізмом, рівня продуктивності праці. Досвід стахановців переконує, що людський фактор, освіта і культура, свідомість і суспільна активність, дисципліна та організованість кожного трудівника — це могутні фактори зростання ефективності суспільного виробництва.

⁹¹ Стахановець, 1936, № 1, с. 13.

⁹² Цит. за: Первая борозда.— М., 1981, с. 311.

10-річчя хельсінкської Наради з питань безпеки і співробітництва в Європі

Д. М. ФІЛІПЕНКО (Київ)

ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗРЯДКИ МІЖНАРОДНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ

Час, що минув після підписання Заключного акта хельсінкської Наради з питань безпеки і співробітництва в Європі (1 серпня 1975 р.), дає можливість глибше усвідомити політичну вагу цієї безпрецедентної події, яку миролюбні народи світу справедливо назвали «хартією розрядки». Корінний поворот у відносинах між Сходом і Заходом від конфронтації до співробітництва став можливим насамперед завдяки змінам у співвідношенні сил на світовій арені на користь соціалізму і послідовній політиці СРСР та інших країн соціалістичної співдружності, спрямованій на зміцнення миру й безпеки народів. Діючи ініціативно і цілеспрямовано в тісному союзі з братніми державами, Радянський Союз добився того, що розрядка міжнародної напруженості стала в 70-і роки основним напрямом світової політики. Як зазначалося в Декларації Політичного консультативного комітету Організації Варшавського Договору від 26 листопада 1976 р., результати Наради з питань безпеки і співробітництва в Європі — це загальний успіх всіх її учасників, перемога розуму і політичного реалізму. «Прийняті в Хельсінкі принципи й домовленості являють собою широку і чітку платформу дальшого зміцнення миру, — підкреслювалося в документі ПКК ОВД. — В них закладено могутній потенціал тривалого позитивного впливу на міждержавні відносини на континенті»¹.

Відповідно до зобов'язань, викладених у Заключному акті, співробітництво по лінії Схід — Захід мало здійснюватися при безумовному додержанні таких принципів, як суверенна рівність держав і поважання їх прав, властивих суверенітету; незастосування сили або погрози силою; непорушність кордонів; територіальна цілісність держав; мирне врегулювання спорів; невтручання у внутрішні справи одна одної; поважання прав людини і основних свобод, включаючи свободу думки, совісті, релігії та переконань; рівноправність і право народів розпоряджатися своєю долею; співробітництво між державами; сумлінне виконання зобов'язань за міжнародним правом.

Однак на Заході цей курс на мирне співіснування держав з різним суспільним ладом не всіх влаштовував. З абсолютно протилежної точки зору характеризували рішення хельсінкської наради агресивні сили імперіалізму. Так, наприклад, американський сенатор Б. Голдуотер вважав розрядку «смертельною небезпекою» для США і західного світу, «жахливою помилкою», якої припустилися керівники країн НАТО «внаслідок втрати пильності» та через «химерні ілюзії лібералів». А західнонімецький політолог К. Хорнунг силкувався «довести», нібито політика мирного співіснування була нав'язана «західним демократіям» у Хельсінкі з метою їх економічного виснаження. Робилися також спроби культивувати ідеї про те, що СРСР та його спілсьники по ОВД, мовляв, намагаються використати антиракетний рух у світовому масштабі як засіб класової боротьби й «експорту революції». Англійський експерт з питань безпеки П. Вігор інкримінував радянським керівникам ним же вигадану тезу про те, що між соціалістичними і капіталістичними державами неможливо налагодити щире спів-

¹ Організація Варшавського Договору: Документи и матеріали, 1955—1980. — М., 1980, с. 193.

робітництво, оскільки розрядка підриває війсьний потенціал НАТО і робить Захід беззахисним перед неминучим нападом «комуністичного блоку»².

Все це були цілеспрямовані вигадки з арсеналу «психологічної війни», й зокрема щодо «економічного виснаження» Заходу в умовах розрядки. Відповідь на подібні твердження апологетів імперіалізму міститься в документах Економічної наради країн — членів РЕВ на найвищому рівні в Москві 14 червня 1984 р., в яких підкреслювалося: «Досвід минулого десятиріччя переконливо показав необхідність і плідність розрядки для всіх народів світу. Вона сприяла поліпшенню міжнародних відносин, розвитку взаємовигідних економічних зв'язків між країнами»³.

В період активної розрядки почався, по суті, новий етап розвитку господарських відносин країн Сходу і Заходу. Порівняно з 1970 р. обсяг їх імпорто-експортних операцій у 1980 р. досяг 97,8 млрд. доларів, тобто зріс у 7 разів (частка Союзу РСР в той час становила 48,8 млрд.)⁴. Протягом згаданого періоду держави соціалістичної співдружності втілили у життя спільно з фірмами Заходу кілька великих проєктів міжнародного значення. Деякі з них оцінюються в десятки і навіть сотні мільйонів доларів, такі, наприклад, як створення на території Радянського Союзу, а також інших країн РЕВ потужних підприємств різного профілю (чорної і кольорової металургії, автомобільної та хімічної, целюлозно-паперової й текстильної промисловості) в тісному співробітництві з фірмами ФРН і Франції, Фінляндії й Австрії, Англії та Італії, інших капіталістичних держав Заходу. Солідний фундамент господарських зв'язків між країнами Заходу і Сходу становили міжурядові угоди про торгівлю й економічне, промислове та науково-технічне співробітництво. За статистикою Секретаріату Європейської економічної комісії ООН (ЄЕК), на кінець 1982 р. налічувалася 271 така угода⁵.

Науково-технічний прогрес спонукав європейські держави шукати такі форми економічних зв'язків між ними, які у недавньому минулому практично не існували. В 70-і роки завдяки розрядці й поглибленню міжнародного поділу праці набули розвитку нові, ефективніші форми співробітництва — виробниче кооперування, співробітництво на компенсаційній основі, багатогалузева кооперація і обмін науково-технічними досягненнями. Промислове співробітництво, яке здобуло тоді серед інших його видів пріоритет, вважається одним з перспективних напрямів стабілізації ділових зв'язків між країнами Ради економічної взаємодопомоги і Європейського економічного товариства. Найбільш вдалим експериментом у цьому плані стало, зокрема, кооперування безпосередньо у сфері виробництва. Кількість угод між ними у цій сфері зросла з кількох десятків на початку 60-х років до 1 тис. — в період хельсінкської Наради 1975 р. і перевищила у 1983 р. 2 тис.⁶

На активний період розрядки припала й така форма зовнішньоекономічних зв'язків по лінії Схід — Захід, як співробітництво на компенсаційній основі, причому з середини 70-х років воно набуло довгострокового характеру. В загальному обсязі товарообміну між цими країнами частка компенсаційних поставок становила на рубежі 80-х років

² Междунар. жизнь, 1983, № 12, с. 78—79; ООН. Генеральная Ассамблея. Тридцать седьмая сессия. Первый комитет. Официальные отчеты, док. А/С.1/37/PV.25, 9 нояб. 1982 г., с. 23—27.

³ Коммунист, 1984, № 9, с. 23.

⁴ Международный ежегодник: Политика и экономика. — М., 1982, с. 53; Торговые отношения между странами с различными социально-экономическими системами и все обусловленные ими потоки. — ЮНКТАД. Совет по торговле и развитию. Двадцать девятая сессия, 31 июля 1984 г., док. ТД/В/1003/ Add. 1, с. 8.

⁵ Б. А. Печников. Европа начала 80-х годов. — М., 1983, с. 38.

⁶ Международный ежегодник: Политика и экономика, с. 54.

25—30%. За підрахунками Секретаріату Європейської економічної комісії ООН, протягом 1968—1980 рр. було підписано майже 100 компенсаційних угод на загальну суму 20 млрд. доларів⁷.

Проте такий стан справ не всім був до вподоби на Заході. Агресивні кола імперіалізму, близькі до воєнно-промислового комплексу, активізували у 80-і роки свою підливну діяльність по всіх «хельсінкських азимутах», в тому числі й у галузі економіки. Аналізуючи причини ускладнень, що виникли в міжнародних торгово-економічних відносинах, делегація СРСР в Меморандумі на XXV сесії Ради по торгівлі та розвитку ЮНКТАД (6—17 вересня 1982 р.) зазначала: «Дедалі негативніше впливають на міжнародну торгівлю торгово-політичні й інші заходи урядів деяких розвинутих країн з ринковою економікою, особливо адміністрації США. Спроби урядів вказаних країн посилити напруженість у світі, затримати процес розрядки, поставити торгівлю й інші форми економічних зв'язків на службу своїй агресивній зовнішній політиці серйозно підбивають міжнародне економічне співробітництво. Обмеження в торгівлі з неекономічних причин не можуть бути виправдані з точки зору міжнародного торговельного права»⁸.

Білий дім виступив ініціатором «економічної війни» проти держав соціалістичної співдружності, використавши для цього фальшивий привід про «втручання» СРСР у польські події. За наказом з Вашингтона (директива Рейгана № 75) керівні органи «Спільного ринку» рішенням від 15 березня 1982 р. ввели значні обмеження на експорт з країн — членів РЕВ. Лише Греція відмовилася поставити свій підпис під цим дискримінаційним документом.

Така політика негативно вплинула на розвиток співробітництва між державами Сходу і Заходу. В 1983 р. обсяг товарообміну між соціалістичними і капіталістичними країнами зменшився до 90,7 млрд. доларів, проти 97,7 млрд. — у 1980 р. Однак втрати держав світу капіталізму в «економічній війні» порівняно з країнами Сходу були значно відчутнішими. Тільки внаслідок рейганівських «санкцій» щодо газопроводу СРСР — Західна Європа американські фірми втратили понад 2 млрд. доларів і 300 тис. робочих місць. Зазнала значних втрат і французька економіка. В деяких галузях промисловості Франції, наприклад, у верстатобудуванні, торговий дефіцит зріс на 22% і становив 1,2 млрд. франків. Ряд компаній у цій галузі (СНЕКМА, САЖЕМ, Телемеханік, СКФМО та інші) змушені були припинити переговори про співробітництво із спорідненими підприємствами країн соціалізму. Торгівля з Радянським Союзом скоротилася на 18,4%⁹.

Та, незважаючи на всі зусилля адміністрації Рейгана, оточити світ реального соціалізму щільним кільцем економічної блокади не вдалося. Наприклад, такі європейські партнери СРСР, як Австрія, Італія і ФРН, відмовилися копіювати американську політику «санкцій» і збільшили товарооборот з нашою країною відповідно на 11,8; 8,5; 6,1%. Загалом у 1983 р., як повідомив представник ЄЕТ на XXXIX сесії Європейської економічної комісії ООН, експорт «Спільного ринку» в держави соціалістичної співдружності зріс майже на 18%, в основному за рахунок СРСР (33%), а імпорт — на 7%¹⁰. 1984-й рік ознаменувався значною подією в торгово-економічних відносинах між Сходом і Заходом: 1 січня з Уренгоя до Франції надійшли перші кубометри радянського газу, а згодом трансконтинентальний експортний газопровід діятиме в Італії, ФРН, Австрії й інших західно-європейських країнах.

⁷ Б. А. Печников. Указ. соч., с. 39—40.

⁸ Внешняя торговля СССР, 1982, № 10: Приложение.

⁹ Экон. газ., 1984, № 13, с. 20; ЮНКТАД, док. ТД/В/1003, 10 сент. 1984 г., с. 33; Humanité, 1983, 26 mars.

¹⁰ ЮНКТАД, док. ТД/В/1003, 10 сент. 1984 г., с. 32—33.

Отже, як було записано в декларації «Збереження миру і міжнародне економічне співробітництво», прийнятій на Економічній нараді країн — членів РЕВ 14 червня 1984 р., американський курс на підри्व мирних основ міждержавних відносин виявився абсолютно безперспективним. Спираючись на свій, дедалі зростаючий економічний і науково-технічний потенціал, на переваги соціалістичного планового господарства та зміцнюючи свою єдність і взаємодію, підкреслювалося в цьому документі, держави соціалістичної співдружності «...мають все необхідне, щоб протистояти будь-якому тискові й дискримінаційним заходам, будь-яким спробам перешкодити їх розвитку та участі в міжнародному економічному співробітництві»¹¹.

Агресивні кола імперіалізму пішли на порушення й інших принципів хельсінкського Заключного акта, зокрема в питанні про співробітництво в гуманітарній галузі, тобто в тій, яка безпосередньо торкається ідеологічної боротьби на сучасному етапі. Підсумковий документ проголошував, що розвиток контактів у галузі культури й освіти, поширення інформації, контакти між людьми і розв'язання інших гуманітарних проблем мають сприяти зміцненню миру і взаєморозуміння між народами, а також духовному збагаченню людської особистості незалежно від раси, статі, мови й релігії. При цьому зверталася особлива увага на те, щоб усі ці форми зв'язків не порушували VI принципу хельсінкських домовленостей, а саме — не використовувалися як засіб для втручання у внутрішні справи інших держав, підтримки терористичної чи підривної діяльності, спрямованої на насильницьке повалення режиму будь-якої держави — учасниці загальноєвропейської наради¹².

На жаль, правлячі кола багатьох країн НАТО скептично поставилися до цих колективних зобов'язань. Вже під час белградської зустрічі, організованої в 1977—1978 рр. за рішенням у Хельсінкі, деякі західні делегації (США, Франції, Англії та Нідерландів) намагалися під виглядом «вдосконалення» Заключного акта ревізувати його десять принципів розрядки. Йдучи у фарватері американської політики конфронтації, уряди цих держав запропонували нову редакцію четвертого розділу Заключного акта (принцип VII) про «Співробітництво в гуманітарних й інших галузях», доповнивши його параграфом «Про поліпшення становища особи в країнах Східної Європи». Було також зроблено спроби надати легального статусу горезвісному Міжнародному комітету по Заключному акту як надурядовій інстанції, покликаній контролювати хід виконання хельсінкських домовленостей.

Найгостріші дискусії розгорнулися навколо радянського проекту резолюції про створення єдиної системи колективної безпеки в Європі, який західні держави хотіли замінити «поправками» до VI принципу підсумкового документа в Хельсінкі, доповнивши його санкціями проти Союзу РСР за «втручання у внутрішні справи деяких країн». На думку паризького політичного оглядача Л. П. Перрона, «Захід спорудив штучні перепони на шляху радянських пропозицій про роззброєння і, насамперед, оголосив бойкот проекту Договору держав ОВД не вдаватися до прелімінарного ядерного удару і не збільшувати кількість воєнних блоків»¹³.

В Декларації країн Варшавського Договору, яка була прийнята ПҚК на нараді у Москві 23 листопада 1978 р., робився наголос на тому, що під тиском сил антирозрядки на Заході ведуться ворожі політичні кампанії проти соціалістичних держав, комуністичних і

¹¹ Коммунист, 1984, № 9, с. 32.

¹² По пути, проложенному в Хельсинки. Советский Союз и осуществление Заключит. акта общеевроп. совещания: Документы и материалы.— М., 1980, с. 443—444, 476—482.

¹³ Etudes, octobre 1978, T — 349/4, p. 32.

робітничих партій, інших демократичних прогресивних сил. Не були усунені, а на окремих ділянках навіть зросли перешкоди на шляху економічного й науково-технічного співробітництва між країнами.

Белградська зустріч показала, що прихильники імперіалістичної політики антирозрядки не відмовилися від своїх намірів використати Заключний акт як інструмент політичного й ідеологічного тиску на світовий соціалізм. Законсервувавши на певний час збанкрутілі концепції «відкидання комунізму», лідери Північноатлантичного блоку наприкінці 70-х років зробили акцент на різних методах «розм'якшення і деформації» внутрішніх соціально-політичних структур в соціалістичних державах. Помилки та прорахунки колишнього керівництва ПОРП у внутрішній і зовнішній політиці ПНР посягли ілюзії в таборі імперіалізму щодо можливостей переродження соціалістичного характеру влади в цій країні й переведення її на рейки «активної антирадянщини». Всі ці прогнози будувалися на псевдонауковій концепції про «громадсько-політичну аморфність» народної Польщі. Наявність у ній суспільних прошарків, які були і залишилися носіями буржуазних або ж соціал-демократичних забобонів і в критичних ситуаціях намагалися регенерувати ідейний розбрід та хитання, сприймалася імперіалістами як «органічна відраза» польського середовища до соціалізму. Насправді ж це були прояви класової боротьби в умовах революційної перебудови суспільних відносин. Історична правда, вказував В. І. Ленін, полягає в тому, що правилом є при всякій глибокій революції довгий, упертий і запеклий опір експлуататорів. «Перехід від капіталізму до комунізму, — підкреслював Володимир Ілліч у праці «Пролетарська революція і ренегат Каутський», — є ціла історична епоха. Поки вона не закінчилась, у експлуататорів неминуче лишається надія на реставрацію, а ця надія перетворюється у спроби реставрації... А за експлуаторами-капіталістами тягнеться широка маса дрібної буржуазії, про яку десятки років історичного досвіду всіх країн свідчать, що вона хитається і вагається, сьогодні йде за пролетаріатом, завтра лякається труднощів перевороту, впадає в паніку від першої поразки або напівпоразки робітників, нервується, мечеться, скиглить, перебігає з табору в табір...»¹⁴.

Активізація реакційних елементів у Польщі 1980—1981 рр., які згуртувалися під штандартами «Комітету захисту робітників» (КОС-КОР) і Конфедерації незалежної Польщі, була прямим наслідком імперіалістичної політики підбурювання заколоту. У своїх провокаційних акціях вороги польського народу намагалися використати нове профспілкове об'єднання «Солідарність», як противагу конституційним органам влади, альтернативний центр політичного керівництва. Центральне розвідувальне управління покладало на нього завдання всебічно стимулювати «поступове перетворення Польщі в плюралістичне суспільство, яке значною мірою різнилося б від радянської моделі й дотримувалося б прозахідної політичної та економічної орієнтації. Це могло б сприяти розвитку аналогічних процесів в інших країнах соціалізму»¹⁵.

Свої плани щодо ПНР імперіалізм збирався здійснити шляхом організації там «антикомуністичного повстання». Для цього у США було створено спеціальний фонд шпигунства і диверсій (250 тис. доларів). Із коштів зв'язаного з ЦРУ клівлендського банку було витрачено 500 тис. доларів на закупівлю вогнепальної зброї, яку планувалося переправити в Польщу при посередництві західної фірми «Штейер». Тоді ж поблизу Мюнхена під вивіскою «профспілкової школи» відкрився центр підготовки терористів, які мали бути використані в умовах «повсталого народу». На території ФРН функціонували та-

¹⁴ Ленін В. І. Повне зібр. творів, т. 37, с. 252.

¹⁵ Аргументы и факты, 1983, № 37, с. 6.

кож бази контрабандного експорту в ПНР зброї, вибухівки, осколко-вих бомб, мін уповільненої дії, газових балонів «сі-ес» тощо. Ана-логічні табори було засновано у Відні, Стокгольмі та Женеві ¹⁶.

Проте контрреволюція виявилася неспроможною ліквідувати істо-ричні завоювання польського народу. 13 грудня 1981 р. в країні було оголошено воєнний стан. «Солідарність» припинила своє легальне існування. Тим самим було покладено край авантюристичним планам її екстремістської антисоціалістичної верхівки, яка штовхала ПНР в безодню злигоднів і поневірянь. Програма Військової ради національ-ного порятунку, спрямована на подолання економічної та соціально-політичної кризи, дістала підтримку серед широких мас трудящих. Виступаючи в м. Забже 4 грудня 1984 р., Перший секретар ЦК ПОРП, Голова Ради Міністрів ПНР В. Ярузельський засудив політику адміні-страції США, яка не відмовилася вести справи з іншими країнами з «позиції сили». У Вашингтоні, відзначив він, досі не зрозуміли, що Польщу не вдасться ні усунути, ні паралізувати, вона не піде ні на які поступки ¹⁷.

Застосування політики державного тероризму щодо ПНР стало предметом гострої дискусії на мадрідській зустрічі учасників хель-сінкських домовленостей, яка тривала майже три роки — з 11 листо-пада 1980 р. по 9 вересня 1983 р. Надзвичайної ваги доповнення були зроблені до VI і VII принципів Заключного акта про невтру-чання у внутрішні справи і поважання прав людини та основних свобод. Делегації країн НАТО, навіть США, не наважилися голосу-вати проти проекту підсумкового документа, внесеного соціалістич-ними, нейтральними і позаблоковими країнами, в якому засуджувався тероризм взагалі і в міжнародних відносинах зокрема. Мадридська хартія закликала утримуватися від надання прямої чи непрямої до-помоги терористичним і підливним акціям з метою насильницького повалення існуючих режимів у тих або інших країнах. На території держав — учасниць Наради з питань безпеки і співробітництва в Європі заборонялася незаконна діяльність осіб, груп та організацій, які підбурювали до цього, влаштовували акти тероризму або ж брали участь у їх підготовці. Вважалися також неприпустимими прояви толерантності, заохочення, а тим більш фінансування агентури між-народного розбою ¹⁸.

Отже, рейганівська інтерпретація терміна «міжнародний теро-ризм» повністю випала з контексту рекомендацій мадрідської зустрічі. Спроби американської делегації створити в рамках міжнародного співтовариства інструмент боротьби проти небажаних для США уря-дів провалилися. Були зроблені належні висновки щодо тих форм і методів міжнародної діяльності деяких держав, які становлять загрозу національному суверенітетові та незалежному розвитку народів. Засуджуючи державний тероризм, мадрідська хартія тим самим оголошувала «поза законом» ідею «хрестового походу» про-ти соціалістичних країн як один з його найбридкіших проявів, як застосування імперіалістичної практики «експорту контрреволюції» у глобальному масштабі.

У зв'язку з тим, що в період польських подій 1980—1981 рр. деякі західні держави намагалися використати для «експорту контррево-люції» профспілкові канали, укладачі мадрідської хартії визнали за необхідне висловити своє принципове ставлення до цього явища. Рекомендуючи державам — учасникам Наради з питань безпеки і спів-робітництва в Європі не перешкоджати трудящим вільно створювати свої профспілки, вони водночас у підсумковому документі наголосили,

¹⁶ Там же.

¹⁷ Правда, 1984, 5 дек.

¹⁸ Там же, 1983, 19 окт.

що це має здійснюватися при дотриманні національного законодавства та відповідно до зобов'язань з міжнародного права. Соціалістичні країни небезпідставно вважали, що саме такий взаємозв'язок здатний уберегти професійні об'єднання робітників від анархії і деформування їх діяльності. Пропозиції деяких західних експертів обмежитися лише першою частиною тези, оскільки вона, мовляв, є найповнішим виявом демократизму, не знайшли консенсусу*. Провокаційні твердження про нібито «незаконний розпуск» «Солідарності» не мали під собою ніяких підстав. Її діяльність була припинена не тому, що «комусь» не сподобалося це нове профспілкове об'єднання, а тому що воно стало осередком контрреволюції, яка хотіла руками робітників повалити народний лад у Польщі, підпорядкувати її інтересам міжнародного імперіалізму. Виступаючи на Х Всесвітньому конгресі профспілок 16 лютого 1982 р. в Гавані, голова ВФП Шандор Гашпар (УНР) заявив: «У ході суспільного розвитку не раз виникають складні, іноді болючі проблеми, про що свідчать недавні події в Польщі. Але це не значить, що робітничий клас чекає відповідей на свої питання звідкись із чужини. Ми не збираємося просити поради ні в адміністрації Рейгана, ні в інших непроханих «консультантів» про те, як треба вдосконалювати соціалістичну демократію»¹⁹.

Показаво, що рішення мадрідської зустрічі знайшли своїх прихильників на всіх континентах. Доказом того, що розрядка незважаючи на всі деструктивні зусилля імперіалістичної реакції, лишилася реальним фактором міжнародного життя, стала резолюція 39-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН про неприпустимість політики державного тероризму та будь-яких інших дій, спрямованих на підрив суспільно-політичного ладу в суверенних державах, проект якої був запропонований Радянським Союзом. Ще на 37-й сесії ГА ООН цілий ряд делегацій дав визначення державного тероризму США як «екстремального прояву насильства в світі», підкресливши, що поведінка лідерів Білого дому впливає з низького рівня інтелекту, оскільки дух гегемонізму і конфронтації притаманний лише тим, хто живе абсурдними теоріями про можливість переможного завершення обмеженого ядерного конфлікту. «Гонка озброєнь, — говорилося в окремих виступах, — є засобом терору і залякування людства, засобом політики сили в міжнародних відносинах, інструментом поділу світу на сфери впливу і зони панування»²⁰.

Виконуючи волю більшості, Генеральна Асамблея ООН від імені Об'єднаних Націй рішуче засудила політику і практику державного тероризму як метод ведення справ з іншими державами та народами й зажадала від усіх членів ООН не вдаватися до будь-яких кроків, спрямованих на соціально-політичну дестабілізацію та усунення законних урядів, і, зокрема, не починати під яким би то не було приводом воєнних дій з цією метою та негайно припинити вже вчинені акти агресії.

Стрижневим напрямом зовнішньополітичної діяльності КПРС і Радянської держави, як зазначалося на XXVI з'їзді партії, завжди була й залишається боротьба за ослаблення загрози війни, приборкання гонки озброєнь²¹. У контексті хельсінкських рішень це означало, що СРСР виступає послідовним поборником надання розрядки міжнародної напруженості необоротного характеру, маючи на увазі насамперед взаємодоповнюваність політичних і воєнних аспектів безпеки, як це й було записано в Заключному акті (розділ 2, § III «За-

* Консенсус — прийняття рішень усіма учасниками наради, конференції тощо без голосування шляхом досягнення загальної згоди.

¹⁹ Правда, 1982, 17 февр.

²⁰ Правда, 1984, 30 сент.; ООН. Генеральна Ассамблея. Первый комитет. Официальные отчеты. Док. А/С.1/37/РУ. 24, 5 нояб. 1982 г., с. 47—48.

²¹ Матеріали XXVI з'їзду КПРС.— К., 1981, с. 31.

гальні міркування»)²². Час, що минув після Хельсінкської наради, пройшов під знаком конструктивних зовнішньополітичних ініціатив СРСР. Висунуті XXV і XXVI з'їздами КПРС, вони стали творчим розвитком Радянської програми миру з урахуванням позитивних і негативних явищ у міжнародному житті. Від своєчасного розв'язання таких кардинальних проблем, як конструктивне продовження радянсько-американських переговорів про обмеження стратегічних озброєнь; мораторій на розміщення в Європі нових ракетно-ядерних засобів середньої дальності; розширення зони застосування заходів, спрямованих на зміцнення довір'я у військовій сфері; скорочення ядерних та звичайних озброєнь і збройних сил; повсюдне усунення вогнищ збройної конфронтації та інших, виграли б народи й держави всіх континентів.

Діаметрально протилежні позиції зайняла американська адміністрація, яка поклала в основу своєї зовнішньої політики мілітаристську тезу про те, що «є речі важливіші, ніж мир». Таким чином, керівники Білого дому взяли курс не на ослаблення міжнародної напруженості, не на сприяння позитивним процесам у світі, а на нав'язування міжнародному співтовариству вигідних для правлячого класу США рішень. Жодний американський уряд не завдавав такої непоправної шкоди найважливішій галузі сучасної світової політики — справі роззброєння, як адміністрація Рейгана. За чотири роки перебування при владі вона не підписала жодної угоди про обмеження озброєнь, насамперед ядерних, заблокувала цілий ряд двосторонніх (ОСО-2) і багатосторонніх ініціатив, посилила підривні акції проти ООН та її спеціалізованих установ, намагаючись звести нанівець їх конструктивну діяльність, розхитати систему міждержавних відносин дружби і співробітництва, що склалася в період активної розрядки, «відірвати» молоді суверенні держави від Радянського Союзу, всієї соціалістичної співдружності. Республіканський уряд відверто проголосив ставку на досягнення воєнної переваги США над СРСР, НАТО — над Варшавським Договором, на встановлення своєї гегемонії в світі. Відповідно до затвердженої Рейганом навесні 1982 р. документа «Директиви в галузі оборони на 1984—1988 фінансові роки», основні положення якого були доповнені новими директивами, передбачається безпрецедентне «перезброєння» Сполучених Штатів, на що асигнуються астрономічні кошти — 2 трлн. доларів. Темпи нарощування воєнного бюджету США доведені американською адміністрацією до 10—12% на рік. Якщо в 1986 р. Вашингтон запланував витратити на виробництво озброєнь 322,2 млрд. доларів, то в 1988 р. ця сума, за підрахунками Пентагона, перевищить 400 млрд. доларів²³.

У той час, як Радянський Союз на другій спеціальній сесії ООН по роззброєнню (червень 1982 р.) взяв на себе одностороннє зобов'язання не застосовувати першим ядерної зброї, Білий дім ще до закінчення мадрідської зустрічі, 23 березня 1983 р., схвалив «стратегічну оборонну ініціативу» Пентагона, яка дістала горезвісну назву «програми зоряних війн». Учасники 38-ї та 39-ї сесій Генеральної Асамблеї ООН кваліфікували цю небезпечну акцію як «прояв злої волі» щодо міжнародного співтовариства, злочинне нехтування рекомендаціями ООН підписати Договір про заборону розміщення в космічному просторі будь-якої зброї, з ініціативою якого виступив Радянський Союз ще в 1981 р. Щоб перешкодити зловісним планам створення «ядерного ковпака» над планетою і не допустити розгортання систем протиракетної оборони, СРСР вніс нову пропозицію, яка розширює параметри боротьби проти можливого агресора. Важливою особливістю радянського проекту було поєднання політико-правових

²² По пути, проложенному в Хельсинки, с. 452.

²³ Владимиров С. А., Теплов Л. Б. Оплот мира и безопасности народов: К 30-летию Организации Варшав. Договора. — М., 1985, с. 28—29.

зобов'язань держав не застосовувати один проти одного силу в космосі та з космосу із заходами матеріального порядку, які б виключали можливість мілітаризації навколоземного простору, в тому числі Місяця й інших небесних тіл. У листі до генерального секретаря ООН Х. Переса де Куельяра член Політбюро ЦК КПРС товариш А. А. Громико акцентував увагу на важливості використання пілотованих космічних апаратів для розв'язання різноманітних науково-технічних і економічних завдань.

Поширений виклад цієї ініціативи містився у проекті резолюції «Про використання космічного простору виключно в мирних цілях, на благо людства», поданому радянською делегацією на розгляд 39-ї сесії ГА ООН²⁴. Замість того, щоб відмовитися від підготовки «зоряних війн» і спрямувати зусилля й кошти на розробку мирних космічних програм, адміністрація США інтенсифікувала діяльність воєнно-промислового комплексу і наказала керівникам Пентагону розконсервувати дві наземні протисупутникові системи на островах Кваджалейн і Джонстон у Тихому океані, а також прискорити освоєння авіаційного протисупутникового комплексу «АСАТ» на базі літака-винищувача Ф-15.

«Замах на Договір щодо ПРО (безстроковий радянсько-американський договір 1972 р. про обмеження систем протиракетної оборони.— Д. Ф.), — зазначалося в Заяві ТАРС від 21 жовтня 1984 р., — прямо зв'язаний з намірами Вашингтона поширити гонку озброєнь на космос. Зокрема, вже почалось відпрацювання багатоцільових ударних космічних засобів, наприклад, системи «АСАТ», — які могли б використовуватись як протисупутникова, так і протиракетна зброя. В цьому справжні причини, чому США так уперто відмовляються від запропонованих СРСР переговорів щодо недопущення мілітаризації космічного простору, не погоджуються встановити взаємний мораторій на випробування і розгортання космічної зброї»²⁵.

І справді, лише Сполучені Штати відмовилися голосувати в ООН за радянський проект «Про використання космічного простору виключно в мирних цілях, на благо людства». Цим самим вони протиставили себе міжнародному співтовариству і зробили недвозначний натяк на те, що в Білому домі готуються не до конструктивного діалогу на радянсько-американських переговорах (1985 р.) в Женеві, а створюють навмисні ускладнення, щоб загнати їх у тупий кут, перекрити шлях до відродження розрядки.

Останнім часом агресивні кола імперіалізму, всіляко заохочувані лідерами Білого дому, розгорнули шалені атаки проти хельсінкського Заключного акта «по всіх статтях». Зокрема, залунали голоси про нібито юридичну неправомірність колективних домовленостей 1975 р., а саме III і IV принципів безпеки («Непорушність кордонів» і «Територіальна цілісність держав»), які зобов'язували учасників наради з питань безпеки і співробітництва утримуватися від вимог і дій, спрямованих на загарбання чи узурпацію чужих територій, на перегляд існуючих кордонів у Європі²⁶. Всупереч рішенням урядів, які поставили свої підписи під хельсінкською декларацією, деякі політичні діячі на Заході виступили із закликами до ревізії документів Ялтинської конференції керівників СРСР, США і Великобританії. У Бонні офіційні особи державного рангу, включаючи канцлера ФРН Г. Коля, не приховують своїх намірів «відродити Великонімецьчину в кордонах 1937 року» за рахунок поглинення НДР та відторгнення деяких територій від СРСР і ПНР. До цих авантюристичних вимог прилучив свій голос і президент США Р. Рейган, заявивши, що «свобода Європи — ще незавершена справа». У відповідь на зазіхання реваншистів учасники бер-

²⁴ Правда, 1984, 29 сент.

²⁵ Там же, 21 окт.

²⁶ По пути, проложенному в Хельсинки, с. 442—443.

лінського засідання Комітету міністрів закордонних справ Організації Варшавського Договору (грудень 1984 р.) з усією категоричністю заявили: «Повоєнні кордони в Європі непорушні»²⁷.

Продовжуючи йти шляхом, прокладеним у Хельсінкі, долаючи численні перепони антирозрядки, країни Варшавського Договору не шкодують зусиль, щоб у Європі знову запанувала атмосфера добросусідства і взаєморозуміння. Щодо цього СРСР, інші держави соціалістичної співдружності надають серйозного значення стокгольмській Конференції по заходах зміцнення довір'я, безпеки і роззброєнню в Європі за участю 33 європейських країн, а також США й Канади. На основі спільної позиції учасників ОВД, сформульованої 4—5 січня 1983 р. у празькій Політичній декларації, Радянський Союз висунув ряд пропозицій, спрямованих на істотне оздоровлення політичної обстановки в Європі. Так, 29 січня 1985 р. СРСР подав на розгляд конференції документ «Основні положення про взаємне незастосування військової сили і підтримання відносин миру». Основоволожною частиною запропонованого договору є зобов'язання не застосовувати першими один проти одного, а також проти третіх (союзних) країн ні ядерної, ні звичайної зброї, утримуватися від нападу на держави — учасниці Хельсінкської наради, не загрожувати безпеці міжнародних морських, повітряних і космічних комунікацій, на які не поширюється національна юрисдикція²⁸.

Що ж до Сполучених Штатів та їх найближчих спільників по НАТО, то вони здебільшого наполягають на «доскональному вивченні» технічних і процедурних питань роззброєння, перш ніж перейти до великомасштабних політичних заходів довір'я. Перепоною «номер один» для досягнення домовленості у Стокгольмі стала західна пропозиція про так звану «транспарентність» військової діяльності в Європі, яка, зрештою, зводиться до розкриття структури та діяльності збройних сил СРСР та інших країн ОВД, тимчасом як Сполучені Штати лишаються за межами такого шпигунського контролю і можуть «безлімітно» збільшувати свої смертоносні арсенали, модернізовувати стратегічні ракетно-ядерні системи. Ухиляються натовські держави і від предметної розмови про незастосування першими ядерної зброї, посилаючись на якусь «незбалансованість звичайних озброєнь» тощо. В основі ж цього мовчазного бойкоту лежить давня теза про те, що, мовляв, «лише загроза преліментарного ядерного удару може відкрити шлях до взаємного довір'я на певному етапі процесу роззброєння»²⁹.

Неспроможність цих абсурдних міркувань, їх безперечна шкода для справи миру і добросусідства були доведені рядом делегацій соціалістичних і нейтральних країн, які попереджали, що мир, побудований на залякуванні, ніколи не буде тривалим; страх веде до всесвітньої анархії і затамованої ворожнечі³⁰.

Таким чином, успіх конференції в Стокгольмі повністю залежить від політичної волі та здорового глузду західних країн, які повинні відмовитися від згубних намірів поставити СРСР і його союзників у підлегле становище, нав'язати їм рейганівський «кодекс поведінки», примусити змирнитися з гегемоністськими претензіями США і НАТО.

Прогресивні сили світу, всі, хто щиро вболіває за долю людства, рішуче виступають за те, щоб загальноєвропейський процес розрядки мав своє логічне продовження, щоб 10-а річниця підписання Заключного акта ознаменувалась активними діями всіх людей доброї волі. Події сьогодення переконують нас у тому, що, незважаючи на «тотальну психологічну війну», розв'язану імперіалістами, ідеї розрядки не за-

²⁷ Правда, 1984, 5, 26 дек.

²⁸ Владимиров С. А., Теплов Л. Б. Указ. соч., с. 57—58.

²⁹ Правда, 1984, 16 марта; ООН. Вторая специальная сессия по разоружению. 7 июня — 10 июля 1982 г. Док. A/S/—12/PV. 9, с. 35.

³⁰ ГА ООН. 37-ПК. Док. A/C.1/37/PV.19, с. 36.

гинули. Вони стали важливим мобілізуючим фактором у боротьбі за мир, за життя на Землі, і це знаходить свій вияв у широких антивоєнних рухах. Радянський Союз, інші країни соціалістичної співдружності на ділі довели, що вони є надійними захисниками і продовжувачами високих ідеалів Хельсінкі, що їх миролюбна зовнішня політика не знає ніяких кон'юнктурних коливань і збочень.

На квітневому (1985 р.) Пленумі ЦК КПРС зазначалося, що «...міждержавні документи періоду розрядки напруженості, включаючи хельсінкський Заключний акт, не втратили свого значення. Вони являють собою приклад того, як можна будувати міжнародні відносини, якщо керуватись принципами рівності й однакової безпеки, реальностями, які склались у світі, якщо не прагнути до якихось переваг, а шукати взаємоприйнятні рішення і домовленості»³¹.

Радянський Союз вважає за доцільне й корисне, щоб повернення до розрядки знову почалося з Хельсінкі, де б, як і десять років тому, учасники Наради 1975 р. підтвердили свою волю до подолання небезпечної напруженості, розвитку мирного співробітництва і конструктивних ініціатив у міжнародному житті.

Під час зустрічі з колективом Дніпропетровського металургійного заводу імені Г. І. Петровського 26 червня 1985 р. Генеральний секретар ЦК КПРС товариш М. С. Горбачов підкреслював: «Ми готові змагатися з капіталізмом виключно на ґрунті мирної, творчої діяльності. Тому ми за розвиток політичного діалогу і взаємодії з капіталістичними країнами, за широкий розвиток взаємовигідних торговельно-економічних, науково-технічних і культурних зв'язків, готові розвивати ці зв'язки на стабільній, довгочасній основі. Але це повинні бути чесні, справді взаємовигідні зв'язки без усякої дискримінації»³².

Історія вже не раз доводила, що лише засновані на принципах мирного співіснування відносини між державами з різним суспільно-політичним ладом, здатні відновити атмосферу взаємного довіря, ліквідувати перешкоди, що заважають позитивному вирішенню найсуттєвіших питань сучасного міжнародного життя, насамперед в галузі припинення гонки озброєнь.

Д. Н. Филиппенко

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗРЯДКИ МЕЖДУНАРОДНОЙ НАПРЯЖЕННОСТИ

Резюме

В статье анализируется эволюция межгосударственных отношений после Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе (Хельсинки, 1975 г.); показана инициативная конструктивная деятельность КПСС и Советского правительства, направленная на углубление процесса разрядки международной напряженности, особенно в военной области, на преодоление политических, экономических и идеологических препятствий, чинимых агрессивными кругами империализма, прежде всего США, на пути к прекращению гонки вооружений, устранению угрозы ядерной войны.

³¹ Матеріали Пленуму Центрального Комітету КПРС 23 квітня 1985 року.— К., 1985, с. 25.

³² Рад. Україна, 1985, 27 черв.

80-річчя виходу в світ книги В. І. Леніна „Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції“

ВИДАТНА ПРАЦЯ ТВОРЧОГО МАРКСИЗМУ

В. М. МОРОКО (Запоріжжя)

У постанові ЦК КПРС «Про 80-річчя революції 1905—1907 років у Росії» відзначається, що в період революції розкрився творчий геній В. І. Леніна як великого теоретика й вождя пролетаріату. Він відстояв і розвинув марксизм стосовно до нових історичних умов. «Ленінські ідеї про особливості буржуазно-демократичної революції в епоху імперіалізму,— підкреслюється, зокрема, в постанові,— її рушійні сили та шляхи переростання в соціалістичну, про гегемонію пролетаріату і стратегію класових союзів, революційно-демократичну диктатуру пролетаріату й селянства, про створення тимчасового революційного уряду, шляхи розв'язання аграрного й національного питань, про керівну роль пролетарської партії нового типу як найважливішу умову перемоги революції знаменували собою новий етап розвитку марксистського вчення»¹.

У найбільш повній формі ці ідеї В. І. Ленін виклав у книзі «Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції», яка вийшла з друку 7 серпня 1905 р. «Думки і замітки з приводу рішень III з'їзду РСДРП та конференції соціал-демократів, що відкололися» — так у проекті заголовку книги Володимир Ілліч визначив її тему. «Думки і замітки» вилились у працю, яка збагатила марксизм розробкою цілого ряду найважливіших теоретичних проблем революційного процесу епохи імперіалізму.

Геніальна ленінська праця викликала й викликає великий інтерес у радянських дослідників. Її зміст і значення висвітлюються у численних монографіях, брошурах і статтях, присвячених історії першої російської революції. Опубліковано повну бібліографію праць про В. І. Леніна, що вийшли в 1956—1971 рр. Вона свідчить, що за вказаний період «Двом тактикам...» було присвячено 51 публікацію². У 70-х—на початку 80-х років радянська історіографія поповнилася новими дослідженнями на цю тему. Однак більшість з них — це навчально-методичні видання й газетні публікації. Лише невелику кількість праць можна віднести до наукових розробок³.

¹ Комуніст України, 1985, № 2, с. 4.

² Ленинна: Библиогр. произведений В. И. Ленина и лит. о нем.— М.— Т. 1, 1971. 1956—1967, с. 299—301; Т. 4. М., 1980. 1968—1971, с. 236—237.

³ Див.: Варгатюк П. Л., Шморгуи П. М. Ленінська стратегія і тактика революції.— К., 1975.— 48 с.; Варгатюк П. Л., Шморгуи П. М. Класична праця творчого марксизму: (До 70-річчя виходу книги В. І. Леніна «Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції»).— Укр. іст. журн., 1975, № 7, с. 13—23; Суслов М. Г., Федорин И. М. Книга В. И. Ленина «Две тактики социал-демократии в демократической революции» и ее значение для местных партийных организаций.— В кн.: Местные партийные организации России в революции 1905—1907 гг. Пермь, 1981, с. 26—42; Крейдлина Л. М. Из истории распространения и пропаганды книги В. И. Ленина «Две тактики социал-демократии в демократической революции».— В кн.: В. И. Ленин о путях повышения эффективности большевистской пропаганды и агитации в революции 1905—1907 гг. Горький, 1982, с. 74—86; та ін.

В. І. Ленін писав у своїй книзі: «Ми вступили тепер, безперечно, в нову епоху; почався період політичних потрясінь і революцій. У такий період, який переживає Росія, недозволено обмежуватися старим шаблоном»⁴. І Володимир Ілліч дав блискучий аналіз характеру, основних рис і особливостей російської революції — першої революції епохи імперіалізму.

Буржуазно-демократична за характером, ця революція була покликана повалити самодержавство, ліквідувати поміщицьке землеволодіння, встановити демократичну республіку. В. І. Ленін вказував, що за соціально-економічним і суспільно-політичним змістом вона не виходила за рамки капіталістичного ладу, оскільки не розв'язувала завдання знищення його основи — приватної власності на засоби виробництва. Але з цього аж ніяк не випливає, підкреслював Володимир Ілліч, «...ніби буржуазна революція є така революція, яка може дати тільки те, що вигідне буржуазії»⁵. Він піддав нищівній критиці догматичну меншовницьку концепцію, згідно з якою російський пролетаріат мав діяти подібно до західноєвропейського у XVIII й XIX ст., тобто в союзі з ліберальною буржуазією і під її керівництвом.

На Заході революції, гегемоном в яких виступала буржуазія, відбувалися в умовах, коли пролетаріат ще не становив самостійної політичної сили, не мав своєї революційної партії. В епоху ж імперіалізму, коли класові суперечності загострюються, значно зростає сила і політична свідомість пролетаріату. За таких обставин буржуазія закономірно переходить у табір контрреволюції. Вона боїться демократичного прогресу, який загрожує зміцненням рядів робітничого класу.

Швидкому розвитку революції протидіяла й російська буржуазія. Тісно зв'язана з царизмом і поміщиками економічно і політично, вона не була зацікавлена у поваленні самодержавства, яке захищало її від робітничого класу, і прагнула буржуазно-демократичних перетворень у вигляді реформ. «Буржуазії вигідніше,— писав з цього приводу В. І. Ленін,— щоб необхідні перетворення в буржуазно-демократичному напрямі відбулися повільніше, поступовіше, обережніше, нерішучіше, шляхом реформ, а не шляхом революції; щоб ці перетворення були якомога обережніші щодо «поважних» установ кріпосництва (як от монархія); щоб ці перетворення якнайменше розвивали революційної самодіяльності, ініціативи й енергії простонароддя,... бо інакше робітникам тим легше буде, як кажуть французи, «перекласти рушницю з одного плеча на друге...»⁶.

Гостро критикуючи меншовиків, В. І. Ленін показав, що тільки робітничий клас був зацікавлений у повній перемозі демократичної революції, яка усувала всі феодально-кріпосницькі пережитки, забезпечувала широкий і швидкий розвиток капіталізму, готувала ґрунт для боротьби проти буржуазії, за соціалізм⁷. Пролетаріатові, наголошував В. І. Ленін, «...вигідніше, щоб необхідні перетворення в буржуазно-демократичному напрямі пройшли саме не реформаторським, а революційним шляхом, бо реформаторський шлях є шлях затягувань, зволікань, болісно-повільного відмирання гниючих частин народного організму»⁸.

Потрібного розвитку революції пролетаріат міг добитися, лише очоливши її. В. І. Ленін чітко вказував: «Результат революції залежить від того, чи відіграє робітничий клас роль пособника буржуазії, могутнього силою свого натиску на самодержавство, але безсилою політично, чи роль керівника народної революції»⁹.

⁴ Ленін В. І. Повне зібр. творів, т. 11, с. 16.

⁵ Там же, с. 33.

⁶ Там же, с. 35.

⁷ Див.: Там же, с. 34.

⁸ Там же, с. 35.

⁹ Там же, с. 5.

Надзвичайно важливе значення мало питання про союзника пролетаріату в буржуазно-демократичній революції. Намагаючись обґрунтувати свою точку зору на її рушійні сили, меншовики наполегливо пропагували думку, що в інтересах революції робітничий клас повинен обмежитися лише діями у фарватері ліберально-буржуазної опозиції самодержавству ще й тому, що інакше залишився б з царизмом сам на сам. Так, О. Мартинов у книзі «Дві диктатури», яку В. І. Ленін назвав «зразково-хвостистським твором»¹⁰, лякав, що без підтримки буржуазії «революційна боротьба пролетаріату може привести тільки до одного — відновлення абсолютизму у його первісному вигляді»¹¹.

В. І. Ленін підкреслював, що мартинівське розуміння цього питання «...веде прямісінько до зрадницького віддання справи пролетаріату в руки буржуазії»¹². Напряму меншовиків на союз з ліберальною буржуазією він протиставив курс на спільність дій з багатомільйонними масами знедоленого селянства.

Меншовики твердили про контрреволюційність селянських мас. Троцький писав про політичне тупоумство мужика. Викриваючи подібні погляди, В. І. Ленін підкреслював: «Хто дійсно розуміє роль селянства в переможній російській революції, той не здатний був би говорити, що розмах революції ослабне, коли буржуазія відсахнеться. Бо на ділі тільки тоді почнеться справжній розмах російської революції, тільки тоді це буде справді найбільший революційний розмах, можливий в епоху буржуазно-демократичного перевороту, коли буржуазія відсахнеться і активним революціонером виступить маса селянства поряд з пролетаріатом»¹³⁻¹⁴.

В. І. Ленін і більшовики вважали, що союз робітників і селян при керівній ролі пролетаріату є головною умовою успіху буржуазно-демократичної революції. Аграрне питання було основним її питанням, і не забезпечувало, підкреслював Володимир Ілліч, єдність революційної волі пролетаріату і селянства «...в питаннях демократизму і в боротьбі за республіку»¹⁵. При цьому В. І. Ленін вказував й на суперечливу природу селянства. Наявність в його середовищі поряд з напівпролетарськими і дрібнобуржуазних елементів робила селян нестійкими. «Але нестійкість селянства,— писав Володимир Ілліч,— докорінно відрізняється від нестійкості буржуазії, бо селянство в даний момент заінтересоване не стільки в безумовній охороні приватної власності, як у відібранні поміщицької землі, одного з головних видів цієї власності. Не стаючи від цього соціалістичним, не перестаючи бути дрібнобуржуазним, селянство здатне стати повним і найрадикальнішим прихильником демократичної революції»¹⁶.

Розглядаючи питання про союзників пролетаріату, В. І. Ленін звертав увагу на необхідність ізоляції ліберальної буржуазії як ворога революції.

Новаторська, неперевершена за глибиною висновків ленінська концепція рушійних сил буржуазно-демократичної революції епохи імперіалізму дістала блискуче підтвердження на практиці в ході трьох російських революцій, а також у наступних класових битвах ХХ ст. Не тільки теоретичне, а й велике практичне значення для місцевих партійних організацій мав аналіз і розвиток В. І. Леніним рішень ІІІ з'їзду РСДРП про збройне повстання як найближче й найважливіше завдання, розв'язанню якого необхідно було підпорядкувати всю діяльність партії.

¹⁰ Там же, с. 17—18.

¹¹ Мартынов. Две диктатуры.— Женева, 1905, с. 58.

¹² Ленін В. І. Повне зібр. творів, т. 11, с. 79.

¹³⁻¹⁴ Там же, с. 83.

¹⁵ Там же, с. 68.

¹⁶ Там же, с. 81—82.

Посилаючись на висунуті К. Марксом і Ф. Енгельсом положення про можливість у деяких випадках розв'язати питання про владу без збройного повстання, опортуністи II Інтернаціоналу намагалися довести, що головним і єдиним засобом боротьби соціал-демократії за інтереси робітничого класу повинна бути парламентська діяльність. З опортуністичних позицій до цього питання підходили й меншовики. Практичні завдання його підготовки вони підміняли закликком про «пекучу потребу самоозброєння».

Позиція відмови від підготовки повстання в період піднесення революції була рівнозначна її зраді. Наголошуючи на цьому, розвінчуючи меншовиків як пособників ліберально-монархічної буржуазії, В. І. Ленін обгрунтував висновок про те, що в умовах самодержавної Росії, уряд якої фактично розв'язав громадянську війну проти власного народу, тільки переможне збройне повстання могло бути єдиним засобом завоювання справжньої свободи. Щоб підвести народні маси до розуміння необхідності збройного повстання, партія, вказував В. І. Ленін, має висунути близькі й зрозумілі їм політичні лозунги. Такими лозунгами були: негайне запровадження восьмигодинного робочого дня; створення революційних селянських комітетів для проведення демократичних перетворень на селі, аж до конфіскації поміщицьких земель; масові політичні страйки; озброєння робітників і створення революційної армії. Великого значення В. І. Ленін надавав й організаційній та технічній підготовці повстання.

Запропоновані В. І. Леніним засоби мобілізації революційних мас стали новим словом у марксизмі. Вони використовувались більшовицькими організаціями не тільки в 1905—1907 рр., а й особливо широко в 1917 р.

Важливим вкладом у марксизм був висновок В. І. Леніна про характер влади, яка мала встановитися в результаті переможного збройного повстання. Розглядаючи цю проблему в «Двох тактиках», Володимир Ілліч показав неспроможність твердження меншовиків, які і в цьому питанні зайняли по-своєму послідовну позицію. На їх думку, гегемоном буржуазно-демократичної революції могла бути лише буржуазія. Пролетаріату та його партії вони відводили роль «крайньої опозиції». Тому й плодами народної перемоги, твердили меншовики, «законно» повинна скористатися саме буржуазія. При цьому вони спиралися на повну підтримку опортуністичного керівництва партій II Інтернаціоналу.

Однак союз робітничого класу й селянства в революції давав можливість встановити принципово іншу владу — революційно-демократичну диктатуру цих класів. В. І. Ленін детально обгрунтував необхідність її встановлення, суть та завдання. «І така перемога буде саме диктатурою, — писав він, — тобто вона неминуче повинна буде спиратися на військову силу, на озброєння маси, на повстання, а не на ті чи інші, «легальні», «мирні шляхи», створені установи. Це може бути тільки диктатура, бо здійснення перетворень, негайно і неодмінно потрібних для пролетаріату і селянства, викличе шалений опір і поміщиків, і великих буржуа, і царизму... Але це буде, звичайно, не соціалістична, а демократична диктатура... Вона зможе, в кращому разі, внести корінний перерозподіл земельної власності на користь селянства, провести послідовний і повний демократизм аж до республіки, вирвати з корінням усі азіатські, кабальні риси не тільки з сільського, а й фабричного побуту, покласти початок серйозному поліпшенню становища робітників і підвищенню їх життєвого рівня»¹⁷.

Політичним органом такої диктатури В. І. Ленін і більшовики вважали тимчасовий революційний уряд. В книзі «Дві тактики...» дано всебічний аналіз його характеру і завдань. «Щодо свого походження

¹⁷ Там же, с. 40—41.

і основного характеру, — писав у ній Володимир Ілліч, — цей уряд повинен бути органом народного повстання. Щодо свого формального призначення, він повинен бути знаряддям скликання всенародних установчих зборів. Щодо змісту своєї діяльності, він повинен здійснити програму-мінімум пролетарської демократії, як єдино здатну забезпечити інтереси народу, що повстав проти самодержавства»¹⁸.

Доля революції, доведення її до переможного завершення залежали від участі в уряді соціал-демократів. Разом з представниками революційно-демократичних партій, які претендували на представництво селянства, уповноважені РСДРП мали захищати в ньому інтереси робітничого класу, сприяти розвитку революції. В. І. Ленін вказав на дві мети такої участі: по-перше, для нещадної боротьби з контрреволюційними спробами і, по-друге, для відстоювання самостійних інтересів робітничого класу. Володимир Ілліч підкреслював, що обов'язковою умовою участі соціал-демократів у тимчасовому революційному уряді був і тиск на нього «знизу», з боку озброєного народу. «Діяти знизу на тимчасовий революційний уряд ми повинні в усякому разі, — зазначав він. — Для такого тиснення знизу пролетаріат повинен бути озброєний, — бо в революційний момент справа доходить особливо швидко до прямої громадянської війни, — і керований соціал-демократією. Мета його збройного тиснення — «охорона, зміцнення і розширення завоювань революції», тобто тих завоювань, які, з точки зору інтересів пролетаріату, повинні полягати в здійсненні всієї нашої програми-мінімум»¹⁹.

Обгрутовуючи резолюцію III з'їзду РСДРП «Про тимчасовий революційний уряд», В. І. Ленін піддав нищівній критиці висунутий меншовиками на Женевській конференції лозунг відмови від участі в ньому. Зраджуючи інтереси робітничого класу на кожному кроці, вони галасували про мілшеранізм більшовиків. Однак через 12 років історія зіграла з меншовиками злий жарт. Саме вони виявилися спадкоємцями Мілшерана. Заздалегідь відмовляючись у 1905 р. від участі в тимчасовому революційному уряді, у лютому 1917 р. вони разом з есерами намагалися перетворити органи революційно-демократичної диктатури пролетаріату й селянства — Ради в придатак буржуазного Тимчасового уряду, а через два місяці розділили владу в ньому з представниками російської імперіалістичної буржуазії.

Величезною заслугою В. І. Леніна перед партією і робітничим класом, всім міжнародним соціалістичним рухом стало обгрунтування теорії переростання буржуазно-демократичної революції в соціалістичну. Розробляючи її, він спирався на ідеї К. Маркса і Ф. Енгельса про безперервну (перманентну) революцію. У «Зверненні Центрального Комітету до Союзу комуністів» основоположники марксизму вказували: «В той час як демократичні дрібні буржуа хочуть якомога швидше закінчити революцію, ... наші інтереси і наші завдання полягають в тому, щоб зробити революцію безперервною до того часу, поки всі більш-менш імущі класи не будуть усунуті від влади, поки пролетаріат не завоює державної влади...»²⁰.

Однак положення про безперервну революцію К. Маркс і Ф. Енгельс висловлювали лише в загальному плані. Розвиваючи ідею основоположників наукового комунізму, В. І. Ленін на основі аналізу соціально-економічних відносин в Росії створив струнку вчення, яке стало могутньою зброєю в боротьбі за соціалізм. Він довів, що для соціалістичної революції необхідні об'єктивні і суб'єктивні передумови. Незважаючи на залишки кріпосництва, на початку XX ст. Росія була країною з досить розвинутою промисловістю. Російський капіталізм

¹⁸ Там же, с. 13.

¹⁹ Там же, с. 16.

²⁰ Маркс К., Енгельс Ф. Твори, т. 7, с. 248.

вже перебував на імперіалістичній стадії. В країні наростали дві соціальні війни: одна — в надрах сучасного самодержавно-кріпосницького ладу, друга — в надрах майбутнього буржуазно-демократичного ладу, що вже народжувався. Керований революційною соціал-демократією, бойовий російський пролетаріат був спроможний очолити боротьбу більшості трудящих і експлуатованих мас за соціалізм.

Гегемонія робітничого класу в буржуазно-демократичній революції сприяла згуртуванню цих мас навколо нього і формуванню на новому етапі революції політичної армії борців за встановлення диктатури пролетаріату. В. І. Ленін зазначав, що шлях соціалістичній революції повинна відкрити революційно-демократична диктатура пролетаріату й селянства. «У революційно-демократичної диктатури пролетаріату й селянства є,— підкреслював він,— як і в усього на світі, минуле й майбутнє. Її минуле — самодержавство, кріпосництво, монархія, привілей... Її майбутнє — боротьба проти приватної власності, боротьба найманого робітника з хазяїном, боротьба за соціалізм»²¹.

Буржуазно-демократичний і соціалістичний етапи революції В. І. Ленін характеризував як дві ланки одного ланцюга: *«Пролетаріат повинен провести до кінця демократичний переворот, приєднуючи до себе масу селянства, щоб роздушити силою опір самодержавства і паралізувати нестійкість буржуазії. Пролетаріат повинен вчинити соціалістичний переворот, приєднуючи до себе масу напівпролетарських елементів населення, щоб зломити силою опір буржуазії і паралізувати нестійкість селянства та дрібної буржуазії»*²².

Ленінська теорія переростання буржуазно-демократичної революції в соціалістичну спростовувала стратегічні й тактичні установки меншовиків, які боротьбу проти капіталістичної експлуатації переносили у віддалену історичну перспективу. Вона завдала відчутного удару й троцькістській теорії «перманентної» революції. В. І. Ленін показав, що остання є лише замаскованою лівою фразою різновидністю меншовизму.

Володимир Ілліч викрив і безпідставність антибільшовицьких заяв есерів*, довів повну неспроможність їхньої концепції ототожнення завдань демократичної та соціалістичної революцій.

У «Двох тактиках...» В. І. Ленін розвинув і вчення про керівну роль партії в революції. Він неодноразово підкреслював, що зміцнення «окремої і самостійної строго-класової партії соціал-демократії»²³ залишається одним з найсерйозніших завдань, бо тільки дисциплінована, озброєна передовою революційною теорією партія може успішно керувати боротьбою робітничого класу. В період революції роль і відповідальність партії особливо зростають. Її лозунги повинні бути, підкреслював В. І. Ленін, «...завжди попереду революційної самодіяльності маси, будучи маяком для неї, показуючи в усій його величі і в усій його чарівності наш демократичний і соціалістичний ідеал, показуючи найближчий, найпряміший шлях до повної, безумовної, рішучої перемоги»²⁴.

Питання, які В. І. Ленін розглянув у «Двох тактиках...», були життєво важливі для партії, і Закордонний відділ ЦК РСДРП подбав про якнайшвидшу доставку праці в Росію. Перші примірники книги були відправлені туди вже 14 серпня 1905 р. До кінця вересня до

²¹ Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 11, с. 68.

²² Там же, с. 83.

* У дні роботи III з'їзду РСДРП есери твердили, що соціал-демократи, незалежно від того, більшовики чи меншовики, виступають за спільну з буржуазією боротьбу, відносять перспективу соціалістичної революції у далеке невизначене майбутнє. (Див., наприклад: Вольный дискус. листок, 1905, № 1, 1 мая). Влітку 1905 р. «Революционная Россия» заявляла: «Ленін навіть за те, щоб своїми руками будувати палац для буржуазії» (Рев. Россия, 1905, № 70, 1 июля).

²³ Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 11, с. 69.

²⁴ Там же, с. 96.

Петербурга, Москви, Риги, Мінська, Києва, Одеси, Нижнього Новгорода, Казані, Астрахані, Томська було відправлено з Женеви ще 172 примірники цієї лєнінської праці²⁵. Значна кількість тиражу надходила з Женеви в розпорядження берлінської транспортної групи. Так, 25 серпня жєневська більшовицька експедиція надіслала їй для відправки в Росію 166 примірників книги²⁶.

Оригінальний спосіб використовувався для транспортування лєнінської праці в Закавказзя — в посилках через Персію²⁷. Одержали книгу й більшовики-емігранти в Японії²⁸. Вони успішно використовували її в агітаційно-пропагандистській роботі серед російських військовополонених.

У звітах, які склалися Н. К. Крупською, зафіксовано дані про відправку по різних адресах більшовицькою жєневською експедицією за період з 14 серпня по 19 вересня 378 примірників «Двох тактик...»²⁹.

Протягом серпня—вересня 1905 р. тираж першого видання праці було реалізовано майже повністю. При цьому певна кількість її примірників ще залишалася в розпорядженні Закордонного відділу ЦК РСДРП і надсилалася до Росії в наступний період. Так, 11 примірників було відправлено в Росію 28 грудня 1905 р.³⁰

Про географію розповсюдження лєнінської книги на Україні свідчать матеріали департаменту поліції. Її було конфісковано в Бахмуті, Бердичеві, Києві, Конотопі, Луганську, Миколаєві, Одесі, Полтаві, Харкові, у Ямпільському повіті Подільської губернії, на прикордонній станції Волочиск на Волині та в містечку Новоселиця в Північній Бессарабії³¹.

Таким чином, за короткий час «Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції» швидко розповсюдилися у Росії, в тому числі й на Україні. Партія одержала могутню зброю, яка стала надбанням усіх місцевих більшовицьких організацій. Палке схвалення дістала лєнінська праця у більшовиків України, про що свідчать їх листи у Закордонний центр. Так, С. І. Гусєв на початку вересня у листі до В. І. Леніна писав: «Дорогий Володимир Ілліч! Прочитав Вашу брошуру... і знайшов відповідь на всі питання, які мене цікавили... Ваша брошура, на мою думку, якщо не створить епоху, то у всякому разі відіграє величезну роль. Особливо вражає мене революційний дух, яким вона наскрізь пройнята, і її дивовижна ясність і популярність.... Хоч трохи свідомому робітникові, якому не чужі пекучі питання, порушені брошурою, вона безумовно доступна... Товариші в Росії розуміють Вас і одностайно вітають Вашу останню брошуру»³².

Лєнінська праця була добре відома в усіх промислових центрах країни ще й через те, що ЦК РСДРП вжив заходів до її перевидання. До кінця 1905 р. вона була опублікована в Росії Центральним Комітетом партії та кількістю 10 тис. примірників Московським більшовицьким комітетом.

Ідеї В. І. Леніна, викладені в «Двох тактиках...», залишалися для партії безвідмовною зброєю і в період спаду революції. Більшовики

²⁵ Підраховано за матеріалами: ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 26, оп. 1, спр. 196, арк. 4, 5, 7, 12—13, 16, 20.

²⁶ Там же, арк. 18.

²⁷ Там же, арк. 7.

²⁸ Там же, арк. 6.

²⁹ Підраховано за матеріалами: Там же, арк. 4—10, 12—13, 16, 18—20.

³⁰ Підраховано за матеріалами: Там же, ф. 17, оп. 1, спр. 583, арк. 51—65.

³¹ Твори В. І. Леніна на Україні (1894 р.—лютий 1917 р.).—К., 1977, с. 132—172; Распространение произведений В. И. Ленина в дореволюционной России (1894—1905 гг.).—Красн. архив, 1941, № 1, с. 48.

³² Переписка В. И. Ленина и руководимых им заграничных партийных органов с социал-демократическими организациями Украины (1901—1905 гг.).—Киев, 1964, с. 757.

продовжували масово поширювати книгу, основні положення її популяризувалися у листівках³³.

Царський уряд намагався заборонити книгу. У лютому 1907 р. Петербурзький комітет у справах друку наклав на неї арешт. Петербурзька судова палата в грудні того ж року прийняла рішення про її знищення³⁴. Але книга вже жила.

Ще до постанови судової палати у листопаді 1907 р. в Петербурзі вийшов з друку перший том збірника статей В. І. Леніна «За 12 років», до якого увійшли й «Дві тактики...». Поліція спробувала конфіскувати збірник, але значну частину тиражу (1600 примірників) вдалося врятувати.

Всі 80 років, що минули з часу написання цього геніального ленінського твору, він вірно служив справі визволення трудящих від соціального гніту. Розвиваючи далі основні його положення, В. І. Ленін зробив висновок про можливість перемоги соціалістичної революції в одній, окремо взятій, капіталістичній країні. Стратегічні й тактичні ленінські установки послужили основою практичної діяльності більшовицьких організацій у 1917 р. Вони дістали блискуче підтвердження в ході Великої Жовтневої соціалістичної революції.

«Дві тактики...» стали безвідмовною ідейною зброєю і для революціонерів наступних поколінь. Вони з успіхом використовували її в процесі революцій, які в ході й після другої світової війни перемогли у ряді країн Центральної та Південно-Східної Європи, Азії, а згодом і на Кубі. З приводу 40-річчя їх початку журнал «Проблеми мира и социализма» організував дискусію. Її учасники — члени ЦК ряду комуністичних партій, відомі науковці одностайно підкреслювали, що революції 40-х років підтвердили теоретичні узагальнення В. І. Леніна³⁵. Вони ще раз продемонстрували правильність ленінської ідеї гегемонії пролетаріату. Керований марксистсько-ленінськими партіями, робітничий клас був попереду на всіх етапах революцій. Народно-демократична влада стала однією з форм революційно-демократичної диктатури пролетаріату й селянства. Під час її встановлення робітничий клас і його партії відштовхувалися від ідей «Двох тактик...».

При виробленні тактики переходу до соціалістичного етапу революції у названих країнах неоціненне значення відіграли ленінські ідеї про перегрупування сил. Член Президії ЦК КПЧ А. Капек, звертаючись до уроків лютого 1948 р., писав, наприклад: «Наша партія на чолі з К. Готвальдом творчо застосувала ленінську теорію, забезпечила переростання національно-демократичної революції в соціалістичну»³⁶.

Комуністичні й робітничі партії світу широко використовують ленінські ідеї на сучасному етапі боротьби за демократію та соціалізм. Книга ретельно вивчається, пропагується в міжнародному комуністичному русі. Так, видатний діяч уругвайського, латиноамериканського і міжнародного комуністичного руху Р. Арісменді безліч разів на сторінках своїх відомих праць цитує «Дві тактики...», підкреслюючи їх значення для сучасності³⁷. Спеціальний розділ ленінській праці присвятив інтернаціональний авторський колектив комуністів — учасників

³³ Крейдлина Л. М. Распространение и пропаганда произведений В. И. Ленина в России (1894—1917 гг.). — Л., 1981, с. 91, 109.

³⁴ Див.: Ленин В. И. Полное собр. твор., т. 11. Примітки, с. 419.

³⁵ Социальные революции 40-х годов XX века: Материалы обсуждения в комис. журн. — Пробл. мира и социализма, 1984, № 7, с. 51.

³⁶ Капек А. Революция и демократия: Об уроках побед. Февр., их значении в соврем. условиях. — Там же, 1983, № 2, с. 6.

³⁷ Див.: Арисменди Р. Ленин, революция и Латинская Америка. — М., 1975. — 591 с.; Арисменди Р. Ленинизм — знамя революционного преобразования мира. — М., 1979. — 382 с.; та ін.

міжнародних дослідницьких груп при журналі «Проблемы мира и социализма»³⁸.

Комуністами одноставно визнається прямий зв'язок між положеннями книги В. І. Леніна і нинішньою концепцією антиімперіалістичної і антимонopolістичної боротьби. Розробляючи свою стратегію і тактику, комуністичні партії капіталістичних країн виходять з ленінської вимоги поєднання боротьби за демократію з боротьбою за соціалізм. Успіх її забезпечує політика союзу робітничого класу з широкими верствами трудящих при збереженні керівної ролі пролетаріату.

З ідеями «Двох тактик...» про особливості боротьби пролетаріату в епоху імперіалізму прямо перегукуються висновки, зафіксовані в Основному документі міжнародної Наради комуністичних і робітничих партій 1969 р. Антимонopolістична демократія як етап на шляху до соціалізму визнається в програмних документах майже всіх комуністичних партій розвинутих капіталістичних країн. «Виходячи з сучасних умов,— вказується, наприклад, в програмі Німецької комуністичної партії,— НКП вважає, що боротьба робітничого класу й інших демократичних сил за антимонopolістичну демократію найбільш придатна для того, щоб прокласти шлях до соціалізму. Вона розглядає антимонopolістичні соціалістичні перетворення як зв'язані між собою стадії розвитку єдиного революційного процесу переходу від капіталізму до соціалізму»³⁹.

Праця В. І. Леніна «Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції» має величезне значення для комуністичних партій Азії, Африки та Латинської Америки, де ще не вирішені завдання буржуазно-демократичних революцій. В цих регіонах вони пов'язані з боротьбою проти імперіалізму, за національне самоутвердження. Революції в цих країнах — це насамперед революції антиімперіалістичні, національно-демократичні. За своїми цілями вони близькі до повоєнних народно-демократичних революцій в Європі і Азії на їх першому етапі. Як і в революціях 40-х років, їх успіх і перспектива переростання в соціалістичні значною мірою залежатимуть від творчого використання ленінських ідей про значення створеного при керівній ролі пролетаріату широкого єдиного фронту борців за демократію і соціалізм.

³⁸ Ленинизм — наука революции: Междунар. исслед. группы о соврем. значении основополагающих работ В. И. Ленина.— Прага, 1974.— 215 с.

³⁹ Мангеймский съезд Германской коммунистической партии, 20—22 октября 1978 г.— М., 1979, с. 306.

3 Історії робітничого класу України

СТАХАНОВСЬКИЙ РУХ І ЯКІСНІ ЗМІНИ У СКЛАДІ РОБІТНИЧОГО КЛАСУ УРСР

Є. П. ШАТАЛІНА (Київ)

Минуло півстоліття відтоді, як рух новаторів виробництва, названий за ім'ям його ініціатора стахановським, став характерною рисою нашого часу. Кілька поколінь радянських людей виховувалося на його прикладах, примножувало його традиції та збагачувало його форми. Так само, як у 30-х роках цей рух був вищим етапом соціалістичного змагання, на сучасному етапі розвинутого соціалізму рух за комуністичне ставлення до праці є вершиною трудової активності мас.

В. І. Ленін приділяв велику увагу ролі соціалістичного змагання в розвитку та вдосконаленні радянського суспільства. Він, зокрема, вказував: «...Якщо ми поставимо організацію змагання, як наше державне завдання, — то... результати повинні будуть показати себе неминуче і підкажуть нам дальші форми будівництва»¹.

При всебічному вивченні такого багатогранного явища, як стахановський рух, необхідно враховувати комплексні результати його впливу на економічний, політичний та соціальний розвиток країни, в тому числі її продуктивних сил, насамперед робітничого класу — першої, за визначенням В. І. Леніна, продуктивної сили всього людства². Адже не менше значення, ніж економічний, мали соціально-політичний і морально-психологічний фактори руху новаторів.

На кожному етапі соціалістичного будівництва політична і трудова активність трудящих набувала саме таких форм, які висували життя, соціально-економічний розвиток країни. Так, суть економічних, політичних й соціальних завдань другого п'ятирічного плану, визначених на XVII з'їзді ВКП(б) (січень—лютий 1934 р.), полягала в тому, щоб завершити технічну реконструкцію народного господарства, встановити єдиний соціалістичний спосіб виробництва, остаточно ліквідувати капіталістичні елементи, подолати пережитки капіталізму в економіці та свідомості людей, перетворити все трудяще населення на активних і свідомих будівників соціалістичного суспільства, підвищити добробут народних мас³. Отже, в стратегічному курсі Комуністичної партії на другу п'ятирічку було накреслено шляхи дальшого розкриття сутності соціалізму, підвищення ролі трудової активності народних мас у процесі творення. Як і в попередні роки, в той час партія у своїй практичній діяльності керувалася ленінським положенням про те, що чим ширше масштаб наших планів й історичних завдань, «...тим більше повинно бути людей, мільйони яких треба залучити до самостійної участі в розв'язанні цих завдань»⁴. Досвід КПРС у справі організації та керівництва соціалістичним змаганням підтвердив на практиці геніальність пророчих слів В. І. Леніна про те, що «жива творчість мас — ось основний фактор нової громадськості»⁵.

Виникнення руху новаторів було підготовлене всім соціально-економічним розвитком радянського суспільства, зрушеннями, які відбулися в свідомості людей, їх ставленні до праці в умовах соціалістичних виробничих відносин. Країна вступила у завершальний етап перехідного періоду від капіталізму до соціалізму, її творчі можливості значною мірою базувалися вже на власній, соціалістичній основі, коли побудова основ нового ладу стала історичною реальністю.

В середині 30-х років, коли завершувалася соціалістична реконструкція народного господарства, відбувалися докорінні зміни і в соціальній структурі радянського суспільства. Провідне місце у взаємодії цих процесів належало робітничому класу. Він відігравав вирішальну роль у створенні матеріально-технічної бази соціалізму і водночас сам змінювався під впливом соціально-економічного, політичного і духовного прогресу країни. Стахановський рух як якісно новий етап масового соціалістичного змагання зумовив не тільки величезне зростання

¹ Ленін В. І. Первісний варіант статті «Чергові завдання Радянської влади». — Повне збір. творів, т. 36, с. 145.

² Див.: Ленін В. І. I Всеросійський з'їзд у справі позашкільної освіти 6—19 травня 1919 р.: Промова про обман народу лозунгами свободи і рівності 19 травня. — Там же, т. 38, с. 347.

³ Комуністична партія Радянського Союзу в резолюціях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. К., 1980, т. 5, с. 126, 127, 144.

⁴ Ленін В. І. IV конференція професійних спілок і фабрично-заводських комітетів Москви, 27 червня — 2 липня 1918 р.: Доповідь про поточний момент. 27 червня. — Повне збір. творів, т. 36, с. 421—422.

⁵ Ленін В. І. Засідання ВЦВК 4 (17) листопада 1917 р.: Відповідь на запит лівих есерів. — Там же, т. 35, с. 53.

продуктивності праці, а й поглиблення політичної свідомості, зміни в соціальному обличчі і психології робітничого класу. Прискорився процес формування працівника соціалістичного типу. В цьому полягав, поряд з економічним, один з найголовніших соціальних наслідків руху новаторів. К. Маркс, вказуючи на суспільний характер усякого руху, зазначав, що «...як саме суспільство виробляє людину як людину, так і вона *виробляє суспільство*»⁶.

Гарантування і здійснення основного права людини — права на працю стало могутнім фактором соціального самовиявлення особи. Адже в соціалістичному суспільстві у трудящих «вперше після століть праці на чужих, підневільної роботи на експлуататорів з'являється можливість *роботи на себе*, і до того ж роботи, яка спирається на всі здобутки новітньої техніки і культури»⁷. Громадське визнання трудових заслуг передовиків праці набувало державного значення, суспільної ваги. Основоположники наукового комунізму вказували, що «*ідея*» завжди осоромлювала себе, як тільки вона відокремлювалась від «*інтересу*»⁸. Це важливе методологічне положення марксистського вчення знайшло відображення за соціалізму в органічному поєднанні ідеї та інтересу особи, колективу та суспільства, як принцип соціалістичного способу життя. В свідомості людей соціалістичної країни утверджувалася думка про нерозривну єдність особистих і суспільних інтересів, тобто комуністичний в своїй основі принцип, що визначав високу моральність трудящих. Утвердження нових виробничих відносин зумовило і об'єктивну необхідність усвідомлення окремою людиною, а також суспільством в цілому соціального значення праці, що ставала не тільки засобом для життя, а першою його потребою.

Найбільш яскраво закономірності соціалістичного суспільства виявилися в ході стахановського руху. Організація праці по-новому, боротьба за опанування техніки, зростання культурно-технічного рівня робітників, поєднання матеріальних і моральних стимулів та інші фактори зумовили не тільки величезне зростання продуктивності праці, а й важливі соціальні зміни, що відбулися в складі робітничого класу в ході його розвитку. В цьому знаходив вияв і діалектичний взаємозв'язок даних процесів. Як зазначали К. Маркс і Ф. Енгельс у праці «Німецька ідеологія», «...обставини в такій же мірі творять людей, в якій люди творять обставини»⁹. В соціальному середовищі, де набирала силу рух новаторів, якісні риси робітничого класу формувалися не тільки під його впливом, а й у взаємодії з ним. Отже, соціалістична дійсність виховувала робітника, а він, у свою чергу, створював відповідні соціальні обставини, в яких успішно розв'язувалися проблеми широкого суспільного значення, насамперед зростання продуктивності праці, творчого ставлення до неї.

Саме це визначило соціальну поведінку робітничого класу в умовах розвитку стахановського руху, зумовило шляхи поліпшення його якісного складу. Впровадження нових технічних норм передбачало зростання продуктивності праці, освоєння нових технологічних процесів і потребувало якісно нового професійно-кваліфікованого рівня робітників. Проблема кадрів, здатних оволодіти технікою, висувалася на перший план. Тому, підбивши перші підсумки розвитку стахановського руху, грудневий (1935 р.) Пленум ЦК ВКП(б) поставив завдання у «найближчі три-чотири роки охопити технічним навчанням *всіх* робітників»¹⁰. З цією метою поряд з гуртками технімуму створювалися

⁶ Маркс К. Економічно-філософські рукописи 1844 року.— Маркс К., Енгельс Ф. Твори, т. 42, с. 109.

⁷ Ленін В. І. Як організувати змагання?— Повне збір. творів, т. 35, с. 190.

⁸ Маркс К., Енгельс Ф. Святе сімейство, або критика критичної критики: Проти Бруно Бауера і компанії.— Твори, т. 2, с. 85—86.

⁹ Там же, т. 3, с. 35.

¹⁰ Комуністична партія Радянського Союзу в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, т. 5, с. 231.

стахановські школи і курси майстрів соціалістичної праці. Головне їх завдання полягало, зокрема, в тому, щоб максимальна кількість робітників опанувала стахановські методи праці без відриву від виробництва. В цьому полягав один з найважливіших факторів якісних змін у складі робітничого класу. Об'єктивно це відповідало і прагненню самих робітників, оскільки тільки шляхом удосконалення професійно-кваліфікаційної майстерності вони могли добитися відчутних результатів у праці й істотно поліпшити своє матеріальне становище. Ось що писала, наприклад, робітниця Харківського електромеханічного заводу Є. П. Островерхова: «Як тільки розгорнувся стахановський рух, вперто почала освоювати свою роботу. Бачила, що коли добре організую своє робоче місце, повністю завантажую час, то одному можна упоратися з усією роботою, яку робить бригада. І наслідки були блискучі — я одна робила те, що робили четверо. Раніше заробляла 150—160 крб. на місяць, тепер — 350—400. Вчусь на курсах майстрів соціалістичної праці»¹¹. Такі висловлювання були характерними для багатьох представників різних верств робітничого класу. В них знайшли відображення вплив стахановського руху на зростання свідомості, нове ставлення до праці, прагнення до навчання. Широке впровадження стахановських методів докорінно змінювало характер праці, а разом з ним і самого робітника.

Першочергового значення набула підготовка висококваліфікованих кадрів. Потяг до знань, до вдосконалення свого професійно-кваліфікаційного рівня був загалом притаманний робітничому класу в умовах соціалістичного ладу, але особливого розмаху досяг у другій п'ятирічці. Починаючи з 1933 р., коли на громадських засадах виник рух за здачу громадсько-технічного іспиту, і кінчаючи початком 1935 р., коли було запроваджене державне обов'язкове технічне навчання (техмінімум), закладалися передумови для дальшого підвищення культурно-технічного рівня робітників. Уже у 1934 р. на 80% підприємств нашої республіки навчалось понад 192 тис. робітників, які до 1935 р. склали громадський техіспит¹². За вибірковими статистичними даними, державний технічний іспит склали у промисловості та на транспорті УРСР у 1935 р. понад 281 тис., у 1936 р. — майже 383 тис. робітників¹³. Всього протягом 1933—1937 рр. різні курси і школи технічного навчання в республіці закінчили більш як 2 млн. чол.¹⁴ Це була величезна армія кваліфікованих працівників, які успішно освоювали нову, передову на той час техніку. Водночас піднесення культурно-технічного рівня робітничого класу сприяло прискоренню процесу якісних змін у його складі, насамперед у професійно-кваліфікаційній структурі. Скоротилася питома вага некваліфікованої і допоміжної праці. Натомість збільшилося число кваліфікованих робітників, здатних опановувати нові й суміжні, в тому числі складні, професії, особливо у провідних галузях економіки. Завдяки цьому відбувалося більш раціональне територіально-галузеве розміщення різних загонів робітничого класу, зростала його частка серед соціальних верств населення. Розширювалася сфера застосування праці робітничого класу, яка охоплювала по суті всі галузі народного господарства УРСР. Рух новаторів, таким чином, свідчив про появу у виробничій, соціальній, людській характеристиках представників робітничого класу якісно нових рис робітника. Він докорінно змінював стереотип трудової діяльності, морально-психологічної атмосфери і т. д. — всього того, що формувалося як стахановські традиції, а згодом примножувалися новими поколіннями новаторів. Вирівнювання співвідношення між кваліфікованою та некваліфікованою, фізичною та розумовою працею, тобто

¹¹ Генератор, 1936, 7 листоп.

¹² ЦДАЖР УРСР, ф. 806, оп. 1, спр. 3020, арк. 82.

¹³ Культурне будівництво Української РСР: Стат. довідник. — К., 1940, с. 55.

¹⁴ Історія робітничого класу Української РСР. К., 1967, т. 2, с. 192.

внутрікласові зміни, сприяли консолідації, посиленню соціальної однорідності різних загонів робітничого класу, його впливу як провідного класу на інші соціальні групи і верстви населення.

Одним з важливих соціальних наслідків стахановського руху, що позначився на демографічній і віковій структурі робітничого класу, було ширше залучення жінок та молоді до суспільно корисної праці в усіх галузях народного господарства УРСР, насамперед у промисловості. Жінки становили значний резерв трудових ресурсів і тому розв'язання питання про їх зайнятість у суспільному виробництві було складовою частиною соціальної політики Комуністичної партії та Радянської держави.

Соціально-політичні фактори, що об'єктивно існували в нашій країні (однакова з чоловіками оплата праці жінки, загальне право здобувати будь-яку освіту, професію, підвищувати кваліфікацію), сприяли залученню жінок до виробничої діяльності. Збільшення кількості культурно-побутових, у тому числі дитячих дошкільних, закладів полегшувало не тільки соціальне становище жінки, а й вивільняло її час як потенціального працівника. Це зумовило зрушення у соціальній психології жінки, її прагнення брати безпосередню участь у соціалістичному будівництві. Стахановський рух прискорив ці процеси. Жінки не бажали відставати від чоловіків, активно включалися в соціалістичне змагання, що відкривало нові горизонти для творення і самовиявлення особи.

Необхідно зазначити, що науково-технічний прогрес, зокрема механізація виробничих процесів, особливо трудомістких, поліпшення умов праці спричинили якісні зрушення у використанні жіночої праці. Вона стала ширше використовуватися в тих галузях народного господарства УРСР, де раніше були зайняті переважно чоловіки (металургійна, гірничо-промисловість, будівництво і транспорт). Відповідно розширювалося коло професій і спеціальностей, якими оволодівали жінки. Вони ставали токарями, слюсарями, трактористами, механіками, комбайнерами, шоферами.

Використання жіночої праці на Україні пройшло кілька етапів. На початку другої п'ятирічки основна увага партійних і господарських органів була спрямована на закріплення жінок на виробництві поряд з одночасним залученням нових контингентів робітниць. Тоді важливо було досягти насамперед стабільності жіночих кадрів, однак з поля зору не випадали і якісні показники. Проблема підвищення кваліфікації і взагалі підготовки висококваліфікованих жіночих кадрів стала черговим завданням партії і держави в період розгортання стахановського руху. В ході технічної реконструкції народного господарства УРСР особливої ваги набуло прискорення темпів підготовки жіночих кадрів, що спричинило зрушення у демографічній структурі робітничого класу республіки. В результаті вжиття ряду заходів уже до середини 30-х років, а тим більше до кінця другої п'ятирічки процент висококваліфікованих робітниць був досить високим.

Значно збільшилася питома вага працюючих жінок в аграрному секторі економіки УРСР. Розвиток стахановського руху в сільському господарстві, зокрема серед трактористів за прикладом П. Ангеліної, зумовив демографічні зміни у складі механізаторів. Якщо в 1934 р. в колгоспах і МТС республіки працювали трактористами, комбайнерами, штурвальними, шоферами 994 жінки¹⁵, то в 1936 р.— понад 8,8 тис.¹⁶ Зростання кількості жінок-механізаторів викликало зміни в їх територіальному розміщенні. Наприклад, протягом 1935—1937 рр. в таких областях, як Чернігівська, Сталінська, Полтавська, Київська та Ворошиловградська, питома вага трактористок та комбайнерок у МТС

¹⁵ Соціалістична Україна: Стат. зб.— К., 1937, с. 143.

¹⁶ Советская Украина за 20 лет.— Киев, 1938, с. 92.

зросла в 2—4 рази¹⁷. Вирівнювався рівень оволодіння технікою серед жінок в аграрних та індустріальних областях — один з найважливіших факторів соціального зближення трудівників міста і села за характером і змістом їх праці. Змінювалося соціальне обличчя вчорашньої селянки, землеробська праця якої дедалі більше набувала різновиду індустріальної.

Жінок почали висувати на керівні посади. Так, на початку 1936 р. в 110 обстежених МТС 2,1% жінок працювали директорами та їх заступниками, 6,8% — агрономами. Помітно зростала чисельність молодих жінок, що оволодівали суміжними професіями. Зокрема, серед жінок у віці до 25 років 80% працювали роз'їзними механіками МТС¹⁸.

У 1936 р. в народному господарстві УРСР чисельність жінок (робітників і службовців) становила 1,5 млн., або 33,1% всіх працюючих, тоді як на початку 1935 р. — понад 1,1 млн. (без сільського господарства), тобто 32%¹⁹. Тільки у великій промисловості до середини 1937 р. було зайнято півмільйона жінок, в тому числі у машинобудуванні — 21,3% від їх загальної кількості. Серед фрезерувальників їх було 47,5%, револьверників — 56%, токарів — 50%²⁰. Більше половини жінок-робітниць від загального числа всіх працюючих у середині 1937 р. було зайнято в фарфоро-фаянсовій та взуттєвій промисловості. Найбільша їх питома вага припадала на швейну (79,2%) та текстильно-трикотажну (72,4%) галузі²¹.

В ході руху новаторів яскраво виявилися такі соціально-виховні риси жіночої праці, як вміння краще використовувати робочий час, показувати приклад в зміцненні трудової і технологічної дисципліни, сумлінність і зразкова поведінка. Все це плідно позначалося на створенні мікроклімату у виробничих колективах.

Для підвищення професійного рівня робітниць, підготовки з їх числа висококваліфікованих кадрів створювалися різні ланки навчання — як з відривом, так і без відриву від виробництва. Зокрема, в 1937 р. серед випускників вузів жінки становили 41,2%, а технікумів — 60,1%²². Таким чином, різні галузі народного господарства УРСР поповнювалися за рахунок спеціалістів середньої та вищої кваліфікації, що зумовило демографічні й соціальні зміни у складі робітничого класу та інтелігенції. Наприклад, питома вага жінок — інженерно-технічних працівників у великій промисловості УРСР протягом 1933—1938 рр. зросла майже вдвоє²³.

Одним з найважливіших соціальних аспектів політики Радянської держави щодо якнайширшого залучення жінок до суспільно корисної праці було забезпечення найсприятливіших умов для їх виробничої діяльності, тобто вжиття комплексу заходів щодо охорони праці. З цією метою на початку другої п'ятирічки наркомати праці СРСР та союзних республік переглянули та розробили нові переліки професій, які вважалися нешкідливими для жінок. На підставі таких нормативів було здійснено певні якісні переміщення в професійно-кваліфікаційній структурі робітниць.

Таким чином, рівень соціально-економічного розвитку країни, вплив стахановського руху, залучення жінок до активної виробничої діяльності зумовили об'єктивні кількісні та якісні зрушення у використанні їх праці в народному господарстві республіки, помітні зміни в їх соціальному статусі, а також демографічному складі робітничого класу.

¹⁷ МТС во второй пятилетке. — М.; Л., 1939, с. 96, 98.

¹⁸ Соціалістична Україна, с. 144.

¹⁹ Советская Украина за 20 лет, с. 91; Праця в УРСР: Стат. довідник. — К., 1937, с. 42.

²⁰ Советская Украина за 20 лет, с. 91.

²¹ Комуніст, 1938, 3 верес.

²² Культурне будівництво Української РСР, с. 52.

²³ Праця в УРСР, с. 78—79; ЦДАНГ СРСР, ф. 4372, оп. 38, спр. 637, арк. 140.

На якісне вдосконалення останнього певною мірою вплинуло його «омолодження». Адже, як відомо, в міграційних процесах особливо мобільною була саме молодь, яка інтенсивно шукала своє місце в житті. На початку 1933 р. 15% населення УРСР становили юнаки і дівчата віком 16—23 роки, а в містах республіки їх налічувалося 20,52%²⁴.

В 1937—1941 рр. ця категорія населення досягла розквіту свого працездатного віку (24—31 рік). Частина молодих людей закінчила навчання у вищих та середніх спеціальних навчальних закладах, решта підвищувала професійно-кваліфікаційний рівень без відриву від виробництва. Все це спричинило якісні зміни у складі робітничого класу. За переписом 1939 р. частка молоді віком 16—24 роки серед населення УРСР збільшилася до 16% і становила близько 6,5 млн. чол. проти 4,7 млн. у 1933 р.²⁵ Таким чином, молодь республіки була одним з головних джерел поповнення робітничого класу, відігравала значну роль у його демографічній і віковій структурі.

Вирішальною умовою здійснення технічної реконструкції народного господарства країни XVII з'їзд ВКП(б) визначив підготовку робітників, техніків та інженерів, а також загальне обов'язкове політехнічне навчання²⁶. Значною мірою це стосувалося молоді, причому великого значення надавалося сполученню навчання з практичною діяльністю юнаків і дівчат. Як вказував В. І. Ленін, «...не можна собі уявити ідеалу майбутнього суспільства без поєднання навчання з продуктивною працею молодого покоління: ні навчання й освіта без продуктивної праці, ні продуктивна праця без паралельного навчання й освіти не могли б бути поставлені на ту височину, якої вимагає сучасний рівень техніки і стан наукового знання»²⁷.

Цілком закономірно, що в роки розгортання стахановського руху контингент молодих людей, які навчалися, значно збільшився. В результаті цього дещо зменшилася їх кількість у різних галузях народного господарства. Наприклад, на 1 липня 1935 р. у великій промисловості працювало 395,7 тис. робітників 16—23 років, а через рік — 381 тис.²⁸ Відповідно протягом 1935—1936 рр. кількість молоді у вузах і технікумах УРСР збільшилася з 231,5 тис. до 241,5 тис.²⁹

Зміни в структурі суспільного виробництва, науково-технічний прогрес висували певні вимоги до професійної орієнтації юнаків і дівчат. Розвиток нових галузей і виробництв, модернізація технологічних процесів, новаторські методи праці викликали необхідність постійного вдосконалення знань молодих робітників. Зростання рівня загально-освітньої й спеціальної підготовки зумовлювало підвищення кваліфікації робітників. Молоді кадри вступали в трудове життя, маючи більш широкий загальний кругозір, глибші знання основ виробництва, здатні швидше освоювати нові машини, механізми, технологічні процеси. Все це спричинило певні зміни у професійно-кваліфікаційній і віковій структурі робітничого класу. Вже до середини 1937 р. у промисловості УРСР молоді робітники (до 25 років включно) становили 40% їх загальної кількості³⁰ (на початку 1934 р. — 37,1%³¹). Наведена нижче таблиця дає певне уявлення про процеси, які відбулися серед молоді в

²⁴ Молодь УСРР.— К., 1936, с. 5.

²⁵ Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года: Укр. ССР.— М., 1963, с. 29.

²⁶ Комуністична партія Радянського Союзу в резолюціях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, т. 5, с. 135, 142.

²⁷ Ленін В. І. Перли народницького прожектєрства.— Повне зібр. творів, т. 2, с. 464.

²⁸ Праця в УРСР, с. 85.

²⁹ Там же, с. 272.

³⁰ Советская Украина за 20 лет, с. 90.

³¹ Підраховано за кн.: Народне господарство УСРР: Стат. довідник.— К., 1935, с. 423 (за віком і статтю); Праця в УРСР, с. 71 (за промисловістю груп «А» і «Б»).

середині 30-х років, зокрема про її демографічну структуру, кількість і питому вагу у сферах виробництва груп «А» і «Б».

Демографічний склад робітничої молоді (до 25 років) у промисловості УРСР (групи «А» і «Б») на 1 липня 1937 р.*

Робітнича молодь	Всього	Промисловість УРСР	
		група «А»	група «Б»
Кількість обстежених підприємств	3056	1454	1602
Чоловіки (в тис.)	283,9	234,3	49,6
до 18 років	16,6	12,2	4,4
18—23 роки	157,4	132,1	25,3
24—25 років	109,9	90,0	19,9
Жінки (в тис.)	182,8	109,3	73,5
до 18 років	10,2	4,9	5,3
18—23 роки	107,0	64,9	42,1
24—25 років	65,6	39,5	26,1
Всього чоловіків і жінок до 25 років	466,7	343,6	123,1
Всі робітники, в тому числі від 26 років і старше	1163,1	866,3	296,8
% робітників до 25 років до загальної кількості всіх робітників	40,1	39,6	41,5

* Складено за статистичними даними Управління народногосподарського обліку при Держплані УРСР.— ЦДАЖР УРСР, ф. 318, оп. 1, спр. 1057, арк. 64—71.

Підсумкові дані таблиці свідчать про більш-менш урівноважене співвідношення між групами «А» (39,6%) і «Б» (41,5%). Молоді робітники, здобувши відповідну освіту, поповнювали інший соціальний прошарок — інтелігенцію. Серед інженерно-технічних працівників великої промисловості питома вага молоді (до 23—25 років) зросла з середини 1935 до середини 1937 р. з 11,6 до 18,4%³².

Молоді послідовники почину О. Г. Стаханова, яким у складі робітничого класу республіки належало значне місце, пройшовши соціальне загартування в трудових колективах, передавали естафету новаторських традицій наступним поколінням робітничого класу.

На основі піднесення економіки, підвищення ефективності суспільного виробництва, чому сприяв розвиток стахановського руху, відбувалося даліше поліпшення матеріального добробуту трудящих. Тільки в 1935 р. заробітна плата робітників вугільної промисловості Донбасу зросла на 29%³³. Середньомісячні заробітки робітників великої промисловості збільшилися з 222 крб. у грудні 1935 р. до 246 крб. у грудні 1936 р.³⁴ В цілому по народному господарству УРСР фонд заробітної плати робітників і службовців зріс з 5,9 млн. крб. у 1932 р. до 13,4 млн. у 1937 р.³⁵, в тому числі у великій промисловості — з 2,1 млн. до 5,3 млн. крб., тобто в два з половиною рази³⁶.

Однак за умов становлення і розвитку соціалістичного способу життя, всієї системи суспільних відносин виникли принципово нові стимули до праці — моральні. Поряд з матеріальними вони відігравали дедалі більшу роль, впливали на розкриття кращих рис радянського робітника. Цьому, зокрема, сприяла широка гласність трудових починів, нагородження новаторів виробництва орденами, медалями, почесними грамотами, присвоєння їм високого звання Героя Соціалістичної Праці.

³² УССР в цифрах: Стат. довідник.— К., 1936, с. 405; Советская Украина за 20 лет, с. 90.

³³ Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК К., 1976, т. 1, с. 849.

³⁴ Праця в УРСР, с. 110—111.

³⁵ Історія Української ССР. Київ, 1984, т. 7, с. 420.

³⁶ Комуніст, 1938, 3 верес.

Багатогранний творчий вплив стахановського руху на якісні зміни у складі і свідомості робітничого класу зумовив прогресивні внутрі-класові зрушення, що вели до зближення, стирання відмінностей між окремими його загонами. Робітничий клас посилював свій вплив на інші класи, групи та верстви населення, на соціально-класову структуру суспільства в цілому, яка з побудовою основ соціалізму у другій п'ятирічці стала соціалістичною. Стахановський рух сприяв створенню умов для прискорення процесу виконання робітничим класом своєї великої місії — творця безкласового суспільства.

ЗАЛУЧЕННЯ ЖІНОК У ПРОМИСЛОВЕ ВИРОБНИЦТВО В УРСР (1943—1945 рр.)

О. В. ЛУКАШОВ (Кривий Ріг)

Одним з провідних напрямів діяльності Комуністичної партії в роки Великої Вітчизняної війни було створення міцного тилу, мобілізація всіх фізичних і духовних сил радянських людей на всебічну допомогу фронту. В розв'язанні цього завдання велику роль відіграли жінки — трудівниці тилу, що, як і весь радянський народ, продемонстрували, підкреслюється в постанові ЦК КПРС «Про 40-річчя Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 років», «безприкладну стійкість і трудовий героїзм»¹.

Проблема трудового героїзму жінок продовжує викликати великий інтерес у дослідників, оскільки вона пов'язана з рушійними силами, джерелами перемоги СРСР над фашистськими загарбниками. Так, діяльність КПРС по мобілізації сил радянського народу на розгром окупантів показана в фундаментальних працях з історії партії та Великої Вітчизняної війни², а також в окремих монографіях, присвячених питанням відбудови народного господарства республіки³. Цікавий матеріал з даної проблеми є в статтях, безпосередньо присвячених подвигу жінок у Великій Вітчизняній війні^{3а}. В цілому ж участь жінок у роботі тилу, діяльність партійних організацій по мобілізації їх на відбудову народного господарства, подання допомоги фронту, розвиток трудової активності висвітлено ще недостатньо.

Автор даного повідомлення зробив спробу на основі переважно архівних матеріалів показати деякі форми і методи діяльності партійних організацій республіки по залученню жінок до роботи на промислових підприємствах республіки.

Переможний наступ Червоної Армії і масове визволення радянської території висунули в число першочергових завдань відбудову народного господарства. Одним з найважливіших аспектів багатогран-

¹ Рад. Україна, 1984, 17 черв.

² Див.: История Коммунистической партии Советского Союза.— М., 1970. Т. 5. Кн. 1.— 723 с.; История Великой Отечественной войны Советского Союза, 1941—1945: В 6-ти т.— М., 1960—1965; Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941—1945 гг.— Киев, 1975. Т. 3.— 461 с.

³ Буцько М. О., Масний О. С. В ім'я перемоги: Ком. партія України на чолі всенарод. боротьби за відбудову важкої пром. республіки в роки Великої Вітчизняної війни.— К., 1967.— 196 с.; Данилюк М. З. Натхнення праця в ім'я перемоги: Ком. партія України — натхненник і організатор трудових подвигів укр. народу в роки Великої Вітчизняної війни.— К., 1970.— 167 с.; Коваль М. В. Все — для перемоги: Подвиг трудящих України у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.— К., 1970.— 195 с.; та ін.

^{3а} Коваль М. В. Подвиг жінок Радянської України у Великій Вітчизняній війні (1941—1945 рр.).— Укр. іст. журн., 1975, № 12, с. 34—46; Трофим'як Ю. М. Героїні фронту і тилу.— Трибуна лектора, 1975, № 6, с. 10—13.

ної організаторської діяльності партії в цьому напрямі була боротьба за укомплектування промислових підприємств робочими кадрами. Ця проблема набула надзвичайної гостроти, оскільки до початку визволення на Україні залишалося тільки 17% довоєнної кількості робітників⁴. Тому, виходячи з інтересів створення необхідних матеріально-технічних та морально-ідеологічних передумов завоювання перемоги над ворогом і враховуючи відсутність мільйонів працездатних чоловіків, Комуністична партія взяла курс на ще активніше порівняно з довоєнним періодом залучення жінок до праці у сфері суспільного виробництва. Для цього було вжито ряд загальнодержавних заходів, більшість яких мали надзвичайний і тимчасовий характер, зумовлений виключними обставинами воєнного часу. Одним з них була вимушена, але дуже необхідна трудова мобілізація. 13 лютого 1942 р. Президія Верховної Ради СРСР затвердила Указ «Про мобілізацію на період воєнного часу працездатного міського населення для роботи на виробництві й будівництві»⁵. Мобілізації підлягали чоловіки віком від 16 до 55 років і жінки — від 16 до 45 років з числа тих, що не працювали в державних установах та на підприємствах.

Слід відзначити, що проведення мобілізації не зводилося до суто адміністративних дій, а супроводжувалося великою роз'яснювальною й організаторською роботою. Наприклад, у Сталінській (нині — Донецькій) області постанова РНК СРСР і ЦК ВКП(б) «Про невідкладні заходи по відбудові господарства в районах, визволених від німецької окупації» обговорювалася більш як на 2 тис. мітингів і зборів, на яких були присутні понад 500 тис. трудящих⁶. Широко проводилася роз'яснювальна робота і серед жінок. Так, у Кіровському районі м. Сталіно 29 жовтня 1943 р. на жіночих зборах, присвячених питанню мобілізації, були присутні 320 чол.⁷

Надзвичайні заходи, продиктовані інтересами захисту Батьківщини, дістали гаряче схвалення народу. Вони повністю відповідали лєнінському заповіту: «...Наше право і наш обов'язок поголовно мобілізувати населення для війни, кого на воєнну роботу в прямому розумінні, кого на всякого роду підсобну для війни діяльність»⁸.

Радянські жінки з великим ентузіазмом відгукнулися на всі заходи партії, що свідчило про глибоке розуміння ними надзвичайного характеру мобілізації, прагнення як можна успішніше замінити на виробництві чоловіків. Так, у результаті великої роз'яснювальної, агітаційної роботи серед жінок партійні й радянські органи Кіровського району м. Сталіно з листопада 1943 р. по липень 1944 р. мобілізували на шахти й заводи 3344 чол., у тому числі 2389 жінок⁹. Загалом протягом 1943—1944 рр. державними органами Української РСР було мобілізовано на роботу в промисловості, будівництві та на транспорті 970 тис. чол., у тому числі понад 337 тис. працездатного міського населення¹⁰. Серед нового поповнення робітничого класу велику кількість становили жінки. Так, з вересня 1943 р. по липень 1944 р. місцеві партійні й радянські організації республіки мобілізували в Донбас понад 143 тис. чол., серед яких жінки становили від 40 до 50%¹¹.

⁴ Народне господарство Української РСР: Стат. зб.— К., 1957, с. 385.

⁵ Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам: В 5-ти т.— М., 1968, т. 3, с. 64.

⁶ Правда, 1944, 8 сент.

⁷ Партарх. Донец. обкому Компартії України, ф. 18, оп. 5, спр. 68, арк. 32.

⁸ Ленін В. І. Всі на боротьбу з Денікіним!: (Лист ЦК РКП (б) більшовиків) до орг. партії).— Повне збір. творів, т. 39, с. 57.

⁹ Партарх. Донец. обкому Компартії України, ф. 18, оп. 5, спр. 320, арк. 26.

¹⁰ Коваль М. В. Социалистическая экономика — важнейший источник победы советского народа в Великой Отечественной войне.— Киев, 1984, с. 32; Підраховано за матеріалами: ЦДАЖР УРСР, ф. 582, оп. 9, спр. 14, арк. 8, 10.

¹¹ Василенко В. С. Труд во имя победы.— М., 1959, с. 161—162.

Залучення жінок до виробництва відбувалося не лише шляхом організованого набору. Велику роль у забезпеченні промисловості необхідними кадрами відіграв патріотичний рух жінок під лозунгом «Жінки — на виробництво!». За велінням свого серця йшли вони в перші ж дні визволення на заводи і фабрики, на шахти й рудники. Дочка відомого металурга Тамара Толмачова, прийшовши на Маріупольський металургійний завод, заявила: «Мій батько все життя віддав заводу, і я вирішила тепер замінити його. Сталь, яку я буду виплавляти, ось моя помста за вбивство батька й сестер»¹². І таких прикладів можна навести багато. Вони свідчили про високі патріотичні почуття всіх радянських жінок, які в період війни все віддавали на вівтар перемоги над гітлерівськими загарбниками. Їх прагнення працювати на виробництві мало справді масовий характер.

У складній обстановці воєнного часу партійні організації очолили цей патріотичний рух. Широку програму роботи серед жінок було викладено в постановах ЦК ВКП(б)¹³, приурочених до міжнародних жіночих днів. Керуючись вказівками ЦК ВКП(б) про те, що «...в умовах війни від роботи мільйонів жінок багато в чому залежать наші успіхи»¹⁴, партійні й радянські організації республіки прийняли ряд спеціальних рішень про використання їх праці при відбудові промисловості. Уже в листопаді 1943 р. VIII пленум Сталінського обкому КП(б)У вимагав від партійних, радянських, профспілкових і комсомольських органів активно залучати трудівниць до суспільного виробництва¹⁵. Подібні постанови прийняли Ворошиловградський міський комітет партії у жовтні 1943 р. та Полтавський обком КП(б)У в квітні 1944 р.¹⁶ Питання залучення жінок на виробництво обговорювалося на травневому й листопадовому (1944 р.) пленумах Центрального Комітету КП(б)У¹⁷.

Ці й інші заходи партії сприяли піднесенню партійно-політичної роботи серед радянських трудівниць. Найбільш поширеними формами її було проведення лекцій, доповідей, бесід, зборів і активів, де виступали керівні партійні і радянські працівники, агітатори й пропагандисти. Вони роз'яснювали величезне воєнно-економічне та політичне значення, яке мала участь жінок у виробництві.

Парторганізації прагнули, щоб політична агітація мала живий, дійовий характер. Проводячи її, вони керувалися вказівкою В. І. Леніна про завдання агітаційно-роз'яснювальної роботи в умовах війни: «...На кожних зборах, мітингу і діловій нараді... насамперед пам'ятати і будь-що проводити лозунг: «все для війни»»¹⁸.

Масові заходи проходили з великим піднесенням і охоплювали значну кількість жінок. Так, у Свердловському й Кіровському районах м. Макіївки в січні—квітні 1944 р. партійні організації провели трое кушових зборів, 26 активів і 2 лекції про роль радянських жінок у відбудові народного господарства¹⁹. В результаті вжитих заходів кількість трудівниць на шахтах тільки Свердловського району досягла на липень 1944 р. 3966 чол.²⁰

¹² Соц. Донбасс, 1944, 11 февр.

¹³ Коммунистическая партия в Великой Отечественной войне (июнь 1941 г.—1945 г.): Документы и материалы.— М., 1970, с. 69—72; Правда, 1943, 8 марта; Работница, 1944, № 3, с. 2—4; Правда Украины, 1945, 6 марта.

¹⁴ Коммунистическая партия в Великой Отечественной войне, с. 71.

¹⁵ Партарх. Донец. обкому Компартії України, ф. 326, оп. 2, спр. 10, арк. 164.

¹⁶ Партарх. Ворошиловгр. обкому Компартії України, ф. 181, оп. 1, спр. 124, арк. 36; Партарх. Полт. обкому Компартії України, ф. 15, оп. 1, спр. 306, арк. 14.

¹⁷ Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК К., 1977, т. 2, с. 68, 87.

¹⁸ Ленін В. І. Промова на 2-й Всеросійській нараді відповідальних організаторів по роботі на селі 12 червня 1920 р.— Повне збір. творів, т. 41, с. 136.

¹⁹ Партарх. Донец. обкому Компартії України, ф. 79, оп. 4, спр. 70, арк. 268, 334, 401.

²⁰ Там же, спр. 77, арк. 172—173; спр. 205, арк. 146 (підрахунки автора).

Протягом березня—листопада 1943 р. первинні партійні організації Артемівського району м. Ворошиловграда провели серед домогосподарок 587 бесід і читок про поточний момент і завдання жінок в умовах війни, якими було охоплено 14 652 трудівниці. Завдяки широкій масово-політичній роботі парторганізацій наприкінці 1943 р. на промислових підприємствах району налічувалося 48% жінок²¹.

Розв'язуючи завдання відновлення виробничих потужностей, парторганізація Сталінського металургійного заводу провела збори робітниць, на які запросили жінок-домогосподарок. Перед ними виступив директор заводу, який спинився на завданнях трудівників радянського тилу, зокрема жінок. Після зборів провели велику роз'яснювальну роботу агітатори підприємства, в результаті чого на нього прийшли працювати близько 3 тис. жінок²².

Велику роль у залученні трудівниць на виробництво відіграли святкування міжнародних жіночих днів. Вони проводилися як масові політичні кампанії, покликані посилити допомогу Червоній Армії. Так, Харківський обком КП(б)У постановою від 5 березня 1943 р. «Про святкування Міжнародного комуністичного жіночого дня в місті Харкові й у Харківській області» зобов'язав партійні організації провести на виробництві збори жінок з метою їх мобілізації на розв'язання господарських питань²³.

Збори відбувалися у всіх містах і на всіх підприємствах республіки. В період підготовки і святкування жіночого дня в березні 1944 р. у Дарницькому районі м. Києва, наприклад, партійно-господарським і державним активом було організовано 28, а в м. Макіївці — 110 доповідей на тему «Радянська жінка у Великій Вітчизняній війні»²⁴.

Дійовою формою залучення жінок на виробництво були зльоти передовиків, які проводилися по галузях промисловості. Як правило, такі зльоти завершувалися закликами трудівниць до своїх подруг іти працювати на заводи, опановувати чоловічі професії, підвищувати продуктивність праці. Особливо значного поширення цей рух набув у металургійній, залізорудній та вугільній галузях промисловості. Так, 25 листопада 1943 р. бюро Горлівського міського комітету партії постановило провести зліт дівчат-стахановок. Він відбувся у грудні того ж року. Учасниці зльоту обмінялися досвідом роботи. В зверненні до жінок Донецького басейну вони, зокрема, писали: «Всесоюзна кочегарка має дати для завоювання перемоги над ворогом багато вугілля. Поки наші чоловіки й брати воюють на фронті, ми повинні замінити їх у вибоях вугільних шахт»²⁵.

«У вибій, дочки Донбасу!» — закликали учасниці зльоту дівчат-гірничок м. Кадіївки²⁶. Їх ініціативу схвалило бюро Сталінського обкому КП(б)У, що відбулося 26 грудня 1943 р. і зобов'язало партійні, радянські, профспілкові й комсомольські організації очолити цей благородний почин, широко залучаючи жінок у вугільну промисловість, допомагаючи їм в опануванні гірничих професій²⁷.

Після проведення кушових зльотів десятки тисяч жінок і дівчат прийшли в шахти Донбасу. Так, у м. Сталіно у вибої шахт № 29 пішли 20, № 19 — 16 жінок. На багатьох з них вони стали основною робочою силою. Зокрема, в таких трестах, як «Куйбишеввугілля», «Артемвугіл-

²¹ Партарх. Ворошиловгр. обкому Компартії України, ф. 5, оп. 1, спр. 981, арк. 91; спр. 985, арк. 73.

²² ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 70, спр. 77, арк. 117.

²³ Там же, спр. 85, арк. 3—4.

²⁴ Партарх. Київ. обкому Компартії України, ф. 5, оп. 2, спр. 1245, арк. 10; Партарх. Донец. обкому Компартії України, ф. 79, оп. 4, спр. 77, арк. 152.

²⁵ Хорошайлов М. Ф. Комуністична партія України — організатор відбудови і розвитку промисловості Донбасу (1943—1945 рр.). — К., 1967, с. 103—104.

²⁶ Луганищина в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг.: Сб. документов и материалов. — Донецк, 1969, с. 306.

²⁷ Хорошайлов М. Ф. Назв. праця, с. 104.

ля», «Радянськвугілля», питома вага трудівниць серед гірників становила 50—60%. На комбінаті «Сталінвугілля» понад третину працівників були жінки²⁸.

Не менш успішно відбувалося залучення жінок до активної трудової діяльності і в західноукраїнських областях. Місцеві партійні організації доклали всіх зусиль для усунення упущень у своїй роботі, на які вказувалося у постанові ЦК ВКП(б) від 27 вересня 1944 р. «Про недоліки в політичній роботі серед населення західних областей УРСР», а також у рішеннях листопадового (1944 р.) Пленуму ЦК КП(б)У²⁹.

Виконуючи рішення ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У, Дрогобицький обком партії у вересні—жовтні 1944 р. перевіряв стан масово-політичної роботи серед жінок у містах Бориславі, Дрогобичі, Стрії, Самборі та в Рудківському районі. 23 жовтня того ж року обком прийняв спеціальну постанову про активізацію роботи серед жінок. За період з жовтня по листопад 1944 р. в перелічених містах було створено 53 жіночі ради з числа домогосподарок та працюючих жінок³⁰.

Глибоке усвідомлення патріотичного обов'язку перед Батьківщиною продемонстрували жінки західноукраїнських областей. Це виявилось в масовому приході їх на виробництво. Тільки у відбудові народного господарства Дрогобича брали участь 10 тис. трудівниць. 2500 жінок працювали на нафтових промислах Борислава³¹.

Надаючи великого значення активній участі всіх трудящих у господарському й суспільному житті країни, ЦК КП(б)У 5 квітня 1945 р. прийняв постанову «Про роботу серед жінок західних областей УРСР». У цьому важливому документі вказувалося на нові форми й методи роботи серед них, зокрема такі, як створення жіночих делегатських зібрань³². До кінця 1945 р. в західноукраїнських областях уже діяло 7087 жіночих рад, які об'єднували 125 тис. жінок-делегаток³³.

З перших днів відбудови народного господарства партійні й радянські організації підтримали масовий рух жінок-службовців за перехід безпосередньо в цехи, на виробничі дільниці. Ініціатором його в металургійній промисловості, зокрема, стала енакіївська комсомолка В. Яхонтова. На її заклик «Подруги, переходьте з контор і підсобних цехів на виробництво!» одразу відгукнулися 100 чол.³⁴. На Криворіжжі з таким же почином виступила комсомолка Ф. Шостак. Її підтримали дівчата-конторниці шахти ім. Ворошилова — сестри Л. і К. Борисенко, О. Студентова. Так на шахті виникла перша жіноча бригада³⁵.

Важливим засобом у залученні жінок на виробництво була преса. Справжнім організатором жіночих мас виступала газета «Правда», яка часто вмішувала на своїх сторінках матеріали про героїчну працю жінок Радянської України. Виїзні редакції «Правды» та «Комсомольской правды» подавали парторганізаціям республіки велику допомогу на місцях, у тому числі в Сталіно, Горлівці, Кадіївці, Маріуполі, Запоріжжі, Кривому Розі. Так, «Правда» випустила в Донбасі 50 своїх «вікон», 2 фотогазети, які розповідали про кращих трудівниць краю³⁶.

²⁸ Правда, 1944, 8 сент.; 6 дек.

²⁹ Див.: Комуністична партія України в резолюціях..., т. 2, с. 87.

³⁰ ПА ІПП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 46, спр. 126, арк. 110.

³¹ Буцько М. О., Масний О. С. Назв. праця, с. 74.

³² Партробітник України, 1945, № 8, с. 45.

³³ Евсейчик И. Ф., Остапущенко Е. Т. Рост рядов коммунистов в западных областях УССР в 1944—1945 гг.— важное средство укрепления связи парт-организаций с трудящимися.— Науч. тр. по истории КПСС, 1980, вып. 109, с. 56.

³⁴ Коваль М. В. Подвиг жінок Радянської України у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.— Укр. іст. журн., 1975, № 12, с. 44.

³⁵ Очерки истории Днепропетровской областной партийной организации.— Днепропетровск, 1979, с. 408; Прапор юності, 1982, 6 берез.; Сталинское племя, 1944, 18 июля.

³⁶ Буцько М. О., Масний О. С. Назв. праця, с. 98.

Виїзна редакція «Комсомольской правды», яка працювала в Донецькому басейні, за період з 8 грудня 1943 р. по 1 травня 1944 р. вмістила на своїх сторінках 61 статтю, присвячену героїчній праці жінок, випустила дві «блискавки», які називалися «Дівчата, на шахти!», плакати, на яких пропагувала методи роботи стахановок місцевих металургійних та коксохімічних підприємств. У газеті систематичними були рубрики «Дівчина спустилась у вибій», «На шахти, подруги!» та ін.

У результаті величезної організаторської і агітаційно-масової роботи партійних, радянських, профспілкових і комсомольських організацій республіки сотні тисяч радянських патріоток прийшли на виробництво. Так, в 1944 р. у Ворошиловградській області жінки становили серед робітників і службовців промислових підприємств 63,2%, у січні 1945 р. в Дніпропетровській області — 46,7%, у Харківській — 53,3%³⁷.

Багато жінок прийшло працювати в галузі промисловості, які вважалися по суті «чоловічими». Заміна в ряді випадків традиційної чоловічої праці жіночою була вимушеним заходом, викликаним надзвичайно складним становищем, в якому опинилася радянська економіка в роки війни. Жінки-патріотки добровільно спускалися в шахти, ставали до доменних печей і мартенів, обслуговували розливні крани й ковальські преси. Так, у мирний час в коксохімічній промисловості жінки працювали тільки на легких підсобних роботах і становили не більше 40%, а в 1944 р. на 23 коксохімічних заводах Донбасу й Придніпров'я їх кількість зросла до 70—80% усіх працюючих³⁸.

Високою була питома вага жінок і на підприємствах металургійної промисловості. На 1 січня 1945 р. на Сталінському металургійному заводі, зокрема, жінки-робітниці становили 33,4%, Дніпропетровському — 43, на Дніпродзержинському — майже 40%³⁹. Всього на підприємствах чорної металургії УРСР у квітні 1945 р. вони становили 45,2%⁴⁰.

Значною мірою поповнили жінки і робітничий клас вугільної промисловості. Особливо багато їх працювало на підприємствах Донбасу. Якщо в 1936 р. питома вага жінок становила там 24%, то у вересні 1944 р. — 43,5%. При цьому у вибоях їх налічувалося 30,2%, на інших підземних роботах — 38,9%, на поверхні — 55,8%⁴¹.

Особливо високою була частка жіночої праці на підприємствах легкої промисловості Української РСР. На 1 січня 1945 р. вона досягла 62,2, а в окремих її галузях, наприклад, у швейній — 83,7%⁴².

У роки Великої Вітчизняної війни переважно жінки працювали й у харчовій промисловості, зокрема в її м'ясо-молочній та рибній галузях. У 1945 р. в системі Наркомату харчової промисловості жінки становили 54,5%, в тому числі у м'ясо-молочній — 60,1%, рибній — 44,5%⁴³.

В процесі відбудови народного господарства республіки в складі робітничого класу Української РСР сталися великі зміни. Якщо в 1938 р. жінки становили в ньому 14,4%, то в 1945 р. — 42,3%⁴⁴.

³⁷ Підраховано за матеріалами: Держ. арх. Ворошиловгр. обл., ф. 2519, оп. 2, спр. 191, арк. 61; Держ. арх. Дніпропетр. обл., ф. 2493, оп. 7, спр. 15, арк. 1; Держ. арх. Харк. обл., ф. 5231, оп. 1, спр. 342, арк. 2; спр. 619, арк. 46.

³⁸ Труд, 1944, 9 марта.

³⁹ Держ. арх. Донец. обл., ф. 4249, оп. 3, спр. 99, арк. 105; Держ. арх. Дніпропетр. обл., ф. 2493, оп. 7, спр. 19, арк. 122, 141.

⁴⁰ ЦДАЖР УРСР, ф. 582, оп. 9, спр. 24, арк. 361.

⁴¹ Народне господарство Радянської України. — К., 1945, с. 84; Держ. арх. Донец. обл., ф. 2865, оп. 1, спр. 2, арк. 79; спр. 3, арк. 109.

⁴² ЦДАЖР УРСР, ф. 582, оп. 9, спр. 185, арк. 20, 43.

⁴³ Там же, ф. 4491, оп. 1, спр. 1215, арк. 47; ф. 582, оп. 9, спр. 24, арк. 382; ф. 4957, оп. 1, спр. 18, арк. 64.

⁴⁴ Народне господарство Радянської України, с. 40; ЦДАЖР УРСР, ф. 582, оп. 9, спр. 24, арк. 697.

Успішне залучення жінок до суспільного виробництва було зумовлене і тією великою роботою, яку проводили Комуністична партія і Радянський уряд по відновленню мережі дитячих закладів, шкіл, піонерських таборів та санаторіїв. Яскравим свідченням піклування держави про жінок був Указ Президії Верховної Ради СРСР від 8 липня 1944 р. «Про збільшення державної допомоги вагітним жінкам, багатодітним та самотнім матерям, посилення охорони материнства й дитинства, про встановлення почесного звання «Мати-героїня», ордена «Материнська слава» та «Медалі материнства»⁴⁵. Згідно з Указом норма продовольчого пайка матерям збільшувалася вдвічі. Додатково створювалися будинки матері й дитини, дитячі садки та ясла. Вже до кінця 1945 р. в республіці діяло 2839 дитячих садків на 141 057 місць. Тільки протягом року після опублікування Указу було відновлено й організовано 2700 дитячих ясел на 134 тис. місць і 69 дитячих будинків на 4253 місця. Широко проводилася оздоровча кампанія для дітей трудящих. У 1944—1945 рр. в санаторіях, піонерських таборах та на дитячих майданчиках було оздоровлено близько 600 тис. дітей⁴⁶.

Таким чином, завдяки титанічній діяльності партії в справі залучення жінок до роботи у промисловості республіки було значною мірою розв'язано проблему забезпечення її кадрами. Якщо в 1944 р. кількість робітників і службовців становила 53% рівня 1940 р., то в 1945 р. — вже 70%⁴⁷. Велика Вітчизняна війна підтвердила ленінські слова про те, що «...розпочата Радянською владою справа може бути посунута вперед тільки тоді, коли замість сотень жінок по всій Росії в ній візьмуть участь мільйони і мільйони жінок... Тоді соціалістичне будівництво стоятиме в Росії так міцно, що ніякі зовнішні вороги в інших країнах і всередині Росії не будуть Радянській республіці страшні»⁴⁸. Виховані Комуністичною партією й Ленінським комсомолом жінки й дівчата Країни Рад виявили у важкий для неї час самовідданість і велич духу, готовність пожертвувати всім для її безпеки і захисту. Високу оцінку цього подвигу дано в доповіді члена Політбюро ЦК КПРС, першого секретаря ЦК Компартії України товариша В. В. Щербицького на урочистих зборах у Києві, присвячених 40-річчю визволення Радянської України від німецько-фашистських загарбників. «Найвищих слів гідний подвиг радянських жінок, — сказав, зокрема, він. — Замінивши чоловіків, вони стали до верстатів, самовіддано трудилися на колгоспних полях і фермах, годували фронт, рятували поранених. Велике спасибі їм, дорогим матерям, подругам, сестрам, за те, що не похитнулись під ударами долі, що в тяжку годину взяли на себе нелегкий тягар»⁴⁹.

⁴⁵ Правда, 1944, 9 юлія.

⁴⁶ Народне господарство Української РСР, с. 443; Історія Української РСР: У 8-ми т. 10-ти кн. — К., 1977, т. 7, с. 424.

⁴⁷ Чадаєв Я. Е. Экономика СССР в период Великой Отечественной войны (1941—1945 гг.). — М., 1965, с. 109.

⁴⁸ Ленін В. І. Про завдання жіночого робітничого руху в Радянській республіці: Промова на IV Моск. загальноміській безпарт. конф. робітниць 23 верес. 1919 р. — Повне збір. творів, т. 39, с. 191.

⁴⁹ Рад. Україна, 1984, 13 жовт.

3 історії дружби народів та інтернаціональних зв'язків

ПРО БОРотьБУ ТРУДЯЩИХ БРАТНІХ РЕСПУБЛІК ЗА ВІДБУДОВУ ПРОМИСЛОВОСТІ ВИЗВОЛЕНИХ І ПРИФРОНТОВИХ РАЙОНІВ СРСР У ХОДІ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ

О. Д. КОЛЕСНИК (Москва), В. М. САВЕЛЬЄВ (Москва)

Одним з найскладніших завдань, які довелося розв'язувати Комуністичній партії та Радянському уряду в роки Великої Вітчизняної війни, була відбудова народного господарства країни. Адже піднімати з руїн визволені райони необхідно було за умов кровопролитної війни, яка тоді ще продовжувалася і вимагала великої кількості людських і матеріальних ресурсів. Незважаючи на це, уряд виділяв для відродження економіки СРСР значні кошти (лише в 1943—1944 рр. вони становили 17 млрд. крб.¹), а також певну частину матеріальних ресурсів і робочої сили.

Відбудова народного господарства проводилася у великих масштабах, оскільки фашистські загарбники зруйнували більшість промислових підприємств, колгоспів і радгоспів, значну кількість житлового фонду тощо. Згадуючи нелегкі часи відродження Донбасу, зокрема його обласного центру, голова Сталінського міськвиконкому В. В. Старойтов у розмові з представником Комісії по вивченню історії Великої Вітчизняної війни розповідав: «У Сталіно я прибув 13 вересня 1943 р. Життя в місті було мертве. Догорали підпалені німцями споруди. Води немає, електроенергії немає. Магазины закриті, пекарні не працюють, школи також. Загалом буквально все мертве»². Подібна картина спостерігалася й в інших визволених районах. Такими були наслідки «господарювання» фашистських варварів, які, відступаючи під нищівними ударами Червоної Армії, перетворювали тимчасово окуповану територію на зону пустелі.

Незважаючи на допомогу Радянського уряду у відбудові визволених районів, у них відчувалася гостра потреба в робочій силі та матеріальних ресурсах, зокрема будівельних матеріалах і техніці. Внаслідок цього спочатку майже скрізь відбудовні роботи проводилися переважно вручну. Нелегкими були й побутові умови трудящих. Вони недоїдали, були погано одягнуті, жили часто в землянках, але стійко переносили злигодні воєнного часу. Натомість кожний з них прагнув віддати всі свої сили і знання, щоб якнайшвидше відбудувати міста і села соціалістичної Батьківщини.

Однак творчу енергію трудящих потрібно було використовувати організовано і цілеспрямовано. З цією метою партія і уряд прийняли ряд постанов і рішень, в яких визначили основні об'єкти, що відбудовувалися в першу чергу, й накреслили інші заходи, спрямовані на відродження народного господарства визволених районів.

Приділяючи значну увагу цьому важливому напрямку соціально-економічного і суспільно-політичного життя країни воєнного часу, керівні партійні і державні діячі зустрічалися з партійним, радянським, господарським активом і трудящими визволених районів. Так, у Калінінську область виїжджали: в січні 1942 р. в Калінін — М. І. Калінін,

¹ Вознесенский Н. А. Военная экономика СССР в период Отечественной войны. — М., 1948, с. 61.

² Наук. арх. Ін-ту історії СРСР АН СРСР (далі — НА ІІ СРСР АН СРСР), ф. ІІ, розд. V, оп. 18, спр. 1, арк. 3.

у березні 1943 р. в Ржев — Й. В. Сталін³. В інших областях побували А. А. Андреев, А. О. Жданов, О. М. Косигін, О. А. Щербаков та інші. Вони виступали на засіданнях партійних активів і пленумах місцевих парторганізацій, ставили конкретні завдання, розповідали про шляхи їх виконання, роз'яснювали трудящим важливість відродження економіки для дальшого зміцнення Радянської держави. Наприклад, 11 січня 1942 р. Голова Президії Верховної Ради СРСР М. І. Калінін, виступаючи перед партактивом Калінінської міської партійної організації, висловив тверду впевненість у остаточній перемозі Червоної Армії. Далі він зазначив: «Перед населенням визволених від німецьких окупантів територій стоїть головне завдання — якнайшвидше включитися в боротьбу. Це завдання однаковою мірою стосується як керівників, так і всього населення... Включитися в боротьбу — це означає, що всі потенціальні сили, як матеріальні, так і людські, які до цих пір не могли бути повністю використані, оскільки деякі території були зайняті ворогом, тепер повинні бути використані найкращим чином». Наприкінці своєї промови всесоюзний староста закликав трудящих робити насамперед те, що найбільшою мірою приносить користь фронту⁴. Зрозуміло, що завдання, поставлені М. І. Калініним, стосувалися не лише населення Калінінської області, а й усіх інших визволених районів СРСР.

Відбудовні роботи на визволених територіях розпочиналися одразу після вигнання з них фашистських окупантів. При визначенні першочергових завдань у цій справі партійні і радянські органи керувалися принципом максимальної доцільності й важливості введення в дію тих чи інших галузей і об'єктів, насамперед підприємств важкої промисловості і транспорту, що сприяли зміцненню воєнно-економічного потенціалу країни.

Особливо великого розмаху відбудовні роботи в ході війни набули на території визволених районів РРФСР. Першим значним промисловим районом, де вони проводилися в широких масштабах, став Підмосковний вугільний басейн. Його відродження розпочалося ще взимку 1942 р. після прийняття РНК СРСР постанови від 29 грудня 1941 р. «Про відновлення вугільних шахт у Підмосковному басейні»⁵. Основні напрями і першочергові завдання в справі відновлення цього важливого економічного району були накреслені в постанові РНК СРСР від 5 лютого 1942 р. «Про заходи по відбудові шахт Підмосковного басейну в першому півріччі 1942 р.»⁶ Згідно з нею за цей період шахтобудівники мали ввести до ладу діючих 67 шахт і досягти 2/3 довоєнного рівня видобутку вугілля⁷. Партія і уряд вживали термінових заходів для подання басейну допомоги матеріальними і людськими ресурсами. Незважаючи на труднощі воєнного часу, туди прибували кваліфіковані спеціалісти і робітники масових гірничих професій. За станом на 1 червня 1942 р. кількість робітників-експлуатаційників досягла майже довоєнного рівня — 29632 чол. проти 29903 чол. у червні 1941 р., а вибійників, відповідно, 11363 і 11373 (липень 1941 р.)⁸. Загалом у басейні працювали 40995 чол. основних гірничих спеціальностей.

Відповідаючи на піклування партії і уряду ударною працею, шахтарі перевиконували планові завдання в 2—2,5 рази. Так, вибійник шахти № 10 Б. С. Руднев виконував план на 250%, вибійник шахти № 16 А. М. Хромов — на 220%, гірничий майстер шахти № 24

³ Очерки истории Калининской организации КПСС.— М., 1971, с. 486.

⁴ Калинин М. И. Статьи и речи, 1941—1946.— М., 1975, с. 78—80.

⁵ Директивы КПСС и Советского правительства по хозяйственным вопросам. М., 1958, т. 2, с. 713.

⁶ Оннка Д. Восстановление Подмосковного угольного бассейна.— М., 1945, с. 38.

⁷ Володарский Л. М. Возрождение районов СССР, пострадавших от немецкой оккупации.— М., 1946, с. 34.

⁸ Партарх. Тул. обкому КПРС, ф. 177, оп. 8, спр. 43, арк. 43.

П. Н. Прошляков — на 214%⁹. Такої високої продуктивності праці добивалися багато шахтарів.

У ході відбудови Підмосковного вугільного басейну зразки трудового героїзму виявляли не лише чоловіки, а й жінки. Так, 17-річна наваловідбійниця шахти № 176 біс Г. Новикова змінну норму виконувала на 120—130%¹⁰. Вмілим шахтарем зарекомендувала себе О. Шелковська, яка приїхала з Івановської області за комсомольською путівкою. Працюючи відкатницею, вона у вільний від роботи час опанувала другу професію — машиніста електровоза. Невтомна трудівниця, вона вивозила вантажі і своєчасно забезпечувала обслуговувану ділянку порожняком. Її приклад оволодіння суміжними професіями наслідували багато жінок.

Невдовзі трудові зусилля шахтарів Підмосков'я дали вагомі результати. З 67 шахт, які мали бути введені в дію протягом першого півріччя, лише одна (№ 19 тресту «Болоховвугілля») не стала до ладу діючих. Проте додатково почали працювати ще чотири: № 73 (Богородицька), № 56 (Товарковська), № 9 біс (Болховська), № 16 (Щокінська). Отже, завдання, поставлене урядом перед шахтарями, було перевиконано — відновлено 70 шахт, з них 36 — достроково¹¹.

Успішна відбудова шахт зумовила швидке зростання видобутку вугілля в басейні. Лише в лютому — травні 1942 р. гірники Мосбасу видали на-гора 1760754 т вугілля замість 1760 тис. т, передбачених плановим завданням¹².

Партія і уряд високо оцінили трудові подвиги шахтарів Підмосков'я. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 14 липня 1942 р. 311 робітників та інженерно-технічних працівників басейну було нагороджено орденами і медалями¹³. Десятки шахтарів нагороджено значком «Відмінник соціалістичного змагання Наркомвугілля СРСР».

Хоча виробничі досягнення працівників Підмосковного вугільного басейну були величезними, економіка країни потребувала ще більшої кількості палива. Тому в червні 1942 р. перед гірниками було поставлено нове завдання — за короткий строк досягти довоєнного рівня видобутку вугілля. Воно було перевиконано вже через 2 місяці. А у вересні 1943 р. шахтарі Підмосков'я дали країні майже на 1/5 вугілля більше, ніж у передвоєнний період¹⁴.

Підмосковний басейн розширювався і відповідно значно зростала його роль у паливному балансі Радянського Союзу. Восени 1944 р. на шахтах і підприємствах басейну працювали 100 тис. робітників, інженерно-технічних працівників і службовців, з яких близько двох третин було безпосередньо зайнято на видобутку вугілля¹⁵. Напередодні війни там давали на-гора 6,5% його загальносоюзного видобутку, а за роки воєнного лихоліття питома вага Підмосков'я збільшилася до 14%¹⁶, тобто в два з лишком рази.

У визволених районах Російської Федерації багато уваги приділялося відбудові підприємств нафтової промисловості. Одним з перших партійних документів, в якому накреслено обсяг відбудовних робіт у цій галузі, стала постанова ДКО від 20 квітня 1943 р. «Про заходи по частковому відновленню Грозненської нафтової промисловості»¹⁷. Виконуючи її, нафтовики Чечено-Інгушетії під керівництвом обласної партійної організації за короткий строк досягли значних результатів.

⁹ Там же, спр. 101, арк. 10—11.

¹⁰ Там же, арк. 14.

¹¹ Там же, арк. 38.

¹² Там же, спр. 43, арк. 41.

¹³ Ведомости Верховного Совета СССР, 1942, 14 июля.

¹⁴ Он и к а Д. Указ. соч., с. 81.

¹⁵ Там же, с. 101.

¹⁶ Угольная промышленность СССР: Стат. справ.— М., 1957, с. 37.

¹⁷ А б а з а т о в М. А. Чечено-Ингушская АССР в Великой Отечественной войне Советского Союза.— Грозный, 1973, с. 181.

Лише в 1943 р. вони відновили 228 свердловин. Завдяки цьому в 1944 р. порівняно з 1943 р. видобуток нафти лише на підприємствах комбінату «Грознафта» зріс на 41,2%¹⁸. Вже до середини 1943 р. нафтовики Чечено-Інгушетії дали країні більш як 20 тис. т понадпланового чорного золота¹⁹, а в 1945 р. відправили в фонд перемоги 8 ешелонів понадпланового палива²⁰. Цим самим вони подали велику допомогу фронту.

Трудові успіхи нафтовиків «Грознафтакомбінату» були високо оцінені партією і урядом. За зразкове виконання завдань по відбудові підприємств нафтової промисловості та чітку організацію видобутку чорного золота десятки чоловік нагороджені орденами і медалями, а начальник комбінату В. С. Федоров удостоєний звання Героя Соціалістичної Праці. Багато нафтовиків одержали грошові премії.

6 листопада 1943 р. ДКО прийняв постанову «Про заходи по відбудові нафтової промисловості Краснодарського краю»²¹, в якій визначено обсяг буріння свердловин, план видобутку нафти, відновлення і введення в дію нафтопереробних підприємств. Так почалося відродження цього нафтоносного району Північного Кавказу. Завдання партії і уряду нафтовики Краснодарського краю виконали достроково — до лютого 1944 р. Однак відбудовні роботи продовжувалися. В 1945 р. країна одержала від нафтовиків-кубанців 650 тис. т палива, тобто третину його довоєнного видобутку в цьому регіоні²².

Багато уваги приділялося відбудові підприємств металургійної та хімічної промисловості, зокрема на нижній Волзі, нижньому Дону, в районі Північного Кавказу. Невдовзі після переможного завершення Сталінградської битви, 15 травня 1943 р., ДКО прийняв постанову про відбудову Сталінградського металургійного заводу «Красный Октябрь»²³. Вже через два місяці — 17 липня 1943 р. — заводський гудок сповістив про друге народження цього найбільшого металургійного підприємства країни. Ще через два тижні, 31 липня 1943 р., перша відновлена мартенівська піч видала плавку сталі.

На відбудові «Красного Октября» самовіддано працювали будівельники і металурги. Наприклад, комсомолки Л. Бабкіна і М. Сагайдак за зміну укладали по 5—7,5 тис. штук цегли при нормі 875 штук. Так само по-ударному працювали мулярі й інші будівельники. Завдяки цьому до кінця 1944 р. на «Красном Октябре» було відновлено роботу 8 мартенівських печей, вступили до ладу діючих блюмінг і 3 прокатні стани, центральна електростанція, транспортний, ковальський, листопрокатний та інші цехи. Відповідно значно збільшилося виробництво металу: в 1945 р. виплавка сталі досягла 85,4 тис. т, тобто зросла порівняно з 1943 р. у 14 раз, а виробництво прокату — 78,5 тис. т (зросло за той же період у 92 рази)²⁴.

Важливе значення мало відновлення металургійних підприємств Ростовської області, адже на них у 1940 р. було виплавлено понад 500 тис. т сталі, вироблено 272 тис. т листового і метизного прокату, близько 200 тис. т різних труб, 36 тис. бандажів²⁵. Тут насамперед відбудовувалися Таганрозький і Сулинський металургійні заводи, зруйновані гітлерівськими загарбниками. На першому з цих підприємств сталь зварили через півтора місяці після визволення міста (30 серпня 1943 р.). Пліч-о-пліч з молодими робітниками на відбудові Сулимського металургійного заводу працювали його ветерани Н. Г. Наливайко,

¹⁸ Там же, с. 190.

¹⁹ Там же, с. 188.

²⁰ Там же, с. 193.

²¹ Очерки истории Краснодарской организации КПСС.— Краснодар, 1976, с. 381.

²² Там же.

²³ Водолагин М. А., Щеглов В. Н. Металлургический завод «Красный Октябрь».— М., 1957, с. 118.

²⁴ Там же, с. 131—132.

²⁵ Партарх. Ростов. обкому КПРС, ф. 9, оп. 8, спр. 135, арк. 17.

Я. М. Наливайко, Ф. Н. Алимов та інші. Завдяки трудовому героїзму робітників та інженерно-технічних працівників усі агрегати першої черги обох підприємств дали першу продукцію в намічені строки.

Комуністична партія і Радянський уряд приділяли увагу відбудові заводів кольорової металургії, особливо Тириннауського вольфрамо-молібденового комбінату (Кабардино-Балкарська АРСР). До середини грудня 1943 р. на ньому працювали 2739 чол.²⁶ Через рік учасники мітингу, присвяченого пуску комбінату, в телеграмі на ім'я голови ДКО Й. В. Сталіна повідомляли: «1 січня 1945 р. комбінат, зруйнований у результаті німецької окупації, вступив до ладу діючих підприємств»²⁷. Його колектив зосередив усі свої зусилля на організації виробництва промислової продукції, необхідної для посилення обороноздатності країни.

На території сусідньої Північно-Осетинської АРСР відбудовувалося ще одне підприємство кольорової металургії — завод «Електроцинк». Його колектив за півроку налагодив випуск продукції. Вже у вересні 1943 р. працювали його свинцевий цех і випалювальний відділ електролітного цеху²⁸. Безперервно нарощуючи темпи виробництва, колектив заводу план другого кварталу 1944 р. виконав на 197,7%. У 1945 р. порівняно з 1944 р. одержано цинку на 42% більше, свинцю — на 22%, сірчаної кислоти — на 11%, кадмію — на 13,1%²⁹. Ця продукція регулярно надходила на відповідні підприємства оборонної промисловості, що сприяло їх ритмічній роботі.

Серед машинобудівних заводів, які відбудовувалися в першу чергу, були підприємства, розміщені в центральних районах Російської Федерації — нижньоволзькому і нижньодонецькому. Тут одним з перших стали відроджувати Сталінградський тракторний завод ім. Ф. Е. Дзержинського, який був фактично повністю зруйнований. Секретар Сталінградського обкому партії в роки війни М. А. Водолагін згадував: «Відновити. Навряд чи підходить це слово до того, що треба було зробити. На заводській території тракторного налічувалося більш як сорок тисяч воронок від бомб, снарядів і мін. Це означало, що на кожний гектар припадало 400 воронки. Що ж могло залишитися після цього на місці заводу? «Залізні джунглі» — так називали тракторозаводці жакхливий хаос спотворених вибухами залізних конструкцій, верстатів»^{30–31}. Отже, Сталінградський тракторний довелося, по суті, будувати вдруге. На цій будові розгорнулося масове соціалістичне змагання. Його ініціаторами виступили мулярі. Вони в кілька раз перевищували змінні норми на укладанні цегли. А. Ванштейн, наприклад, укладала по 3900 штук цегли, Г. Тюленева — по 3600, А. Плайтенс і М. Кондрашова — по 6200 штук за зміну³². Ще вищих показників досягли мулярі — чоловіки. Серед них виділялися І. Смолянинов і Г. Христов, які змагалися між собою. Кожний з них укладав по 15 тис. штук цегли за зміну³³.

В соціалістичне змагання включилися не тільки будівельники, а й експлуатаційники. Ударна праця робітників, інженерно-технічних працівників і службовців заводу невдовзі ознаменувалася хорошими результатами. 17 липня 1944 р., в день чотирнадцятої річниці пуску заводу, з конвеєра зійшов перший гусеничний трактор СТЗ—НАТИ, а до початку лютого 1945 р. країна одержала їх уже більш як 500³⁴.

²⁶ Кабардино-Балкария в годы Великой Отечественной войны: Сб. документов и материалов.— Нальчик, 1975, с. 626.

²⁷ Там же, с. 675.

²⁸ Абаев А. И. Рабочий класс Северной Осетии в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг.— Орджоникидзе, 1978, с. 92.

²⁹ Там же, с. 93.

^{30–31} Водолагин М. А. Первый тракторный.— М., 1968, с. 96.

³² Там же, с. 99.

³³ Там же.

³⁴ Очерки истории Волгоградской организации КПСС.— Волгоград, 1977, с. 467.

Відбудовуючи підприємство, його колектив водночас виконував фронтові замовлення по виробництву танків Т-34. Причому темпи випуску цієї грізної бойової техніки неупинно зростали. 22 квітня 1943 р. тракторобудівники відремонтували перший танк Т-34, написавши на його башті слова: «Відповідь Сталінграду!» А до кінця року вони відправили на фронт 750 бойових машин цієї марки³⁵. Їх вистачило для укомплектування кількох танкових з'єднань.

Згідно з постановою Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від 18 березня 1943 р. «Про заходи по відновленню виробництва сільськогосподарських машин і знарядь»³⁶ розпочалося відродження заводів сільськогосподарського машинобудування в Ростові-на-Дону — «Россельмаша» і «Красного Аксая». Першочергова відбудова саме цих підприємств свідчила про велику увагу партії і уряду до розв'язання проблеми відновлення матеріально-технічної бази сільськогосподарського виробництва країни.

КПРС і Радянський уряд надавали великого значення відновленню народного господарства Ленінграда, насамперед його машинобудівної промисловості. Основним документом, що регламентував обсяг і строки виконання великих відбудовних робіт у місті, в тому числі на підприємствах машинобудівної і верстатобудівної промисловості, стала постанова ДКО від 29 березня 1944 р. «Про першочергові заходи по відновленню промисловості і міського господарства Ленінграда в 1944 р.»³⁷ «Державний Комітет Оборони, — зазначалося в ній, — вважає необхідним почати відновлення в м. Ленінграді енергетичного господарства, малої металургії, турбобудування, електропромисловості, верстатобудування, приладобудування, промисловості будівельних матеріалів і здійснення відбудовних робіт по міськгосподарству»³⁸. Таким чином, у цьому документі визначалися всі основні напрями відбудови міста.

Виявляючи неослабну увагу до міста на Неві, в 1944 р. ДКО і РНК СРСР прийняли ще 18 рішень, що стосувалися відродження окремих промислових підприємств і галузей міського господарства³⁹. При допомозі трудящих усієї країни ленінградці відбудували такі заводи, як «Большевик», «Электросила», Невський машинобудівний, Кіровський, Іжорський машинобудівний та інші. Відроджена ленінградська промисловість стала одним з основних поставників машин і заводського устаткування в інші промислові центри країни, в тому числі у визволені райони України, Білорусії, Молдавії, Латвії, Литви та Естонії.

Значна увага приділялася відбудові електростанцій, зокрема Волховської, Воронежської, Свірської, Сталінградської, Сталіногорської та багатьох інших, а також ліній електропередач. У результаті вжитих заходів у 1946 р. середньомісячний виробіток електроенергії на відновлених електростанціях республіки досяг 350 млн. кВт, або майже 57% довоєнного рівня⁴⁰.

Надаючи великого значення відродженню важкої промисловості, КПРС і Радянський уряд водночас піклувалися про відбудову підприємств харчової, м'ясо-молочної, текстильної, взуттєвої й інших галузей народного господарства, що спеціалізувалися на виробництві продуктів харчування і предметів першої потреби. В Російській Федерації до 1946 р. було введено в дію близько 550 підприємств хлібопекарної,

³⁵ Там же, с. 465.

³⁶ Коммунистическая партия в Великой Отечественной войне: Документы и материалы. — М., 1970, с. 96—98.

³⁷ Директивы КПСС и Советского правительства по хозяйственным вопросам, т. 2, с. 829—834.

³⁸ Там же, с. 829.

³⁹ Очерки истории Ленинградской организации КПСС. Л., 1968, ч. 2, с. 654.

⁴⁰ Дегтярь Д. Возрождение районов РСФСР, подвергшихся немецкой оккупации. — М., 1947, с. 25.

кондитерської, м'ясопереробної і макаронної промисловості республіканського підпорядкування⁴¹. Вступило до ладу діючих також багато текстильних і взуттєвих фабрик.

Відродження народного господарства України розпочалося восени 1943 р. Відповідно до постанови ДКО від 26 жовтня 1943 р. «Про першочергові заходи по відбудові вугільної промисловості Донецького басейну»⁴²⁻⁴³ це завдання розв'язувалося поетапно, в міру визволення його території Червоною Армією. Тому спочатку відбудовувалися шахти, розташовані в Ростовській області. Тут уже до кінця 1943 р. діяли 123 шахти, а видобуток вугілля досяг 8—9 тис. т на добу, тобто четвертої частини довоєнного рівня. В 1943 р. гірники цієї частини басейну видобули 1600 тис. т палива, а в 1944 р. — 4226 тис. т⁴⁴. Отже, лише за рік обсяг видобутку вугілля на шахтах комбінату «Ростоввугілля» збільшився майже в 3 рази, а в листопаді 1945 р. у східній частині Донбасу він досяг довоєнного рівня.

Після визволення Ворошиловградської і Сталінської областей більшість підприємств, розташованих на їх території, в тому числі шахти, являли собою купи руїн. «Як правило, — згадував головний інженер тресту «Ворошиловградшахтобуд» О. П. Митковський, — всі поверхневі споруди були зруйновані настільки, що в більшості своїй стояло питання не про їх відновлення, а про нове будівництво»⁴⁵. Таке саме становище було характерне і для Сталінської області.

Незважаючи на неймовірні труднощі, шахтарі України крок за кроком відроджували вугільну промисловість. Вони працювали вдень і вночі, щоб якнайшвидше донецьке вугілля одержали підприємства УРСР і визволених районів інших республік. Всій країні стали відомі імена героїв Донбасу тих днів Івана Гуріна, Михайла Афоніна, Панаса Кеді, Івана Панащатенка.

Про те, як проходила відбудова підприємств західного Донбасу, певне уявлення дають матеріали першого зльоту шахтарів Сталінської області, що відбувся в лютому 1944 р. в обласному центрі. Виступаючи на ньому, нарком вугільної промисловості СРСР В. В. Вахрушев зазначав: «Треба сказати, що перше завдання, поставлене ДКО, шахтарі виконали. Сталінський комбінат, а це основна частина Донбасу, вже дає по 16—17 тис. т середньодобового видобутку вугілля... Однак зроблено ще дуже мало з того, що треба зробити»⁴⁶. Наприкінці свого виступу В. В. Вахрушев поставив перед шахтарями Сталінської області таке завдання — до кінця 1944 р. довести середньодобовий видобуток вугілля до 75—80 тис. т⁴⁷. Виконання цього нелегкого завдання ускладнювалося гострою нестачею робочої сили. Для поліпшення становища з кадрами завдяки великій організаторській діяльності республіканської парторганізації до серпня 1944 р. з восьми областей України у Донбас прибуло 62 тис. молодих колгоспників⁴⁸. Й надалі робітничий клас басейну поповнювався за рахунок вихідців з села. Активно проводилися відбудовні роботи в кожній галузі народного господарства УРСР. До кінця 1945 р. до ладу діючих введено третину всіх підприємств республіки, а обсяг випуску продукції становив четверту частину довоєнного рівня⁴⁹.

⁴¹ Там же, с. 26.

⁴²⁻⁴³ Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам. 1941—1952 гг. — М., 1968, с. 169—182.

⁴⁴ Очерки истории партийных организаций Дона. — Ростов-на-Дону, 1973, с. 408.

⁴⁵ НА II СРСР АН СРСР, ф. II, розд. V, оп. 18, спр. 15, арк. 2.

⁴⁶ Там же, спр. 3, арк. 1.

⁴⁷ Там же.

⁴⁸ Коваль М. В. Роль рабочего класса и колхозного крестьянства в восстановлении народного хозяйства Украины, 1943—1945 гг. — В кн.: Восстановление народного хозяйства освобожденных и прифронтовых районов в 1941—1945 гг. М., 1983, с. 73.

⁴⁹ Там же, с. 74.

Величезну роль в організації відбудови визволених районів країни відіграла постанова РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 21 серпня 1943 р. «Про невідкладні заходи по відбудові господарства в районах, визволених від німецької окупації»⁵⁰⁻⁵¹. В ній приділялася значна увага швидкій відбудові, зокрема, залізниць. Для розв'язання цього завдання залучалися ремонтно-відбудовні військові частини, а також населення визволених районів, у тому числі України. Безумовно, основний обсяг таких робіт було виконано на залізницях, розташованих у РРФСР. Так, на Калінінській, Московсько-Курській, Північно-Кавказькій, Орджонікідзевській, Південно-Східній, Жовтневій, Кіровській, Північній, Сталінградській залізницях до 1944 р. відбудовано 98 станційних споруд, 959 казарм і напівказарм, 1394 шляхові будки і відремонтовано 481,7 тис. м² житлової площі. На Західній, Московсько-Донбаській, Московсько-Київській залізницях, які проходили у визволених районах РРФСР та УРСР, а також на Південній залізниці, розташованій на території України, було відбудовано 24 станційні споруди, 440 казарм і напівказарм, 743 шляхові будки і відремонтовано 147,2 тис. м² житлової площі⁵². Особливо інтенсивно проводилися ці роботи на заключному етапі війни.

Враховуючи велику складність відбудови житлового фонду у визволених районах, партія і уряд звернули увагу на необхідність широкого використання з цією метою місцевих будівельних матеріалів. Вищезгадану постанову передбачалося збудувати 25 заводів по виробництву будматеріалів з місцевої сировини⁵³⁻⁵⁴. До початку 1944 р. у визволених районах РРФСР споруджено 22 такі підприємства, а України — 3⁵⁵. Це мало велике значення для відбудови житлового фонду республік не тільки в ході війни, а й у післявоєнний період.

Тим часом Червона Армія визволяла все нові й нові райони і, відповідно, розширювався фронт відбудовних робіт. Зокрема, одразу після визволення міст і сіл Білорусії трудящі почали відроджувати промисловість. Вирішальне значення для визначення основних напрямів у відновленні економіки Білорусії мала постанова РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 1 січня 1944 р. «Про найближчі завдання РНК БРСР і ЦК КП(б)Б»⁵⁶. Після її опублікування фактично розпочалася відбудова народного господарства Білоруської РСР. Компартія республіки, мобілізуючи трудящих на розв'язання цього загальнонародного завдання, зосередила основну увагу насамперед на відродженні промисловості. До кінця 1945 р. в республіці відбудовано і споруджено заново понад 5900 промислових підприємств⁵⁷. Серед них — мінські верстатобудівний, радіозавод, паровозоремонтний, Гомельський завод сільськогосподарського машинобудування, Бобруйський лісокомбінат.

Відбудова народного господарства Молдавії розпочалася одразу після визволення її території Червоною Армією. Навесні 1944 р., коли від загарбників було очищено лише північні райони республіки, ЦК КП(б) Молдавії, Президія Верховної Ради Молдавської РСР і Раднарком прийняли звернення «До молдавського народу»⁵⁸. В ньому містив-

⁵⁰⁻⁵¹ Директивы КПСС и Советского правительства по хозяйственным вопросам, т. 2, с. 765—802.

⁵² ЦДАНГ СРСР, ф. 4372, оп. 44, спр. 1217, арк. 34.

⁵³⁻⁵⁴ Директивы КПСС и Советского правительства по хозяйственным вопросам, т. 2, с. 789—790.

⁵⁵ ЦДАНГ СРСР, ф. 4372, оп. 44, спр. 1217, арк. 49.

⁵⁶ Советский Союз в годы Великой Отечественной войны 1941—1945.— М., 1977, с. 579.

⁵⁷ Лемешенок В. В. Коммунистическая партия Белоруссии — организатор восстановления народного хозяйства в освобожденных от немецко-фашистских захватчиков районах республики.— В кн.: Восстановление народного хозяйства освобожденных и прифронтовых районов СССР в 1941—1945 гг., с. 81.

⁵⁸ Репида Л. К., Косинова Е. Ф. Рабочий класс Молдавской ССР в борьбе за возрождение промышленности республики.— Там же, с. 232.

ся заклик до трудящих розгорнути відбудовні роботи і посилити допомогу фронту. Активно відгукнувшись на нього, населення республіки взяло активну участь у відродженні Тираспольського механічного, Бельцького моторобудівного, кишинівських шкіряного, хімічного і механічного заводів. Протягом 1944—1945 рр. у Молдавії було відбудовано близько 600 підприємств. Це дало можливість випустити промислової продукції в 1945 р. в 3,5 раза більше, ніж у 1944 р.⁵⁹

Розмах відбудовних робіт у прибалтійських республіках був значно меншим, ніж в інших визволених районах. Це пояснювалося тим, що на їх території бойові дії продовжувалися майже до закінчення війни. Щоправда, трудящі Литви в 1944—1945 рр. відремонтували і ввели в дію близько 1800 промислових підприємств⁶⁰. Основні ж роботи розгорнулися в післявоєнний період.

Швидка відбудова народного господарства визволених районів СРСР, що стала можливою завдяки всебічній допомозі трудящих усіх союзних республік, зокрема Казахстану, Середньої Азії та Закавказзя, мала велике народногосподарське і військово-економічне значення. По-перше, відродження індустріальних центрів визволених і прифронтових районів посилювало військово-економічний потенціал країни, що сприяло нарощуванню ударів Червоної Армії по загарбниках. По-друге, частково або повністю відбудовані галузі народного господарства стали важливою базою дальшого розвитку економіки Радянського Союзу. По-третє, відбудова харчової та легкої промисловості, частини житлового фонду міст і сіл дала можливість певною мірою поліпшити матеріально-побутові умови радянських людей, визволених від фашистського ярма.

⁵⁹ Там же, с. 235.

⁶⁰ Бацявичюс Ю. Ю. Коммунистическая партия — организатор братской помощи Литовской ССР в восстановлении экономики республики в 1944—1945 гг. — Там же, с. 200.

СОЦІАЛІСТИЧНЕ ЗМАГАННЯ ТРУДІВНИКІВ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА СОЮЗНИХ РЕСПУБЛІК (1933—1937 рр.)

О. Д. ЗУБАЛІЙ (Київ)

Одним з могутніх і невичерпних джерел успішного розвитку народного господарства СРСР є соціалістичне змагання. «За самою суттю своєю, — підкреслювалося на XXVI з'їзді КПРС, — воно ґрунтується на високій свідомості та ініціативі людей. Саме ця ініціатива допомагає виявляти і приводити в дію резерви виробництва, підвищувати ефективність і якість роботи»¹.

Керуючись ленінськими ідеями, Комуністична партія надавала й надає розгортанню соціалістичного змагання першочергового значення. Так, безпосередній поштовх його початку серед трудівників села нашої країни у роки першої п'ятирічки дала опублікована в газеті «Правда» 10 січня 1929 р. стаття В. І. Леніна «Як організувати змагання?», написана у кінці 1917 р. Думки, висловлені у цій праці знайшли одностайну підтримку і схвалення мільйонів трудящих Радянської країни, в тому числі й працівників сільського господарства. У цій статті Володимир Ілліч обґрунтував положення про те, що тільки за нового суспільного ладу створюється можливість застосувати соціалістичне змагання «... дійсно широко, дійсно в масовому розмірі, залучити дійсно більшість

¹ Матеріали XXVI з'їзду КПРС. — К., 1981, с. 69.

трудящих на арену такої роботи, де вони можуть проявити себе, розгорнути свої здібності, виявити таланти, яких в народі — непочате джерело і які капіталізм м'яв, давив, душив тисячами і мільйонами»².

Новим етапом розвитку соціалістичного змагання на селі стали роки другої п'ятирічки. Початок його розгортанню поклав Перший Всесоюзний з'їзд колгоспників-ударників (1933 р.). Він закликав селянство розгорнути Всесоюзне соціалістичне змагання між республіками, країнами, областями, районами, МТС, колгоспами та радгоспами за всебічне зміцнення сільського господарства³.

11 квітня 1933 р. у газеті «Комуніст» був оголошений всеукраїнський конкурс на кращий колгосп, МТС і радгосп під час весняної сівби. Він передбачав організацію соціалістичного змагання між районами, областями не тільки УСРР, а й братніх республік. Відповідні договори уклали, зокрема, Татарська АСРР, Середньо-Волзький край, Дніпропетровська та Одеська області⁴. 19 липня 1933 р. «Правда» опублікувала телеграму крайкому ВКП(б), крайвиконкому і політсектора МТС Північно-Кавказького краю про виклик на соціалістичне змагання Нижньо-Волзького краю й Харківської області.

Наприкінці того ж місяця були підведені перші підсумки всеукраїнського конкурсу. ЦК КП(б)У дав йому високу оцінку, звернувшись до трудівників села із закликом і надалі добиватися ще кращих показників у праці, щедро ділитися передовим досвідом із своїми друзями з братніх республік. У зверненні, зокрема, зазначалося: «Ширшає фронт учасників змагання. Одеська й Дніпропетровська області змагаються з передовою Татарією... Підписано договір на змагання між Харківщиною й Північним Кавказом... Головне ж зробити змагання справою мільйонних мас і цим викликати нове величезне піднесення творчого ентузіазму, самовідданої героїчної праці в боротьбі за нові вирішальні перемоги»⁵.

На липень 1933 р. у Всесоюзне соціалістичне змагання включилася значна частина колгоспників СРСР. Представляючи різні республіки, краї, області, райони, вони боролися за кращі показники в праці. Тоді ж були підведені підсумки початкового туру змагання. Перше місце присуджено Татарській АСРР, колгоспи якої найкраще провели весняну посівну кампанію⁶.

Газета «Правда», редакція якої була головним арбітром змагання, в одній з передових статей у липні 1933 р. висунула ряд пропозицій щодо вдосконалення керівництва ним⁷. Враховуючи пропозиції трудівників полів та ферм, редколегія центрального органу ВКП(б) запровадила «Всесоюзну Червону дошку», на яку повинні були заноситися переможиці соцзмагання — колгоспи, МТС, радгоспи, райони, області, краї й республіки. Одними з перших почали змагатися за перше місце на цій дошці хлібороби Донеччини та Уральської області⁸.

Увагу редакцій усіх місцевих газет було звернуто на необхідність організації через пресу обміну передовим досвідом роботи між колгоспами, районами й областями братніх республік. «Правда» підкреслювала при цьому важливість своєчасної підтримки органами масової інформації різних форм творчої активності селянства.

На початку 1934 р. працівники сільського господарства країни активно включилися у соціалістичне змагання за дострокове виконання

² Ленін В. І. Як організувати змагання? — Повне збір. творів, т. 35, с. 189.

³ Див.: Первый Всесоюзный съезд колхозников-ударников передовых колхозов, 15—19 февр. 1933 г.: Стеногр. отчет. — М.; Л., 1933, с. 297—308.

⁴ Левыкин К. Г. КПСС — организатор колхозного производства в годы второй пятилетки, 1933—1937. — М., 1969, с. 116.

⁵ Комуніст, 1933, 6 серп.

⁶ Левыкин К. Г. Указ. соч., с. 116.

⁷ Правда, 1933, 23 июля.

⁸ Історія Української РСР. К., 1977, т. 6, с. 334.

завдань другого року п'ятирічки. Договори на змагання уклали, зокрема, сільські трудівники Донеччини та Азовсько-Чорноморського краю й Північної області РСФРР⁹, Білоруської СРР і Чернігівщини¹⁰.

На початку другої п'ятирічки трудове суперництво між працівниками сільського господарства набрало значних масштабів. Воно дедалі більше перетворювалося на Всесоюзне міжреспубліканське соціалістичне змагання, в якому брали участь райони, області та краї. Все це свідчило про те, що останнє піднялося на вищий ступінь і вже в той час стало важливим джерелом прискорення темпів соціалістичного будівництва на селі. Міжреспубліканське змагання колгоспного селянства було підготовлене попередньою роботою лєнінської партії по його мобілізації на дострокове виконання п'ятирічних планів.

Комуністи всебічно підтримували прогресивні форми змагання, які народжувалися під час соціалістичної перебудови села. Воно поступово поширювалося на всі ділянки сільськогосподарського виробництва.

Велика увага в роки другої п'ятирічки приділялася Комуністичною партією підвищенню врожайності й збільшенню валового збору сільськогосподарських культур. «Головний натиск повинен бути зроблений, — підкреслювалося в резолюції об'єднаного січневого (1933 р.) Пленуму ЦК і ЦКК ВКП(б), — ...не на розширення посівних площ, а на зростання врожайності в землеробстві й поліпшення якості роботи в сільському господарстві»¹¹. Творча активність трудівників села була спрямована саме на виконання цих завдань. Передовики сільськогосподарського виробництва братніх республік прагнули добитися, зокрема, якомога вищих урожаїв технічних культур. З цією метою вони включилися у соціалістичне змагання як з колегами із своїх виробничих колективів, так і з трудівниками інших областей, країв та республік.

Особливо значного розмаху в роки другої п'ятирічки набуло змагання за вирощування по 500 і більше центнерів цукрових буряків з 1 га, зачинателями якого стали ланкові М. С. Демченко й М. В. Гнатенко з колгоспу «Комінтерн» та Г. Д. Кошова з артлі «Червоний гігант» Київської області. Застосовуючи нові, прогресивні методи праці, передову агротехніку і технологію обробітку ґрунту, буряководи України добилися рекордних урожаїв¹². Це був вияв нового ставлення селян до сільськогосподарської праці в умовах перемігшого колгоспного ладу.

Щоб підтримати рух п'ятисотенниць та поширити його серед трудівників села, Комуністична партія мобілізувала пресу, керуючись при цьому настановою В. І. Леніна про необхідність перетворити її «...в серйозний орган економічного виховання мас населення»¹³. Так, виступ М. Демченко на Другому Всесоюзному з'їзді колгоспників-ударників й її зобов'язання виростити 500 ц буряків з 1 га вмістили майже всі газети республік, а пізніше час від часу інформували про те, як вони виконуються. Особливо багато місця відводили матеріалам на цю тему газети «Комуніст», «Вісті», «Пролетарская правда»¹⁴.

Рух новаторів сільськогосподарського виробництва УСРР, про який широко повідомлялося у пресі, знайшов широкий відгук і підтримку в братніх республіках. Зокрема, трудівники з колгоспу ім. Сталіна Кантського району Киргизької СРР стали у республіці застрільниками руху «ланок високого врожаю». Ударниці-буряководи цього господарст-

⁹ Центр. держ. арх. Жовтн. революції і соц. буд-ва (далі ЦДАЖР) СРСР, ф. 7689, оп. 1, спр. 600, арк. 3.

¹⁰ Парт. арх. Ін-ту історії партії (далі ПА ІП) при ЦК Компартії Білорусії, ф. 4, оп. 28, спр. 48, арк. 15.

¹¹ Комуністична партія Радянського Союзу в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК (далі КПРС в резолюціях...). К., 1980, т. 5, с. 73.

¹² Див. про це докладніше: Історія Української РСР, т. 6, с. 334.

¹³ Ленін В. І. Первісний варіант статті «Чергові завдання Радянської влади». — Повне збір. творів, т. 36, с. 139.

¹⁴ Комуніст, 1935, 24 лют., 9 квіт., 8 верес., 9 жовт.; Вісті, 1935, 18 берез.; Пролет. правда, 1935, 26 лют., 20 квіт.

ва Вавилова, Єфімова та Солтамбекова одержали в 1935 р. більш як по 500 ц цукрових буряків з гектара ¹⁵.

За рішенням Кантського райкому партії, у листопаді 1935 р. відбувся районний зліт ударників-буряководів, на якому був узагальнений перший досвід вирощування високих урожаїв цінної технічної культури, вироблені заходи по його дальшому розвитку. Спираючись на досягнуте, колгоспники Кантського району зобов'язалися в 1936 р. довести врожайність цукрових буряків у середньому по району до 300 ц, а на окремих ділянках — до 500—600 ц з гектара. Районний зліт буряководів звернувся до всіх колективних господарств республіки із закликом брати приклад з передовиків і добиватися ще більших успіхів у праці ¹⁶.

На ініціативу українських буряководів-п'ятисотенниць у Казахстані першою відгукнулася колгоспниця сільгоспартілі «Єкпенди» Талди-Курганського району, комсомолка Н. Доскажанова. Вона одержала врожай цукрових буряків у 1935 р. по 1119 ц з гектара ¹⁷. Це був небачений доти рекорд.

3 березня 1935 р. розгорнулося соціалістичне змагання між буряководами України й Російської Федерації ¹⁸. В результаті багато передовиків сільського господарства обох республік добилися високих показників у вирощуванні та збиранні важливої технічної культури. На зустрічі колгоспниць-п'ятисотенниць РСФРР і УСРР з партійними й державними керівниками країни, яка відбулася у листопаді 1935 р. в Москві, було підведено перші підсумки цього новаторського руху. За високі показники у вирощуванні цукрових буряків Радянський уряд нагородив орденами Леніна та Трудового Червоного Прапора 37 буряководів ¹⁹.

Рух п'ятисотенниць став новим важливим етапом у соціалістичному змаганні колгоспників за одержання високих урожаїв. Він підніс на новий рівень боротьбу селянства за розквіт сільського господарства. Цей рух був підготовлений усією попередньою роботою партії по розвитку соціалістичного змагання. Останнє сприяло не лише дальшому піднесенню сільськогосподарського виробництва в усіх братніх республіках, а й позитивно впливало на політичну свідомість і зрілість селян. Вони перетворювалися на справжніх господарів своєї країни. Багато з них стали керівниками артіль та господарських органів. Так, ударниця з колгоспу «Яшмар» Джабал-Абадського району Киргизької СРР С. Ісмаїлова була першою жінкою в республіці, яка стала головою колгоспу ²⁰. Послідовницю руху буряководів України з Радянської Киргизії, раніше неписьменну Ш. Тезекбаєву обрали депутатом Верховної Ради СРСР і призначили заступником директора Карабалтинського цукрового заводу. Таких прикладів було багато ²¹.

Колгоспники братніх республік уважно вивчали один в одного все нове й передове та обмінювалися ним. Так, у липні 1934 р. з цією метою в Дніпропетровській області побувала бригада колгоспників з БСРР. Представники різних областей країни приїздили також у Донбас для вивчення передового досвіду роботи в городництві ²².

У той час одним з основних завдань партійних організацій стало поширення передового досвіду в сільському господарстві. «Головна і вирішальна умова забезпечення високого врожаю полягає тепер у то-

¹⁵ Сов. Киргизия, 1935, 15 нояб.

¹⁶ Там же.

¹⁷ История Казахской ССР.— Алма-Ата, 1967, с. 387.

¹⁸ Див., наприклад: История Украинской РСР, т. 6, с. 334, 335; История СССР с древнейших времен до наших дней (далі История СССР...). М., 1971, т. 9, с. 172.

¹⁹ Дружба и братство русского и украинского народов. Киев, 1982, т. 2, с. 145.

²⁰ Сов. Киргизия, 1933, 24 ноябр.

²¹ Киргизская ССР на Всесоюзной сельскохозяйственной выставке.— М.; 1939, с. 79.

²² История Украинской РСР, т. 6, с. 334.

му, — зазначалося в резолюції червневого (1936 р.) Пленуму ЦК ВКП(б), — щоб... зробити досвід і досягнення передових людей соціалістичного землеробства, які оволоділи машинною технікою обробітку і збирання, надбанням усієї маси працівників колгоспів, радгоспів та МТС»²³.

З розгортанням соціалістичного змагання дедалі більше міцніла дружба й співробітництво між трудівниками ланів. Творчі взаємозв'язки встановилися, зокрема, між колгоспниками республік Середньої Азії та України. У червні 1936 р. в УСРР звідти приїхала велика група працівників сільського господарства, яка відвідала бурякосіючі райони республіки й ознайомила з передовим досвідом вирощування високих врожаїв. Водночас гості із Середньої Азії поділилися з господарями своїми здобутками у справі обробітку бавовни і закликали їх змагатися за перевиконання державних планів²⁴.

Всебічна підтримка соціалістичного змагання буряководів партійними й громадськими організаціями, а також державними органами братніх республік сприяли дедалі ширшому його розгортанню, охопленню ним широких мас трудящих села. Лише в Курській області у 1936 р. понад 6 тис. буряководів включилися в змагання п'ятисотенниць країни. Використовуючи досвід трудівників ланів України, вони вирощували високі врожаї. Зокрема, ланка комсомолки В. Чалової з Глушковського району добила величезного успіху — зібрала по більш як 1000 ц буряків з гектара²⁵.

Трудовим суперництвом були охоплені також тваринники братніх республік. Зокрема, в 1933 р. змагалися за високі надої молока між собою доярки України та Північного Кавказу²⁶.

Соціалістичне змагання тваринників виявило десятки передових ферм, сотні колгоспників-ударників. Воно сприяло дальшому зміцненню їх творчих зв'язків. У квітні 1936 р. Всесоюзне журі, до складу якого входили представники Наркомзему СРСР, редакцій газет «Правда» і «Социалистическое земледелие», підбило підсумки змагання тваринників країни. Переможцями були визнані представники ЗСФРР та Північного Кавказу²⁷.

Значного поширення в усіх братніх республіках набув, зокрема, передовий досвід працівників ферм радгоспу «Караваяево» Костромської області РСФРР. Доярки цього господарства з кожним роком збільшували середні надої на фуражну корову. Якщо у 1933 р. вони становили по 2290 літрів молока на рік, то в 1938 р. цей показник досяг рекордного рівня — 5952 літрів²⁸.

Поряд з хліборобами, буряководами й тваринниками у соціалістичне змагання з ініціативи партійних організацій включилися і механізатори братніх республік. Вони прагнули до того, щоб техніка, яка поступала на село, була в належному стані та ефективно використовувалася з метою дальшого підвищення продуктивності праці у сільському господарстві.

Комуністична партія й Радянський уряд уважно стежили за розгортанням трудового суперництва серед механізаторів країни, підтримували кожен їх творчу ініціативу, кожне нове починання, добиваючись, щоб вони ставали надбанням працівників сільського господарства всіх братніх республік. На честь XVII з'їзду ВКП(б) було оголоше-

²³ КПРС в резолюціях..., т. 5, с. 248.

²⁴ Лихолат А. В. Содружество народов СССР в борьбе за построение социализма. — М., 1976, с. 312.

²⁵ КПРС — організатор братерського співробітництва народів СРСР. — К., 1982, с. 106.

²⁶ Історія Української РСР, т. 6, с. 334.

²⁷ Заря Востока, 1935, 25, 30 мая, 16 окт.; 1936, 20, 26 апр., 14 июля; Правда 1936, 24 апр.

²⁸ История СССР..., т. 9, с. 173—174.

но конкурс на кращу машинно-тракторну станцію, в який включилися більшість механізаторів країни. Трактористи та комбайнери Білорусії надіслали механізаторам Ленінградської, Західної, Івановської й Чернігівської областей виклик на соціалістичне змагання за якісне проведення ремонту і підготовку тракторного парку до весняної сівби. Арбітром його стала редакція газети «Правда». Конкурс на кращу МТС став частиною масового соцзмагання трудівників села на честь XVII з'їзду ВКП(б), яке охопило мільйони трудящих країни²⁹.

Значну роль в організації останнього відіграли новостворені політвідділи МТС та радгоспів, які очолили боротьбу за швидке піднесення сільського господарства. Одним з кращих серед них став політвідділ Веселокутської МТС на Одещині, який уже на початку своєї діяльності за активною участю комуністів і комсомольців, трудівників села добився значних успіхів у колгоспному виробництві. Його досвід популяризувала й рекомендувала для наслідування газета «Правда», яка присвятила цьому політвідділу в одному з червневих номерів 1933 р. цілу полосу та передову статтю.

У червні 1934 р. ЦК ВЛКСМ, політуправління Наркомрадгоспів СРСР, ЦК спілки робітників зернових радгоспів спільно із «Совхозной газетой» оголосили Всесоюзний конкурс на краще й ефективніше використання комбайнів на період жнив³⁰. У це змагання включилися механізатори з усіх братніх республік.

Незабаром з'явилися і перші успіхи. Так, комбайнери зернових радгоспів Азовсько-Чорноморського краю, включившись у змагання з механізаторами УСРР, вже 10 серпня 1934 р. зібрали 73,9% зернових, тоді як попереднього року на той же час цей показник становив лише 40,9%. А хлібороби Криму завершили жнива за 32 дні замість 40 запланованих³¹.

Особливо велику увагу партійні організації братніх республік приділяли роботі тракторних бригад — основної ланки в механізації сільськогосподарського виробництва. Досвід кращих колективів широко популяризувався й розповсюджувався серед механізаторів країни, а їх керівники відзначалися урядовими нагородами.

У червні 1934 р. бригадир Дорнбурзького зернорадгоспу Дніпропетровської області Д. Дрига був нагороджений орденом Червоної Зірки за відмінне використання і збереження техніки. Керований ним колектив шістьма комбайнами за короткий термін зібрав урожай пшениці в 1933 р. з 1501 га, знизивши втрати зерна до 1% та зберігши машини у повній технічній готовності до наступного сезону. Весною 1934 р. його бригада першою в радгоспі завершила сівбу³². Позитивний досвід дніпропетровців швидко поширився по всій країні. Механізатори з братніх республік розгорнули активну боротьбу за ефективне використання й збереження сільськогосподарської техніки.

Характерним для періоду другої п'ятирічки було те, що рух передовиків механізованого обробітку землі на відміну від змагання попередніх років був пов'язаний насамперед з перемогою соціалістичних відносин на селі, появою там нової техніки, з впровадженням у сільськогосподарське виробництво стахановських методів праці.

Ініціатором змагання за раціональне, високопродуктивне використання сільськогосподарських машин виступили передові механізатори країни, зокрема жіноча тракторна бригада із Старобешівської МТС Донецької області, керована комсомолкою П. Ангеліною. Використовуючи стахановські методи праці, цей колектив дотримав слова, даного П. Ангеліною на Другому Всесоюзному з'їзді колгоспників-ударників.

²⁹ ПА ІІП при ЦК Компартії Білорусії, ф. 4, оп. 3, спр. 137, арк. 47.

³⁰ ЦДАЖР СРСР, ф. 7689, оп. 1, спр. 599, арк. 1.

³¹ Там же, арк. 15.

³² Там же, спр. 602, арк. 45—48.

У 1935 р. він обробив по 1255 га землі на 15-сильний трактор (при середній нормі по країні 410 га) ³³. Це був на той час надзвичайно високий показник.

Комуністична партія, сприяючи розгортанню соціалістичного змагання серед механізаторів, керувалася рішенням грудневого (1935 р.) Пленуму ЦК ВКП(б), в резолюції якого підкреслювалося: «Щоб поширити стахановський рух по всій нашій країні, щоб масовий стахановський рух не тлумачився як скороминуща кампанія, щоб допомогти стахановцям подолати ті перешкоди, які є на їх шляху, партійні і профспілкові організації повинні включитися в справу розвитку стахановського руху і спрямувати зусилля стахановців в організоване русло» ³⁴.

З ініціативи П. Ангеліної навесні 1936 р. ЦК ВЛКСМ та Наркомзем СРСР оголосили Всесоюзне соціалістичне змагання жіночих тракторних бригад, яке перетворилося на масовий рух за механізацію сільськогосподарства, підвищення продуктивності праці й піднесення культурно-технічного рівня трактористок країни ³⁵. Змагання викликало величезне зростання політичної та трудової активності молодих колгоспниць. На ініціативу П. Ангеліної у 1936 р. відгукнулися 20 тис. жінок-трактористок з братніх радянських республік. Завдяки самовідданій праці й використанню прогресивних методів використання техніки, вони залишили далеко позаду рекордні показники 1935 р. В 1936 р., наприклад, бригадир жіночої тракторної бригади Першотравневої МТС Московської області П. Лєдовська обробила 2058 гектарів землі ³⁶. Цей та інші подібні факти свідчили про те, що жінки стали в управлінні машинами на один рівень з чоловіками. Причому така картина спостерігалася в усіх братніх республіках. Усе це значно розширило можливості для більш ефективного використання нової техніки і підвищення продуктивності праці у сільськогосподарському виробництві.

На Всесоюзній нараді трактористок та бригадирів жіночих тракторних бригад, яка відбулася в Москві у лютому 1937 р., було підбито підсумки змагання за попередній рік. Вони показали, що 55 бригад досягли виробітку на трактор у середньому по 1 тис. га й 300 — по 790 га (при середньому показнику в країні 643 га) ³⁷. Всесоюзна першість у змаганні в 1936 р. вибороли П. Лєдовська, М. Тимашева, А. Лаптева, П. Ангеліна, М. Костюченко та Х. Фідарова ³⁸.

На 1 жовтня 1937 р. в СРСР було вже 57 тис. трактористок ³⁹, серед яких дедалі ширше розгорталося соціалістичне змагання за ефективне використання сільськогосподарської техніки, за досягнення вищої продуктивності праці.

Приклад російських, українських, білоруських трактористок надихав і жінок середньоазійських республік, які активно включилися у будівництво нового життя. Так, серед перших послідовниць П. Ангеліної в Узбекистані були Р. Тошматова, Х. Мадамінова, М. Азізова, Р. Абдулаєва й багато інших. На X з'їзді ВЛКСМ їх назвали «революціонерами сільськогосподарського виробництва» ⁴⁰.

На завершальному етапі побудови основ соціалізму, у роки другої п'ятирічки, змагання працівників сільського господарства братніх республік, яке зародилося під керівництвом Комуністичної партії на початку розгортання масового колгоспного руху, піднялося на значно ви-

³³ Очерки истории Донецкой областной партийной организации.— Донецк, 1978, с. 280.

³⁴ КПРС в резолюциях..., т. 5, с. 228—229.

³⁵ История СССР..., т. 9, с. 175.

³⁶ Там же.

³⁷ Участники великого созидания.— М., 1962, с. 261.

³⁸ История СССР..., т. 9, с. 176.

³⁹ Женщины страны Советов.— М., 1977, с. 168.

⁴⁰ Див. докладніше: Ісмаїлова С. П., Хасанова С. Х. Послідовники П. Ангеліної в Узбекистані.— Укр. іст. журн., 1984, № 4, с. 107.

щий ступінь. Партійні організації всебічно сприяли розвитку творчого суперництва між трудівниками села братніх республік, всебічно підтримували його.

В той період почали широко практикуватися відрядження республіканських делегацій для взаємоперевірки укладених договорів на соціалістичне змагання. Це стало хорошою школою навчання широких трудящих мас села справі управління громадським господарством, сприяло досягненню ними високих показників у праці в умовах колгоспного ладу.

Успіхи працівників полів та ферм усіх братніх республік уже у перші роки другої п'ятирічки створили необхідні передумови для дострокового виконання її завдань, організаційно-політичного зміцнення колгоспів і радгоспів. Замість 23,7 млн. дрібних селянських господарств у країні було створено 243,7 тис. колгоспів та 3992 радгоспи⁴¹. СРСР з дрібноселянської країни перетворився на передову індустріально-колгоспну державу. Це був величезний успіх радянського народу під керівництвом Комуністичної партії, яка зуміла мобілізувати усі нації й народності нашої країни на побудову основ соціалізму в ній.

В роки другої п'ятирічки Комуністична партія провела велику роботу по організації співробітництва братніх республік у справі розгортання соціалістичного змагання в сільському господарстві. Цей важливий напрям діяльності партії позитивно вплинув не лише на організаційно-політичне та господарське зміцнення колгоспів, радгоспів і МТС, а й сприяв підвищенню добробуту трудівників села, піднесенню їх культурно-технічного рівня. Трудове суперництво між працівниками полів та ферм братніх республік охопило всі ланки сільського господарства, значно активізувало творчу і політичну діяльність колгоспників. Все це позитивно впливало на формування в радянському селі основ соціалістичного способу життя.

Включаючись у соцзмагання, працівники сільського господарства добивалися значних результатів у праці, щедро ділилися своїм передовим досвідом з побратимами з усіх союзних республік. Такий обмін здобутками взаємно збагачував учасників трудового суперництва, сприяв кращому озброєнню їх прогресивними методами й формами організації праці тощо.

Місцеві партійні організації, політвідділи МТС та радгоспів, преса спрямовували творчу активність трудівників сільського господарства на дострокове виконання завдань другої п'ятирічки, виховання нової людини на селі.

Соціалістичне змагання, яке зародилося в роки першої п'ятирічки й у своєму розвитку пройшло ряд етапів, з роками збагатилося новими формами. Воно сприяло дальшому зміцненню народного господарства нашої країни.

Нині Комуністична партія всебічно підтримує творчу ініціативу мас і спрямовує її на дострокове виконання завдань одинадцятої п'ятирічки, гідну зустріч XXVII з'їзду КПРС. У боротьбі за виконання історичних рішень XXVI з'їзду партії, величезних завдань одинадцятої п'ятирічки виникли нові патріотичні почини новаторів, які знайшли активну підтримку серед мільйонів трудящих всіх союзних республік.

⁴¹ История Коммунистической партии Советского Союза. М., 1971, т. 4, кн. 2, с. 442.

В. С. КУРИЛО (Старобільськ)

РОЛЬ ПАРТІЙНО-РАДЯНСЬКОЇ ПРЕСИ УКРАЇНИ В ПРОПАГАНДІ ТА ПОШИРЕННІ СТАХАНОВСЬКОГО РУХУ В ПРОМИСЛОВІСТІ РЕСПУБЛІКИ (1935—1937 рр.)

Комуністична партія Радянського Союзу на всіх етапах соціалістичного будівництва приділяла велику увагу організації й розвитку соціалістичного змагання. Воно завжди було ефективним засобом піднесення суспільного виробництва, зростання творчої активності трудящих мас, їх залучення до управління виробництвом. «Організація змагання, — писав В. І. Ленін, — повинна зайняти визначне місце серед завдань Радянської влади в економічній галузі»¹.

Важливу роль у розвитку соціалістичного змагання, піднесенні його на якісно новий рівень відіграв стахановський рух, 50-річчя якого вся країна відзначає в цьому році. У доповіді на Всесоюзній науково-практичній конференції «Вдосконалення розвинутого соціалізму і ідеологічна робота партії у світлі рішень червневого (1983 р.) Пленуму ЦК КПРС», товариш М. С. Горбачов наголосив на визначній ролі стахановського руху в історії соціалістичного будівництва і підкреслив, що «продовжувати традиції стахановців — значить спрямовувати енергію та ініціативу мас на розв'язання ключових завдань підвищення ефективності економіки»².

Чільне місце у справі організації й розвитку новаторських методів праці в роки другої п'ятирічки партія відводила партійно-радянській пресі, керуючись вказівками В. І. Леніна про необхідність перетворити її в серйозний орган економічного виховання мас населення, в знаряддя ознайомлення їх з тим, як треба налагоджувати працю по-новому³.

В ніч з 30 на 31 серпня 1935 р. вибійник кадіївської шахти «Центральна-Ірміне» Олексій Стаханов, максимально використавши техніку й організацію праці, видобув 102 т вугілля, що становило 14 з половиною змінних норм⁴⁻⁵. Преса відразу ж відгукнулася на патріотичний почин донецького гірника. Першими повідомили про цей трудовий здобуток газети «Кадиевский пролетарий» і «Социалистический Донбасс». А 2 вересня 1935 р. завдяки газеті «Правда» про нього вже знала вся країна.

Під керівництвом Комуністичної партії велику роботу щодо популяризації руху передовиків виробництва розгорнула періодична преса України. 11 вересня 1935 р. в передовій статті «Славний почин» газета «Комуніст» (орган ЦК КП(б)У), характеризуючи зародження нового руху, писала: «Справа не в щасливому випадку і не в якихось виняткових умовах. Суть справи — у великій майстерності цих людей, в їх любовному і висококультурному ставленні до соціалістичних механізмів, у новій організації праці, в нескореному прагненні перемогти. Приклад передовиків — сильна зброя агітації і пропаганди».

¹ Ленін В. І. Первісний варіант статті «Чергові завдання Радянської влади». — Повне збір. творів, т. 36, с. 142.

² Рад. Україна, 1984, 11 груд.

³ Див.: Ленін В. І. Первісний варіант статті «Чергові завдання Радянської влади». — Повне збір. творів, т. 36, с. 139, 141.

⁴⁻⁵ История рабочих Донбасса: В двух томах. — К., 1981, т. 1, с. 286.

Газети і журнали, використовуючи різноманітні форми подачі матеріалу, широко пропагували стахановський рух з перших днів його зародження. Журнал «Більшовик України» друкував виступи керівників партії та уряду з цього питання. Рубрики «Портрети стахановців» і «Стахановські методи всім шахтам» запровадили газети «Комуніст» і «Пролетарий», постійні розділи «По стопах Стаханова» та «Стахановський рух — справа всієї країни, всієї партії» — газети «Кадиєвський пролетарий» і «Харьковский рабочий», нариси про кращих стахановців регулярно друкувала дніпропетровська «Зоря».

З другої половини вересня 1935 р. новаторський рух охопив усі галузі промисловості. Преса повідомляла про рекорди металурга Маріупольського * металургійного заводу ім. Ілліча І. Шашкіна, коваля Луганського паровозобудівного заводу ім. Жовтневої революції П. Лиходіда, штампувальника Харківського тракторного заводу ім. Серго Орджонікідзе Г. Стадника, робітника 4-ї Київської взуттєвої фабрики О. Гомулька та багатьох інших передовиків виробництва.

Друкуючи матеріали про трудові здобутки перших стахановців, газети і журнали підкреслювали їх патріотизм, високу політичну зрілість, вміння застосовувати нові, прогресивні методи праці. В той же час зверталася увага на тісний зв'язок стахановського руху з широким застосуванням у роки другої п'ятирічки нової техніки і підвищенням культурно-технічного рівня робітників. П. П. Постишев відзначав: «Стахановський рух... — це вища форма соціалістичного змагання та ударництва епохи соціалізму, яка вибрала в себе всі риси попередніх форм соціалістичного змагання і збагатила їх досконалим оволодінням техніки свого виробництва»⁶.

Партійні організації республіки підтримали ентузіазм мас і активізували роботу по широкому розгортанню цього патріотичного руху. Зокрема, преса виступала безпосереднім організатором пропаганди і впровадження новаторських методів праці. Наприклад, 9 вересня 1935 р. Луганський міськком КП(б)У, розглянувши питання про рух передовиків виробництва на шахтах Донбасу, доручив «Луганской правде» широко популяризувати його, а також зобов'язав редакцію присвятити йому спеціальну листівку. За завданням міськкому газета організувала виїзну редакцію на шахті ім. К. Є. Ворошилова для подання допомоги в організації стахановського руху⁷. У вересні 1935 р. Донецький обком КП(б)У провів нараду редакторів періодичних видань вугільних районів з цього питання і поставив перед ними завдання перетворити сторінки газет у справжню трибуну інструктування й організації праці робітників за методом Стаханова⁸.

Преса Донбасу провела значну роботу по виконанню цих вказівок. Так, з ініціативи редакційного колективу газети «Кадиєвський пролетарий» для вивчення досвіду кращих стахановців було створено об'єднану бригаду газет, куди входили, крім неї, й інші друковані органи: «За индустриализацию» і «Межзаводские переклички»⁹. Тільки в грудні 1935 р. із 145 опублікованих матеріалів у «Кадиєвском пролетарии» 123 статті й дописи належали стахановцям, які висвітлювали свій досвід роботи¹⁰. Обласна газета «Социалистический Донбасс» з жовтня того ж року на своїх сторінках запровадила спеціальну рубрику «Почесна дошка стахановців», на яку заносила кращі шахти та дільниці регіону.

* Маріуполь — з 1948 р. Жданов.

⁶ Постишев П. П. Стахановський рух: Промова на зльоті стахановців Київ. обл. 27 жовт. 1935 р. — Більшовик України, 1935, № 10, с. 22.

⁷ Парт. арх. Ворошиловград. обкому Компартії України, ф. 5, оп. 1, спр. 342, арк. 209; спр. 344, арк. 48.

⁸ Парт. арх. Донец. обкому Компартії України, ф. 326, оп. 1, спр. 447, арк. 49; Соц. Донбасс, 1935, 8 жовт.

⁹ Иванова Р. А. Партийная и советская печать в годы второй пятилетки (1933—1937). — М., 1961, с. 70.

¹⁰ Більшовик України, 1936, № 5, с. 24.

В 1936 р. майже 80% своїх матеріалів вона присвятила питанням стахановського руху¹¹. Плідно в цьому напрямі працювали також «Луганская правда», «Кочегарка» (Горлівка), «Приазовский пролетарий» (Маріуполь).

17 жовтня 1935 р. питання про розгортання новаторського руху на підприємствах міста розглянуло бюро Харківського міськкому КП(б)У. В його рішенні вказувалося на необхідність краще пропагувати цей рух у пресі, особливо фабрично-заводській¹². Харківський обком КП(б)У в прийнятому рішенні запропонував газетам ширше висвітлювати стахановський рух, вести боротьбу з його саботажниками¹³. У ході виконання цих рішень преса Харківщини розгорнула активну роботу по пропаганді досвіду кращих стахановців області. Різкій критиці преса піддала тих керівників підприємств та інженерно-технічний персонал, які формально ставилися до руху новаторів або перекручували його. Такі матеріали друкували, зокрема, газети «Соціалістична Харківщина», «Харьковский рабочий», багатотиражки ХТЗ, заводу «Серп і молот».

Аналогічне рішення прийняв й Одеський обком КП(б)У. Активність газети «Чорноморська комуна» в цьому напрямі була відзначена на XII пленумі Одеського міськкому КП(б)У¹⁴.

Бойовими помічниками партійних організацій республіки у розвитку стахановського руху були фабрично-заводські багатотиражні газети. Так, газета Дніпродзержинського металургійного заводу ім. Ф. Е. Дзержинського «Знамя Дзержинки» мобілізувала робітничі маси на подолання «вузьких» місць на виробництві, друкувала зобов'язання окремих цехів й агрегатів, постійно інформувала читачів про хід їх виконання. Широко популяризувала досвід одного з перших стахановців заводу — В. Карлова¹⁵. Багатотиражка Луганського паровозобудівного заводу ім. Жовтневої революції «Октябрьский гудок» закликала всіх робкорів стати в лави передовиків, регулярно видавала листівку «Стахановец». Особлива увага на сторінках цього органу приділялася висвітленню досвіду кращих новаторів виробництва¹⁶. З цією ж метою «Днепровский металлург» («Запоріжсталь») вміщував рубрики «Путівки досвіду»¹⁷. Газета шахти ім. Ілліча Кадіївського району «За механізацію» для впровадження стахановських методів праці скликала виробничо-технічні наради начальників дільниць та десятників¹⁸. Значну роботу в даному напрямі проводили багатотиражки Харківського паровозобудівного заводу ім. Комінтерну — «Харьковский паровозник» та заводу «Серп і молот» — «Молотарка»¹⁹.

Завдяки багатосторонній діяльності партійних комітетів виступи преси стали змістовнішими й конкретнішими, підвищилась її організаторська роль. Перша Всесоюзна нарада робітників та робітниць — стахановців, яка відбулася в листопаді 1935 р., високо оцінила роботу періодичних органів по розгортанню і пропаганді стахановського руху, особливо газет «Кадиевский пролетарий» та «Социалистический Донбасс»²⁰. Своє головне завдання партійно-радянська преса вбачала у пе-

¹¹ Сидоренко В. П. Преса як джерело з історії робітничого класу України в період соціалістичного будівництва (1921—1941 рр.). — К., 1975, с. 42.

¹² Парт. арх. Харків. обкому Компартії України, ф. 69, оп. 1, спр. 199, арк. 185, 321.

¹³ Там же, ф. 2, оп. 1, спр. 139, арк. 47.

¹⁴ Парт. арх. Одес. обкому Компартії України, ф. 11, оп. 1, спр. 388, арк. 79—80; ф. 9, оп. 1, спр. 289, арк. 15.

¹⁵ Стахановцы Дзержинки. — Харьков; Днепрпетровск, 1936, с. 11.

¹⁶ Парт. арх. Донец. обкому Компартії України, ф. 326, оп. 1, спр. 482, арк. 65, 67.

¹⁷ Парт. арх. Дніпропетров. обкому Компартії України, ф. 19, оп. 1, спр. 1014, арк. 31.

¹⁸ Соц. Донбасс, 1935, 8 окт.

¹⁹ Парт. арх. Харків. обкому Компартії України, ф. 69, оп. 1, спр. 240, арк. 285—286.

²⁰ Первое Всесоюзное совещание рабочих и работниц — стахановцев, 14—17 ноября 1935: Стеногр. отчет. — М., 1935, с. 320—321.

ретворенні руху новаторів виробництва на всенародний. «Стахановський рух повинен стати масовим, — писала газета «Комуніст», — те, що сьогодні є рекордом одиночок, повинно завтра стати надбанням мас. Для цього у нас є всі можливості, і перш за все величезний ентузіазм робітників»²¹. Важливість масовості руху та його поширення по всій країні відзначалася на грудневому (1935 р.) Пленумі ЦК ВКП(б)²².

У боротьбі за масовість руху новаторів преса республіки активно підтримала проведення стахановських змін, діб, п'ятиденок, декад та місячників. Їх ініціаторами виступили гірники тресту «Артемвугілля». 30 листопада 1935 р. на шахті ім. Ф. Е. Дзержинського в першу зміну було організовано роботу по-стахановському. Замість планових 900 т шахтарі видобули 1970 т вугілля, причому продуктивність праці вибітника досягла 10,5 т замість 5,3 — за планом²³. З цього приводу газета «Правда» писала, що цей результат «...був не менш блискучим, ніж перший рекорд Стаханова. Стахановська зміна одна виконала добову програму шахти, досягти якої намічалася лише через 10 років»²⁴.

Трудовий почин гірників підхопили й розвинули робітники інших галузей промисловості. З 6 по 10 січня 1936 р. Єнакіївський металургійний завод провів стахановську п'ятиденку, під час якої було виплавлено 13 698 т сталі, тимчасом як за першу п'ятиденку січня того ж року — 12 800 т²⁵. За ініціативою газети «Комуніст» з 25 по 30 січня була проведена стахановська п'ятиденка на всіх підприємствах місцевої промисловості України²⁶.

Значне місце на сторінках газет відводилося стахановській декаді металургів, що відбулася в січні 1936 р. Преса оперативно інформувала про її хід, про успіхи й недоліки як окремих підприємств, так і всієї галузі. 26 січня того ж року газети «Комуніст», «Вісті», «Пролетарская правда» та ряд інших вмістили матеріали про підсумки перших п'яти трудових днів, закликаючи металургів гідно завершити всю стахановську декаду. Завдяки партійному керівництву, чіткій роботі виробничих колективів більшості підприємств, ефективній допомозі преси декада пройшла успішно. В передовій статті, присвяченій її підсумкам, газета «Комуніст» повідомляла, що тільки по заводах об'єднання «Сталь» середньодобовий випуск прокату майже на 5 тис. т перевищив його середній рівень попередніх 19 днів січня²⁷. А всього під час декади ці підприємства дали понад план 38 тис. т прокату і 44 тис. т сталі²⁸.

Стахановські доби, п'ятиденки, декади проходили не тільки на окремих підприємствах чи в галузях промисловості, а й у масштабах областей. Наприклад, в січні 1936 р. вони проводилися в Одеській та Дніпропетровській областях²⁹. Стахановська декада на промислових підприємствах Харківщини (березень 1936 р.) відрізнялася доброю організацією, чому великою мірою сприяла преса. Газети «Соціалістична Харківщина», «Харьковский рабочий», фабрично-заводські багатотиражки здійснили велику підготовчу роботу, під час якої на підприємствах створювалися нові робкорівські пости, проводилися наради з керівниками підприємств, розгорталася широка кампанія по роз'ясненню мети та завдань стахановської декади. Після її закінчення «Харьковский рабочий» писав, що значення цієї декади «...полягає головним чином у тому,

²¹ Комуніст, 1935, 29 жовт.

²² Див.: Комуністична партія Радянського Союзу в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК (далі — КПРС в резолюціях...). — К., 1980, т. 5, с. 228.

²³ Индустриализация СССР, 1933—1937 гг.: Документы и материалы. — М., 1971, с. 293.

²⁴ Правда, 1935, 25 дек.

²⁵ Вісті, 1936, 15 січ.

²⁶ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 7, оп. 12, спр. 775, арк. 53.

²⁷ Комуніст, 1936, 27 січ.

²⁸ Вісті, 1936, 1 лют.

²⁹ Чорномор. комуна, 1936, 16 січ.; Вісті, 1936, 4 лют.

що вона висунула нові десятки, сотні й тисячі робітників та робітниць, які своїми чудовими рекордами і показниками завоювали право носити почесне ім'я стахановців»³⁰. Газета повідомляла, що промисловість Харкова план першого кварталу 1936 р. виконала 28 березня завдяки стахановській десятиденці. Бюро Харківського обкому КП(б)У схвалило її підсумки і прийняло рішення провести у квітні місячник навчання новаторських методів роботи³¹.

Свідченням зростання ролі преси у розвитку руху передовиків була постійна турбота Комуністичної партії про поліпшення її роботи. В лютому 1936 р. Політбюро ЦК ВКП(б) обговорило питання про висвітлення в газетах соціалістичного змагання та його нового етапу — стахановського руху, прийнявши відповідне рішення³².

Партійно-радянська преса України з честю виконала поставлені перед нею завдання. Газети і журнали республіки приділяли велику увагу стахановському рухові як важливому засобу комуністичного виховання трудящих. Значну роботу в цьому напрямі проводив, зокрема, журнал «Більшовик України», на сторінках якого в січні 1936 р. відзначалося: «Стахановець — це тип нової людини соціалістичного суспільства з її новим, комуністичним ставленням до праці — повинен стати масовим типом будівника соціалізму»³³. Продовжуючи цю тему, орган ЦК КП(б)У в квітневому номері вмістив статтю Є. Ніринської «Виховання комуністичного ставлення до праці», а в травневому — передову «Комуністичне виховання молоді»³⁴. Подібні матеріали постійно друкувалися в газетах «Комуніст», «Социалистический Донбасс» і «Пролетарская правда».

На численних живих прикладах преса розкривала соціально-політичне значення стахановського руху. Висвітлювався безпосередній зв'язок між підвищенням продуктивності праці і значним поліпшенням матеріального становища трудящих. Яскравим підтвердженням цього була опублікована в газеті «Комуніст» промова майстра вальцювально-токарного цеху Донецького металургійного заводу С. Я. Боровльова на обласному з'їзді Рад. Він відзначив, що «в цеху до стахановського руху норми виконувалися на 70—90 процентів, а тепер у нас немає жодного робітника, який виконував би нові норми менше ніж на 120 процентів, а багато хто — на 200 процентів. Якщо раніше заробіток доходив до 250 карбованців, то тепер він становить 380—400 карбованців»³⁵.

У зв'язку із зростаючою загрозою нової світової війни в пресі підкреслювалося політичне значення стахановського руху, який забезпечував перетворення нашої країни в економічно розвинуту країну і таким чином зміцнював позиції соціалізму у всесвітньому масштабі³⁶.

В роки другої п'ятирічки творчість мас постійно висувала нові форми цього руху, що діставало своє відображення на сторінках періодичної преси. Так, «Пролетарская правда» (Київ) активно пропагувала організацію на підприємствах міста стахановських виробничих нарад, які сприяли залученню робітничих мас в ряди новаторів виробництва, передачі досвіду кращих стахановців іншим робітникам й участі трудящих в управлінні підприємством³⁷.

Завдяки пресі в республіці набули поширення наскрізні стахановські бригади. Їх суть полягала в тому, що кожен трудівник відповідав за роботу своєї бригади протягом усього технологічного процесу. Це значно підвищувало особисту відповідальність за кінцевий результат ро-

³⁰ Харьков. рабочий, 1936, 31 марта.

³¹ Парт. арх. Харків. обкому Компартії України, ф. 2, оп. 1, спр. 173, арк. 61.

³² Історія Комуністичної партії Радянського Союзу: В 6-ти томах.— К., 1973, т. 4, кн. 2, с. 365.

³³ Більшовик України, 1936, № 1, с. 11.

³⁴ Там же, № 4, с. 16—28; № 5, с. 1—3.

³⁵ Комуніст, 1936, 24 листоп.

³⁶ Див.: КПРС в резолюціях..., т. 5, с. 226.

³⁷ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 7, оп. 12, спр. 775, арк. 73.

боти і сприяло залученню до стахановського руху робітників допоміжних цехів та дільниць. Одна з перших таких бригад на Україні була створена на Нижньодніпровському металургійному заводі ім. Комінтерну. Про її досягнення повідомляли газети «Комуніст» і «Зоря» (Дніпропетровськ)³⁸. В Харкові наскрізні стахановські бригади працювали на тракторному й паровозобудівному заводах, фабриках ім. Ю. Д. Тинякова та ім. М. І. Кутузова³⁹.

Республіканська газета «Вісті» значну увагу приділяла змаганням стахановців-двохсотенників. У серпні 1936 р. на її сторінках розповідалося про кращих таких трудівників ряду заводів: київського — «Більшовик», харківських тракторного та електромеханічного, Дніпропетровського металургійного ім. Г. І. Петровського⁴⁰.

Велику підтримку партійно-радянська преса України подала патріотичному почину, з яким виступив сталевар Маріупольського металургійного заводу ім. Ілліча Макар Мазай. 24 жовтня 1936 р. в газеті «Правда» було надруковано його листа із закликом організувати Всесоюзне змагання сталеварів за найвищий зйом сталі з квадратного метра поду печі. Металург взяв на себе зобов'язання досягти не менше 12 т сталі (середній зйом по країні дорівнював 5 т). Арбітром трудового суперництва виступила «Правда». На заклик М. Мазая відгукнулися металурги всієї країни. Дніпропетровська газета «Зоря» повідомляла, що на заводі ім. Комінтерну в змагання включилися всі сталевари і прокатники. В листі, який надіслали в цей орган кращі сталевари даного підприємства, говорилося: «Кожен з нас взяв на себе конкретне зобов'язання, в цехах розгорнулося змагання за ім'я кращого сталевара і кращого прокатника»⁴¹. Для популяризації його ходу газета запровадила рубрику «Змагання з Макаром Мазаем», під якою публікувалися листи металургів на підтримку ініціативи маріупольського сталевара, кращі металурги ділилися досвідом роботи. Друкований орган металургійного заводу ім. Г. І. Петровського «Ударник» з метою виявлення внутрішніх резервів для ефективнішої участі в змаганні провів нараду мартенівців за участю робітників, інженерів і начальників змін. Під час наради було прийнято ряд пропозицій щодо поліпшення роботи мартенівських печей⁴². Регулярно висвітлювали хід змагання газети «Комуніст», «Социалистический Донбасс», багатотиражка Макіївського металургійного заводу ім. С. М. Кірова «Домна».

16 листопада 1936 р. маріупольська газета «Приазовский пролетарий» повідомила, що М. Мазай виконав своє зобов'язання: за 20 днів змагання він досяг зйому сталі в середньому понад 12 т з квадратного метра поду печі. Мартенівський цех № 2, в якому працював новатор, став кращим у Всесоюзному змаганні металургів за 1936 рік⁴³. За словами М. Мазая, велику допомогу в цьому їм подала заводська багатотиражка «Ильичевец»⁴⁴. Тільки в Донбасі успішно справилися із своїми зобов'язаннями 75 сталеварів, а 30 грудня 1936 р. увесь металургійний регіон рапортував про завершення річної програми⁴⁵.

З новою силою розгорнулася боротьба партійно-радянської преси за розвиток стахановського руху в 1937 — завершальному році другої п'ятирічки. Періодичні видання УРСР, значно розширивши діапазон своєї діяльності, ефективно застосовували нові форми для розвитку трудової активності робітничих мас, їх залучення до стахановського руху.

³⁸ Комуніст, 1936, 10, 17 черв.; Зоря, 1936, 16 листоп.

³⁹ Соц. Харківщина, 1936, 11 черв.; Вісті, 1936, 11 серп.

⁴⁰ Вісті, 1936, 5, 6, 11, 29 серп.

⁴¹ Зоря, 1936, 4 листоп.

⁴² Там же, 3 листоп.

⁴³ Комуніст, 1936, 21 листоп.

⁴⁴ Парт. арх. Донец. обкому Компартії України, ф. 326, оп. 1, спр. 713, арк. 34.

⁴⁵ Там же, арк. 113; Гудзенко П. П., Кульчицький С. В., Шаталіна Є. П. Трудові почини робітничого класу 1921—1937: (На матеріалах УРСР). — К., 1980, с. 278.

Наприкінці квітня 1937 р. з цінною ініціативою виступила газета «Комуніст». Вона скликала при редакції нараду, яка за участю 45 знатних стахановців різних галузей промисловості республіки прийняла звернення до всіх робітників України з пропозицією організувати змагання-похід на честь 20-ї річниці Великого Жовтня⁴⁶. З метою популяризації даного звернення в газеті була запроваджена постійна рубрика «Розгортайте змагання-похід імені XX-ї річниці Жовтня!» Багато трудових колективів одразу ж відгукнулися на це. Стахановці відділу «550» Харківського паровозобудівного заводу ім. Комінтерну закликали колектив підприємства включитися в змагання і викликали на трудове суперництво Ворошиловградський * завод ім. Жовтневої революції⁴⁷. Його працівники прийняли цей виклик, зобов'язавшись достроково виконати річний план, а до ювілею Жовтня замість 100 випустити 150 паровозів серії «ИС»⁴⁸. Донецький металургійний завод почав змагатися з Дніпропетровським ім. Г. І. Петровського⁴⁹. Зобов'язання достроково виконати річні плани взяли колективи шахт ім. Г. Димитрова та № 1—3 «Центральна» тресту «Постишеввугілля», Київська трикотажна фабрика ім. Р. Люксембург та багато інших колективів республіки⁵⁰.

Ювілейне змагання-похід вилилося в масове виявлення трудової творчості радянських людей і показало, які величезні можливості відкриваються перед пресою, якщо вона виступає з ініціативою й наполегливо доводить почату справу до кінця.

Виникнення і розвиток стахановського руху в роки другої п'ятирічки сприяли значному підвищенню продуктивності праці, достроковому виконанню п'ятирічних планів й загалом зміцненню економічної могутності країни. Масовий трудовий героїзм стахановців став яскравим свідченням патріотизму радянських людей, їх відданості великій справі Комуністичної партії — справі втілення в життя ленінського плану побудови соціалізму. Важливий вклад у розвиток стахановського руху внесла періодична партійно-радянська преса України. Гідно виконуючи свою пропагандистську й організаторську роль, вона нагромадила цінний досвід поширення нових, передових форм соціалістичного змагання, який з успіхом використовується і сьогодні.

⁴⁶ Комуніст, 1937, 22, 23 квіт.

* В листопаді 1935 р. Луганськ перейменовано у Ворошиловград.

⁴⁷ Комуніст, 1937, 27 квіт.

⁴⁸ Промышленность и рабочий класс Украинской ССР, 1933—1941: Сб. документов и материалов: В 2-х частях.— К., 1977, ч. 1, с. 441—442.

⁴⁹ Комуніст, 1937, 5 трав.

⁵⁰ Там же, 27 квіт., 9 трав.

НА ДОПОМОГУ ВИКЛАДАЧУ ІСТОРІЇ

ВИХОВАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ НА ТРУДОВИХ ТРАДИЦІЯХ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ

На сучасному етапі вдосконалення розвинутого соціалістичного суспільства виховання молоді на трудових традиціях радянського народу набуває особливого значення. Важлива роль у цій справі належить курсу історії в школі. Її вивчення сприяє ідейно-політичному загартовуванню й трудовому вихованню старшокласників, допомагає їм у виборі майбутньої професії. В «Основних напрямках реформи загальноосвітньої і професійної школи» підкреслюється, що «метою трудового виховання і навчання в школі повинно бути прищеплення любові до праці і поваги до людей праці; ознайомлення учнів з основами сучасного промислового і сільськогосподарського виробництва, будівництва, транспорту, сфери обслуговування; формування у них в процесі навчання і суспільно корисної роботи трудових навичок і вмінь; спонукування до свідомого вибору професії і здобуття початкової професійної підготовки»¹.

Проблема профорієнтації вирішується у процесі вивчення трудових традицій радянського народу, виховання в старшокласників любові до праці, усвідомлення ними того, що праця є життєвою необхідністю кожної працездатної людини.

Використовуючи різноманітні методичні засоби, вчителі історії прагнуть розкрити учням роль та значення праці трудящих на всіх ступенях розвитку людського суспільства. Особливо багато уваги цьому питанню приділяється при вивченні радянського періоду історії нашої країни. Розповідаючи про становлення й розвиток соціалізму в СРСР, учитель наводить яскраві приклади трудового героїзму робітничого класу і селянства. Все це викликає великий інтерес в учнів до праці, опанування професій, необхідних народному господарству.

Щоб допомогти старшокласникам у виборі майбутньої спеціальності, слід заздалегідь визначити відповідні теми з курсу історії, підібрати для них необхідний матеріал, щоб використати його під час планування окремих уроків, а також підготувати технічні засоби навчання та унаочнення, скласти список літератури для позакласного читання з урахуванням профорієнтаційного ухилу, розробити тематику спеціальних стендів для шкільного історичного кабінету. З цією ж метою доцільно частіше проводити зустрічі з шефами, ветеранами праці, організовувати тематичні екскурсії на підприємства й в установи.

Розповідаючи учням про значення праці у розвитку суспільства, про важливість підготовки кваліфікованих кадрів, необхідно ширше використовувати твори основоположників марксизму-ленінізму, рішення з'їздів і пленумів ЦК КПРС, документи Радянської держави, а також виступи з цих питань відомих політичних та державних діячів, працівників науки й мистецтва, передових робітників і колгоспників. Крім того, прекрасний матеріал про трудову діяльність радянських людей можна почерпнути з художньої та меморіальної літератури, творів фольклору, з періодичної преси тощо.

Висвітлюючи героїчну працю трудящих у період побудови соціалізму, слід широко ознайомити старшокласників, зокрема, з трудовим героїзмом комсомольців, які під керівництвом Комуністичної партії завжди були в перших рядах борців за побудову комунізму в СРСР.

¹ Рад. Україна, 1984, 14 квіт.

Так, на уроці з теми «Соціалістична індустріалізація країни» вчитель розповідає про активність молоді в соціалістичному змаганні, трудові молодіжні бригади. Перша з них виникла на ленінградській фабриці «Красный треугольник» у 1926 р. Незабаром вони з'явилися й на багатьох підприємствах України. В період будівництва Дніпрогесу було створено 70 комсомольських ударних бригад. Ініціатором організації аналогічних колективів на Дніпропетровському заводі ім. Г. І. Петровського виступив молодий робітник, комсомолец П. Харьков. Його почин підхопили інші трудівники підприємства².

Учитель підкреслює, що велику роль у вихованні нового ставлення до праці та поліпшенні організації виробництва відіграє соціалістичне змагання. Тут доцільно використати статтю В. І. Леніна «Як організувати змагання?» Після ознайомлення учнів із статтею вчитель ставить їм запитання: Яке значення мала його організація? Чим відрізняється соціалістичне змагання від капіталістичної конкуренції?

Під час вивчення навчального матеріалу звертаємо увагу учнів на те, що молодь їхала працювати туди, де розгорталося величезне будівництво, тобто туди, де було найважче. Юнаків і дівчат можна було бачити на берегах Волги й Амуру, в степах Казахстану, у лісах Уралу, на всіх будовах нашої країни. Далі вчитель наводить слова О. М. Горького, який писав: «Саме в праці, й тільки у праці, велична людина, і чим палкіша її любов до праці, тим величніша вона сама, тим продуктивніша, красивіша її робота»³.

Учні під керівництвом педагога роблять висновок про те, що у зв'язку з індустріалізацією в усіх галузях народного господарства нашої країни впроваджувалася нова техніка, яка вимагала освічених, технічно грамотних працівників, які б могли оволодіти нею.

Розповідаючи про підготовку у зв'язку з цим кваліфікованих кадрів, учитель підкреслює, що молодь самовіддано працювала на підприємствах, у шахтах, на колгоспних ланах, опановуючи нові професії. Він наводить конкретні приклади цього.

Учні з великим інтересом викладають на уроці зміст матеріалів, надрукованих у газеті «Правда» про шахтарську бригаду В. Ігнат'єва, яка видобула за рік мільйон тонн вугілля⁴, та про вибійника шахти «Кочегарка» в Донбасі М. Ізотова, який 11 вересня 1935 р. видав на-гора 241 т вугілля, виконавши 30 змінних норм⁵.

Колективне обговорення цих фактів підводить учнів до висновку про те, що після перемоги соціалістичної революції трудова діяльність робітничого класу й селянства набула нових рис. Почалося поступове поєднання розумової та фізичної праці. Завдяки загальному праву на працю кожний радянський громадянин може обрати для себе такий вид діяльності, який йому під силу, цікавий і необхідний. Це гарантовано Конституцією СРСР, зокрема її 40-ю статтею, в якій говориться: «Громадяни СРСР мають право на працю, тобто на одержання гарантованої роботи з оплатою праці відповідно до її кількості та якості і не нижче встановленого державою мінімального розміру, — включаючи право на вибір професії, роду занять і роботи відповідно до покликання, здібностей, професійної підготовки, освіти та з урахуванням суспільних потреб»⁶.

Велике значення для трудового виховання учнів, психологічної підготовки їх до праці має самостійна робота над підібраним учителем матеріалом про стахановський рух, діяльність новаторів у промисловості,

² История ленинского коммунистического союза молодежи Украины.— Киев: 1979, с. 232.

³ Горький А. М. Соч., т. 17, с. 190.

⁴ Правда, 1985, 15 янв.

⁵ Там же, 29 янв.

⁶ Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік.— К.: 1977, с. 18.

на транспорті та в сільському господарстві. Це має підвести старшокласників до висновку про те, що завдяки соціалістичному змагання наша країна добилася небувало високих рубежів як у розвитку промисловості, так і сільського господарства. Для характеристики руху новаторів виробництва можна використати додаткову літературу: «Говорять будівники соціалізму» (М., 1959), «Книгу для читання з історії Української РСР» (К., 1971), Б. Леонова «Героїка праці в російській радянській літературі. Книга для вчителя» (М., 1984). Деякі учні готують реферати про О. Стаханова, П. Кривоноса, О. Бусигіна, М. Мазая, П. Ангеліну, М. Демченко та ін. На уроці можна використати також новий навчальний фільм «Стахановський рух у роки перших п'ятирічок». Усе це сприяє вихованню в учнів любові до праці.

Далі вчитель розповідає про трудовий ентузіазм радянських людей, зокрема молоді, у роки Великої Вітчизняної війни. Вивчаючи під керівництвом педагога питання про героїчну працю трудящих СРСР у тилу, старшокласники переконуються в тому, що радянські люди все робили для перемоги над ворогом. Серед молодих патріотів почався у той час рух ударників праці на оборону, який охопив усю країну. З великим інтересом і хвилюванням слухають школярі повідомлення своїх товаришів про трудовий героїзм робітників та селян у роки війни. Старшокласники, зокрема, розповідають про те, як три доби не виходила з цеху Сталінградського тракторного заводу бригада комсомольців М. Самоїлова, як 60 годин підряд працював майстер оборонного заводу О. Окунь, як робітник одного з уральських заводів Д. Босий, удосконаливши свій верстат, виконував виробничі завдання на 1000%⁷. Під час бесіди учитель звертає увагу учнів на те, як палка любов до Вітчизни, до Комуністичної партії надихала на героїчну працю й колгоспне селянство, як жінки і підлітки опановували на підприємствах, у колгоспах і радгоспах нові професії, щоб замінити тих, хто пішов на фронт.

На уроці з теми «Боротьба радянського народу за відбудову та дальший розвиток народного господарства і культури» педагог висвітлює трудовий героїзм мас у післявоєнний період. Він наголошує, що вирішальну роль у відродженні й розвитку промисловості та транспорту відіграв робітничий клас. Учитель підкреслює, що в 1950 р. у народному господарстві країни працювали 28,7 млн. робітників, тобто на 40% більше ніж у 1945 р.⁸ На заклик московських і макіївських робітників у 1946 р. почалося Всесоюзне соцзмагання за виконання й перевиконання завдань післявоєнного п'ятирічного плану. Старшокласники з розповіді педагога дізнаються про те, що трудові починання новаторів були спрямовані на підвищення продуктивності праці та якості продукції, забезпечення рентабельності виробництва.

У процесі самостійного вивчення документів і матеріалів про відбудову зруйнованих міст та сіл, фабрик і заводів, радгоспів та колгоспів, транспорту, установ культури й охорони здоров'я («Історія Української РСР», К., 1977, т. 7) учні переконуються в тому, що це був дійсно великий трудовий подвиг радянського народу. Під час бесіди вони наводять конкретні факти з історії руху новаторів виробництва на Україні. Старшокласники розповідають, зокрема, про відомих шахтарів Донбасу — Героя Соціалістичної Праці А. Тюрєнкова, І. Велигуру, Е. Педченка, трудівників сільського господарства — Героя Соціалістичної Праці М. Озерного (бригадир колгоспу «Червоний партизан» Дніпропетровської обл.), про бригадира колгоспу «Більшовик» на Сумщині А. Пармузіну, згадують картину Т. Н. Яблонської «Хліб», що відображає мирну працю радянських людей.

Підбиваючи підсумки, вчитель наголошує на тому, що яскраві приклади самовідданої праці під час відродження народного господарст-

⁷ История СССР: Учеб. для 10-го кл. ср. шк.— М., 1984, с. 35.

⁸ Там же, с. 125.

ва показала, зокрема, радянська молодь. Сотні тисяч комсомольців, юнаків та дівчат за путівками комсомолу вирушили на відбудову зруйнованих і будівництво нових заводів, шахт, домен, гідроелектростанцій тощо⁹.

При вивченні теми «Зміцнення матеріально-технічної бази сільсько-го господарства» розглядається питання про освоєння цілинних і перелогових земель. Педагог розповідає про героїв цілини — М. Довжика, В. Дитюка, Ж. Демєєва, А. Ісакова, В. Задойного та ін. З великим інтересом учні слухають розповідь учителя про І. І. Іванова й Л. М. Картазова. Залишившись під час війни без ніг, вони одними з перших прибули на цілину і почали працювати там механізаторами. За трудовий героїзм їм було присвоєно високе звання Героя Соціалістичної Праці.

Вся країна брала участь в освоєнні цілини. Старшокласники дізнаються про те, як на заклик партії на цілинні простори Сибіру й Казахстану поїхали понад 350 тис. молодих патріотів, у тому числі з України — більш як 75 тис. юнаків та дівчат. За освоєння цілинних і перелогових земель ВЛКСМ була удостоєна високої нагороди Батьківщини — ордена Леніна. Понад 30 тис. молодих патріотів відзначені орденами й медалями, 262 чол. стали Героями Соціалістичної Праці¹⁰.

Готуючись до уроків історії СРСР та Української РСР, учні використовують матеріали преси про участь молоді у великих будовах країни. Вони з великим інтересом підбирають відповідні статті з газет «Комсомольская правда», «Молодь України», «Ленинское знамя». Так, на уроці з теми «Ленінський комсомол — вірний помічник партії у будівництві комуністичного суспільства» старшокласники знайомляться з розповідями делегатів з'їздів ВЛКСМ, зокрема бригадира комсомольсько-молодіжної бригади П. Бердяєва про трудовий героїзм молоді по освоєнню природних багатств Тюменської області. Широко обговорюються на уроках окремі статті з молодіжної преси і про те, як бійці Всесоюзного ударного комсомольського загону імені XIX з'їзду ВЛКСМ прямо з Кремлівського Палацу з'їздів поїхали працювати на БАМ, у Тюменську область, в Усть-Ілімськ, на «Атоммаш» та інші будови.

На уроках вчитель може використати також дані про трудову діяльність молодих робітників на київських підприємствах — «Арсенал» ім. В. І. Леніна, «Комуніст», Дарницькому ордена Леніна шовковому комбінаті тощо.

Ці приклади викликають в учнів не лише гордість за юних патріотів, а й бажання бути найактивнішими будівниками комуністичного суспільства.

Вихованню учнів на трудових традиціях сприяє також ознайомлення з матеріалами про розвиток радянської науки. При вивченні теми «Підвищення ролі науки і зростання її зв'язку з виробництвом» старшокласники знайомляться з біографіями видатних радянських учених І. В. Курчатова, С. П. Корольова, М. В. Келдиша, Б. Є. Патона, В. М. Глушкова, М. М. Амосова.

Таким чином, здійснюючи виховання учнів на трудових традиціях на уроках, педагоги не тільки дають їм певну суму знань, а й допомагають усвідомити значення праці в житті людини, обрати майбутню професію.

І. М. СКРИПКІН (Київ)

⁹ Методичний посібник з історії СРСР (рад. період), 9—10 класн.— К.: 1982, с. 315.

¹⁰ Там же, с. 335.

ВКЛАД НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ В ОБОРОНУ СЕВАСТОПОЛЯ

У 1854—1855 рр.

(До 130-річчя
Кримської війни)

Історичним актом входження Криму до складу Російської держави в 1783 р., створення Чорноморського флоту і заснування Севастополя було підбито підсумок багатовікової тяжкої боротьби російського й українського народів за вихід

до Чорного моря, за кримські землі, які здавна заселялися слов'янськими племенами¹. Однак Туреччина не хотіла примиритися з втратою Криму і підтримувана могутніми покровителями — Англією та Францією — неодноразово намагалася силою відторгнути його від Росії. Такою широкомасштабною спробою була Кримська війна 1853—1856 рр., головною подією якої стала оборона Севастополя. Його захисники виявили безприкладну мужність, стійкість і героїзм. Матроси, солдати гарнізону, всі жителі, в тому числі жінки і підлітки, обороняли місто. Це було свідченням їхньої безмежної любові до Батьківщини.

Великий вклад в оборону Севастополя внесло населення України, яка була тиловою базою Кримської армії і захисників міста. До складу севастопольського гарнізону входили й військові частини, укомплектовані в основному українцями. Відомо, що в середині XIX ст. вони мали назви населених пунктів, де формувалися. Це, зокрема, були Чернігівський піхотний полк графа Дибича-Забалканського, Полтавський піхотний полк, Кременчуцький і Алексопольський єгерські полки, що входили до складу 8-ї дивізії, Волинський піхотний, Подільський та Житомирський єгерські полки 14-ї дивізії (основної). 14-а резервна дивізія мала Волинський резервний піхотний полк².

Багато українців налічувалося серед особового складу Чорноморського флоту. Більша його частина призивалася з південних губерній країни. Вправними матросами вважалися уродженці Миколаєва, Одеси, Херсона та інших портових міст на Чорному й Азовському морях. Артилерійські батареї севастопольської оборонної лінії були укомплектовані в основному моряками.

В боях хоробро билися полки 12-ї, 14-ї, 8-ї дивізій. Особливо відзначилися солдати 12-ї дивізії під командуванням генерала П. П. Липранді в Балаклавській битві 13 жовтня 1854 р. Після артилерійської підготовки в атаку пішов першим Азовський полк. Ротними колонами, без пострілів, під музику й барабанний бій його солдати атакували один з найсильніших англійських редутів — Канробера. Легко поранені залишалися в строю, йшли вперед разом з іншими. Турки, що захищали перший редут, не встигли відступити й дві третини їх полягло від багнетів азовців. Другий і третій редут атакувала 2-а бригада 12-ї дивізії. На дальній, четвертий редут рушили солдати Одеського полку. Ворог поспішно відступив, кинувши гармати незаклепаними³.

4 серпня 1855 р. полки 12-ї дивізії відзначилися в битві на річці Чорній. Солдати Одеського полку, зокрема, захопивши штурмом ворожі траншеї, утримували їх під шаленим артилерійським обстрілом і не хотіли залишати, незважаючи на одержаний наказ⁴.

¹ Центр. держ. арх. давніх актів СРСР, ф. 1294, оп. 1, спр. 21, арк. 100—101.

² Музей Червонопрапорного Чорноморського флоту. Перелік військових частин, що захищали Севастополь у 1855 р.

³ Історія города-героя Севастополя. — Киев, 1960, ч. 1, с. 118.

⁴ Там же, с. 179—180.

Полтавський і Чернігівський полки разом з іншими частинами обороняли ключову позицію Севастопольської оборони — Малахів курган. Волинський полк утримував однойменний редут, споруджений його солдатами. Останній разом з Селенгінським редутом і Камчатським люнетом прикривали підступи до Малахового кургану⁵. Батальйони Волинського полку на Язновському редуті захищали 4-й бастион. Полки 12-ї дивізії брали участь в обороні і 3-го бастиону.

Під час першого загального штурму Севастополя 6 червня 1855 р. батальйон Полтавського полку підтримав сміливу атаку 5-ї мушкетерської роти Севського полку. Вони завдали нищівної поразки французам, що прорвалися на Корабельну сторону, в тил Малахового кургану, намагаючись захопити його. Один штаб-офіцер, 8 обер-офіцерів і близько 100 французьких солдатів були взяті тоді в полон⁶.

Під час останнього штурму міста 27 серпня 1855 р., коли французи зайняли оборонну стіну між 2-м бастионом і Малаховим курганом, в контратаку пішов Кременчуцький полк, підтриманий батальйонами Олонецького, Білозерського та Севського полків. Багнетами захисники міста відтіснили ворога на вихідні позиції, крім Малахового кургану⁷.

Ніколи не будуть забуті подвиги солдатів і матросів флотських екіпажів. Виняткову хоробрість виявив, зокрема, матрос 30-го флотського екіпажу П. М. Кішка. Він народився в с. Ометинцях Гайсинського повіту Подільської губернії (нині Немирівський район Вінницької області). З 1849 р. по 1854 р. плавав на бойових кораблях Чорноморського флоту. Коли над Севастополем нависла небезпека, Кішку перевели на батарею № 15, яка розташовувалася в районі нинішнього залізничного вокзалу. Він взяв участь у 18 вилазках в розташування ворога і ніколи не повертався з них без цінних відомостей. Мав кілька поранень. Був нагороджений трьома георгіївськими хрестами і чотирма медалями⁸. Радянський народ не забув славного героя. У дні святкування 100-річчя Севастополя в 1955 р. на батьківщині П. М. Кішки й у Севастополі було відкрито пам'ятники. Бюст відважного матроса встановлено в Музеї-панорамі оборони Севастополя у 1854—1855 рр. Одна з вулиць міста носить ім'я П. М. Кішки.

Такий героїзм був не поодиноким явищем. О. Алексєєв, Ф. Заїка, І. Демченко й багато інших моряків виявили мужність і самовідданість під час оборони Севастополя. По достоїнству оцінило командування Кримської армії і всі захисники міста подвиг матроса 30-го флотського екіпажу Г. В. Шевченка. Він був призваний на службу в 1850 р. із с. Попове Андріївської волості Бердянського повіту Таврійської губернії. В складі 30-го екіпажу Г. Шевченко воював на 3-му бастионі Корабельної сторони. Багато вилазок у розташування ворожих військ здійснили захисники цього бастиону під командуванням лейтенанта М. О. Бірюльова. Незмінним учасником цих вилазок був Г. Шевченко. Зокрема, в ніч на 20 січня 1855 р. загін матросів кількістю 250 чол. направився до траншей французів. Бій був запеклий, ворога відтіснили. І тут Г. Шевченко помітив, що хтось із відступаючих цілиться в його командира. Він кинувся до лейтенанта, грудьми прикривши його від кулі⁹. З цього приводу командуючий Кримською армією видав спеціальний наказ, який закінчувався словами: «Я спішу повідомити вам, привітати вас, що ви мали в рядах своїх товариша, яким повинні цілком пишатися»¹⁰.

⁵ Музей героїчної оборони і визволення Севастополя. Філіал «Оборонна башта Малахового кургану». Список війських частин, що обороняли Малахів курган.

⁶ Описание обороны Севастополя. / Под ред. Э. И. Тотлебена. — Петербург, 1863, ч. 1, с. 344—345.

⁷ История города-героя Севастополя, ч. 1, с. 186.

⁸ История городов и сел Украинской ССР: Крымская область. — Киев, 1977, с. 150.

⁹ Первый памятник матросу в России. — Флаг Родины, 1984, 9 авг.

¹⁰ Подвиг Игнатия Шевченко. — Слава Севастополя, 1979, 1 сент.

Всю країну облетіла звістка про подвиг Г. Шевченка. Стихийно почалася кампанія по збиранню коштів на спорудження пам'ятника герою. В 1874 р. за проектом відомого скульптора М. Й. Микешина в Адміралтействі Миколаєва з трьох трофейних гармат було відлито бюст Г. Шевченка і встановлено у флотських казармах Миколаєва. В 1902 р. напередодні святкування 50-річчя оборони Севастополя бюст перевезли в це легендарне місто і встановили на території Морських казарм. На постаменті було викарбувано слова: «Матросу Г. В. Шевченку — слава!» Бюст цей, на жаль, не зберігся. І в дні святкування 200-річчя Севастополя колектив морського заводу відлив його за старим проектом. Бюст було встановлено на 3-му бастіоні, де воював герой. Одній з вулиць міста присвоєно ім'я Г. В. Шевченка. В ніші панорами оборони Севастополя встановлено ще один бюст героя.

В експозиції музею серед воїнських реліквій зберігається вишивана українська сорочка учасника оборони Севастополя солдата Н. Жмаченка — уродженця с. Поліського, що на Житомирщині. Він узяв її з собою як пам'ять про рідний дім, дружину, що вишила її, та двох маленьких дітей. По-геройськи воював Ничипір. На грудях у нього сяяли медалі «За захист Севастополя» та «На пам'ять про війну 1853—1856 рр.». Після смерті героя сорочка перейшла до його сина, а згодом до внука — підполковника у відставці Якова Федосійовича Жмаченка, активного учасника Великої Вітчизняної війни, нагородженого багатьма орденами і медалями. Він і передав сорочку севастопольському музею. Ще один внук героя — Пилип Федосійович Жмаченко — пройшов шлях від солдата до генерал-полковника, Героя Радянського Союзу¹¹.

Велику і дуже необхідну допомогу подавало в 1854—1855 рр. військам обложеного Севастополя й усій Кримській армії населення південних губерній України. Обози, що відправлялися до Криму з Москви, перебували в дорозі не менше двох місяців. Тому місцеві жителі підвозили до місць битв продовольство, спорядження, виготовляли бойові припаси, піклувалися про поранених воїнів. Для перевезення в Крим продовольства й обмундирування з віддалених складів у Полтавській, Херсонській і Катеринославській губерніях та Бессарабській області було сформовано три обози по тисячі підвід кожний¹². Один з обозів був кінний, два інших — на волах (везли сухарі, крупу, теплий одяг). Однак і цієї кількості підвід було недостатньо. Тому в Херсонській і Катеринославській губерніях почали формувати ще два обози, по тисячі парокінних підвід у кожному. Жителі цих губерній вирішили безвідплатно передати Кримській армії необхідну їй кількість підвід з погоничами й усім приладдям. Обидва обози у листопаді 1854 р. були завантажені в Бериславі продовольством і одягом й доставлені в Крим Сімферопольській провіантській комісії. У березні 1855 р. було сформовано ще чотири обози — у Київській і Подільській губерніях по 913 і Полтавській та Харківській — по 912 пароволових підвід¹³.

Вирішальне значення для захисників Севастополя мало постачання їх артилерійськими снарядами. Вони виготовлялися на одному з найстаріших на Україні Луганському ливарно-гарматному заводі. Однак снарядів не вистачало. Тоді адмірал П. С. Нахимов вирішив послати в Луганськ свого ад'ютанта П. Я. Шкота з метою організації збільшення відливи й прискорення відправки снарядів. Луганці ділом відповіли на прохання адмірала, й через 13 діб до Севастополя почало прибувати щоденно по 2 тис. снарядів¹⁴.

¹¹ Род хлеборобов и воинов.— Крым. правда, 1984, 21 февр.

¹² Зетлер. Записки о продовольствии войск в военное время.— Петербург, б/г, ч. 2, ч. 31, 32.

¹³ Тотлебен Э. И. Описание обороны Севастополя.— Петербург, 1863, ч. 1, с. 650, 667, 668.

¹⁴ Адъютант П. С. Нахимова.— Слава Севастополя, 1983, 5 сент.

Захисники Севастополя потребували великої кількості пороху. В зв'язку з цим навесні 1855 р. кілька порохових заводів одержали розпорядження збільшити кількість продукції для Севастополя. Так, Шосткинський завод, найближчий до Криму, весь виготовлюваний порох (12—15 тис. пудів щомісяця) почав відправляти тільки в Севастополь. З 7-го квітня в місто щодня прибували транспорти з порохом, що дало можливість батареям витримувати артилерійську боротьбу з противником¹⁵.

Важко переоцінити ту велику допомогу, яку подавало населення південних губерній пораненим воїнам. Так, херсонці вже до кінця жовтня 1854 р. вислали в прифронтові госпіталі лікарняну білизну та перев'язочний матеріал на 1200 хворих, витративши для цього всі свої невеликі запаси. Значну кількість поранених прийняли госпіталі в Бахмуті, Кременчуці, Катеринославі та інших містах. Жителі Мелітопольського й Бердянського повітів вирішили взяти поранених у свої сім'ї й забезпечили догляд за ними. 1500 поранених було розміщено в 70-ти селах цих повітів¹⁶.

Великий госпіталь розміщувався у Катеринославі (нині — Дніпропетровськ). Його неодноразово інспектував видатний хірург М. І. Пирогов. Багатьох поранених він оперував особисто. Воїнів, яких не вдалося врятувати, хоронили поблизу госпіталю. Згодом кладовище опинилося в межах міста, і тому на його місці було закладено парк. В 1955 р. у ньому було споруджено пам'ятник і закладено алею Слави із скульптурними портретами адміралів, які керували обороною, а також матроса П. Кішки та сестри-жалібниці Даші Севастопольської. На пам'ятнику, спорудженому на узвишші парку, викарбувано слова: «Російським воїнам від трудящих Дніпропетровська в день століття оборони міста Севастополя в 1854—1855 рр.»¹⁷.

Пам'ятні знаки на честь героїчної оборони Севастополя є й в інших містах республіки, зокрема, в Миколаєві, Одесі, Херсоні тощо.

П. А. ЛУНЬОВ (Севастополь)

¹⁵ Тотлебен Э. И. Указ. соч., ч. 2, отд. 1, с. 121, 144.

¹⁶ Сборник известий Путилова.— Петербург, б/г, ч. 32.

¹⁷ Ватченко А. Ф., Шевченко Г. И. Днепрпетровск.— Днепрпетровск, 1976, с. 231.

СПОГАДИ РОБІТНИКІВ — ОДНЕ З ДЖЕРЕЛ З ІСТОРІЇ ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЇ УРСР (1928—1941 рр.)

Питання розвитку промисловості України у період перших п'ятирічок, зародження нових форм організації праці робітників на виробництві знайшли широке висвітлення в радянській історіографії. Значне місце історії робітничого класу УРСР у 1928—1941 рр. відведено в узагальнюючих монографіях¹. Характеристику праць з даної тематики дано у книгах М. В. Різницької та Т. Л. Степаненко².

Важливе місце серед опублікованих джерел, в яких висвітлюється розвиток промисловості України у розглядуваний період, займають спогади. Цінність їх полягає насамперед у тому, що їх авторами виступають безпосередні учасники історичного процесу, які були ініціаторами нових трудових починань, особистим прикладом доводили життєвість передових форм організації праці за соціалізмом.

В радянській історіографії мемуарам як історичному джерелу приділено значну увагу, особливо у працях В. С. Голубцова й М. Н. Чорноморського³. В книзі останнього окремий розділ присвячений спогадам учасників соціалістичного будівництва. Певну наукову цінність у розглядуваному аспекті становить монографія Г. В. Стрельського⁴. Короткий огляд мемуарних джерел з історії УРСР зроблено в праці А. В. Санцевича⁵.

Спогади характеризуються, як правило, детальністю, конкретністю викладу подій. У них відображається особисте ставлення мемуариста до описуваних фактів і явищ. Тому цим джерелам певною мірою властивий суб'єктивізм, що вимагає від дослідників уважного вивчення як самих спогадів, так й особистості їх авторів.

Характерною особливістю мемуарів є те, що вміщений у них матеріал пов'язаний з конкретною діяльністю певної особи і не становить собою послідовного викладу історії даного періоду чи окремої проблеми. Зокрема, спогади новаторів часто включають великий обсяг інформації про передові методи праці та прогресивну технологію виробництва. Прикладом може бути книга П. Ф. Кривоноса⁶, в якій значне місце відводиться висвітленню швидкісних методів водіння поїздів.

Мемуари можуть успішно доповнити такі важливі джерела, як архівні матеріали, документальні й статистичні збірники. Спогади передовиків виробництва дають унікальну інформацію про їх конкретну діяльність, творчі звершення, що має велике пізнавальне та виховне

¹ Сырцова С. М. Рабочий класс Украины на завершающем этапе социалистической индустриализации.— Киев, 1979.— 192 с.; Довгопол В. М. Робітничий клас України в роки соціалістичної індустріалізації (1926—1929 рр.).— Х., 1971.— 144 с.; Слуцкий А. Б. Рабочий класс Украины в борьбе за создание фундамента социалистической экономики (1926—1932 гг.).— Киев, 1963.— 503 с. та ін.

² Резницкая М. В. Рабочий класс Украины в период социалистической реконструкции народного хозяйства (1926—1937 гг.): Очерк историко-проблемы.— Киев: 1977.— 165 с.; Степаненко Т. Л. Робітничий клас України в роки другої п'ятирічки у радянській історіографії.— Питання історії СРСР, 1977, вип. 22, с. 115—124.

³ Голубцов В. С. Мемуары как источник по истории советского общества.— М.: 1970.— 114 с.; Черноморский М. Н. Мемуары как исторический источник.— М.: 1959.— 80 с.

⁴ Стрельский Г. В. Мемуары как источник по истории Великого Октября на Украине.— Киев: 1978.— 136 с.

⁵ Санцевич А. В. Джерелознавство з історії УРСР, 1917—1941 рр.— К.: 1981.— 206 с.

⁶ Кривонос П. Ф. Мої методи роботи.— Х.: 1935.— 68 с.

значення. Вони також допомагають дослідникові виявляти прагнення, плани трудящих і те, як саме вони здійснюються.

Найбільш відомі мемуари робітників, що висвітлюють період 1928—1941 рр. на Україні, належать О. Г. Стаханову, П. Ф. Кривоносу, М. Я. Ізотову, М. М. Мазай⁷. Відрізняються спогади одні від одних ступенем детальності опису фактів та явищ, широти розглядуваних питань і стилем викладу.

Залежно від часу опублікування мемуарів вони поділяються на дві групи. До першої належать ті, які видано зразу після зображуваних подій. Прикладом таких спогадів є згадувані книги О. Г. Стаханова та М. Я. Ізотова⁸. До другої групи належать мемуари, підготовлені й видані через певний проміжок часу після висвітлюваних подій. Прикладом таких є праці Г. Я. Царика⁹, В. К. Семинського¹⁰ і П. Ф. Кривоноса.

Для перших характерна детальність викладу, свіжі враження. У спогадах другої групи досліджується, як правило, більший хронологічний період, даються ґрунтовніші узагальнення. Так, мемуари О. Г. Стаханова, видані в різний час, у певному відношенні відрізняються між собою. В книзі «Розповідь про моє життя», виданій у 1937 р., детально описується підготовка до рекорду, зародження та розвиток нового методу праці, наводяться численні факти про поліпшення побуту й підвищення культури робітників за роки Радянської влади. Безперечно, ця книга, написана під свіжим враженням, відображає емоційний стан автора, дух часу. Через багато років Герой Соціалістичної Праці О. Г. Стаханов у передмові до своєї нової праці «Життя шахтарське», виданій у 1975 р., говорив: «Тоді я писав про себе — про те, яким був у ті далекі роки. Тепер хочу написати не лише про себе»¹¹. І дійсно, в першій книзі події викладаються у стислому вигляді, автор ділиться своїми враженнями, роздумами, в яких розкриває причини величезного ентузіазму трудящих у період індустріалізації. У виданні «Життя шахтарське» події висвітлюються з позиції депутата, комуніста, людини, збагаченої великим життєвим досвідом.

На жаль, спогади, опубліковані в 30-і роки, не завжди об'єктивно відображають деякі події того періоду. Це пояснюється тим, що не всі робітники добре розуміли об'єктивні причини, які заважали їм нормально працювати, безпідставно звинувачуючи деяких керівних працівників у шкідництві. На характер викладу матеріалів у мемуарах значно впливала історична обстановка, в якій вони готувалися й видавалися. У зв'язку з цим деякі опубліковані у той час спогади мають певні суб'єктивістські нашарування¹².

Аналізуючи мемуари робітників-новаторів, слід враховувати індивідуальність автора, специфіку виробництва, де він працював, фактори, пов'язані з особливостями досліджуваного історичного періоду (1928—1941 рр.), регіоном, у межах якого відбувалися події.

Спільними рисами спогадів є їх комуністична ідейно-політична спрямованість, яка виявляється насамперед у висвітленні творчих звершень трудящих, що визволилися від віковичного гніту та експлуатації, вперше в історії пізнали радість вільної праці.

Крім багатьох спільних рис, у мемуарах є і відмінності. Кожний з передовиків виробництва, про яких іде мова, вніс свій особистий

⁷ Стаханов А. Г. Рассказ о моей жизни.— М.: 1937.— 167 с.; его же. Жизнь шахтерская.— Киев: 1975.— 124 с.; Стаханов А. Г. Родник рабочих талантов.— М., 1973.— 96 с.; Кривонос П. Ф. Мои методы работы; його ж. Магистраль жизни.— Киев: 1978.— 190 с.; Мазай М. Н. Записки сталевара.— М.: 1940.— 158 с.

⁸ Стаханов А. Г. Рассказ о моей жизни; Изотов М. Я. Моё життя, моя работа.— Х.: 1934.— 143 с.

⁹ Царик Г. Я. Ношу імення робітник.— К.: 1963.— 56 с.

¹⁰ Семинский В. К. Записки рабочего.— М.: 1957.— 158 с.

¹¹ Стаханов А. Г. Жизнь шахтерская, с. 7.

¹² Стаханов А. Г. Рассказ о моей жизни, с. 43—45, 125.

вклад у новаторський рух. У своїх спогадах автори відображали пов'язані з їх діяльністю найбільш важливі історичні події, що відбувалися на Україні в 1928—1941 рр. Це, зокрема, виникнення нової дисципліни праці, зародження соціалістичного змагання, ліквідація неписьменності серед робітників, опанування ними нової техніки.

Як видно з мемуарів, важливою передумовою підвищення технічного рівня трудящих була ліквідація неписьменності серед них. Головним джерелом поповнення робітничого класу на Україні в розглядуваний період було селянство, рівень освіти якого був нижчим, ніж у міського населення. В спогадах В. К. Семинського та М. М. Мазая зазначається, що багато робітників на початку своєї трудової діяльності були малописьменними, а то й зовсім неписьменними¹³. Частина з тих, хто поповнював ряди робітничого класу із селян, були вихідцями з бідноти¹⁴. Вони їхали у промислові міста, щоб заробити грошей і після цього повернутися в рідне село. Так думав й О. Г. Стаханов. У своїй книзі він, зокрема, писав: «Я поїхав у Донбас з надією заробити побільше грошей і повернутися до села з власним конем»¹⁵.

Однак, працюючи на соціалістичних підприємствах разом з кадровими робітниками, ці селяни брали активну участь у будівництві нового суспільства, включалися до лав робітничого класу та поступово міняли свою психологію. Вони дедалі краще опановували робітничі професії. Багато з них згодом прославилися як новатори виробництва. В своїх мемуарах вони писали про те, що відчули себе господарями своєї країни, зрозуміли, що від їх праці багато у чому залежить доля Батьківщини¹⁶.

Наприкінці двадцятих років у зв'язку з великим припливом у промисловість недостатньо підготовлених кадрів робітників, головним чином із селян, знижувалася продуктивність і дисципліна праці. Ті, хто підтримував тісний зв'язок із сільським господарством, часто в період збирання врожаю залишали підприємства, міняли місце роботи у пошуках більшого заробітку або кращих умов. Все це негативно впливало на розвиток промисловості, знижувало темпи соціалістичного будівництва. В зв'язку з цим Комуністична партія й Радянський уряд приділяли велику увагу зміцненню дисципліни на підприємствах, перевихованню відсталих верств робітників у соціалістичному дусі.

Як відзначають мемуаристи, на підприємствах створювалася обстановка нетерпимості до прогульників, тих, хто порушував трудовий розпорядок. Бригадир посадчиків Ф. Кривенко писав: «З часу роботи бригадиром я твердо поставив перед собою завдання зміцнити трудову дисципліну бригади тому, що без свідомої дисципліни не може бути стахановської роботи»¹⁷.

Червоною ниткою через спогади передових робітників проходить думка про те, що для підвищення показників виробництва необхідно поліпшувати умови праці та побуту трудящих, підвищувати їх технічний рівень. На початку 1931 р. відбулася Перша Всесоюзна конференція робітників промисловості, на якій наголошувалося, що основну увагу слід звертати на освоєння нової техніки, яка у роки першої п'ятирічки з'явилася в промисловості Радянського Союзу. Про це, зокрема, докладно писав у своїх спогадах О. Г. Стаханов¹⁸.

В країні у той час ще не вистачало кваліфікованих кадрів, здатних оволодіти новою технікою. В зв'язку з цим Комуністична партія роз-

¹³ Семинский В. К. Указ. соч., с. 9; Мазай М. Н. Указ. соч., с. 7.

¹⁴ Колесник М. Я знайшов радість.— *Комуніст*, 1938, 10 січ.; Ковальський. Настала радостная жизнь.— *Известия шахтера* (орган шахты 16-бис), 1938, 21 сент.

¹⁵ Стаханов А. Г. Рассказ о моей жизни, с. 10.

¹⁶ Воронин С. М. Шахтерское спасибо.— В кн.: Большая жизнь.— Сталино: 1949, с. 14.

¹⁷ Кривенко Ф. Стахановская производительность зажиточная жизнь.— *Известия шахтера*, 1938, 27 сент.

¹⁸ Стаханов А. Г. Родник рабочих талантов, с. 8.

горнула велику роботу по підготовці інженерів і техніків з робітничого середовища. Багато трудящих направлялися на навчання на робітфаки, різні професійно-технічні курси тощо. Щоб досконало опанувати свою професію, М. М. Мазай, наприклад, у 1933—1934 рр. вчився на заочних курсах для сталеварів при Дніпропетровському гірничому інституті¹⁹. Токар В. К. Семинський закінчив спочатку курси для малописьменних, а потім — робітничий факультет²⁰. Харківський робітник-будівельник П. Межиборський, як і багато інших, одержав путівку для навчання в інституті, який закінчив у 1931 р.²¹

В справі освоєння нової техніки важливе значення мала безпосередня участь робітників у раціоналізації виробництва. Одним з них був токар київського заводу «Червоний плугатар» (нині «Червоний екскаватор») В. К. Семинський. Він розробив цілий ряд раціоналізаторських пропозицій, спрямованих на поліпшення технології виробничих процесів²².

В своїх мемуарах новатори широко відзначали зростання свідомості робітничого класу, розвиток його творчої ініціативи. Так, наприклад, О. Г. Стаханов прийшов до висновку, що для підвищення продуктивності праці необхідно спеціалізувати працю шахтарів: вибійник повинен рубати, а кріпильник — кріпити²³.

Своєю самовідданою працею ударники мобілізували всіх робітників на виконання грандіозних завдань соціалістичного будівництва. Разом з тим важливою стороною своєї діяльності вони вважали поширення передового досвіду серед широких верств трудящих. Ось як про це писав О. Г. Стаханов: «Завдання полягає в тому, щоб високі показники, досягнуті поодинокими ударниками вугільного фронту, стали середніми на всіх шахтах, на всіх басейнах. Головним я вважаю — передати досвід кращих робітників усім шахтарям»²⁴.

Важливу роль у поширенні передового досвіду новаторів відіграла періодична преса, на сторінках якої широко висвітлювалися нові методи праці. Так, газета «Кадиевский пролетарий» за перше півріччя 1936 р. опублікувала 600 статей і кореспонденцій робітників-стахановців²⁵. Газета «Социалистический Донбасс» відкрила спеціальну рубрику «Переключка майстрів», у якій передовики різних галузей промисловості розповідали про свої досягнення й методи праці.

Передова бригада каменярів 3-ї будівельної ділянки Дніпропетровська, окремі члени якої були активними кореспондентами багатотиражки «Стахановец стройки», взяли на себе зобов'язання організувати через газету обмін передовим досвідом роботи²⁶. Так виник рух «Кожний стахановець — робкор, кожний робкор — стахановець».

Майстер конвейера шахти «Іван» тресту «Макіїввугілля» Є. Измалков писав про те, що ні він, ні члени його бригади не задовольнялися лише своїми високими трудовими показниками, а прагнули поділитися своїм досвідом з іншими робітниками²⁷.

Аналіз мемуарів П. Ф. Кривоноса, М. Я. Изотова, Г. Я. Царика, В. К. Семинського, М. М. Мазая та інших свідчить про величезну роль партійних і комсомольських організацій у піднесенні виробництва,

¹⁹ Мазай М. Н. Указ. соч., с. 12—13.

²⁰ Семинский В. К. Указ. соч., с. 9.

²¹ Межиборський П. Будівельники 20-х років.— Укр. іст. журн., 1968, № 9, с. 123, 125.

²² Семинский В. К. Указ. соч., с. 12.

²³ Стаханов А. Мой метод. Речь 14 ноября 1935 г. на Первом Всесоюзном совещании рабочих и работниц-стахановцев.— Партиздат ЦК ВКП(б), 1935, с. 5, 8.

²⁴ Там же, с. 12.

²⁵ Пресса коммунизма.— Правда, 1936, 5 мая.

²⁶ Каждый стахановец — рабкор, каждый рабкор — стахановец.— Стахановец стройки (орган парткома и рабочкома 3-го строительного участка г. Днепропетровска), 1936, 16 апр.

²⁷ Измалков Е. Все члены бригады — мастера.— Соц. Донбасс, 1936, 4 янв.

мобілізації трудящих мас на боротьбу за перевиконання планів, у керівництві соціалістичним змаганням²⁸.

У своїх книгах новатори писали, що всі їх передові починання підтримували партійні бюро, що вони завжди відчували піклування з боку Комуністичної партії й Радянського уряду. П. Ф. Кривонос, наприклад, зазначав: «Щоб підняти політико-виховну роботу на магістралі, прискорити технічний розвиток, уряд ужив спеціальних заходів. На залізницю прибула велика група досвідчених партійних працівників. Вони влилися в ряди парторганізаторів, пропагандистів на станціях, у депо. ...Посланці партії зміцнили первинні парторганізації»²⁹. Шахтар Мельничук писав, що за допомогою комсомольської організації він досяг звання майстра вугілля, став передовиком виробництва³⁰.

Міцна спаяність трудових колективів, їх згуртованість навколо партійних і комсомольських організацій була основою успіхів передових підприємств країни, у дальшому розвитку виробництва. Підтриманий партією рух ударників був головною передумовою розвитку масового соцзмагання. Робітникам-передовикам належала провідна роль в ударних бригадах, які виступали зачинателями нових форм соціалістичної праці.

Небачено високої продуктивності праці у 1932 р. досяг вибійник горлівської шахти «Кочегарка» М. Я. Ізотов, який активно передавав свій передовий досвід видобутку вугілля іншим гірникам. З цією метою за його ініціативою на шахті було створено виробничу школу. З появою таких шкіл на інших підприємствах розпочався постійний обмін досвідом між передовими вибійниками різних шахт³¹.

Поширення передових методів праці серед трудящих незабаром дало позитивні результати. В своїх мемуарах О. Г. Стаханов відзначав: «З того часу, коли я встановив рекорд продуктивності праці вибійним молотком, розпочався широкий рух робітничого класу Донбасу і всіх галузей народного господарства за небачені до цього у світі показники продуктивності праці»³².

Трудові почини передовиків виробництва, як показано в спогадах, стимулювали творчу активність робітників, розгортання соціалістичного змагання. П. Кривонос писав про це так: «Почин О. Стаханова сколихнув усю країну. Широко розгорнувся підтриманий партією всенародний рух новаторів за високу продуктивність праці»³³.

Методи роботи передовиків виробництва поступово ставали надбанням широких верств трудящих, а стахановський рух відкрив новий етап у соціалістичному змаганні. Про це багато писали новатори в періодичній пресі, підкреслюючи, що працювати за методом О. Г. Стаханова означає добиватися високої продуктивності праці³⁴. П. Ф. Кривонос у своїй книзі зазначав: «Змагання, що спиралося тепер на досконалу техніку, значно прискорило розвиток народного господарства. Так починався новий етап у соціалістичному змаганні мас — стахановський рух. Він швидко поширився, охоплюючи всі галузі народного господарства»³⁵.

²⁸ Кривонос П. Ф. Магістрали життя, с. 29; Ізотов М. Я. Назв. праця, с. 110; Царик Г. Я. Назв. праця, с. 15; Семинский В. К. Указ. соч., с. 21; Мазай М. Н. Указ. соч., с. 84.

²⁹ Кривонос П. Ф. Магістрали життя, с. 29.

³⁰ Мельничук. Что мне дал комсомол? — Голос рабочего (орган шахты № 30, Рутченково), 1936, 9 янв.

³¹ Ізотов М. Я. Назв. праця, с. 93.

³² Стаханов А. Мой метод работы, с. 13.

³³ Кривонос П. Ф. Магістрали життя, с. 48.

³⁴ Ковальчук С. С чем мы подошли к слету стахановцев. — Голос ударника (орган шахты № 11), 1936, 1 янв.; Измалков Е. Все члены бригады — мастера. — Соц. Донбасс, 1936, 4 янв.; Плетнев И. Семь норм в смену. — Там же; Вишневецкий Е. Как я добился высокой производительности. — Там же, 29 авг.

³⁵ Кривонос П. Ф. Магістрали життя, с. 48.

Важливе значення для поширення передових методів праці мали зльоти, зустрічі й особливо Перша Всесоюзна нарада стахановців, що відбулася в листопаді 1935 р. У її роботі взяли участь передові робітники — ударники країни О. Стаханов, П. Кривонос, М. Ізотов, О. Бусигін, Є. Виноградова, М. Дюканов, Н. Славникова, Т. Одинцова, які поділилися на нараді передовим досвідом роботи³⁶.

О. Стаханов та П. Кривонос згадують на сторінках своїх книг промову на цій нараді Г. К. Орджонікідзе, який дуже тепло говорив про передовиків-новаторів, хвалив їх за самовіддану працю³⁷. «Те, що нам дали Стаханов, Дюканов, Виноградова, Кривонос і те, що сотні й сотні тисяч наслідували їх приклад,— сказав, зокрема, Георгій Костянтинович,— це... факт величезної важливості. Слід прямо сказати: те, що було до цього часу освячене всілякими «науковими» нормами, вченими та старими практиками,— ці наші товариші-стахановці перевернули догори ногами, викинули... як застаріле й таке, що затримує наш рух уперед»³⁸.

Велике значення для поширення новаторських форм праці мав обмін досвідом передових робітників, трудових колективів країни. Це знайшло яскраве відображення і в спогадах. Так, М. Я. Ізотов писав про свою поїздку у травні 1933 р. на запрошення нафтовиків до Баку, де поділився досвідом роботи, відповідно перейнявши багато цінного для себе в азербайджанських друзів³⁹.

Часто новатори ділилися своїми трудовими успіхами у листах, які вони надсилали окремим робітникам та виробничим колективам країни. Ось як писали, наприклад, М. Я. Ізотову нафтовики з Баку: «Запроваджений тобою новий метод роботи став можливим не лише для Донбасу, а й для Баку, Грозного та інших промислових центрів. За допомогою соцзмагання, ударництва і твого та Вдовіна методів роботи ми, робітники Червонопрапорного заводу ім. Сталіна, маємо ряд успіхів»⁴⁰.

Стахановський рух сколихнув увесь світ. Його учасники уважно слідували за відгуками про їх успіхи зарубіжної преси. О. Г. Стаханов писав, що багато газет відзначали трудовий ентузіазм новаторів майже в усіх галузях економіки, писали про нові рекорди, яких було досягнуто у металургії, текстильній, кам'яновугільній, і машинобудівній промисловості та в сільському господарстві. Вони підкреслювали, що Радянський Союз знаходиться на шляху до того, щоб стати найвеличнішою в Європі економічною силою⁴¹.

«Безперечно, — зазначав О. Г. Стаханов, — було немало буржуазних газет, які не вірили у стахановський рух. Були навіть робітники, які не вірили в наші рекорди, бо на капіталістичних заводах ніякого стахановського руху бути не могло. Не знайдеться там таких диваків, які б перевищували норму у п'ять чи десять разів. Коли б такі знайшлися, то це призвело б до зростання безробіття, багатьох би викинули за ворота»⁴².

Французький шахтар з вугільного басейну Бріє — Еміль Плессі в особистій розмові із Стахановим сказав: «Всякий, хто у його країні збільшить продуктивність, збагатить господаря й примножить армію безробітних»⁴³. Гірники з Франції виявили бажання попрацювати в шахті № 1 у Горлівці, подивитися на все своїми очима та переконатися в перевазі стахановських методів. Ось що вони говорили про свої

³⁶ Стаханов А. Г. Рассказ о моей жизни, с. 51—52.

³⁷ Там же, с. 48; Кривонос П. Ф. Магистраль жизни, с. 52.

³⁸ Орджоникидзе С. Статьи и речи (1926—1937).— М.: 1957.— Т. 2.— 692 с.

³⁹ Ізотов М. Я. Назв. праця, с. 125.

⁴⁰ Там же.

⁴¹ Стаханов А. Г. Рассказ о моей жизни, с. 112.

⁴² Там же.

⁴³ Там же, с. 112—113.

враження після цього: «Досвід нашої роботи в шахті Радянського Союзу не може бути застосований у Франції, як неможливо провести паралель між СРСР, де не вистачає робочих рук і безперервно зростає в них потреба, й нашою країною, охопленою кризою. Ми переконалися, що у СРСР завдяки існуючому там економічному будівництву і в майбутньому неможливі будь-які депресії. Стахановський рух можливий лише за соціалістичної системи. Звертаючись до свідомості робітника, до його ініціативи, без всякого примусу, стахановський рух ні в якій мірі не має нічого спільного з раціоналізацією у тому вигляді, як вона застосовується на шахтах Франції»⁴⁴.

Буржуазні ідеологи намагалися перевернути суть та зміст стахановського руху, трудовий порив мас. Вони стверджували, що робітників нібито змушують працювати, перевиконувати норми. Для спростування цих вигадок дуже важливим було слово самих новаторів. Відкидаючи подібні брехливі базікання, О. Г. Стаханов у своїх спогадах писав: «Зарубіжні буржуазні газети пишуть, ніби з нас жили тягнуть. Дурниці. Ми самі взяли за діло по-новому. А як? Вивчили техніку, організували роботу. В мої бригади нині настрої такий, що після роботи йдемо додому з піснями»⁴⁵.

Таким чином, спогади безпосередніх учасників індустріалізації СРСР, у тому числі й Радянської України, свідчать про те, який величезний вклад внесли робітники в створення матеріально-технічної бази соціалізму.

Спогади стахановців є важливим історичним джерелом, з якого дослідник може почерпнути багато корисного при вивченні розгляданого періоду. Мемуари передовиків виробництва мають велике виховне значення, оскільки вони наповнені конкретним змістом, є живим свідченням творчої праці, властивій радянським робітникам.

Необхідно враховувати і той факт, що спогади новаторів, друкувалися не лише центральними видавництвами, а й на сторінках республіканських та місцевих газет. Важливе значення мали і виступи передовиків виробництва на зльотах стахановців, з'їздах партії, на зустрічах з трудівниками підприємств країни, які мали також мемуарний характер. Усі ці матеріали дослідник також повинен використовувати.

В зв'язку з тим, що життя стахановців, їх шлях до вершин майстерності цікавили всіх трудящих, на їх адресу надходило багато листів та запитань, відповіді на які у формі спогадів передовиків друкувалися на сторінках періодичної преси. В листах новатори розповідали про свій досвід у праці, трудові досягнення, про духовне зростання робітників Країни Рад, який став можливим лише за умов соціалізму. В цьому й полягає цінність розглядуваних спогадів.

Н. А. ЛИТВИН (Київ)

⁴⁴ Там же, с. 114.

⁴⁵ Там же, с. 123.

ЮВІЛЕЙ ЗАВОДУ

*Ми — турбостроители:
Харківському турбинному
з-ду ім. С. М. Кірова — 50 лет.
Докум.-публицист. очерк*

Х.: Прапор, 1984.—159 с., 72 л. ил.

Вивчення історії промислових підприємств має велике політичне, наукове й практичне значення. Книги з цієї тематики сприяють узагальненню і пропаганді досвіду соціалістичного будівництва, різних форм творчої ініціативи трудящих, соціалістичного змагання.

Гігант вітчизняного турбобудування став до ладу діючих підприємств у січні 1934 р. Його історія тісно пов'язана з реалізацією ленінського плану електрифікації країни. Сучасник Магнітки і Уралмашу, ХТЗ і Дніпрогесу, Харківський турбинний завод сьогодні займає гідне місце в ряду ушлякених флагманів вітчизняної індустрії.

В рецензованій монографії у хронологічній послідовності розкриваються головні етапи історії заводу. Висвітлюючи період будівництва заводу та його передвоєнні п'ятирічки, автори спинаються на розвитку соціалістичного змагання, зростанні робітничої активності. Зокрема, вони багато уваги приділяють стахановському рухові, що розгорнувся на заводі. У книзі відзначається, що громадські огляди винахідництва, стахановські школи, курси майстрів соціалістичної праці допомогли готувати висококваліфіковані кадри робітників. На кінець другої п'ятирічки 20% робітників виконували за зміну по дві норми (с. 19).

Окремий розділ присвячено участі трудівників підприємства у всенародній боротьбі проти німецько-фашистських загарбників на фронті та їх самовідданій праці в тилу. На заводі було створено народне ополчення, курси медсестер, сандружину, команду ППХО (с. 22). Долаючи труднощі, харків'яни виконували військові замовлення. В монографії розповідається про героїзм і мужність, які виявили робітники заводу на фронтах війни.

Відродження Харківського турбогенераторного заводу після визволення міста набувало першочергового народногосподарського значення у зв'язку з необхідністю відбудови електростанцій, зруйнованих фашистами. Завод-велетень довелося підняти з руїн. Сторінки книги розповідають про самовіддану працю заводчан, допомо-

гу їм з боку Харківського обкому та міському КП(б)У. За ініціативою партійної організації на підприємстві розгорнулося змагання за професіями. Увесь колектив трудівників включився в стахановський місячник на честь визволення Харкова від німецько-фашистських загарбників (с. 27).

Значна увага у книзі приділяється висвітленню співдружності робітників та інженерно-технічних працівників у налагодженні виробництва нової турботехніки, розвитку кооперативів. Так, трудівники підприємства одними з перших в країні розгорнули змагання суміжників, яке одержало назву «Робітнича естафета». Автори книги розкривають його зміст і хід, підкреслюють значення для інтернаціонального виховання трудящих. За останні десять років зусиллями винахідників і раціоналізаторів знижено трудомісткість гідротурбінного обладнання на 276,8 тис. нормо-год, а металоємність — майже на 2,4 тис. т. За той же час економічна ефективність від впровадження конструкторських розробок становила 64,4 млн. крб. (с. 98).

У книзі розглядаються проблеми науково-технічного співробітництва країн соціалістичної співдружності. Підкреслюється, що воно не обмежується поставками обладнання, а передбачає взаємний обмін технічною інформацією, участь спеціалістів у міжнародних симпозиумах і колоквіумах. Тісно взаємодіють спеціалісти не тільки на монтажі обладнання, а й під час експлуатації турбін.

Автори висвітлюють питання соціального розвитку колективу. Показано роботу адміністрації і громадських організацій по раціональному використанню трудівниками робочого часу, поліпшенню їх побутових умов.

Рецензована книга написана на високому рівні. Вона чудово ілюстрована, у кінці її подано основні дати історії заводу. Проте, на жаль, мають місце й недоліки. Так, відсутні матеріали про братерську допомогу народів СРСР у відбудові заводу. Недостатньо показано участь робітників в управлінні виробництвом. Не розкрито діяльність робітників-депутатів. Не наведено список використаних джерел і літератури.

Незважаючи на це, монографія є вагомим внеском у дослідження історії одного з провідних загонів робітничого класу України — харківських турбобудівників.

Л. І. ЄВСЕЛЕВСЬКИЙ (Кременчук)

**ПІДГОТОВКА
МОЛОДОГО ПОПОВНЕННЯ
РОБІТНИЧОГО КЛАСУ
В РОКИ ВОСЬМОЇ П'ЯТИРІЧКИ**

Веселова А. М.

*Молодая смена рабочего класса:
(подготовка рабочих в системе
профтехобразования УССР).*

Киев: Наук. думка, 1983.—117 с.

Комуністична партія та Радянський уряд постійно піклуються про підготовку і виховання молодого зміни робітничого класу в системі професійно-технічної освіти. Ще одним свідченням цього стало схвалення квітневим (1984 р.) Пленумом ЦК КПРС і першою сесією Верховної Ради СРСР одинадцятого скликання «Основних напрямів реформи загальноосвітньої і професійної школи». В матеріалах Пленуму, зокрема, підкреслювалося: «Щоб радянське суспільство впевнено йшло вперед, до наших великих цілей, кожне нове покоління повинно підніматись на більш високий рівень освіти й загальної культури, професійної кваліфікації і громадянської активності».¹

Піклування партії та уряду про всемірний розвиток виробничого навчання й комуністичного виховання молодих радянських робітників зумовило й значне розширення у період розвинутого соціалізму обсягу підготовки кваліфікованих кадрів у навчальних закладах профтехосвіти нашої республіки. Здійснюючи реформу профтехшколи, партійні та радянські органи провели величезну роботу в напрямі реорганізації різних типів її навчальних закладів в єдиний — середнє професійне училище. В зв'язку з цим привертає увагу рецензована монографія, присвячена підготовці кваліфікованих робітників у роки восьмої п'ятирічки в системі профтехосвіти. Щоб повніше показати розвиток профтехшколи, автор побудувала книгу за проблемно-хронологічним принципом.

Певний інтерес становить виклад автором основних положень учення класиків марксизму-ленінізму про всебічний розвиток особистості робітника, професійну підготовку робітничих кадрів, а також зроблений нею аналіз комплексного підходу Комуністичної партії до підготовки та виховання робітничої зміни в умовах розвинутого соціалізму. В книзі показано, що, обґрунтувавши принцип поєднання навчання з продуктивною працею та доповнивши його ідеєю політехнічного навчання, К. Маркс і Ф. Енгельс розглядали даний фактор як один із засобів формування всебічно розвиненої особистості. В. І. Ленін науково обґрунтував положення про те, що професійна школа повинна будуватись в тісному зв'язку з політикою партії в господарському та культурному будівництві, поєднувати продуктивну працю молоді з навчанням, навчання з суспільно корисною працею, поєднуючи загальну, політехнічну й професійну

освіту, комуністичне виховання та професійне навчання молоді.

Значне місце О. М. Веселова відводить показу ролі КПРС та Радянського уряду в формуванні молодого покоління робітничого класу, наголошує на тому, що в суспільстві розвинутого соціалізму підготовка робітників відповідає загальнонародним інтересам, оскільки всім соціальним групам надано рівні можливості в одержанні професійної освіти. Її роль, підкреслює автор, дедалі більше зростає, а теоретичні основи розвиваються як невід'ємна частина наукової концепції вдосконалення зрілого соціалізму. На сучасному етапі завдання підготовки кваліфікованих кадрів робітників і формування свідомого, політично активного робітничого класу збігаються. Враховуючи об'єктивні потреби суспільства в освічених та всебічно розвинених працівниках, партія дбає про вдосконалення системи й змісту профтехосвіти, перехід до підготовки робітників високої кваліфікації із середньою освітою. З цією метою внесено принципові зміни в зміст навчально-виробничого процесу, створено середні профтехучилища, що знаменують собою новий етап у підготовці поповнення робітничого класу.

Багато уваги приділяє автор розробці Комуністичною партією проблем духовного виховання радянських робітників, її системного підходу до комуністичного загартовування робітничої зміни.

В рецензованій праці на великому фактичному матеріалі, значна частина якого вперше вводиться до наукового обігу, показано зміцнення й розширення навчально-матеріальної бази системи профтехосвіти Української РСР, діяльність майстрів та викладачів училищ — наставників майбутніх робітників, удосконалення профорієнтаційної роботи і навчально-виробничого процесу в профтехзакладах, розширення масштабів і поліпшення якості підготовки робітників. Спеціальний параграф монографії присвячений історії зародження, становлення і поширення середніх професійно-технічних училищ. Автор показує, що в 1966—1970 рр. відбувався процес перебудови профтехшколи в напрямі виконання поставлених XXIII з'їздом КПРС завдань щодо поліпшення якості підготовки робітничих кадрів, здійснення загальної середньої освіти молоді. Цей період характеризувався істотними змінами в діяльності установ системи профтехосвіти, посиленням темпів підготовки в них робітників.

Виконуючи плани, накреслені XXIII з'їздом КПРС і XXIII з'їздом Компартії України, партійні, радянські, профспілкові та комсомольські органи, обласні управління профтехосвіти республіки посилили увагу до організації роботи щодо професійної орієнтації молоді на робітничі спеціальності, зростання мережі відповідних училищ, своєчасного та правильного їх комплектування. В результаті цього кількість навчальних закладів профтехосвіти республіки та учнів у них поступово зростала. Аналізуючи якісний склад щорічного поповнення профтехучилищ, автор звертає увагу на такі тенденції, як підвищення загальноосвітнього рівня вступників, зростання чисель-

¹ Матеріали Пленуму Центрального Комітету КПРС 10 квітня 1984 року.— К., 1984, с. 15.

ності серед них дівчат. Спираючись на конкретний матеріал, вона переконливо доводить, що водночас значно поліпшувалася якісний склад викладачів і вихователів у системі профтехосвіти. Серед них зростає питома вага осіб з вищою освітою, збільшився прошарок комуністів. У праці показано поступове зростання не лише загальної чисельності випускників навчальних закладів профтехосвіти, а й збільшення їх частки в лавах робітничого класу.

Багато місця О. М. Веселова приділяє соціалістичному змаганням як дієвому фактору підвищення активності робітничої зміни, успішного виконання планів підготовки кваліфікованих робітників, поліпшення якості навчання тощо. Найбільшого поширення у досліджуваній період набуло змагання за звання групи резерву бригад комуністичної праці та проведення конкурсів на кращого учня за професією.

Правомірним є виділення автором спеціального параграфа про створення й роботи середніх професійно-технічних навчальних закладів. Вона показує процес перетворення звичайних училищ на середні загальноосвітні навчальні заклади, де майбутні робітники здобувають поряд з професійно-технічною й загальною середню освіту, а також широке використання в той час технічних училищ для підготовки кваліфікованих робітників з числа випускників середніх шкіл. Практика довела, що середні профтехучилища є найбільш ефективною формою нав-

чання молодих робітників. У книзі комплексно розглядаються основні напрями комуністичного виховання робітничої молоді — ідейно-політичне, трудове і моральне. Автор ґрунтовно розкриває суть різноманітних форм навчальної та позакласної роботи, серед яких є традиційні та багато нових, що виникли у період розвинутого соціалізму — створення ленінських кімнат і музеїв, проведення ленінських уроків, ленінських заліків, подорожей по ленінських місцях, походів шляхами революційної, бойової і трудової слави радянського народу, пошукова робота слідопитів народного подвигу та ін.

Загалом у монографії висвітлено майже всі найважливіші питання досліджуваної теми, хоч, на наш погляд, доцільно було б матеріал з профорієнтаційної діяльності училищ подати в окремому параграфі. Не всі різноманітні форми виховання майбутніх робітників розкрито належним чином, зокрема можна було б ширше висвітлити військово-патріотичне виховання робітничої зміни. Надто стисло і схематично подається історіографія проблеми.

Однак ці зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку праці, в якій узагальнено нагромаджений досвід підготовки кадрів робітничого класу в системі професійно-технічної освіти.

В. О. РОМАНЦОВ (Київ)

* * *

УКРАЇНСЬКА РСР У ВЕЛИКІЙ ВІТЧИЗНЯНІЙ ВІЙНІ.

Показник літератури за 1975—1984 рр.*

ТРУДОВИЙ ГЕРОІЗМ РАДЯНСЬКИХ ЛЮДЕЙ

Агафонов О. Й. Діяльність партійних і радянських організацій по налагодженню продовольчого постачання міст Донбасу (1943—1945 рр.). — Укр. іст. журн., 1984, № 3, с. 85—91.

Акулов М. Р. Розміщення і введення в дію підприємств, евакуйованих з України в Сибір. — Там же, 1977, № 3, с. 48—57.

Архипенко К. М. Трудовий героїзм залізничників України в роки Великої Вітчизняної війни (1943—1945 рр.). — Арх. України, 1975, № 6, с. 40—45.

Архипенко К. М., Штиволока О. І. Участь комсомолу та молоді Української РСР у відбудові народного господарства (1944—1945). — Арх. України, 1978, № 5, с. 70—76.

Балух В. О. Деякі питання радянського будівництва в західних областях Української РСР у 1944—1945 рр. — Укр. іст. журн., 1983, № 4, с. 118—127.

Бачинський А. Д. Відбудова промисловості і транспорту придунайських земель УРСР на завершальному етапі Великої Вітчизняної війни. — Історія нар. госп-ва та екон. думки УРСР, 1984, вип. 18, с. 29—34.

Бачинський А. Д. Допомога трудящих придунайських земель України Червоній Армії у ході Яссько-Кишинівської операції. — Укр. іст. журн., 1984, № 8, с. 124—127.

Белан В. Ю. Роль комсомольських організацій України в підготовці кваліфікованих кадрів робочого класу в го-ды Великой Отечественной войны (1943—1945). — Науч. тр. по истории КПСС, 1977, вып. 91, с. 62—70.

Білик Б. І., Малахова Т. В. Ленінський комсомол — активний помічник партії у відбудові і дальшому розвитку Донбасу (1943—1950 рр.). — Вісн. Київ. ун-ту, 1977. Історія КППС, вип. 10, с. 101—105.

* Поч. див.: Укр. іст. журн., 1985, № 3, с. 145; № 5, с. 153; № 7, с. 151.

Билык Д. Г., Мельник А. И., Мельник П. И. Участие молодежи в возобновлении деятельности культурно-просветительных учреждений Донбасса в ходе Великой Отечественной войны (1943—1945 гг.) / Черновиц. гос. ун-т. — Черновцы, 1984. — 20 с. — Рукопись деп. в ИНИОН АН СССР № 17939 от 16.08.84.

Бількевич А. М. Архівні джерела про участь комсомольців і молоді у здійсненні соціалістичних перетворень у західних областях УРСР (1944—1950). — Арх. України, 1976, № 2, с. 54—58.

Бількевич А. М. Комсомольці західних областей України — активні помічники Комуністичної партії в поданні всебічної допомоги фронту (1944—1945 рр.). — Наук. пр. з історії КПРС, 1975, вип. 76, с. 126—131.

Бількевич А. М. Ленинский комсомол — активный помощник Коммунистической партии в борьбе за восстановление и дальнейшее развитие народного хозяйства УССР в 1944—1950 годах: (На материале Волын., Ивано-Франков., Львов., Ровен. и Терноп. обл.). Автореф. ... дис. на соиск. уч. степ. канд. ист. наук. — Киев, 1975. — 30 с.

Боевые и трудовые свершения молодежи Советской Буковины в период Великой Отечественной войны 1941—1945 гг. / Билык Д. Г., Комарницкий С. И., Мельник А. И., Мельник П. И.; Черновиц. гос. ун-т. — Черновцы, 1984. — 225 с. — Рукопись деп. в ИНИОН АН СССР № 17946 от 16.08.84.

Бондарчук Н. Д. Деятельность партийных организаций Украины по мобилизации женщин на восстановление сельского хозяйства (1943—1945 гг.): Автореф. ... дис. на соиск. уч. степ. канд. ист. наук. — Одесса, 1981. — 24 с.

Бондарчук Н. Д. Роль партийно-радянської преси в розвитку трудової активності колгоспниць у 1943—1945 рр. — Укр. іст. журн., 1980, № 11, с. 61—67.

Борковський П. А. Діяльність партійних організацій західних областей УРСР по керівництву профспілками і посиленню їх ролі у відбудові народного господарства (1944—1950 рр.). — Наук. пр. з історії КПРС, 1975, вип. 76, с. 115—121.

Борьба трудящихся западных областей УРСР против фашистских захватчиков у роки Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу. — К.: Наук. думка, 1984. — 238 с.

Бургонська І. М., Данилюк М. З. Патріотичний рух населення України за мобілізацію фінансових ресурсів: [1941—1945 рр.]. — Укр. іст. журн., 1980, № 5, с. 80—87.

Буркатов Б. А. Перемагать і жить: [Про роботу укр. письменників під час Великої Вітчизн. війни]. — Укр. мова і літ. в шк., 1975, № 5, с. 3—12.

Буцко Н. А., Мартышевский М. А. Подвиг Донбасса: Труд и боевой героизм трудящихся Донбасса в первый период Великой Отеч. войны. — К.: Вища шк. Изд.-во при Киев. ун-те, 1975. — 159 с.

Вашкевич В. М. Діяльність КПРС по перебудуванню промисловості України в роки Великої Вітчизняної війни. — Вісн. Київ.

ун-ту. Актуальні питання історії КПРС, 1982, вип. 15, с. 27—31.

Вашкевич В. Н. Историография деятельности Коммунистической партии по организации перебазирования производительных сил в восточные районы страны в годы Великой Отечественной войны: Автореф. дис. ... на соиск. уч. степ. канд. ист. наук. — Киев, 1983. — 25 с.

Возрождение Севастополя: Сборник. — Симферополь: Таврия, 1982. — 144 с. — (Воспоминания).

Галаган В. Я. Про допомогу населення України Червоної Армії у ході визволення Правобережжя і західних областей республіки. — Укр. іст. журн., 1981, № 6, с. 74—80.

Гальченко Г. Я. Відновлення і зміцнення партійних організацій енергетичних підприємств Донбасу в 1943—1945 рр. — Наук. пр. з історії КПРС, 1976, вип. 82, с. 60—65.

Глухачов В. Діяльність Рад депутатів трудящих Києва в роки Великої Вітчизняної війни. — Рад. право, 1982, № 3, с. 32—35.

Гриценко Т. Т. Документи партархіву Інституту історії партії при ЦК Компартії України про допомогу сім'ям захисників Батьківщини та інвалідам у роки Великої Вітчизняної війни. — Арх. України, 1980, № 3, с. 50—55.

Гураль П. Ф. Некоторые особенности восстановления и укрепления местных органов государственной власти в западных областях УССР после освобождения от фашистских захватчиков. — Пробл. правоведения, 1983, вып. 44, с. 54—61.

Данилюк М. З., Вашкевич В. М. Висвітлення в радянській історичній літературі діяльності Комуністичної партії по евакуації промисловості у 1941—1942 рр. — Укр. іст. журн., 1981, № 6, с. 132—138.

Денисенко Г. Г. Організаційно-політична робота комсомольських органів по мобілізації молоді на відбудову промисловості УРСР (1943—1945 рр.). — Там же, 1979, № 7, с. 52—60.

Денисенко Г. Г. Роль комсомольських організацій у зміцненні союзу робітничого класу і колгоспного селянства України (1943—1945 рр.). — Там же, 1980, № 8, с. 69—76.

Дорофей В. Т. Деятельность Коммунистической партии по обеспечению народного хозяйства Украинской ССР инженерно-техническими кадрами в период Великой Отечественной войны (1943—1945 гг.): Автореф. дис. ... на соиск. уч. степ. канд. ист. наук. — Киев, 1981. — 24 с.

Дорофій В. Т. Діяльність партійних організацій по забезпеченню народного господарства УРСР інженерно-технічними кадрами: (1943—1945 рр.). — Укр. іст. журн., 1979, № 10, с. 101—107.

Дрожжин В. П. Деятельность Коммунистической партии по подъему трудовой активности рабочего класса Украины в годы Великой Отечественной войны: (Историогр. проблемы). Автореф. дис. ... на соиск. уч. степ. канд. ист. наук. — Киев, 1975. — 39 с.

Дяченко О. С. Подвиг народу: Літ.-критич. нарис. — К.: Дніпро, 1984. — 248 с.

Зайцев Л. А. Восстановление и укрепление местных органов государственной власти Украинской ССР после изгнания немецко-фашистских захватчиков: (На материалах вост. и юж. обл. Украины). Автореф. дис. ... на соиск. уч. степ. канд. ист. наук. — Харьков, 1980. — 16 с.

Зайцева З. И. Деятельность партии по обеспечению авангардной роли коммунистов в борьбе трудящихся за восстановление тяжелой промышленности Украины в годы Великой Отечественной войны (1943—1945 гг.): Автореф. дис. ... на соиск. уч. степ. канд. ист. наук. — Киев, 1983. — 24 с.

Захаров І. З., Маїн В. М. Допомога братніх республік у відбудові культурних і наукових закладів України (1943—1945 рр.). — Укр. іст. журн., 1979, № 7, с. 60—66.

Калитко С. Л. Партийное руководство восстановлением и деятельностью профессиональных союзов на освобожденной территории Украины (1943—1945 гг.): Автореф. дис. ... на соиск. уч. степ. канд. ист. наук. — Киев, 1980. — 24 с.

Калитко С. Л. Профспілки — активні помічники партійних організацій України в організації допомоги трудящимся фронту (1943—1945 рр.). — Вісн. Київ. ун-ту. Актуальні питання історії КПРС, 1980, вип. 13, с. 56—61.

Калитко С. Л. Роль профспілок у розгортанні соціалістичного змагання трудящих визволених районів УРСР (1943—1945 рр.). — Укр. іст. журн., 1979, № 12, с. 53—59.

Килюк С. К. Восстановление городов и сел Украины: К 35-й годовщине Победы советского народа в Великой Отеч. войне. — Стр-во и архитектура, 1980, № 5, с. 14—15.

Кипаренко В. Г. Партійні організації західних областей України на чолі мас в боротьбі за надання допомоги фронту та відбудову зруйнованого фашистами народного господарства. — Наук. пр. з історії КПРС, 1975, вип. 76, с. 101—107.

Коваль М. В. Академія наук УРСР у роки Великої Вітчизняної війни. — Вісн. АН УРСР, 1980, № 5, с. 3—11.

Коваль М. В. З історії діяльності радянських профспілок у роки Великої Вітчизняної війни. — Укр. іст. журн., 1975, № 1, с. 12—22.

Коваль М. В. Общественно-политическая деятельность трудящихся Украинской ССР в период Великой Отечественной войны. — К.: Наук. думка, 1977. — 264 с.

Коваль М. В. Подвиг жінок Радянської України у Великій Вітчизняній війні (1941—1945 рр.). — Укр. іст. журн., 1975, № 12, с. 34—36.

Коваль М. В. Товариство Червоного Хреста і Червоного Півмісяця УРСР—фронту і тилу (1941—1945 рр.). — Укр. іст. журн., 1975, № 4, с. 78—87.

Коваль М. В., Мельник П. І. Трудящі Києва у боротьбі за відбудову міста (1943—1945 рр.). — Там же, 1982, № 2, с. 61—73.

Коваль М. В., Чернега П. М. Основні напрями діяльності профспілок у процесі

відбудови народного господарства УРСР (1943—1945 рр.). — Там же, 1980, № 11, с. 52—61.

Ковальчук С. С. В ім'я Перемоги: [Про соц. змагання на підприємствах оборон. пром-сті під час Великої Вітчизн. війни]. — Під прапором ленінізму, 1979, № 7, с. 27—28.

Кондратенко Л. Нездоланна сила: [Про евакуацію пром. підприємств України в роки Великої Вітчизн. війни]. — Вітчизна, 1976, № 5, с. 176—180.

Кондратенко Л. В. Участь трудящих Української РСР у патріотичних рухах допомоги фронту у роки Великої Вітчизняної війни 1941—1945 рр. — Арх. України, 1983, № 2, с. 28—29.

Король В. Ю. Комуністична партія — організатор допомоги інтелігенції братніх республік трудящимся України у відбудові народного господарства (1943—1945 рр.). — Укр. іст. журн., 1976, № 7, с. 65—71.

Кравченко А. Чорна металургія у Великій Вітчизняній війні. — Екон. Рад. України, 1975, № 4, с. 24—30.

Кравчук М. І. Боротьба робітничого класу за відродження Донбасу (1943—1945 рр.). — Укр. іст. журн., 1981, № 5, с. 31—39.

Кравчук М. І. Участь колгоспного селянства у відбудові промислових центрів Радянської України (1943—1945 рр.). — Там же, 1977, № 5, с. 39—46.

Кузевський В. С. Художественная роль воспоминаний в изображении подвига [в советской прозе периода Великой Отеч. войны]. — Вісн. Київ. ун-ту, 1982. Літературознавство і мовознавство, вип. 24, с. 36—44.

Ладивір І. І. Вклад учених Академії наук УРСР у перемогу над фашистською Німеччиною. — Вісн. АН УРСР, 1975, № 4, с. 21—26.

Ларин А. Ф. Деятельность Коммунистической партии по организации материально-бытового обеспечения населения на освобожденной от немецко-фашистских захватчиков территории Украинской ССР (1943—1945 гг.): Автореф. дис. ... на соиск. уч. степ. канд. ист. наук. — Киев, 1975. — 25 с.

Ларин А. Ф. Боротьба Комуністичної партії за відбудову житлового фонду і комунального господарства на визволеній території УРСР (1943—1945 рр.). — Наук. пр. з історії КПРС, 1975, вип. 76, с. 132—138.

Ларин А. Ф. До питання про матеріально-побутове постачання населення України: (1943—1945 рр.). — Укр. іст. журн., 1978, № 5, с. 102—106.

Лаута С. П. Сільське господарство Української РСР на службі фронту в перший рік Великої Вітчизняної війни. — Історія нар. госп-ва та екон. думки УРСР, 1976, вип. 10, с. 34—39.

Ленская В. В. Деятельность Коммунистической партии по восстановлению и развитию системы народного образования в освобожденных районах страны в годы Великой Отечественной войны: (На материалах Украины): Автореф. дис. ... на соиск.

уч. степ. канд. ист. наук. — Одесса, 1980. — 23 с.

Ленская В. В. Деятельность партии по восстановлению и развитию системы народного образования в освобожденных районах Украины в годы Великой Отечественной войны: (Историко-вопр.). — Вопр. обществ. наук, 1978, вып. 34, с. 70—76.

Ленська В. В. Всенародна допомога школі УРСР у відбудові і зміцненні її матеріальної бази (1943—1945 рр.). — Укр. іст. журн., 1980, № 2, с. 100—104.

Ліщенко М. О., Балух В. О. 3 історії радянського будівництва у західних областях Української РСР у 1944—1945 рр. — Арх. України, 1983, № 2, с. 44—48.

Лукашов О. В. Партийные организации Украины во главе массового патристического движения женщин по оказанию всесторонней помощи фронту в 1943—1945 гг. / Криворож. горноруд. ин-т. — Кривой Рог, 1984. — 28 с. — Рукопись деп. в ИНИОН АН СССР № 17057 от 8.06.84.

Маковська Н. В., Пелешенко М. В., Сахарчук І. М. Про роботу парторганізацій закладів охорони здоров'я УРСР (1943—1945 рр.). — Укр. іст. журн., 1983, № 12, с. 71—76.

Максименко М. М., Попов А. Г. Восстановление народного хозяйства Крыма в 1944—1945 гг. — Вопр. истории СССР, 1980, вып. 25, с. 96—102.

Мельник А. И., Мельник П. И., Штангер И. И. Подвиг молодежи в восстановлении промышленности и топливно-энергетической базы Донбасса в годы Великой Отечественной войны (1943—1945 гг.) / Черновиц. гос. ун-т. — Черновцы, 1984. — 31с. — Рукопись деп. в ИНИОН АН СССР № 17 940 от 16.08.84.

Мельник А. И. Участие рабочей молодежи Украинской ССР во Всесоюзном социалистическом соревновании в годы Великой Отечественной войны (1943—1945 гг.) / Черновиц. гос. ун-т. — Черновцы, 1984. — 21 с. — Рукопись деп. в ИНИОН АН СССР, № 17 168 от 19.06.84.

Мельник П. І. Архівні джерела про внесок комсомолу України у відродження сільського господарства республіки. — Арх. України, 1980, № 4, с. 66—68.

Мельник П. І. Допомога міської молоді у відбудові сільського господарства: (1943—1945 рр.). — Укр. іст. журн., 1979, № 10, с. 114—120.

Мельник П. Молодь на відбудові Донбасу. — Донбас, 1978, № 6, с. 87—89.

Мельник П. І. Участь молоді у відбудові сільського господарства УРСР [у 1943—1945 рр.]. — Укр. іст. журн., 1978, № 5 с. 95—102.

Мельник П. І. Участь школярів у відродженні сільського господарства у період Великої Вітчизняної війни (1943—1945 рр.). — Рад. шк., 1979, № 5, с. 88—90.

Меньшов Ф. А. Помощь воинов Красной Армии трудящимся западных областей Украины в возрождении политической и хозяйственной жизни (1944—1945 гг.). — Науч. тр. по истории КПСС, 1980, вып. 109, с. 51—54.

Мигаль Б. К., Журавський Ю. П. Вне-сок науковців Харківського державного

університету у боротьбу радянського народу проти фашистської Німеччини. — Питання історії СРСР, 1976, вип. 21, с. 10—20.

Мингазутдинов А. Ф., Калитко С. Л. Мобилизация партийной профсоюзных организаций на борьбу за улучшение условий труда и быта трудящихся Украинской ССР в годы Великой Отечественной войны (1943—1945 гг.) / Киев. гос. ун-т им. Т. Г. Шевченко. — Киев, 1981. — 31 с. — Рукопись деп. в ИНИОН АН СССР № 9067 от 19.01.82.

Мингазутдинов А. Ф., Калитко С. Л. Партийное руководство восстановлением профсоюз на освобожденной территории Украинской ССР (1943—1945 гг.). — Науч. тр. по истории КПСС, 1979, вып. 100, с. 127—133.

Мусатова Л. Я., Данилюк З. З., Сахарчук І. М. Діяльність Комуністичної партії по забезпеченню кадрами залізничного транспорту Української РСР в 1943—1945 рр. — Історія нар. госп-ва та екон. думки УРСР, 1982, вип. 15, с. 27—31.

Мусатова Л. Я., Сахарчук І. М. О роли КПСС в организации братского сотрудничества железнодорожников страны в годы Великой Отечественной войны: (На материалах УССР). — Науч. тр. по истории КПСС, 1981, вып. 113, с. 71—76.

Мусатова Л. Я. Підготовка кадрів залізничного транспорту УРСР у 1943—1945 рр. — Укр. іст. журн., 1977, № 6, с. 96—98.

Омельчук Д. В. Деятельность партийных организаций Украины по возобновлению работы средств массовой информации и повышению их роли в мобилизации трудящихся на помощь фронту (1943—1945 гг.) / Симфероп. гос. ун-т им. М. В. Фрунзе. — Симферополь, 1982. — 23 с. — Рукопись деп. в ИНИОН АН СССР № 11927 от 28.12.82.

Омельчук Д. В. Украинское радио — активный помощник Коммунистической партии в мобилизации трудящихся республики на оказание помощи фронту в годы Великой Отечественной войны / Симфероп. гос. ун-т им. М. М. Фрунзе. — Симферополь, 1983. — 30 с. — Рукопись деп. в ИНИОН АН СССР № 13773 от 04.08.83.

Орел В. П. Возвращение к жизни: [О медиках госпиталя № 1273 в годы Великой Отеч. войны]. — К.: Политиздат Украины, 1982. — 67 с.

Панч П. Незабываемый день: [Воспоминание об участии укр. сов. писателей в восстановлении г. Киева]. — Радуга, 1977, № 5, с. 28—30.

Пашковська Н. В лавах атаки: (Про роботу укр. письменників у фронтовій пресі часів Великої Вітчизн. війни). — Вітчизна, 1975, № 3, с. 154—158.

Пашенко І. А. Трудова діяльність учнів на Україні у роки Великої Вітчизняної війни. — Почат. шк., 1975, № 5, с. 10—16.

Перехрест О. Г. Комсомол — активний помічник Комуністичної партії в мобілізації сільської молоді Радянської України на трудові звершення в перший період Великої Вітчизняної війни. — Наук. пр. з історії КПРС, 1975, вип. 76, с. 30—36.

Перехрест О. Г. Участь комсомольців і молоді Радянської України в охороні тилу (1941—1942 рр.). — Укр. іст. журн., 1975, № 11, с. 74—80.

Петрушко Ю. В. Відображення у пресі трудового подвигу радянських людей у Великій Вітчизняній війні. — Вісн. Львів. ун-ту, 1980. Сер. журналістики, вип. 11, с. 8—15.

Письменний Г. Г., Галаган В. Я. Трудящиеся Киева — фронту (1941—1945 гг.). — К.: О-во «Знання» УССР, 1981. — 28 с.

Повх В. О. Народні вчителі в боротьбі за Радянську Вітчизну [в роки Великої Вітчизн. війни]. — Рад. школа, 1975, № 2, с. 14—18.

Попова В. О. Діяльність комсомольських організацій промислових підприємств України по підвищенню трудової активності робітничої молоді [1941—1942 рр.]. — Наук. пр. з історії КПРС, 1976, вип. 83, с. 108—113.

Попова В. О. Комсомол — активний помічник партії в мобілізації молодих трудівників сільського господарства України на забезпечення потреб фронту і тилу (червень 1941—липень 1942 рр.). — Наук. пр. з історії КПРС, 1976, вип. 81, с. 138—143.

Попова В. А. Комсомол — активный помощник Коммунистической партии в мобилизации молодежи на самоотверженный труд в первый период Великой Отечественной войны: (На материалах Украины). Автореф. дис. ... на соиск. уч. степ. канд. ист. наук. — Киев, 1977. — 27 с.

Попова В. А. Комсомольские организации Украины во главе патриотического движения молодежи по оказанию помощи фронту в первый период Великой Отечественной войны. — Науч. тр. по истории КПСС, 1977, вып. 91, с. 70—77.

Прядко А. У перших лавах — комсомол: [Вклад комс. орг. республіки у відбудову Донбасу після Великої Вітчизн. війни]. — Знання та праця, 1983, № 6, с. 14—15.

Самойленко Г. Документи свідельствують: [Об участии укр. писателей в Великой Отеч. войне]. — Радуга, 1975, № 5, с. 124—127.

Саханенко Є. А. Партійне керівництво відновленням і діяльністю бібліотек на Україні в роки Великої Вітчизняної війни (1943—1945 рр.). — Бібліотекознавство і бібліографія, 1981, вип. 21, с. 117—123.

Саханенко Е. А. Руководство партийных организаций Украины восстановлением культурно-просветительных учреждений и обеспечением их кадрами в годы Великой Отечественной войны (1943—1945 гг.) / Одес. гос. пед. ин-т им. К. Д. Ушинского. — Одесса, 1984. — 33 с. — Рукопись деп. в ИНИОН АН СССР № 16942 от 29.05.84.

Саханенко Е. А. Шефская помощь городов Украины в повышении массово-политической и культурно-просветительной работы на селе в годы Великой Отечественной войны (1943—1945 гг.) / Одес. гос. пед. ин-т им. К. Д. Ушинского. — Одесса, 1983. — 13 с. — Рукопись деп. в ИНИОН АН СССР № 13779 от 04.08.83.

Смішко В. П. Архівні джерела про трудовий героїзм радянських людей на відбу-

дові м. Києва у 1943—1945 рр. — Арх. України, 1983, № 5, с. 23—26.

Стецкевич В. В. Историография деятельности Советов УССР в годы Великой Отечественной войны. — Пробл. историографии и источниковедения истории СССР, 1979, вып. 7, с. 97—104.

Сургучев М. Н. Корабли возвращаются в строй: [Воспоминания бывшего дир. Севастоп. морского з-да им. С. Орджоникидзе о труд. подвиге коллектива в годы Великой Отеч. войны]. — Симферополь: Таврия, 1975. — 366 с.

Сушко О. О. Борьба трудящихся за видоизменения материальной базы заглавнообразовательной школы УРСР (1943—1945 гг.). — Укр. іст. журн., 1981, № 9, с. 106—114.

Сушко А. А. Деятельность Советского государства по восстановлению и развитию общеобразовательных школ Украинской ССР (1943—1945 гг.): Автореф. дис. ... на соиск. уч. степ. канд. ист. наук. — Киев, 1983. — 24 с.

Сушко О. О. На шляху до відродження: [Школа України у 1943—1945 рр.]. — Рад. шк., 1981, № 10, с. 80—83.

Ткаченко О. С. Партійні організації Донбасу у боротьбі за відбудову важкої промисловості (лютий — серпень 1943 р.). — Укр. іст. журн., 1975, № 3, с. 45—53.

Трудовий героїзм залізничників України в роки Великої Вітчизняної війни (1943—1945 рр.). Арх. України, 1975, № 6, с. 40—41.

Трудящі Радянської України — фронту. — Арх. України, 1975, № 2, с. 19—23.

Хліб, що пахне порохом: [Про трудовий подвиг сільських трудівників у роки Великої Вітчизн. війни]. — К.: Політвидав України, 1984. — 166 с.

Цымбал Е. И. Трассы жизни: [О героизме тружеников мор. транспорта в Великой Отеч. войне]. — Одесса: Маяк, 1975. — 120 с.

Цымбал Л. М. Деятельность Коммунистической партии по восстановлению высшей школы Советской Украины в годы Великой Отечественной войны (1943—1945 гг.): Автореф. дис. ... на соиск. уч. степ. канд. ист. наук. — Одесса, 1976. — 25 с.

Цьох Й. Т. Літопис ратного подвигу: (Висвітлення героїки Великої Вітчизн. війни на сторінках парт.-рад. преси України). — Вісн. Львів. ун-ту, 1980. Сер. журналістики, вип. 11, с. 3—8.

Чернега П. М. Деятельность профсоюзов на освобожденной территории Украинской ССР (1943—1945 гг.): Автореф. дис. ... на соиск. уч. степ. канд. ист. наук. — Киев, 1982. — 22 с.

Чернега П. М. Участь профспілок у відбудові народного господарства Української РСР в роки Великої Вітчизняної війни. — Арх. України, 1981, № 2, с. 59—63.

Шасоліна Р. М. Усе залишається з нами: [Про труд. подвиг рад. людей у тилу і патріот. рух по збиранню коштів у фонд Рад. Армії в роки Великої Вітчизн. війни]. — К.: Молодь, 1975. — 127 с.

Шлапак Д. Литература і победа: (Вклад укр. сов. писателів в Победу над нем.-фашист. захватчиками). — Радуга, 1975, № 5, с. 155—170.

Штиволюка О. І., Яковлева Л. В. Відновлення роботи закладів освіти і культури у визволених від фашистських загарбників районах Української РСР (1943—1945). — Арх. України, 1978, № 2, с. 28—37.

Шур О. Т. Участь комсомольців і молоді у відродженні народного господарства. Поділля у 1944—1945 рр.: (За документами Держ. арх. Вінниц. та Хмельниц. обл.). — Арх. України, 1983, № 3, с. 53—55.

**ДРУЖБА НАРОДІВ СРСР.
ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНА ЄДНІСТЬ
НАРОДІВ
У БОРЬБІ ПРОТИ ФАШИЗМУ.
ЗЛОЧИНИ УКРАЇНСЬКИХ
БУРЖУАЗНИХ НАЦІОНАЛІСТІВ**

Автомонов П. Мій осетинський брат: [Про командира 4-го батальйону Київ. партиз. з'єднання І. Мукагова]. — Дніпро, 1982, № 7, с. 87—92.

Алехин А. Н. Коммунистическая партия — организатор политической работы в войсках по укреплению боевого содружества воинов братских народов СССР в битве за Донбасс в декабре 1942 — феврале 1943 г. / Харьк. гос. ун-т им. А. М. Горького. — Харьков, 1983. — 39 с. — Рукопись деп. в ИНИОН АН СССР № 14649 от 09.12.83.

Бабко Ю. В., Кентій А. В. Діяльність УШПР по поданню допомоги в антифашистській боротьбі народам Центральної та Південно-Східної Європи. — Укр. іст. журн., 1983, № 5, с. 63—72.

Бережной А. Н. Освобождение Советской Украины от немецко-фашистских захватчиков — великий интернациональный подвиг народов СССР. — К.: О-во «Знание», 1979. — 23 с.

Беренштейн Л. Дружья и недруги: [Об интернац. отряде партизан, который действовал на территории Украины, Польши, Чехословакии]. — К.: Политиздат Украины, 1984. — 380 с.

Беренштейн Л. Е. Зона бури: [Воспоминания командира партиз. отряда им. Пожарского о совместной борьбе сов. и словац. партизан против нем. оккупантов в Вост. Словакии в годы второй мировой войны]. — К.: Политиздат Украины, 1976. — 150 с.

Боевое братство народов СССР: Дружба и массовый героизм народов СССР в боях за Сов. Украину в Великой Отеч. войне. Документы и материалы. — К.: Наук. думка, 1984. — 455 с.

Бойове братство народів Союзу РСР у битві за Дніпро і визволенні Києва. — Арх. України, 1983, № 5, с. 3—18.

Братерство, народжене в боях: [Про партизанів-інтернаціоналістів, які боролися проти фашизму у складі партиз. загонів у роки Великої Вітчизн. війни. 36. нарисів]. — К.: Політвидав України, 1980. — 239 с.

Бречак І. М. З історії співдружності народів СРСР у боротьбі проти фашистських окупантів. — Укр. іст. журн., 1975, № 3, с. 53—57.

Брицкий П. П. Интернациональная солидарность в борьбе с фашизмом: Деятель-

ность антифашист. подполья в гитлеров. концлагерях. — Львов: Вища шк. Изд-во при Львов. ун-те, 1980. — 135 с.

Буцько М. О., Курганський Є. Т. Братні народи СРСР в битві за Радянську Україну (1943 — 1944 рр.). — Укр. іст. журн., 1975, № 4, с. 131—135.

Буцько О. В. Визвольна місія Збройних Сил СРСР в Європі за мемуарами учасників Великої Вітчизняної війни. — Укр. іст. журн., 1983, № 3, с. 128—134.

Вашкевич В. Н., Данилюк М. З. К историографии вопроса о деятельности Коммунистической партии по укреплению дружбы и интернационального единства народов СССР в ходе эвакуации (1941—1942 гг.). — Науч. тр. по истории КПСС, 1982, вып. 116, с. 74—79.

Вежинов П. Зустрічі: [Про рад. бійця М. С. Голуба, учасника визволення європ. країн від нім.-фашист. загарбників]. — Всесвіт, 1975, № 5, с. 83—86.

Величко П. О. Татри пам'ятають: [Спогади командира 1-ї Словацької партизанської бригади]. — К.: Політвидав України, 1983. — 263 с. — (Мемуари).

Венгрин Ф. Почетный гражданин: [Н. Е. Меленчук — командир партиз. отряда «Вперед», почетный гражданин г. Свратки]. — Радуга, 1980, № 8, с. 139—143.

Вербилло О. М. Інтернаціональне виховання трудящих України у завершальний період Великої Вітчизняної війни. — Укр. іст. журн., 1983, № 8, с. 108—116.

Вербилло А. Н. Укрепление дружбы народов СССР в годы Великой Отечественной войны. — К.: О-во «Знание» УССР, 1979. — 22 с.

Ветров І. Вірність обов'язку: [Про подвиги лікаря М. Г. Ессі-Езінга на території України в роки Великої Вітчизн. війни]. — Дніпро, 1984, № 4, с. 103—105.

Галаган В. Я., Письменний Г. Г. К вопросу о деятельности Компартии Украины по воспитанию трудящихся Правобережья и западных областей республики в духе дружбы народов и пролетарского интернационализма (1943—1944 гг.). — Науч. тр. по истории КПСС, 1981, вып. 113, с. 63—70.

Гасієв В. І. Допомога трудящих Грузинської РСР визволенням районам України. — Укр. іст. журн., 1984, № 10, с. 87—92.

Гасієв В. І. Про братні взаємини трудящих Південної Осетії і УРСР у роки Великої Вітчизняної війни. — Там же, 1982, № 3, с. 77—79.

Гвазава-Санадзе Л. А. Вони билися за Дніпро: [Про воїнів-грузинів]. — К.: Політвидав України, 1977. — 142 с.

Гришин-Гришук І. Кінець резидентури «Норд»: [З історії знешкодження оунів, запродавців у Зах. Україні під час Великої Вітчизн. війни]. — Жовтень, 1980, № 8, с. 106—116.

Гришин-Гришук І. Під фальшивими штандартами: [Про діяльність ОУН-мельниківців у Зах. Україні в роки Великої Вітчизн. війни]. — Жовтень, 1978, № 10, с. 115—120.

Дегайда М. Авгієві стайні УПА: [Про злочини укр. буржуаз. націоналістів у роки

другої світ. війни]. — Жовтень, 1979, № 2, с. 95—105.

Денисов Я. Я. Работа политорганов и партийных организаций 1-го, 2-го и 4-го Украинских фронтов по воспитанию воинов в духе пролетарского интернационализма в период освобождения Чехословакии. — Вест. Львов. политехн. ин-та, 1983, № 177, с. 67—70.

Джумаев Н. Спогади гвардії сержанта Каджара Садикова. — Дніпро, 1984, № 10, с. 68—74.

Дмитрук К. Авантюра з дивізією СС: [Викриття ганебної та зрадницької діяльності укр. націоналістів з дивізії СС «Галичина» в роки Великої Вітчизн. війни]. — Всесвіт, 1975, № 5, с. 228—239.

Дмитрук К. Є. Безбаченки: Докум.-публ. нарис. : [Правда про участь укр. буржуаз. націоналістів і церков. ієрархів у підгот. нападу фашист. Німеччини на СРСР]. — 3-є вид., доп. — К.: Дніпро, 1980. — 318 с.

Домбровська М. Нічна зустріч: [Спогади про зустріч з рад. воїнами в роки Великої Вітчизн. війни]. — Всесвіт, 1975, № 5, с. 120—129.

Дубровченко П. М. Допомога радянської авіації європейському рухові Опору. — Укр. іст. журн., 1975, № 2, с. 59—64.

Євентов М. В лісах під Верденом: [Про рад. партизанок Н. Й. Лісовець і В. Ф. Зав'ялову, які діяли в партиз. загоні «Батьківщина» у Франції у 1943—1944 рр.]. — Прапор, 1984, № 2, с. 106—109.

Єлісаветський С. Я. Участь іммігрантів у французькому русі Опору (1943 р.). — Укр. іст. журн., 1975, № 6, с. 59—69.

Езикян Г. М. Деятельность Коммунистической партии по дальнейшему укреплению дружбы и сотрудничества народов СССР в годы Великой Отечественной войны. 1941—1945 гг.: (На материалах республик Закавказья и УССР): Автореф. дис. ... на соиск. уч. степ. канд. ист. наук. — Киев, 1978. — 20 с.

Езикян Г. М. Діяльність Комуністичної партії по організації взаємодопомоги братніх республік у збереженні і примноженні культурних надбань у роки Великої Вітчизняної війни: (На матеріалах Закавказзя і Укр. РСР). — Наук. пр. з історії КПРС, 1975, вип. 76, с. 138—144.

Езикян Г. М. Братерська допомога залізничників Закавказзя Українській РСР (1943—1945 рр.). — Укр. іст. журн., 1975, № 5, с. 49—52.

Езикян Г. М., Сергиенко В. И. О работе партийных организаций по интернациональному воспитанию советских воинов в годы Великой Отечественной войны: (На материалах республик Закавказья и УССР). — Науч. тр. по истории КПСС, 1980, вып. 109, с. 85—88.

Забудский Н. П. Боевое братство народов Советского Союза в разгроме немецко-фашистских захватчиков. — К.: О-во «Знание» УССР, 1984. — 16 с.

Залуський З. Мешканці «мовчазних кварталів»: [Про загиблих солдатів Рад. Армії, визволителів Варшави в роки Великої Вітчизн. війни]. — Всесвіт, 1975, № 5, с. 205—209.

Замлинский В. А. Интернациональное

единство народов в борьбе против фашистских захватчиков на временно оккупированной территории Украины. — К.: О-во «Знание» УССР, 1980. — 48 с.

Замлинский В. А. ОУН: история предательства. — Киев: О-во «Україна», 1978. — 48 с.

Замлинский В. А. По велению интернационального долга: Выполнение КПСС, сов. народом своего интерн. долга в борьбе против герм. фашизма во второй мировой войне 1939—1945 гг. — Киев: Вища шк. Гол. изд-во, 1980. — 303 с.

Зеніна А. М. Бойова співдружність трудящих України, Білорусії і Молдавії у партизанському русі в 1943—1944 рр. — Іст. дослідження. Вітчизн. іст. 1980, вип. 6, с. 61—78.

Иваненко И. П., Куличенко Л. К., Мартышевский М. А. Интернациональное и патриотическое воспитание советских воинов в годы Великой Отечественной войны. — Науч. тр. по истории КПСС, 1981, вып. 113, с. 84—91.

Івашук С. О. Взаємодія радянських та польських партизанських з'єднань з Червоною Армією влітку 1944 р. — Пробл. слов'янознавства, 1983, вип. 28, с. 65—71.

Івашук С. О. Діяльність радянського партизанського загону ім. Пожарського на території Польщі [в роки Великої Вітчизн. війни]. — Пробл. слов'янознавства, 1982, вип. 26, с. 75—81.

Ивашук С. Е. Участие советских граждан в борьбе польского народа против гитлеровских оккупантов (VI. 1941 г. — III. 1945 г.): Автореф. дис. ... на соиск. уч. степ. канд. ист. наук. — Львов, 1984. — 23 с.

Кабачек В. М. Допомога Радянського Союзу Югославії у зміцненні Народно-визвольної армії (1944 — 1945 рр.). — Вісн. Харк. ун-ту, 1976, № 145, с. 74—82.

Картунов О. В. Прогресивні українські організації США і Канади в боротьбі проти фашизму (1941—1945 рр.). — Укр. іст. журн., 1975, № 9, с. 44—52.

Кириченко В. П. Солидарность народов Латинской Америки и СССР в поддержке борьбы против фашистских захватчиков в период Великой Отечественной войны. — Вестн. Киев. ун-та, 1976, № 3. Сер. Междунар. отношения и междунар. право, с. 60—69.

Кир'язов В. Балканський зошит: [Про спіл. боротьбу рад. і болг. воїнів за визволення Болгарії від нім.-фашист. загарбників у 1944 р.]. — Вітчизна, 1984, № 9, с. 143—152.

Коваль М. В. Плечом « плечу в боротьбі против фашизма: (Рат. и труд. содружество укр. народа с брат. народами СССР). — Киев: О-во «Знание» УССР, 1980. — 48 с.

Ковальчук Е. А. Участие украинской трудовой эмиграции Канады в движении солидарности с советским народом (1917 — 1945). — Зарубеж. мир: социал.-полит. и эконом. проблемы, 1983, вып. 5, с. 64—72.

Кожне слово, кожен крок їх — зрада: [Про укр. буржуаз. націоналістів на Прикарпатті в роки Великої Вітчизн. війни і в перші післявоен. роки]. — Ужгород: Карпати, 1979. — 112 с.

Козак В. М. Радянські громадяни — учасники народно-визвольної війни в Югославії (1941—1945 рр.). — Вісн. Харк. ун-ту, 1975, № 118, Історія, вип. 9, с. 20—26.

Козак В. М. Участь радянських людей в антифашистському русі Опору на Балканах. — Укр. іст. журн., 1975, № 2, с. 64—71.

Козачишин Н., Симончик А. Народом загавровані: [Про антирадянську діяльність укр. бурж. націоналістів та уніатів в роки Великої Вітчизн. війни]. — Людина і світ, 1975, № 9, с. 42—45.

Козибаєв М. К., Белан П. С. Бойова і трудова співдружність українського й казахського народів. — Укр. іст. журн., 1984, № 10, с. 79—87.

Король В. Е. Деятельность Коммунистической партии по укреплению творческого сотрудничества и интернационального единства интеллигенции Советской Украины и братских республик в годы Великой Отеч. войны (1943—1945 гг.): Автореф. дис. ... на соиск. уч. степ. канд. ист. наук. — Киев, 1977. — 24 с.

Король В. Ю. Комуністична партія — організатор творчого співробітництва інтелігенції братніх республік СРСР у галузі науки і культури (1941—1945 рр.). — Укр. іст. журн., 1984, № 12, с. 46—54.

Король В. Ю. Слово, гартоване вогнем: (Співдружність літератур народів СРСР у роки Великої Вітчизн. війни). — Прапор, 1982, № 10, с. 87—89.

Кочан І. Поцілунок іуди: Справи поліційні. [Антирад. боротьба укр. націоналістів у період Великої Вітчизн. війни]. — Вітчизна, 1976, № 9, с. 170—180; № 10, с. 172—183; № 11, с. 187—198; № 12, с. 178—187.

Кравченко В. Лакузи «надлюдей»: [Викриття злочинів укр. бурж. націоналістів, які діяли в Харкові в роки Великої Вітчизн. війни]. — Прапор, 1983, № 1, с. 104—108.

Кравчук М. І. Комуністична партія — натхненник і організатор бойової співдружності народів СРСР у боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками (1941—1945 рр.). — Наук. пр. з історії КПРС, 1975, вип. 76, с. 9—17.

Куманьов Г. О. Зміцнення братерської співдружності радянських народів у роки Великої Вітчизняної війни — Укр. іст. журн., 1975, № 4, с. 33—43.

Куц Е. Р. Борьба СССР за демократическое решение польского вопроса, 1941—1945. — Киев: Наук. думка, 1984. — 151 с.

Куц О. М., Ріхтер К. 40-річчя подвигу радянських та чехословацьких воїнів у боях під Соколовим. — Укр. іст. журн., 1983, № 3, с. 107—110.

Кучер В. І., Чумак В. А. Викриття партійними організаціями партизанських формувань і підпілля антинародної діяльності українських буржуазних націоналістів. — Там же, 1977, № 4, с. 68—75.

Кучер В. І. Единство и братская дружба народов СССР в годы Великой Отечественной войны. — К.: О-во «Знание» УССР, 1983. — 16 с.

Ларін А. Ф., Сахарчук І. М. Братерська допомога народів СРСР у відновленні ро-

боти лікувальних закладів УРСР (1943—1945 рр.). — Там же, 1982, № 8, с. 75—78.

Леґейда М. Кривавий альянс: [Про злочин укр. націоналістів в карпат. селах у роки Великої Вітчизн. війни]. — Жовтень, 1977, № 4, с. 120—126.

Лукашенко І. Г., Мандрик В. Н. Допомога Радянського Союзу у розгортанні партизанського руху в Чехії і Моравії (1944—1945 рр.). — Укр. іст. журн., 1975, № 2, с. 77—81.

Мартиненко Б. А. Канада в межсоюзнических отношениях в годы второй мировой войны (1939—1941 гг.): Автореф. дис. ... на соиск. уч. степ. канд. ист. наук. — Киев, 1982. — 25 с.

Мешков О. В. Вклад народов СРСР у відродження Севастополя (1944—1957 рр.). — Укр. іст. журн., 1984, № 2, с. 92—96.

Миколайчук Л. Фортеця приймала бій: [Про героїв-вінничан, які захищали Брест-фортецю від нім.-фашист. загарбників в роки Великої Вітчизн. війни]. — Ранок, 1983, № 12, с. 10—11.

Мінгазутдінов А. Ф. Інтернаціональне виховання воїнів у роки Великої Вітчизняної війни. — Укр. іст. журн., 1975, № 4, с. 62—70.

Мінгазутдінов А. Ф. Неодолимая сила братского единства: [К 40-летию освобождения Украины от нем.-фашист. захватчиков]. — Коммунист Украины, 1984, № 9, с. 36—44.

Могучие источники Победы, 1941—1945: Соц. патриотизм и интернационализм сов. людей в годы Великой Отеч. войны. — Киев: Вища шк. Головное изд-во, 1984. — 263 с.

Мухаметдінов Г. Р. Братерське співробітництво трудящих України та Уралу. — Укр. іст. журн., 1984, № 10, с. 73—79.

Нем'ятій В. М. Ратний героїзм воїнів братніх народів СРСР при форсуванні Дніпра і визволенні Києва. — Укр. іст. журн., 1983, № 10, с. 16—25.

Носко А. Г. Русско-украинские литературные связи в поэзии и публицистике Великой Отечественной войны. — Методика преподавания рус. яз. и лит., 1975, вып. 10, с. 3—18.

Омельченко Ю., Табачник Д. Найдорожчий скарб: [Допомога братніх народів СРСР у збереженні культурних цінностей українського народу в роки Великої Вітчизн. війни]. — Пам'ятники України, 1983, № 3, с. 29—30.

Паливода С. С. Пропагандистська та ідейно-політична робота антифашистів у бухенвальдському підпіллі (1942—1945 рр.). — Укр. слов'янознавство, 1975, вип. 11, с. 85—89.

Паливода С. С. Участь слов'ян-антифашистів у підготовці збройного повстання в концтаборі Бухенвальд. — Укр. слов'янознавство, 1975, вип. 12, с. 24—29.

Панченко П., Голубенко І. У боротьбі за нове життя: [Боротьба трудящих Зах. України з бандитизмом і бендерівцями, 1944—1945 рр.]. — Жовтень, 1976, № 11, с. 105—109.

Пашев Б. Дарунки з неба: [Спогади партизана про допомогу Рад. Армії болгарам

у боротьбі з фашизмом]. — Всесвіт, 1975, № 5, с. 211—213.

Петренко М. Чотири дні з життя вбивці: [Про злодіяння нацист. злочинця П. Ментена на тимчас. окуп. території України в роки другої світ. війни]. — Вітчизна, 1983, № 5, с. 134—148.

Петрови́ч М. М. Діяльність партійних організацій Івановської області по допомозі у відродженні Донбасу (1943—1945 рр.). — Укр. іст. журн., 1982, № 11, с. 100—104.

Пруни́ця С. Ю. Роль Радянського Союзу у визволенні Чехословаччини від фашистських загарбників та відродженні і незалежності її суверенітету. — Там же, 1975, № 4, с. 87—94.

Радул Н. С. Пылающее Рудогорье: [Советские партизаны в Словацком восстании]. — Киев: Политиздат Украины, 1983. — 223 с. — (Мемуары).

Репринцев Ф. С. Бойова співдружність радянських та угорських партизанів (1943—1945 рр.). — Укр. іст. журн., 1975, № 2, с. 71—76.

Роса В. І сивий Кавказ і зелені Карпати...: [Про героїч. подвиг В. Пачуліа в роки Великої Вітчизн. війни]. — Жовтень, 1975, № 5, с. 113—116.

Савчук П. О. Бойова співдружність українських і білоруських партизанів у роки Великої Вітчизняної війни (1941—1944 рр.). — Укр. іст. журн., 1982, № 10, с. 73—79.

Симоненко Р. «Професор» з есесівської валізи: [Розкриття злочин. дій буржуаз. націоналіста В. Кубійовича в роки Великої Вітчизн. війни на Україні]. — Жовтень, 1978, № 12, с. 101—110.

Слинько І. І. Інтернаціональний подвиг народів-братів. — Вісн. АН УРСР, 1975, № 4, с. 11—20.

Смишко В. П. Братская помощь союзных республик в восстановлении и дальнейшем развитии народного хозяйства и культуры столицы Советской Украины — Киева (1943—1950 гг.): Автореф. дис. ... на соиск. уч. степ. канд. ист. наук. — Киев, 1984. — 24 с.

Трошинський В. П. Українські буржуазні націоналісти — агентура німецького фашизму в підготовці другої світової війни. Укр. іст. журн., 1979, № 8, с. 83—92.

Турівненко М. І. Інтернаціональна визвольна місія Радянської Армії в Болгарії

у вересні 1944 року. — Укр. слов'янознавство, 1975, вип. 12, с. 3—10.

Фірсов М. І. Допомога СРСР у створенні основ Чехословацької Народної Армії. — Питання нової та новітньої історії, 1975, вип. 20, с. 16—26.

Фірсов М. І. Інтернаціональна місія радянських військ у визволенні Чехословаччини. — Укр. іст. журн., 1976, № 5, с. 69—76.

Харчук Б. Н. Розстріляні ночі: Нариси [про злочинну діяльність укр. бурж. націоналістів на Ровенщині в період Великої Вітчизн. війни]. — К.: Дніпро, 1979.—66 с.

Червоні маки: [Про подвиги юних героїв Рад. Союзу і країн соц. співдружності у Великій Вітчизн. війні]. Збірка. — К.: Молодь, 1976. — 175 с.

Чередниченко В. П. Український буржуазний націоналізм на службі гітлерівського фашизму. — К., Т-во «Знання» УРСР, 1979. — 21 с.

Чхиквадзе А. Є. Монолітна єдність, гартована вогнем: [Про боротьбу груз. воїнів-педагогів на фронтах України в роки Великої Вітчизн. війни]. — Рад. шк. 1975, № 5, с. 19—22.

Шабалин Г. П., Михайленко А. Г. Послання від Владимирова: Докум. повість [про спільну боротьбу рад. і словац. патріотів проти нім. загарбників]. — К.: Політвидав України, 1976. — 100 с.

Шалацкий С. Сердцем к сердцу: [О геронической борьбе сов. и пол. народов в годы Великой Отеч. войны]. — Радуга, 1984, № 8, с. 123—134.

Шатило І. С. Участь поляків у партизанському русі проти німецько-фашистських загарбників на території Волині і Полісся. — Укр. слов'янознавство, 1975, вип. 12, с. 17—23.

Шафета П. Суд над карателями: [Про зрадників Батьківщини, колишніх поліцаїв, що діяли на території Ровен. обл. в роки Великої Вітчизн. війни]. Докум. повість. — Жовтень, 1981, № 11, с. 111—118; № 12, с. 105—112; 1982, № 1, с. 83—90.

Шевцов В. Д. Український буржуазний націоналізм у коричневій уніформі. — К.: Наук. думка, 1981.—150 с.

(Далі буде)

У К А З

Президії Верховної Ради Української РСР

Про присвоєння тов. Василенко В. К. почесного звання Заслуженого працівника культури Української РСР

За заслуги в пропаганді марксистсько-ленінської теорії, історії і політики КПРС присвоїти старшому науковому співробітнику Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС тов. Василенко Валентині Кузьмівні почесне звання Заслуженого працівника культури Української РСР.

Голова Президії Верховної Ради Української РСР
В. ШЕВЧЕНКО

Секретар Президії Верховної Ради Української РСР
М. ХОМЕНКО

м. Київ,
14 червня 1985 року

Редколегія та колектив редакції «Українського історичного журналу» поздоровляють члена редакційної колегії В. К. Василенко з цією високою нагородою й бажають їй нових творчих успіхів у розвитку української радянської історичної науки.

ВСЕСОЮЗНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ «РОЛЬ РАДЯНСЬКОГО ТИЛУ В ДОСЯГНЕННІ ПЕРЕМОГИ НАД ФАШИЗМОМ У ВЕЛИКІЙ ВІТЧИЗНЯНІЙ ВІЙНІ 1941—1945 рр.»

4—6 червня 1985 р. у Москві відбулася Всесоюзна наукова конференція на тему «Роль радянського тилу у досягненні Перемоги над фашизмом у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.». Її організували і провели Інститут історії СРСР АН СРСР, Інститут марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, Академія суспільних наук при ЦК КПРС, Інститут воєнної історії МО СРСР, Вища комсомольська школа при ЦК ВЛКСМ, Виставка досягнень народного господарства (ВДНГ) СРСР. У роботі конференції взяли участь більш як 200 науковців — істориків, юристів і економістів, які представляли наукові центри і вищі навчальні заклади Москви, Ленінграда, Києва, Ворошиловграда, Харкова, Вінниці, Чернівців, Баку, Челябінська, Єревана та багатьох інших міст Радянського Союзу.

Конференцію відкрив голова оргкомітету, директор Інституту історії СРСР АН СРСР д-р істор. наук, проф. С. С. Хромов. На пленарному засіданні він виступив з доповіддю «В. І. Ленін, КПРС

про роль тилу в захисті соціалістичної Батьківщини». Були також заслухані доповіді: «Комуністична партія — організатор міцного тилу в роки Великої Вітчизняної війни» (д-р істор. наук М. І. Макаров, ІМЛ при ЦК КПРС); «Економічна перемога Радянського Союзу у Великій Вітчизняній війні» (д-р екон. наук, проф., генерал-майор С. О. Бартеньов, Військова академія Генерального штабу); «Розвиток трудової і політичної активності мас у роки Великої Вітчизняної війни» (д-р істор. наук, проф. Н. І. Кондакова, АСН при ЦК КПРС); «Роль транспорту СРСР у забезпеченні військових і народно-господарських завдань у роки війни» (д-р воєнних наук, проф., генерал-лейтенант у відставці І. В. Ковальов). З доповіддю «Ідейно-політичне виховання трудівників радянського тилу — найважливіший фактор мобілізації сил країни на розгром ворога» виступив д-р істор. наук, проф. Г. Д. Комков (видавництво «Наука»).

Своїми спогадами про грізні воєнні роки поділилися генерал-лейтенант у відставці М. О. Антипенко і колишній нарком торгівлі РРФСР Д. В. Павлов.

На конференції працювали 4 секції. В ході роботи секції «Діяльність Комуністичної партії і Радянської держави по зміцненню тилу у роки Великої Вітчизняної війни» було заслухано 17 доповідей і повідомлень, зокрема, докторів істор. наук, професорів Ш. М. Мунчаєва, Г. Г. Морьохіної (Москва), В. П. Кисельова (Горький), докторів істор. наук В. П. Сєрьогіна, С. В. Хармандаряна, М. М. Алещенка (Москва), М. М. Євламової (Челябінськ), С. Д. Улітіна (Петрозаводськ), а також кандидатів істор. наук О. М. Малишевої (Майкоп), Ю. М. Мартінова (Ленінград), А. С. Чайковського (Київ) та ін.

На засіданні секції «Воєнна економіка СРСР. Вклад трудівників тилу радянських республік у Перемогу» виступили член-кор. АН Азерб. РСР Г. Д. Мадатов (Баку), доктори істор. наук, професори А. В. Митрофанова, В. С. Мурманцева, А. М. Мерцалов, О. О. Ржешевський, А. М. Сініцин (Москва), В. Т. Анісов (Ярославль), О. Г. Кисельова (Горький), М. М. Шуранов (Кемерово), Г. П. Іванов (Краснодар), К. В. Цкітшвілі (Тбілісі), Д. П. Ванчинов (Саратов), доктори істор. наук М. А. Вилцан (Москва), В. М. Ковальчук (Ленінград), М. В. Коваль (Київ), канд. воен. наук, генерал-майор Л. І. Корзун (Москва), кандидати істор. наук Л. М. Чузавков, Ю. Л. Д'яков (Москва), М. П. Гриценко (Краснодар) та ін.

Велику увагу на конференції було приділено питанням розвитку радянської культури, науки і освіти у роки війни та їх впливу на зміцнення радянського тилу і

виконання народногосподарських планів. На секції «Радянська наука і культура в роки війни» виступили д-р істор. наук, проф. І. Ф. Плотников (Свердловськ), доктори істор. наук Б. В. Левшин, Л. В. Максакова (Москва), Г. А. Чучеліф (Владимир), а також кандидати істор. наук Г. Д. Алексєєва, Е. І. Гракіна, М. С. Зінич, В. Д. Єсаков (Москва), Г. Д. Бурдей (Саратов), М. Ш. Касимова (Ташкент), Л. П. Сечкіна (Душанбе) та ін.

У ході роботи секції «Роль Ленінського комсомолу у зміцненні радянського тилу» були заслухані доповіді і повідомлення д-ра істор. наук, проф. В. Г. Єрьоміна (Москва), д-ра істор. наук С. А. Педан (Ленінград), кандидатів істор. наук В. І. Меркушина (Москва), Н. А. Захарова (Москва), Г. Г. Герасимова (Москва), В. П. Ланіна (Перм), В. А. Попова (Чернівці), В. І. Лєдвіцина та Ю. І. Озерського, Р. І. Кірічека та ін.

На заключному пленарному засіданні конференції виступив завідувач сектором історії СРСР періоду Великої Вітчизняної війни Інституту історії СРСР АН СРСР д-р істор. наук, проф. Г. О. Куманьов, який розповів про актуальні проблеми сучасної історіографії радянського тилу періоду Великої Вітчизняної війни.

З підсумками роботи секції учасників конференції ознайомили доктори істор. наук, професори Г. Д. Комков, Г. О. Куманьов, д-р істор. наук Б. В. Левшин та канд. істор. наук В. І. Шугай. Вони підкреслили актуальність висловлених у ході роботи конференції положень, визначили основні напрями дальшого вивчення ролі радянського тилу в досягненні перемоги над гітлерівською Німеччиною та її сателітами. Було прийнято рішення про опублікування матеріалів конференції.

А. С. ЧАЙКОВСЬКИЙ (Київ)

ІСТОРИКО-АРХЕОЛОГІЧНИЙ СЕМІНАР У ЧЕРНІГОВІ

15—18 квітня 1985 р. в Чернігові відбувся історико-археологічний семінар «Чернігів та його округа в IX—XIII ст.». В його роботі взяли участь працівники Інституту археології АН СРСР, Ленінградського відділення Інституту археології АН СРСР, Інституту археології АН УРСР, Інституту історії АН УРСР, Державного історичного музею, Державного Ермітажу, Чернігівського історичного музею, Чернігівського державного архітектурно-історичного заповідника, Чернігівського державного педінституту ім. Т. Г. Шевченка.

Семінар відкрив перший секретар Чернігівського обкому Компартії України, Герой Соціалістичної Праці, канд. екон. наук Л. І. Палажченко. З вступним словом до присутніх звернувся директор Інституту

археології АН УРСР, чл.-кор. АН УРСР І. І. Артеменко. Учасники семінару заслухали 29 доповідей та повідомлень.

Канд. екон. наук Л. І. Палажченко охарактеризував багатовікову історію Чернігова, розповів про ті грандіозні зміни, що відбулися в ньому за роки Радянської влади. Доповідач наголосив на важливості збереження для нащадків пам'яток історії та культури та їх широкого використання у справі виховання трудящих.

Пам'яткам історії та культури Чернігова була присвячена доповідь акад. АН УРСР П. Т. Тронька (Київ). На багатому фактичному матеріалі він показав їх роль в історії народу, підкреслив необхідність всебічного вивчення пам'яток як сивої давнини, так і соціалістичної сучасності.

Д-р істор. наук П. П. Толочко (Київ),

розглядаючи проблеми відносин Києва та Чернігова в IX—XIII ст., показав, що вже з VII—VIII ст., коли процеси генезису Чернігова тільки ще починались, і до самої монголо-татарської навали ці міста особливо тісно взаємодіяли. На відміну від ряду інших центрів Русі, опозиція Чернігова викликалась прагненням його не до автономії, а, навпаки, до збереження загальноруської єдності шляхом затвердження на київському столі представників чернігівської династії.

Питанням датування пам'яток киево-чернігівського зодчества XII—XIII ст. було присвячено доповідь д-ра істор. наук П. О. Раппопорта (Ленінград). Використання всіх видів джерел допомогло досліднику розподілити пам'ятки киево-чернігівського зодчества XII—XIII ст. на кілька груп та накреслити хронологічний ряд всередині них.

Роль міст у процесі державного освоєння східнослов'янських земель в IX—

XIII ст.—тема доповіді д-ра істор. наук М. Ф. Котляра (Київ).

На семінарі розглядалися питання, пов'язані з визначенням основних етапів розвитку стародавнього Чернігова, вивченням ролі Чернігівського князівства у феодальній системі давньоруських земель — князівств XI—першої половини XIII ст., а також широкий комплекс проблем економічного і культурного розвитку Чернігівської землі.

В ході обговорення доповідей було відзначено перспективність поглибленого вивчення проблем невеликих регіонів Давньоруської держави і, зокрема, соціально-економічного, політичного та культурного розвитку Чернігово-Сіверської землі.

Було прийнято рішення видати матеріали семінару та проводити подібні зустрічі вчених один раз на два-три роки.

В. П. КОВАЛЕНКО (Чернігів)

ЗАХИСТ ДОКТОРСЬКОЇ ДИСЕРТАЦІЇ В. В. СУХАРЄВИМ

14 червня 1985 р. на засіданні спеціалізованої ради при Інституті історії АН УРСР відбувся захист дисертації на здобуття вченого ступеня доктора історичних наук ученим секретарем Інституту історії партії при ЦК Компартії України В. В. Сухаревим на тему: «Структурні зміни і соціальна активність робітничого класу Чехословаччини (1948—1960 рр.)».

Офіційні опоненти д-р істор. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР І. М. Мельникова (Інститут історії АН УРСР), д-р істор. наук, проф. О. І. Недорезов (Інститут слов'янознавства і балканістики АН СРСР), д-р істор. наук М. В. Іскров (Інститут марксизму-ленізму при ЦК КПРС) відзначили високий науково-теоретичний рівень дисертації.

В її обговоренні взяв участь директор Інституту історії партії при ЦК Компартії України чл.-кор. АН УРСР В. І. Юрчук, який позитивно оцінив роботу дослідника.

У відзивах на дисертацію і автореферат, які надіслали кафедра міжнародного комуністичного, робітничого і національно-визвольного руху ВПШ при ЦК Компартії України, відділ європейських соціалі-

стичних країн Інституту соціальних і економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР, сектор історії зарубіжних зв'язків БРСР Інституту історії АН БРСР, кафедри нової і новітньої історії Харківського та Донецького держуніверситетів, загальної історії Ужгородського держуніверситету та Харківського державного інституту культури, зокрема, було підкреслено, що В. В. Сухарев ґрунтовно висвітлив основні напрями та форми вияву соціальної активності робітничого класу Чехословаччини, переконливо обґрунтував зміни в його чисельності та якісному складі, визначив джерела поповнення й територіальне розміщення, місце в соціально-класовій структурі суспільства, показав розвиток інтернаціональних зв'язків робітників ЧССР та СРСР, інших країн соціалізму. У цих відгукках ішлося також про те, що дисертант використав цікавий фактичний матеріал партійних, державних та профспілкових архівів ЧССР та СРСР.

Спеціалізована рада одноголосно ухвалила рішення порушити клопотання перед ВАК СРСР про присудження В. В. Сухареву вченого ступеня доктора історичних наук.

Ю. А. ПІНЧУК (Київ)

Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК, 1898—1986.— 9-е изд., доп., испр., — Т. 7, 1938—1945.— М.: Политиздат, 1985.— 574 с.

ГОРБАЧОВ М. С. Наполегливо рухатися вперед : Виступ на зборах активу Ленінгр. парт. орг. 17 трав. 1985 р.— К.: Політвидав України, 1985.— 30 с.

БЕЛЯКОВ Г. Ф. Интернационализация общественной жизни в современную эпоху.—К.: Вища шк. Головное изд-во, 1985.— 185 с.

БОРИСОВ О. Советский Союз и Маньчжурская революционная база, 1945—1949.— 3-е изд., доп., дораб.— М.: Мысль, 1985.— 252 с.

В тылу и на фронте : Женщины-коммунистки в годы Великой Отечественной войны.— М.: Политиздат, 1985.— 319 с.

ВАСЬКОВСКИЙ Я. Я. Подвиг пулеметчицы: Очерк.— Одесса: Маяк, 1985.— 86 с.

Вклад Чехословакии в разгром германского фашизма.— М.: Знание, 1985.— 64 с.

ВОВК О. Л. Емігрантський вертеп: Реакц. емігрантизна на службі ворогів миру і соціал. прогресу в кінці 70-х — на початку 80-х років.— Одеса: Маяк, 1985.— 239 с.

Вопрос всех вопросов : Борьба за мир и исторические судьбы человечества.— М.: Политиздат, 1985.— 272 с.

ГРИГУЛЕВИЧ И. Р. Инквизиция.— 3-е изд.— М.: Политиздат, 1985.— 448 с.

Документы ЦК ВЛКСМ. 1984.— М.: Мол. гвардия, 1985.— 224 с.

Женщины и дети в СССР : Стат. сб.— М.: Финансы и статистика, 1985.— 159 с.

ЖИРЯКОВ И. Г. СССР — Австралия : итоги и перспективы сотрудничества : К 30-летию подписания Государственного договора.— М.: Междунар. отношения, 1985.— 176 с.

ИСРАЭЛЯН В. Л. Дипломатия в годы войны, 1941—1945.— М.: Междунар. отношения, 1985.— 477 с.

История Украинской ССР : В 10-ти т. Т. 9. Украинская ССР в период построения развитого социалистического общества [1945 — начало 60-х годов].— Киев: Наук. думка, 1985.— 582 с.

КЕНИНА М. І. Серце кликало до бою: Спогади партиз. розвідниці.— К.: Політвидав України, 1985.— 172 с.

КОБРИН В. Б. Власть и собственность в средневековой России [XV—XVI вв.].— М.: Мысль, 1985.— 279 с.

КОРЗУН Л. И. Укрепление обороноспособности Советского государства в предвоенный период. 1936—1941 гг.— М.: Знание, 1985.— 64 с.

ЛАВЕРЫЧЕВ В. Я., СОЛОВЬЕВА А. М. Боевой почин российского пролетариата : К 100-летию Морозовской стачки 1885 г.— М.: Мысль, 1985.— 270 с.

ЛИТВЯК М. М. Порожденные броней.— М.: Воениздат, 1985.— 240 с. — (Военные мемуары).

Лущуку 900 років, 1885—1985 : 36. документів і матеріалів.— К.: Наук. думка, 1985.— 303 с.

Нас ждали в Карпатах.— Ужгород: Карпати; Кошице: Восточнословац. изд-во, 1985.— 191 с.

Небо в огне : Очерки и воспоминания.— Днепропетровск: Промінь, 1985.— 189 с.

НЕМИРОВ І. І. Сергій Лазо.— К.: Політвидав України, 1985.— 201 с.

ПАНОВ В. П. Все для фронта, все для Победы! — М.: Знание, 1985.— 64 с.

Подвиги, ставшие легендой : Очерки о Героях Сов. Союза — уроженцах Ворошиловград. обл.— Донецк: Донбас, 1985.— 502 с.

Российское законодательство X—XX веков : В 9-ти т. Т. 2. Законодательство периода образования Русского централизованного государства.— М.: Юрид. лит., 1985.— 519 с.

САРКИСЯНЦ Г. С. Главные направления повышения благосостояния советского народа.— М.: Мысль, 1985.— 76 с.

СЕРГЕЙЧИК С. И. Забота КПСС о формировании молодого поколения рабочего класса.— М.: Знание, 1985.— 64 с.

Советская Украина в годы Великой Отечественной войны, 1941—1945 : Документы и материалы. В 3-х т. Т. 3. Украинская ССР в завершающий период Великой Отечественной войны [1941—1945]. — 2-е изд., доп.— Киев: Наук. думка, 1985.— 510 с.

Сорокалетие Победы советского народа в Великой Отечественной войне : Документы и материалы.— М.: Политиздат, 1985.— 111 с.

Социалистический образ жизни : Справочник.— Киев: Политиздат Украины, 1985.— 279 с.

Традициям Стаханова верны. — Киев: Политиздат Украины, 1985.— 171 с.

ФУРСЕНКО А. А. Нефтяные войны (конец XIX — начало XX в.). — Л.: Наука, 1985.— 207 с.

Чехословацкая Социалистическая Республика : Справочник.— 3-е изд., доп.— М.: Политиздат, 1985.— 142 с.

ЮДИН В. Я., ПРОНИН К. К. Одесские катакомбы : Краевед. очерк.— Одесса: Маяк, 1985.— 125 с.